Деспот Ђурађ Бранковић, господар Србима, Подунављу и Зетском приморју, прва књига, 1880.

Садржај

Предговор

Извори за ово дело

Глава прва

Поглед на политику српску пред Косовом и од Косова до ступања Ђурђевог на владу (1389–1427). Вук Бранковић. Државноправни уговор с Угарском од г. 1426 као резултат Стефанове и као основа Ђурђеве спољашње политике

Глава друга

Смрт деспота Стефана. Ступање Ђурђа Бранковића на владу. 19 Јул и 8 Септембар 1427

Глава трећа

Материјалне прилике у Ђурђевој држави

Глава четврта

Душевне прилике у Ђурђевој држави

Глава пета

Турска војска

Глава шеста

Прва година Ђурђеве владе. Битка код Голупца

Глава седма

Зидање смедеревског града (1429–1430). Стање Србије и рад Ђурђев од 1429 до 1433

Глава осма

Једна аудијенција у султана Мурата. Један Француз као гост у деспота Ђурђа. Удадба Катарине Бранковићеве за Улриха Цељског

Глава девета

Одношаји Ђурђеви према порти. Удадба Маре Бранковићеве за султана Мурата. Год. 1430–1435

Глава десета

Одношаји Ђурђеви према Млецима, Византији и Угарској године 1435–1437

Глава једанаеста

У очи прве пропасти. Год. 1436–1438

Глава дванаеста

Петогодишњи рат. Планови Ђурђеви. Пад Смедерева. Српско робље. Год. 1438–1439

Глава тринаеста

Ђурђево странствовање. Благо његово. Трагедија у Бедеви-Чардаку. Год. 1440–1441

Глава четрнаеста

Непосредне последице пада Новог Брда. Борба између Млетака и Стефана Косаче око остатака Ђурђеве државе у Зети. Одношаји Ђурђеви ка краљу Владиславу. Сабор од 9 Јуна 1443

Глава петнаеста

Поход на Балкан. Битка на Морави и пред Нишем 3. Нов. 1443. Битка на Златици 24 Декембра 1443. Битка на Кумановици. Ђурађ Кастриотић Скендербег

Глава шеснаеста

Сегедински мир од 13 Јула 1444. Прво ослобођење Србије. Улазак Ђурђев у Смедерево 22 Августа 1444

РЕПУБЛИКА СРБИЈА
ГЕНЕРАЛНИ СЕКРЕТАРИЈАТ ПРЕДСЕДНИКА РЕПУБЛИКЕ
БЕОГРАД
Инвентарски бр. 1372
Сигнатура бр. 929.
УДК бр. 929.7 Бранковић Ђ.

РЕПУБЛИКА СРБИЈА
БЕОГРАД
ИНВ. БР.
308

ДЕСПОТ

ЂУРАЂ БРАНКОВИЋ

ГОСПОДАР СРБИМА, ПОДУНАВЉУ И ЗЕТСКОМ ПРИМОРЈУ

ПРВА КЊИГА

ОД СТУПАЊА ЂУРЂЕВА НА ВЛАДУ ГОД. 1427
ДО
ПРВОГ ОСЛОБОЂЕЊА СРБИЈЕ ОД ТУРАКА ГОД. 1444.

НАПИСАО
Недомиљ Мијатовић

У БЕОГРАДУ
ШТАМПАНО У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ 1880

ОВО МОЈЕ ПРВО ВЕЋЕ ИСТОРИЈСКО ДЕЛО

ПОСВЕЋУЈЕМ

МОЈОЈ ЖЕНИ

У ЗАХВАЛНОСТ НА СИМПАТИЈИ, КОЈОМ ЈЕ ПРАТИЛА ОВАЈ МОЈ РАД, И НА ПОМОЋИ, КОЈУ МИ ЈЕ УКАЗАЛА ПРЕПИСУЈУЋИ МИ ИЗВОДЕ ИЗ РАЗНИХ ИСТОРИЈСКИХ ИЗВОРА.

Инв. бр. 308
НРС · НАРОДНА СКУПШТИНА БИБЛИОТЕКА Београд

САДРЖАЈ

СТРАНА

Предговор . . . . . VII.
Извори за ово дело . . . . . XV.

Глава прва

Поглед на политику српску пред Косовом и од Косова до ступања Ђурђевог на владу (1389 — 1427). — Вук Бранковић. — Државноправни уговор с Угарском од г. 1426 као резултат Стефанове и као основа Ђурђеве спољашње политике . . 1—46

Глава друга

Смрт деспота Стефана. — Ступање Ђурђа Бранковића на владу. — 19 Јул и 8 Септембар 1427 . . . . . 47—78

Глава трећа

Материјалне прилике у Ђурђевој држави . . . . . 79—104

Глава четврта

Душевне прилике у Ђурђевој држави . . . . . 105—120

Глава пета

Турска војска . . . . . 121—127

Глава шеста

Прва година Ђурђеве владе. — Битка код Голупца . . . . . 138—159

Глава седма

Зидање смедеревског грала (1429—1430). — Стање Србије и рад Ђурђев од 1429—1433 . . . . . 160—184

Глава осма

Једна аудијенција у султана Мурата. — Један Француз као гост у деспота Ђурђа. — Удадба Катарине Бранковићеве за Улриха Цељског . . . . . 185—200

Глава девета

Одношаји Ђурђеви према порти. — Удадба Маре Бранковићеве за султана Мурата. — Год. 1430—1435 . . . . . 201—222

Глава десета

Одношаји Ђурђеви према Млецима, Византији и Угарској године 1435—1437 . . . . . 223—238

Глава једанаеста

У очи прве пропасти. — Год. 1436—1438 . . . . . 239—255

Глава дванаеста

Петогодишњи рат. — Планови Ђурђеви. — Пад Смедерева. — Српско робље. — 1438—1439. . . . . 256—284

Глава тринаеста

Ђурђево странствовање. — Благо његово. — Трагедија у Бедеви-Чардаку. Год. 1440—1441 . . . . . 285—314

Глава четрнаеста

Непосредне последице пада Новог Брда. — Борба између Млетака и Стефана Косаче око остатака Ђурђеве државе у Зети. — Одношаји Ђурђеви ка краљу Владиславу. — Сабор од 9 Јуна 1443 . . . . . 315—341

Глава петнаеста

Поход на Балкан. — Битка на Морави и пред Нишем 3 Нов. 1443. Битка на Златици 24 Декембра 1443. — Битка на Куновици. — Ђурађ Кастриотић Скендербег . . . . . 342—337

Глава шеснаеста

Сегедински мир од 13 Јула 1444. — Прво ослобођење Србије. Улазак Ђурђев у Смедерево 22 Августа 1444 . . . . . 338—390

Прилози:

1. Листина краља Жигмунда од 1426 г.
2. Листина којом деспот Ђурађ Дубровчанима потврђује повластице г. 1428.
3. Реверс општине дубровачке о примљеном благу Ђурђевом.

ПРЕДГОВОР

Рад сам да у две три речи кажем историју ове историје.

Историци, који су се до најновијег времена бавили српском историјом, изрицали су врло неповољан суд о деспоту Ђурђу Бранковићу.

Од како је учени Дубровчанин Мавро Орбин у XVII-ом веку изрекао, да је Ђурађ Бранковић непостојан и неверан, та се црта прилепила његовоме карактеру и не одвајаше се од њега све до сада.

Наш први историк, многозаслужни Јован Рајић истина се труди да оно, што се чини да је непостојанство Ђурђеве политике, објасни тешким положајем Србије између Турске и Угарске. Али тек и он изреком каже: „Еже невјерства и вјероломства от Мауроурбина деспоту сему приписуемаго касаетсја, отрешти сја не может: многажди бо и Турком и Унгаром данују врјеру нарушал". (Ј. Рајић, Историја Сербов, III, 241).

Најновији историк српског народа, г. Мајков изрекао је још далеко оштрији суд. Он вели о Ђурђу:

„Будући бесавестан, немиран, претворица и оклијевало, које све показује властелина оног времена, није могао учинити ништа; много се трудио али залуду; што је год почињао, није му ишло од руке јер је кварио оклијевањем, а наглошћу у неврјеме навлачио је на себе гњев и освету оба сусједа Мађара и Турака. То се види и у приватној радњи његовој. Тијем је са свим друкчији од Стефана. Један бијаше сувише вјеран непријатељу хришћанском и слободу земље своје даде само да надвлада свога личног супарника и да посведочи лажну или боље рећи саможиву дужност поданичку; други једнако вараше свакога и немаше потпоре за сложну радњу против општег непријатеља" (Историја српскога народа, 2-го издање, 135).

Има томе више времена, — још док је моје познавање Ђурђевог доба било врло површно, — осећао сам некако тамно да ова карактеристика не носи на себи печат истинитости. И историја других народа и сами сувремени догађаји у нашој отаџбини доводили су ме често на мисао, да се оскудица политичког успеха Ђурђевог не може никако узети као несумњив доказ бесавесности и превртљивости па ни неспособности његове. У животу народа има периода у којима јавни морал и политичка свест тако ниско стоје, да је једном бесавесном себичњаку много лакше да до извесних, и ако привремених, успеха дође него савесном каквом државнику и патриоти. Није ретко бивало да и сама историја, не испитујући већ само просто прихватајући вештачки створена и светином

радо примана мишљења, помаже само да се одржава заблуда, која себичњаке уздиже као велике родољубе, а на праве се родољубе каменом баца. Ђурађ Бранковић је могао бити један од најсавршенијих карактера и један од најспособнијих владалаца, па опет да се услед сустицаја свакојаких неприлика о њему створи мнење, да је и ружан карактер и неспособан државник.

Осим тога чинило ми се да у карактеристици Ђурђевој, каква нам се до сада давала, има психолошких неследствености, да она није природна и да по томе на сву прилику није истинита. Мајков на пр. одсудно осуђује морални карактер Ђурђа као приватна човека а у неку руку брани га као „владаоца и државна човека". Мој инстинкат и моје позитивно знање буне се да верују да један истински рђав човек, један човек без чистих. узвишених и и идеалних покрета срца, може бити у истини велики владалац и велики државни човек.

Сумњао сам у истинитост оне карактеристике и с тога, што сам опазио да се она оснива на подацима, — и не толико на стварним подацима о несумњивим фактима, већ на личноме мишљењу — специфично католичких и мађарских писаца, који су јако у искушењу били да о Ђурђу Бранковићу с непријатељском тенденцијом пишу.

Желио сам да се самосталним проучавањем извора уверим *шта је истина* што се Ђурђева карактера тиче.

Богат историјски материјал архиве ватиканске, млетачке, дубровачке, бечке, као и других архива Италије и Угарске, у колико је до сада предан јавности трудом једнога Рајналда, Тајнера, Фејера Миклошића, Симе Љубића, Ј. П. Шафарика, Меда Пуцића, В. Макушева и др. давао ми је користи, које не само наш у ревности ненадмашни Рајић није имао, него које ни у новије време ни сам г. Мајков имао није.

Оригиналне кореспонденције и званичне листине из Ђурђева доба, као и казивања сувременика и познаника Ђурђевих, дала су ми не незнатан број појединости, које су бацале нове светлости не само на карактер његов, него и на карактер и радњу српског народа онога доба, и у опште на сувремено друштво европско.

Пошав да тражим истину о карактеру једног човека ја сам изашао на једну тачку, са које се није само тај карактер видео, већ са које се видела и херојска борба једног племенитог народа у приликама велике трагичности.

Мојим истраживањима дошао сам до савршеног убеђења, да историја до данас не само да је чинила неправду Ђурђу Бранковићу, него да ни српском народу правду чинила није. Дошао сам до уверења, да је карактер Ђурђев у великим и главним и суштаственим цртама својим: чист, племенит и поштовања достојан, и да је тако исто и карактер ондашњег народа српског племенит и поштовања достојан. Њихова је судбина тако чврсто спојена, да није ни мало

чудо, што ова моја историја Ђурђа Бранковића није друго, већ историја Србије његовога доба.

Ја сам се трудио да проникнем у што већи број појединости онога доба, да их прикупим у њихову природну целину, да их сложим у њихову првашњу хармонију или и дисхармонију, да објасним прави њихов смисао и да дадем, колико то за сада може бити, живу и истиниту слику ондашње радње српскога двора и српскога народа. Не ће ме ни мало зачудити ако се дубљом критиком и новим материјалом, који се још буде изнео, нађе да по гдекоје појединости ваља исправити. Волим да се надам, да ћу и сам доживети, да ово моје дело у другом издању, ако Бог да, у појединостима допуним, могућним начином и исправим. Али сам убеђен да се главне и велике линије ове историјске зграде у својој основи и у своме карактеру тако подударају с истином, да се олако пореметити не ће.

Имам да додам, да сам ја до резултата, какви су у овоме делу изложени, дошао мојим самосталним испитивањем извора, пре него што сам се познао с делом Др. Фр. Рачкога „Одношаји српских деспота и доселица наспрам круни и краљевини хрватској и угарској г. 1426—1503 (Književnik, II, 476—480), и са студијом Емила Чакре „Ђурађ Смедеревац и жена му Јерина" (Даница за 1867). Обрадовао сам се кад сам видео да је такав научењак, какав је високо поштовани председник југословенске академије наука, на толико година пре мене одношај срп-

ских деспота према Угарској изнео у оној светлости, у којој је и сам нађох. Чакрина карактеристика Ђурђа и Јерине тако је пуна духа и тако пуна истините светлости, да ја у интересу српске књижевности само жалити могу, што *његово* перо није написало целу историју Ђурђеву, већ је оставило перу моме.

У осталом може бити да целину резултата мојих истраживања не бих на јавност износио, да ме на то није охрабрио пријем, који нађоше моји први чланци, што их мој пријатељ Владан Ђорђевић у својој „Отаџбини" год. 1875 наштампа. На сваки начин дело ово у овом облику не би угледало света, да га се задужбина Чупићева прихватила није. За то, ако ко од читалаца у њему нађе каквог новог обавештења, нове поуке, можда и извора за патритски понос, нека са захвалношћу помене Чупићеву задужбину.

1 Маја 1880 год.
у Београду.

Недомиљ Милатовић

Извори за историју Ђурђа Бранковића

I.

Званичне листине, дипломе хрисовуље, писма и записи из Ђурђевог времена:

1. Acta Archivi Veneti, spectantia ad historiam Serborum et reliquorum Slavorum meridionalium, collegit et transcripsit Dr. Joannes Schafarik, Belgradi, 1860 I и II књига. Издање српског ученог друштва.

2. Annales Ecclesiastici, ab anno MCXCVIII ubi desinit cardinalis Baronius, auctore Odorico Raynaldo, Lucae, 1753 fol, 32 vols.

3. Codex diplomaticus Hungariae, ecclisiasticus et civilis, studio et opere Georgii Féjer, Budae 1829, I—X vol.

4. Изслѣдованія объ историческихъ памятникахъ и бытописателахъ Дубровника, В. Макушева, С Петерсбургъ 1867

5. Listine o odnošajih izmedju južnoga Slavenstva i mletačke republike skupio Sime Ljubić na sviet izdaje jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu. До сада 5 књига.

6. Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii, edidit Fr. Miklosich, Viennae, 1858.

7. Monumenta Historica Slavorum meridionalium etc. e tabulariis et Bibliothecis Jtalicis deprompta, co-

llecta atque illustrata a Vinc. Makuscev, vol. I, Ancona-Bononia-Florentia; Varsaviae 1874.

8. Споменици српски то јест писма писана од републике дубровачке краљевима, деспотима, војводама о кнезовима српскијем, босанскијем и приморскијем, преписао с дубровачке архиве кнез Медо Пуцић, I кл. од 1396—1423, у Београду 1858, II књ. од г. 1466, у Београду 1862.

9. Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia, maximam partem nonbum edita ex tabulariis vaticanis deprompta ex collecta ab Ang. Theiner I vol. Romae 1863, II vol. Zagrabiae 1875.

Осим тога листине и записи из Ђурђевог времена штампане по Гласнипима српског ученог друштва у Београду, „Старинама" и „Раду" југословенске академије науке у Загребу.

II. Сувременици Ђурђеви.

1. Aeneas Sylvius: — Aeneae Sylvii Piccolominei, postea Pii II Papae, opera geographica et Historica, Helmstadii, 1699. Енеј Силвије (рођ. 1405+1464) пре него што ће год. 1458 постати папом био је тајни секретар цара немачкога Фридриха III, који је имао присних одношаја с државницима угарским не мање с грофовима Цељским и деспотом Ђурђем. Сва је прилика да је Силвије лично познавао деспота Ђурђа и Катарину кћер његову. За историју нашу нарочито има занимљивих података у овим делима Силвијевим: Historia de Europa, — Historia Bohemica, — и Historia Rerum Friderici III, imperatoris.

2. Brocquière. — Voyage d'outre mer et retour de Jérusalem en France par le voie de terre pendant

le cours des années 1432 et 1433 par Bertrandon de la Brocquière, conseiller et premier ècuyer tranchant de Philippe-le-Bon, duc de Bourgogne.

Брокијер је био једнога дана на аудијенцији у деспота Ђурђа у његовом пољском дворцу Некудиму и путујући кроз Србију долином моравском описао нам је шта је видео. Његов је спис Легран д'Оси (le citoyen Legrand D' Aussy) превео на модерни француски језик и штампао га у „Memoires de l'Jnstitut national des sciences et arts, Tome V, Paris, Fructidore, an XII. Г. Иван Павловић преправник професорски у Паризу имао је доброту да за мене испише из француског текста све оно што Брокијер о Србији и о деспоту Ђурђу говори.

3. Beheim. — Zehn Gedichte Michael Beheims zur Geschichte Oesterreichs und Ungerns mit Erläuterungen von. Th. G. von. Karajan. Штампано у Quellen und Forschungen zur vaterländischen Geschichte Literatur und Kunst, Wien 1849. Бехајм је, како сам за себе каже, био слуга цара Фридриха IV и херцега Алберта. Што прича о походу на Балкан г. 1443 и о битци на Варни 1444 то је слушао од једног свог пријатеља Ханса Мегеста који је у војни учествовао О догађајима у Београду г. 1456 прича као очевидац (von dem Turken keuser Machamet wie er constantinopel gewan und die Sirueu verwüst und wie grossen schaden er vor griechischen weissenpurg nam und von dem zug den die Christen teten etc. wann ich Michel Peham auch in derselben reis gewesen pin. 51—57).

4. Callimachus. — Philippi Callimachi de Rebus a Vladislao Polonorum atque Hungarorum Rege gestis libri tres. У поменутом Швантнеровом издању стр.

433—518. Калимах је служио као секретар у краља Владислава Јагелонца, који г. 1444 погибе код Варне.

5. Chalcochondylas. — Laonici Chalcohondylae Turcica Historia Лаоник (Никола) Халкохондил био је у служби у Димитрија деспота од Мореје, једнога од браће деспота Томе, таста најмлађег сина Ђурђевог Лазара. Халкохондил је био у приликама да доста добро познаје сувремену политику и одношаје турске на балканском полуострву. Описао је развијање турске царевине све до год. 1464. Дело његово познато ми је такође у Бонском издању од год. 1834.

6. Critobulus. — De rebus gestis Mechemetis II, inde ab anno 1451 usque ad annum 1467. Критовул је Грк у турској служби. Описао је с великим познавањем догађаје од г, 1451 до 1467 под владом султана Мехмеда. Његово је дело први пут штампао Карло Милер у Fragmenta Historicorum Graecorum, vol, V, Parisiis, 1870.

7. Dlugosz. — Historia Poloniae. Длугош је по државним мисијама краљевине Пољске долазио у Угарску, добро је познат био са сувременим догађајима у које је и Пољска преко свога краља Владислава (1440—1444) увучена била. Рођ. 1415, умро 1480 као архијепископ од Лемберга. У његовој историји има важних података за историју угарску и српску. На жалост ја за њих знам само по наводима у другим делима, јер још не могох добити Длугошево дело у оригиналу.

8. Ducas. — Ducae, Michaeli Ducae nepotis, Historia Byzantina. Јован Дука, патрицијe византијски, потомак царске династије Дука, оштар посматралац с дубоким државничким погледом, савременик Ђурђев. Написао је историју византијску од г. 1341 до

1455. Дело је његово штампано у Бонском издању византијских писаца год. 1834. Уз њега је придодат и италијански превод од непознатог Италијанца, у коме нарочито у партијама које се тичу Срба има одступања од оригинала и знатних додатака, тако да је могућно да је превод тај од некаквога Далматинца.

9. Jwanich. — Johannis de Zredna, cancellariae regis Hungariae olim proto-notarii Epistolae in diversis negotiis statum publicum Regni Hungariae concernentibus etc. per Paulum de Jwanich. Поп Иванић живео је у средини XV века и прикупио неколико од важнијих писама по државној политици угарској свога времена. Штампано у Schwandtan, II, 1—106. „Писма су из периоде 1445 до 1451.

10. Константин Филозоф један од оних учених људи које је деспот Стефан Високи око себе прикупљао. Год. 1431—33 написа „*Житије и жизн присно помнимаго, словуштаго, благочастиваго господина деспота Стефана, списано повељенијем и понужденијем светјејшаго патријарха земље србскије кир Никоном и полатниих начелник и т. д.* Најбоље издање од В. Јагића у Гласнику књ. XLII, 223—327.

11. Marin Sanuto. — Vite dei Dogi di Venezia etc de Marin Sanuto у Muratorii, Rer. Jtalicarum Scriptores 899—960 vol XXII. Mediolani. 1733.

12. Михаило из Острвице иначе Михаило Константиновић. Не зна се управо из које је Острвице родом (да ли Рудничке или Горњо-моравске). Кад Турци г. 1454 освојише Ново Брдо заробише га и уврстише у Јаничаре. По освојењу Босне Турцима

доби заповедништво над малом једном турском посадом у босанском граду Звечају. Угарска војска под краљем Матејом освоји Звечај 1464 г. те и Михаила зароби. Из Угарске је Михаило отишао у Чешку, Моравску и после и у Пољску где је и умро написав (од прилике око г. 1490) своје мемоаре. Дело је познато под именом „Турска историја или кроника, верно и истинито списана од неког Србина или Бошњака, званог Михаило Константинов из Острвице, ког су Турци негда заробили и међ јаничаре дали." Мени је то дело познато из превода Др. Ј. П. Шафарика, штампаног у Гласнику XVIII, стр. 45—188.

13. Phrantzes. — Annales Georgii Phrantzae Protovestiarii. Ђорђе Франца, државник и дворанин царева грчких, савременик, на сву прилику и лични познаник Ђурђев (рођ. 1401 † после 1462) Написао је г. 1462 своје мемоаре познате под горњим насловом. Служио сам се Бонским издањем Corpus scriptorum Historiae Byzantinae, Bonnae, 1838.

14. Sguropulus. — Vera historia unionis non verae inter Graecos et Latinos, sive concilii Florentini exactissima narratio, graece scripta per Sylvestrum Sguropulum etc. Hagae 1660 — Згуропул је био један од духовника тајних саветника цариградског патријарха на флорентијском сабору г. 1437.

15. Sibenburger. — Cronica Abconterfayung und entwerffung der Türckey mit irem begriff, inhalt, Provintien, Volckern, ankunft, Kriegen, Siegen ets. von einem Sibenburger, 22 jar darinnen gefangen gelegen, in Letein bescriben, durch Sebastian Franck verteutscht 1531. Овај Сибињанин, иначе познат под именом Милбахера по месту Милбаху одакле је, био је приликом првог упада турског у Сибињ год. 1436 заробљен, а

по повратку своме из ропства турског у коме проведе до 1458 г. написа што је знао о савременом стању у Турској.

16. Thurocz. — M. Johannis de Thùrocz Chronica Hungarorum. Живећи у средини XV-ог века угарски свештеник Туроц написао је кронику догађаја у Угарској довевши је до год. 1454. Штампана је у Schwandtnerii, Scriptores rerum hungaricarum veteres ac genuini, I vol. Vindobonae 1746.

17. Windeck. — Eberhardi Windeckii Historia vitae Jmperatoris Sigismundi, први пут штампано у Scriptores rerum Germanicarum, edidi etc. Burchardus Menchenius, Lipsiae 1728, fol. Виндек је био секретар Жигмунда краља угарског и чешког и цара немачког и има занимљивих аутентичних података о одношајима његовим према Србији у првој трећини петнаестога века.

III. Писци који су живели и писали у наштају одмах после Ђурђа, или највише један век после њега.

1. Bonfinius. — Antonii Bonfinii Historia Pannonica, sive Hungaricarum rerum decades IV Coloniae 1690. Као професор хуманитарних наука у Будиму за време краља Матеје написао је историју Угарске служећи се за последње године казивањем старца који су у догађајима учествовали.

2. Barletius. — Marini Barletii Scodrensis de Vita et rebus gestis Scanderbegi praeclarissimi Epirotarum Principis. Argentorati apud Cratonen Mylium, 1537. Латински свештеник у Скадру, Марин Барлетије, жи-

вео је у другој половини XV-ог века и описао живот и дела Ђурђа Кастриотића Скендербега по казивању људи којима је радња Скендербегова аутентично позната била.

3. Fatti illustri del Signor Giorgio Scanderbegh, d'incerto autore. У Сансовиновом зборнику стр. 272—301. Не зна се ко је писао, али очевидно неко ко је добро био познат са северном Арбанијом и с догађајима у западном крају балканског полуострва у XV-ом веку.

4. Lavardin. — Histoire de Georges Castriot, surnommè Scanderbeg, Roy d' Albanie, recueillie, dressè et poursuivie jusques à la mort de Mahomet II, par Jacques de Lavardin Seigneur du Plessis-Bourro Paris, 1597

5. Musachi. — Historia e Genealogia della casa Musachia scritta da Don Giovanni Musachio Despoto dell' Epiro (nell anno 1510). Деспот Јован Мусаћ, бавећи се као емигранат у Италији, написао је за своје синове мемоаре своје, које је син његов Константин после наставио и у неколико допунио око средине XVI-ог века. Мусаћи су били у сродственим и ако даљим свезама с кућом деспота Ђурђа Бранковића. Мемоаре је њихове штампао Хопф у својим Chroniques Grèco-Romanes, Berlin 1873, стр. 270—340.

6. Rabbi Joseph Ben Joshua. The Cronicles of Rabbi Joseph Ben Joshua ben Meir the Sphardi, transl. from the Hebrew by C. H. F. Bialloblotzky. London 1836, I—II. Раби Јосиф бен Јосија писао је своје кронике између 1520 и 1553 по сувременим му изворима.

7. Spandugino Cantacusino. — Della Origine de' prencipi Turchi, discorso di Teodoro Spandugino Constantinopolitano. Спандуцин Кантакузин, потомак по

женској линији цариградске куће Кантакузина с којом је у присном сродству била деспотица Јерина, живео је и писао у Италији у првој половини XVI-ог века. Дело његово с којим сам се ја служио штампано је у великом зборнику Сансовиновом: Historia universale dell' origine et imperio de' Turchi, raccolta da M. Francesco Sansovino cavaliero Angelico di Constantino. in Vènetia, 1573, стр. 182—207.

IV. Турски извори

1. Kantemir. — The history of the growth and decay of the Ottoman Empire by Joan Dimitrie Konstantin Kantemir, London 1734 fol. Молдавски кнез Кантемир добар зналац турског језика и турске књижевности, написао је ово своје дело по турским изворима пред свршетак XVII-ог века.

2 Lewenclaw. — Historiae Musulmanae Turcorum de monumentis ipsorum excriptae libri XVIII; opus J. Lewenclawii, Francforti 1591. fol. —

3. Sead-eddin. — Chronica dell Origine e progressi della casa ottomana, composta da Saidino Turco, eccellentissimo historico in lingua turca,... tradotta da Vincenzo Brattutti Raguseo etc. Vienna 1649. Сеад-един (Мохамед-ибн-Хасанцан, Коца-ефендија) био је наставник султана Селима, писао је своју историју у другој половини XVIII-ог века, употребивши раније турске кроничаре.

V. Српски кратки летописи и родослови

1. Бранковић. — Chronica Serbica Despotae Georgii Brancovič e codice serbico-latine reddita operante L. B. Francisco Xav. Pejačević. Латински превод из-

вода из Бранковићевог летописа. Штампан у Arkivi sa povjestnicu jugoslavensku. књ. III. Zagreb 1854.

2. Jagić. — Fin Beitrag zur serbischen Analistik mit literaturgechichtlicher Einleitung von V. Jagič (за себе штампано из II св. Achiv für Slavische Philologie г. 1878. Има три до тада непозната летописа штампана.

3. Новаковић. — Примери старог српског језика и књижевности, Београд, 1876.

4. Safarik. — Kràtke letopisy srbskė, у Okazky obcanského pisemnict, v Praze, 1870, стр. 65—89. Шафарик је ту сложио у једно осам разних кратких летописа српских од којих је најстарији писан год. 1501 а најмлађи год. 1700.

5. Врдничко родословије. — Родословије сербски цареи, штампано у Гласнику књ. XXI, 226—276. Називљемо га врдничким јер га је у Врднику г. 1746 из неког старијег рукописа преписао Проигуман тога монастира Стеван.

6. Пећски општи лист. — Родословије иже ва светих цареи српских, саопштио из „општег листа патријаршије пећске.“ Милош С. Милојевић. Гласник, XXXV, 1—104.

7. Пролог владици Максиму. — Пролог иже ва светих оца нашего владике Максима, бившаго деспота српског од Јеромонаха Гаврила Стефановића, писан између 1725—1745. Саопштио проф. Гаврило Витковић. Гласник XXXIV, 150—177.

8. Троношац. — Историја о сербских царјех и краљех јуже преписах аз јеромонах Јосиф Троношац. от рожд. Хр. 1791 м. фервара у монастиру Троноши. Гласник, V, стр. 20—112.

VI. Друга знатнија дела којима сам се служио:

1. Mauro Orbini. — Jl Regno degli Slavi hoggi corrottamente detti Schiavoni, historia di Don Mauro Orbini Rauseo, abbate Melitense. Pesaro, 1601.

2. Luccari. — Copioso ristreto degli annali di Rausa libri quatro. Di Giacomo di Pietro Luccari, gentilhuomo Rauseo. Venetia, 1605.

3. Farlati. — Jllyricum sacrum, auctore Daniele Farlato, Venetiis, 1751 fol. I—VIII.

4. Du Cange. — Historia Byzantina etz. auctore Carolo Du Fresne domino Du Cange, Lutetiae Parisorum, 1680. fol.

5. Du Cange. — Jllyricum vetus et novum sie Historia Regnorum Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae, Bosniae Serviae atque Bulgariae, Posonii. 1746. Прво издање у Паризу 1648 у фолију. Један део: Familiae Dalmaticae slavonicae etc. извађен је из дела његовог под 4.

6. Gibbon. — History of the decline and fall of the Roman Empire by Edward Gibbon. London, 1777.

7. Hopf. — Geschichte Griechenlands von Beginn des Mittelalters bis auf unsere Zeit, von H. Hopf. У Ersch û Gruber, Allg. Encykl. der Wissenschaften B. 85 и 86 Leipzig, 1867.

8. Kàtona. — Historia pragmatica Hungariae, a Stephano Kàtona. Budae, 1782. 2 књ.

9. Pray. — Historia Regum Hungariae, a Georgio Pray. 3 vols. Budae 1801.

10. Gebhardi. — Ludewig Albrecht Gebhardi Geschichte des Reichs Hungarn. I—III. Pesth, 1802.

11. Engel. — Gschichte des ungarischen Reichs, von J. C. von Engel, III—I, Wien, 1834.

12. Fessler. — Geschichte von Ungarn, von J. A. Fessler, bearbeitet von Ernst Klein, Leipzig 1867.

13. Horvàth. — Geschichte der Ungarn, von Michael Horvàth, Pesth. 1851.

14 Szàlay. -- Geschichte Ungarns; von Ladisl. von Szàlay, 6 vols. Pest, 1850 – 1860.

15. Appendini. — Notizie istorisho-critiche sulle antichità storia e letteratura de' Ragusei, I и II. Ragusa, 1802.

16. Matković. — Prilozi k trgovàčko-političkoj historiji republike dubrovačke. Rad jugosl. Akad кн. VII.

17. Romanin. — Storia documentata di Venezia, di S. Romanin. Venezia 1453—1863, 10. vols.

18. Du Verdier. — Abrègè de l'histoire des Turcs par Sieur Du Verdier, historiographe de France. 2 Vols Paris, 1665.

19. Knowles. — The General history of the Turks by Richard Knowles fellow of. L. Coll. Oxon. London, 1638.

20. Mouradgea D' Ohsson. -- Tableau General de l'Empire Ottoman par Mouradgea d' Ohsson. 3 vols, Paris, 1787. —

21. Hammer. — Geschichte des Osmanischen Reiches, durch Joseph v. Hammer, Pest. 1827, 10 кнь

22. Zinkeisen. — Geschichte des osmanischen Reiches in Europa, von Jobann Wilhelm, Zinkeisen. Hamburg, 1840.

23. Schimek. — Maximilian Schimeks Politische Geschichte des Königreichs Bosnien und Rama vom Jahre 867 bis 1741. Wien 1787.

24. Pejacsevich. — Historia Serviae, seu colloquia XIII. de statu Regni et religionis Serviae ab exordio

ad finem, sive a saec. VII ad XV. Auctore Fran. Xav. E. D. de Pejacsevich, Colocae, 1799.

25. Рајић. — Историја разн. слав. народов, наипаче же Болгар, Хорватов и Сербов, из тми забвенија изјатаја и во свјет исторически произведенија Јоаном Раичем архимандритом во св. арх. мон. Ковиље. в Будином градје 1823. 4. кнь.

26. Engel. — Geschichte von Serwien und Bosnien verfasset von J. Ch. von Engel. Halle, 1801.

27. Мајков. — Историја српскога народа, написао А. Мајков, с рускога превео Ђ. Даничић. 2-го изд. Биоград. 1876.

28. Григорович. — О Сербіи въ ея отношенияхъ къ сосѣднимъ державамъ преимущественно въ XIV и XV столѣтияхъ. Речъ В. Григоровичемь. Казань 1859.

29. Гильфердинг. — Босния, Герцеговина и старая Сербия, Сборникъ составленыи А. Гильфердингомь С. Петербург, 1850.

30. Аврамовић. — Описаније древности србски у светој (атонској) Гори, од Д. Аврамовића живописца. Београд, 1847. —

31. Чакра. — Ђурђе Смедеревац и жена му Јерина, од Емила Чакре, у „Даници" за 1867 г.

32. Милићевић. — Кнежевина Србија, написао М. Ђ. Милићевић, Београд, 1876.

33. Rački. — Odnošaj srpshih despota i doselica naprama kruni i kraljevini hrvatsckoj i ugarskoj g. 1426—1503, priobćio Dr. Franjo Rački. Штампано у „Književniku, časopis za jezik i poviest hrvatsku i srbsku, Zagreb 1865 god. II. стр. 476—488.

34. Ljubić. — Opis jugoslovenskih novaca od prof. Sime Ljubića. Zagreb, 1875.

35. Новаковић. — Ново Брдо и врањско Поморавље у историји српској XIV и XV века од Стојана Новаковића у Годишњици Чупићеве Задужбине г. III, 1880 стр. 263—356.

36. Милојевић. — Путопис дела праве — старе — Србије, од М. С. Милојевића, Београд 1871 3 књиге до сада.

37. Димитријевић. — Gyorgye Branković (Smederevac) Despot der Serben, nach heimatlichen Quellen und zeitgen. fremden Akten mit Berücksichtigung der späteren kritischen Historiker, von Milan Dimitrijevich, Neusatz 1876.

38. Вук. — Српске народне пјесме скупио их и на свијет издао Вук Ст. Караџић, књ. II(Беч, 1847.

39. Петрановић. — Српске нар. пјесме из Босне и Херцеговине, скупио Богољуб Петрановић, Биоград, 1867. —

40. Стојадиновић. -- Српске нар. песме (епске) скупио и издао Благоје Стојадиновић, Београд 1869.

41. Богишић. — Народне пјесме из старијих највише приморских записа скупио и на свијет издао В. Богишић. Биоград, 1878.

Има још и других дела као и чланака по Гласницима срп. ученог друштва, или у Раду југослов. Академије или и у Летописима српске Матице, или у Архиву за повјесницу југословенску, који су при појединим тврђењима привађани, али које овде не излажемо.

ГЛАВА ПРВА

ПОГЛЕД НА ПОЛИТИКУ СРПСКУ ПРЕД КОСОВОМ И ОД КОСОВА ДО СТУПАЊА ЂУРЂЕВОГ НА ВЛАДУ (1389 ДО 1427). — ВУК БРАНКОВИЋ. — ДРЖАВОПРАВНИ УГОВОР С УГАРСКОМ ОД Г. 1426 КАО РЕЗУЛТАТ СТЕФАНОВЕ И КАО ОСНОВА ЂУРЂЕВЕ СПОЉАШЊЕ ПОЛИТИКЕ.

Историја Ђурђа Бранковића историја је знаменитог једног дêла оне велике и трагичке борбе, коју је народ српски још од пре Косова почео да води, е да би спасао народну своју државу.

То је један део историје о пропадању српске државе средњега века, — претпоследњи и последњи акат грандиозне историјске трагедије, — не створ генијалне какве поезије, већ дело стварнога живота у истини. То је историја, која има да исприча рвање младог једног живота у гломазном, тешком, изломљеном оклопу, с непобедном и неизбежном смрћу. То је историја борбе живих а смртних људи топлога срца с фаталношћу хладном и бесмртном. Наука мође природне законе на место фаталности. Али то не смета ни мало да историја по гдекојег народа не изгледа као права трагедија. Таква је једна трагедија историја нашег народа. А у њој Ђурађ Бранковић и његови Срби врше улогу, која ако не заслужи да јој се потомци диве, не може да не заслужи дубоку и искрену симпатију њихову.

Да уђемо у појединости оне борбе од тридесет година (1427—1457) коју је Ђурађ водио, и да их схватимо и правично оценимо, ваља да се обазремо на политичке догађаје још од Косова, и да их бар по главним цртама њиховим уочимо.

Турци су прешли из Азије у Европу као савезници грчког цара у рату противу цара Душана (г. 1347—1349).[1] Користећи се раздором међу народима балканским, они кроз кратко време заузму већи део Тракије. Први град на европском земљишту (Калипољ) освојише г. 1357, а већ г. 1365 пренесоше престо свој у Једрене.[2] На догледу ове велике, непосредне и страшне опасности, народима балканским овлада мисао, да се само јаким хришћанским савезом може Турцима отпор дати, па да се у згодном тренутку и прогнати могу. Али већ они ударци, које су Турци задали Грцима, Србима, и Бугарима до 1370 године, потресли су државне организме тих народа тако дубоко, да је у њима завладало прилично хаотичко стање. Ни један од она три народа није био кадар да са својом снагом комбинује и снагу друга два. Знатнији државници како у Цариграду, тако и у Трнову и у Крушевцу, осећали су да је потреба правити савез с већом једном силом, која је ван непосредног домашаја турског. Грци су мислили да таквог савезника нађу у папи римском; бугарски и српски државници мислили су да га нађу у краљу угарском. Сви троје тражили су га дакле у западној Европи.

Из Грчке је дрзак и даровит државник, какав је био Јован Кантакузен, већ у год. 1348 послао био посаобину у Авињон к папи Климентију IV-ом, пред-

[1] Cantacuzen, III 28; — Ducas. 17.
[2] Sead-eddin, 98; — Hammer, I. 173; — Zinkeisen I, 226.

лажући да се црква западна и источна уједине, па да се предузме заједнички крсташки поход противу Турака.[1] А већ год. 1369 (13-ог Октобра) кренуо је се из Цариграда сам цар грчки Јован Палеолог, да на западу европском лично помоћи тражи.[2]

Какве су политичке идеје у томе погледу у грчкој царевини у последњој трећини XIV-ог века и у првој петини XV-ог века владале, врло добро показује савет, који је цар Манојло Палеолог своме наследнику давао, а који нам је византијски државник и историк Франца забележио. *„Једино што нас спасава од Турака“*, говораше цар, *„то је зебња њихова да се с Латинима не сјединимо, као и страх који им ратоборни народи западни уливају. Кад год вас неверници притесне, шаљите одмах посланике у Рим, али гледајте да развучете преговоре не долазећи до коначне одлуке.”* Цар је још с великим познавањем ствари додавао *„да сујета западних народа и тврдоглавство Грка не ће дати да се икада до стално и трајашне хармоније дође.“*[3]

У опште велика карактерна црта последњих 80 година византијске политике била је у томе: што су државници и владаоци увиђали неопходну потребу тешњега савеза са хришћанским западом, па ма тај савез искупили великим жртвама са своје стране, а маса је народа до последњег часа, и у самом последњем часу, такој политици одсудну опозицију правила.[4]

[1] Cantacuzen IV. 9 — Gibbon, Decline and fall of the Roman Empire III. 651. —
[2] На ист. м.
[3] Phrantzes, II, I. 178.
[4] Phrantzes, III, сар. I—XI, 210—306; — Ducas, 141—114 в. мој чланак «Пад Цариграда», у «Годишњици» III, стр. 94 и даље.

Да су Бугари последњих година свога државног бића радили да се наслоне на Угарску, о томе једва да може сумње бити. То се даје доста јасно видети из турских кроника које описују пад бугарске државе.[1] Интересно сведочанство за то имамо и у животопису Стефана Високог од Константина философа. Причајући какав је разговор имао султан Бајазит са Стефаном о савезу с Угарском, Константин вели да је султан рекао: да су поред других и *бугарски цареви баш с тога и пропали, што су били приклонили главу Угрима.*[2]

Како је у оне исте дане и Србија у великој целини била у истим политичким приликама у којим и Византија и Бугарска, не може чудно бити што и њезин политични живот кроз последњих 75 година у средњем веку показује исте главне карактерне црте: *тежњу знатнијих државника да се наслоне на запад, и велику опозицију народа тој тежњи.*

Не можемо се овде упуштати у излагање свих оних момената, који су пресудно утицали на политику кнеза Лазара и правац јој давали. Ми само летимице прегледамо историјска факта, а међу овима на највиднијем месту стоји тежња Лазарева, да Србију измири са свима суседима. Помињемо само свечано измирење српске и грчке цркве, обновљење добрих одношаја с Цариградом, ступање у присне сродствене свезе с краљем бугарским Шишманом, у исте такве свезе с господарем од Зете Ђурђем Баошићем, с палатином краља угарскога, Николом Горским (de Ga-

[1] Sead-eddin, 94. B. и C. J. Jiriček, Geschichte der Bulgaren, 345.

[2] „.... кьто ли отъ владычьствовавшихъ и Оугромъ главоу прѣклонь, въ своюе господьство постиже; и въспоменоувъ по имени бльгарьскыихъ царєы и проунихъ итд. Константин, 268. —

га) и у пријатељске одношаје с Босном![1] По овоме се даје закључити да је главна мисао Лазареве политике била — савез са суседима и нарочито с Угарском, која је у оне дане била у пуном јеку војничке своје славе услед акција Лудвика великог, и имала јаког политичког уплива у Босни, Влашкој а у неколико и у Бугарској Сама битка косовска и казивања турских извора о њој то јасно потврђују.[2]

Ова мисао велике хришћанске лиге противу Турака била је величанствена. Али је захтевала огромне жртве. Пре свега требало јој је времена да сазре. Највеће је тешкоће ваљало савладати да се већина српске властеле — оне исте, која се под Душаном онолико с Угрима крвавила — и већина српског духовништва, — које је суревњиво лебдило над црквом српском и с горчином гледало на католичку пропаганду по Босни, — приволи на алијанцију с Угарском Без сваке сумње за Лазарева времена идеја угарске алијанције била је за велики део српског сабора и сувише нова и сувише опасна. Кад је мисао та, као што ћемо ниже видети, за владе сина Лазарева могла да разбуђује оштрога и до крајњости опаснога незадовољства, слободно можемо веровати да је она наишла на озбиљан отпор и у првоме ступању своме. У овоме реду мисли наилазимо на врло знатно једно сведочанство у Сеад-едина. Он, који је своју историју турске царевине писао у 16 веку поглавито по турским изворима, каже да је Лазар, наумивши да

[1] Рајић, III, 1—41; — Мајков, 87.

[2] Sead-eddin, Edris и Neshri, у «Извори српске повеснице из турских споменика», превод Брлића и Бернауера стр. 34. — И сам г. Григорович, који иначе сумња о истинитости уговора с Угарском од 1426, вели да је кнез Лазар учинио савез с Угарском у цели да би земљу своју од Турака спасао. Григорович, Сербија итд. 24.

стресе са земље своје јарам турски, послао краљу босанскоме посаобину, која је имала *„тајан налог"* да закључи с Босном савез за рат с Турцима, — да је краљ босански посаобину ту врло лепо примио, *„изјавио како жали да и пре још не дођоше на мисао да се сложе,"* удеси те се лично састаде с Лазарем, закључише уговор о савезу, али по несрећи *„некаки кнез од Александрије, на граници босанској, отиде к султану, те му као тајну саопшти све што је и како је у Босни и шта се тамо против њега ради, и још се и сам понуди да султану са своје стране помогне."*[1] Под „кнезом од Александрије" биће да је скривен кнез од „Скадра", и по томе дакле — господар од Зете Баошић. Упоредити ваља с овим оно, што Летопис Пећски (одн. Троношки) прича о призору на вечери у Лазара у очи битке на Косову: **по многомь разговорѣ ѡ изменикахь царства а напаче ѡ Баїѡши которїи отказаль тайну срдца своегѡ бѣ Лазарь на мнѡгь чась лежа ѡть печали сердца на десницѣ главою молча на трапезѣ"**[2]

Свакојако може се узети као несумњив факат, да је султан Мурат од некуда сазнао да Лазар ради да састави лигу хришћанску противу Турака и да у њу уводи и Угарску. За Порту је врло јасно било, да она не сме ни часа часити. Елементе те лиге ваљало је разрушити пре него што се она створи и утврди. Порта није смела допустити да програм Лазареве политике сазре у практички резултат и Мурат је изашао на Косово да ово спречи.[3] Права мисао косовске битке тако је у оно доба јасна била и тако је дубок утисак на Турке учинила, да њихови историци једногласно тврде, да је Мурат на Косову победио *„савез хришћанских краљева.*[1]

Наше народно предање зна за издају на самоме Косову. За историју је далеко јасније да има једна издаја *пре* Косова, издаја политичког плана Лазаревог, издаја која је Косово створила.

Сама битка косовска још једнако је тек врло мало историјски осветљена. Пропаст српске војске на Видовдан 1389 резултат је читаве гомиле сплетених несрећа. Исцрпаност земље у великим унутрашњим борбама, горчина која је овде и онде још кипила, неспремљеност народа за алијанцију са западом, невероватна тромост, спорост и оскудица енергије у самог запада, дивна организација турске војске, сконцентрованост њезине снаге и брзина њезине акције, бројна слабост српске војске, раздор међу војводама, све то, и не само то, него још и *све* што је зло и што је добро у српском карактеру, стекло се да на Косову донесе погибију. Ко буде писао историју битке косовске, томе не ће тешко бити да при-

[1] Sead-eddin, 95; вид. и The General History of the Turks by Richard Knowles, fellow of L. Coll. Ofon. 1638, стр. 98.

[2] Троношац Гласн. V. 86; Пећски летоц. Гл. XXXV, 54.

[3] И Мајков тако схвата бој на Косову. Он вели: «Мурат г. 1389 претече ту дружбу (Лазара и Тврткa) ударивши с а силном војском на Србију.« Стр. 87.

[1] Sead-eddin, Edris, Neshri на пом, м. Lewenclav Historiae Musulmannae, 405. — И деспот Мусић у својим мемоарима говори као да је на Косово изашла савезна војска хришћанска. За свога претка Матаранда каже да је носио заставу, под којом су се арбанашка господа борила. Chroniques Graecorom 273. — Било је у српској војсци и Румуна, које је војвода Мирче послао. Roesler, Romanishe Studien, 312. — Да је и Бугара било тврди Конст. Јиречек, Geschichte der Bulgaren, 343. — Босна је у толикој мери учествовала у боју на Косову, да је њезин војвода Влатко Хранић командовао целим једним крилом и да је краљ босански Твртко званичним писмима јављао западним кнежевима и општинама, како је босанска војска разбила Турке на Косову. В. писмо његово Флоренцији, Макушев, Итал. Архиви, стр. 528. Да је у битци учествовао и хрватски бан Иван Хорват с драговољцима за које се с основом могло рећи да су из угарске краљевине, вид. Др. Рачкога, Pokret na slovenskom jugu koncem XIV i početkom XV stoljeća, Rad, III, 91.

купи доказе, да се у очи Видова дна 1389 у српскоме стану *није мислило*, да ће *сутра* да се бије одсудна битка. Четрнаестога Јуна Срба је на Косову још једнако много мање било но Турака. Сваким се часом очекивао долазак још и других војвода, од којих се изреком помиње војвода Радич и кнез Баоша.[1] Шта је између 14 и 15 Јуна било у српском стану, историја за сада још не зна да каже с несумњивом поузданошћу у свима појединостима. Тајанствена она летња вечер не може још никако да се отме народној традицији, некој врсти историјске поезије. Али кроз све оно, што се до сада зна, историја може да провиди, како је у очи Видова дана 1389 српском господом овладала нека грозничава раздраженост.[2] Што је год било људи с истинитим родољубљем и чистим срцем, то је дошло на Косово с племенитим гњевом на ону господу, која проказа Турцима план кнежев. Раздраженост је та порасла кад се према великим и непрегледним масама турске војске погледало на српску војску и видело да има још српских војвода, и српске господе, која на Косово стигла није. И још већма, кад се похваташе писма, која из турскога стана дођоше некима од војвода![3] Ништа није психолошки основаније, ништа вероватније него оно што мало час по једном летопису поменусмо, да је Лазар, — један од најплеменитијих људи наше историје — на вечери коју у очи Видов дана даваше војводама својим, дуго и

[1] Троношац, Пећски летопис, на пом. м.

[2] Троношац, § 45, 84.

[3] Талијанац, преводник Дуке, каже да је таквих писама добио и Милош, па да их је у верности и искрености својој сам показао Лазару. „Milos per la sua sincera carita et fede tutte le lettere de Amorato in wutinente recevutele mostrava al suo signor dispote.“ — Ducae Hist., Italice interpr. incerto 353,

дуго „ѿть печали срдца лежа на десници главою, молча.“

Да се не упуштамо дубље у патологију битке косовске! Може се као несумњиво узети, да је заиста те ноћи Милош Обилић прејездио поље, што је растављало српску и турску војску, и да је султана Мурата под шатором његовим распорио. Да један човек од високог политичког и друштвеног положаја, и један човек на сву прилику од не мале образованости, изврши овакво убијство, за то ваља да су душевне струне раскинуте неком необичном хаотичком силом, да се хармонија великог једног духа разбије у дисхармонију, која има нешто надземнога. Историја кад хоће да говори о Милошу Обилићу не сме да покаже само на крваво дело под шатором султановим. Нити се она сме да заустави само на ванредноме, беспримерноме, славноме јунаштву његовом у тренуцима, у којима је запливао у крваве таласе смрти. Ко хоће да види целога Милоша, треба да види и историју душе његове, историју оне изненадне силне буре, која јој све дубине потресаше, док цар Лазар говораше оне своје дивне речи које онако одјекиваху бо́љом, препашћу и опет и љубављу и надом и јуначком резигнацијом, — треба да види историју душевне патње његове у оним часовима, које проведе јездећи на путу од шатора Лазарева, у́сред војске српске, до шатора Муратова, усред војске турске. Може бити да ће се временом наћи да тек у тој историји лежи највећа слава његова.

Убијство Муратово ускорило је решење великог питања на Косову. После првих тренутака забуне, изађе заповест да се зором на Србе нападне. Кнез је Лазар био на јутрењу, кад му стиже глас, да су

Турци на свима тачкама напад предузели. Српска је војска била изненађена, и та изненађеност, поред више других знакова душевне погружености у српскоме стану, није никако добро претказивала.

Не може овде бити место да се прате сви поједини тренуци славне борбе на Косову. Зна се као доста поуздано, да су Срби у првим часовима битке постигли напредак према турском левом крилу, и да се корист окренула на турску страну, кад је Бајазит са резервом долетео томе крилу у помоћ. Даље се може као извесно узети, да се, од прилике у ономе часу кад је наше десно крило почело да се повија назад, муњевитом брзином пронео глас, да је један војвода (анонимни преводилац Дуке каже му име: Драгосав Пробић!) прешао на турску страну;[1] да је Вук Бранковић са седам до десет хиљада коњаника оклопника, који су под његовом командом стојали, почео да одступа. Народно предање прича, да је кнез Лазар, видевши Вука како одступа повикао у горком и опет поноситом гњеву: „*Проклет нека је Вук у свима делима својим. У животу и по смрти нека је проклет!*"[2]

Ко је тај Вук Бранковић? О томе човеку ваља нам рећи две три речи не само за то што је он отац Ђурђу Бранковићу, него и што је он нов један елеменат нове компликације у политичком организму српском после Косова.

Као што смо видели, Турци су изашли на Косово да спрече алијанцију Србије са суседима и са

[1] «Arolo fo audita una voce la quale per tutto l' campo se sparse che Dragrossavo Probiscio, capitaneo del campo del dispote, havea rebellato et voltato le arme contra Christiani«. Ital. Interpr. incerto 354.

[2] Троношац, § 48, 89.

западом. Резултат је битке косовске у првој линији био тај, да је се Србија дубоко потресла и јако ослабила. Ослабљена, нашла се она између једне јаке и сурове силе, која је представљала идеју азијског мухамеданства и која је имала очевидне агресивне тежње у правцу к Дунаву, — и друге једне силе, које агресивност нити је тако очевидна нити тако опасна била, а која је на сваки начин представљала идеју хришћанске образованости. Истом после Косова, Србија је почела живо да осећа да, онако слаба и изнурена, сама за себе, без наслона на какву јачу силу не може да опстане. Истом после Косова постало је јасно да њојзи ваља потражити наслона било на Једрене, престолницу „цара источнога" ,било на Будим, престолницу „цара западнога". Решење овог толико важног политичког питања отежавало се и одуговлачило тиме, што се у обзир није узимао само круг земаљских интереса, већ и нов један круг династичких личних интереса. На упражњени престо српски, одмах сутра дан после пропасти на Косову, појавиле су се претензије двеју фамилија: Бранковићеве и Лазареве.

О Вуку Бранковићу само народно предање прича, да је „по госпоству" био први у држави српској.[1] За његова се оца Бранка зна да је ковао новце под својим именом[2] и да је био севастократор у цара Душана, а за ово високо достојанство има се основа мислити, да се

[1] «Цар узима златан пехар вина,
«Па говори свој Господи српској:
«Коме ћу ову чашу наздравити?!
«Ако ћу је напит' по госпоству,
«Напићу је Вуку Бранковићу.»
Срп. Нар. Песме, у Вука I, 310.

[2] Opis jugosl. nov. 180; У београдског златара Н. З. Поповића има један његов новац на коме пише «велики слуга Бранко».

и у нас, као и у Византинаца, давало само сродницима царевим.[1] По траговима који се по народним предањима налазе, Бранко Севастократор сродио се био с потомцима од царске лозе Комненовића,[2] а византијски принчеви били су сујетни и поношљиви људи, који се не би тако без велике невоље срођивали с кућом која није од великог рода. У једном нашем споменику, на име у опису преноса моштију кнеза Лазара из Приштине у Раваницу год. 1390 или 1391, каже се о Вуку: **Сь бист оть славныхь и вѣликыхь происходе, и сь оть Неманина племена, Бранка же Севастократора синь Младеновь же вьнукь**".[3] У другом једном споменику, а на име у „родословију српских господ" казује се вако је Вукан, други син Немањин, имао два сина, Дмитра и Завида, како је Завид родио Ђурђица, Ђурђиц Младена, Младен Бранка, а Бранко Вука, како је дакле Вук потомак Немањин по мушкој линији млађе гране.[4] Ово се родословије у неколико потврђује и оним што унука Вукова, царица Мара, у једноме своме писму каже изреком: „**видѣвши азь Хрисовоуле записаныне прѣродителя царства ми прьблаженымь и присно помынаемымь благовѣрныим царемь кѵрь Стефаномь и сином его прьблаженынмь и присно поминаемынмь царем кѵр Стефаномь Оѵрошемь**"[5] итд. Потврђује се оно у неку руку и тиме, што је кнез Лазар, венчавши се на престо, нашао за потребно да одмах одликује Вука највишим саном у дворској хијерар-

[1] Ову је мисао први изнео и утврдио Стојан Новаковић у своме раду «Грађа за срп. Летопис.» Starine, IX, 70.

[2] Вид. Конст. Николајевића, Комненовке, Гласн. XI, 279.

[3] Летопис М. С. 117, стр. 114.

[4] Starine, IX, 90.

[5] Mon. Serb. 521.

хији, поставивши га деспотом.[1] У томе реду мисли може бити да има дубока смисла, што је Лазар дао Вуку на управу класичну земљу Немањића — Подримље с Призреном и Ситницу с Приштином! Да, и по гдекоји турски извори сматрају да је Вук још пре Косова био независан династа, казујући како је Лазар увукао у хришћанску лигу противу султана и „*Вука господара од Македоније.*"[2]

Лазар је претендовао на престо Немањића по праву своје жене, која је била праунука Дмитра, старијег сина Вукана Немањића. Могло би се дакле узети, да је Вук као непосредни мушки потомак од лозе Немањине имао јачег права на престо. Али изгледа да су, на сабору у Скопљу 1374 год., личне врлине Лазареве, његове велике заслуге, и на кратко његова популарност припомогле праву Миличином, док је праву Вуковом одмагала његова лична непопуларност. У осталом, Вук, као зет Лазарев, могао се лако измирити с узвишењем свога таста већ и на томе основу, што је престо Немањићев ипак остао у фамилији, и што је по староме праву и приличило, да Лазар, као најстарија мушка глава у фамилији, заузме у управи највише место.

За историју је јасно да је Вук до саме битке косовске живео с Лазарем у пуној слози и био у њ у великој части и у уважењу. Шта више, има знакова да је Вук лично дубоко и искрено Лазару одан био. У листини, којом 20 Јануара 1387 у Приштини потврди трговачке слобоштине Дубровчанима, Вук казује како су посланици дубровнички ишли ка кнезу Лазару и показали му повластице које им још цар

[1] **Родословие Срьбскыи царен** Гласн. XXI, 257.

[2] Sead-eddin, 95; Knowles 199.

Душан даде, «**и Господинь нмь кнезь не потворниоу плуе и потврьдн такоже и кь мнѣ догоше книше реченн властеле доукровьуци и а Влькь видевь писанние великаго господина ми цара Стефана и господина ми кнеза (Лазара) такоже не потворихь ноу плуе и потврдихь.**»[1] Из те листине не само да се не види да је Вук имао каквих непријатељских намера према Лазару, него, на против, кроз оне речи доста јасно звучи поштовање и срдачност према главару српске државе.[2] У опису преноса моштију кнеза Лазара из Приштине у Раваницу, прича се како је Вук «**вь срѣтенїе уьстьныхь моштен его изьшьдь сь сѹпрѹжницею своюю и сь вьсеми благородными его, великь плачь и рыдание сьтворьше и довольне проводивьше вь своѧ си възвратише се.**»[3]

Није доказано али је сва прилика да је Вук, госпоским својим пореклом високо поношљиви аристократ, — стојао у личној омрази с Милошем Обилићем, који је, — судећи о њему по карактеру какав се у делима показао, — и пре Косова био човек у народу веома омиљен. Даље је доста јасно, да је се Вук с неким делом војске повукао с боја на Косову. Није јасно и тешко је доказати, *у ком је се тренутку повукао, какве су му побуде за то биле, и какав је утицај на решење битке то његово повлачење имало.* Народно је предање одсудно прогласило Вука издајицом и њему приписало пропаст српску на Косову. Само понашање Вуково после те пропасти давало је хране таквоме суду. Али по материјалу који је историја до данас прикупила, она — која и према

[1] Monum. Serbica 207.

[2] «Из овијех се писама не види да је Вук радио да отме од Лазара пријесто.» Мајков, 88.

[3] Летопис св. 117, стр. 114.

Вуку има дужност да буде беспристрасна — још не може нити пресудно да потврди, нити пресудно да пореče ону осуду народну. Како данас наш историјски материјал стоји, не може се с правдом рећи да је озбиљски доказано, да је Вук на Косову издају учинио. Вук је још једнако пред судом историје, на коју се противу осуда народних предања апелује, и још једнако чека последњу реч њену.

Што је ван сваке сумње, то је: да је, одмах по пропасти косовској, Вук изнео своје претензије на престо српски. Он је у томе часу био *најстарији потомак Немањића у мушкој линији.* Ако је некада и било разлога да његово јаче право попусти пред великим заслугама човека, од њега годинама старијег, какав је био Лазар, чинило му се сада да нема разлога за што да најстарији мушки потомак Немањића попушта према једној женској глави или и према једном младом човеку, какав је Стефан Лазаревић, у жилама којега тек танка крв Немањића тече. Али је већина властеле и свештенства имала сад нов један разлог противу њега. Признати непопуларноме Вуку права његова, значило би из белога двора у Крушевцу прогнати жену и децу онога кнеза, који је народ за живота толико љубио, и који је својом смрћу на Косову раздрагао у једно и тугом и поносом свачије срце. Мученички венац око главе Лазареве био је сјајнији и јаснији од свег коликог права Вуковог. Осим свега, сама кнегиња Милица била је ванредна жена. Њезина слика у манастиру Раваници потврђује и у неколико допуњује њезину историју. У њојзи одмах видите жену велике лепоте и кнегињу велике енергије. У самој слици њезиној видите да је то жена која, под љубазним погледом мужа свога, може да је

Народна скупштина Библиотека Београд

јагње пуно кротости и милине, и опет жена која, у хуци светске борбе, може да је лавица која риче. С оваком женом узео је Вук да се о престо бори. На његовој је страни било круто и хладно формално право; на њезиној страни жива и топла симпатија већине свештенства, властеле и народа. У тој борби у којој су се страсти јако распалиле биле, Вук је морао да подлегне. Може лако бити да је Вук, видевши на Косову да ће битка да се изгуби, одступио из врло смишљених стратегијских и политичких разлога опште користи. На сваки начин, није ни мало нужно да је он заиста издао цара на Косову, те да му се припише да је издајица. Али понашањем и делима својим после Косова распаљеној страсти политичкој дао је он и сувише повода и сувише грађе да га нацрта и жигоше као издајника.

И одмах од првога почетка династичке борбе опажа се њезино утицање на велико питање народне политике. У првом тренутку, и једна и друга страна још нису сигурне где да траже потпоре. Из једне врло занимљиве дубровачке листине од 9 Маја 1390 (дакле ни пуну годину дана после битке косовске) види се да Вук још није на сигурно знао хоће ли се Милица и Стефан везати с Угрима или с Турцима, да противу њега раде. Дубровчани се на име обавезују да приме Вука с целом фамилијом и имањем његовим у свој град „**ако ли би дошло до тогаи времена, што Бог не дан, тере не оузможе господинь Воук држати землю српску, ноу га нжденоу Оугри или Турци или тко ини.**"[1]

Значајно је да се већ тако рећи у првоме часу после Косова Угри и Турци помињу као чиниоци,

[1] Mon. Serb. 215.

који могу да имају уплива на решавање унутрашњих заплета у Србији. Значајно је даље, да су се Турци ипак у први мах ставили на страну Лазареве куће а на супрот Вуку,[1] и да најстарији писмени споменик, који имамо о политичкој кореспонденцији онога доба, јесте напред поменуто сведочанство о свези Вуковој с Дубровником, који је већ сам собом био преставник Европе. Без опасности да погрешимо, можемо узети да је прве године после Косова партија дома Лазарева тражила и добила наслона код Порте, а Вук да га је тражио у запада.

Него се овај одношај у скоро мења. Турци и ако нису дозвољавали да Вук постане господарем целе Србије, нису то дозвољавали ни Стефану. Михаило из Острвице каже изреком, да је султан Бајазит поделио земљу српску међу Стефаном и Вуком, давши „*Стефану Мораву а господару Вуку земљу, која се зове Ситница.*"[2] Има један документ који је Вук потписао у Приштини 21 Новембра 1392 и у коме се каже: „**да єсть вѣдомо вьсакомоу чловѣкоу, како сложихь мир сь Тоурци и приложихь великомоу господиноу цароу Бажзитоу и сложихь ш нимь мирь и када сложихь ш нимь мирь расписахь зємлю вьсоу, колико єсть в области моєи како кємо плакати даньк Тоуркомь**".[3]

Турци су дакле признали Вука за свога васала на земљи, којом је управљао и за времена Лазарева. И Дубровник и Млеци признавали су га за владаоца, који не зависи ни од краља босанскога ни од престола у Крушевцу. Као такав он је ковао и динаре,

[1] Рајић, III, 79; Мајков, 105.
[2] Михаило из Острвице, Гласн. XVIII. 80.
[3] Mon. Serb. 223.

од којих до сада познајемо седам разних врста.[1] На повељама својим потписивао се: «**вь Христа Бога благовѣрни Коукь Бранковикь, Господарь Срьблѣмь и Подоунаю.**»[2] Види се из ове титуле, да он није никако напуштао право, да влада свом земљом од Шаре до Дунава. Да се сматрао за правог владаоца види се и по томе, што се у по гдеком црквеном поменику спомиње као «Стефан Вук».[3] И Мусић говорећи о деспотима византијског царства ставља Вука на прво место.[4]

Од прилике у ово доба, кад се Вук признањем портиним утврђује као владалац на једноме делу српске земље, пада онај занимљиви покушај Стефанов, да политику своје земље веже опет с Угарском. Нико мањи него животописац Стефанов, философ Константин, прича, како је Стефан некако првих година после Косова покушавао да се наслони на Угарску. Али је још једнако за то и сувише рано било. Оно што се без сваке сумње десило пре Косова десило се и сад. Константин каже, да су «*бунтовни неки властели*» (а по имену Никола Зојић и Новак Белоцрквић) сами оптужили Стефана султану, као да хоће Угре на њ да подигне![5] На сваки начин ствар алијанције с Угарском још није сазрела била. Стефан је дошао у опасност да навуче на себе гњев «Бајазита Илдирима» — Бајазита муњевитог — и да изгуби престо. Да спасе своју династију и своју земљу Стефан је

[1] Ljubić Opis jugosl. nov. 158.

[2] Mon. Serb. 223, 224

[3] У призренском поменику помиње се иза «Стефана Душана, Стефана Уроша» — «Стефан Вук и монахиња Марина.» Српски поменици XV—XVIII в. од Ст. Новаковића 10.

[4] Hopf, Chroniques Graecorom. 294.

[5] Константин, Живот Стев. Лазаревића Гласн. XLII, 267.

предузео корак дрзак, али који је пун не само витешке лепоте него и високе политике. Отишао је на порту и султану отворено исповедио шта је намеравао: **ꙗко ѥже оть слоужбы царьствиꙗ твоѥго отьстоупити и Оугромь дроугь быти; и пакы расмотрихь вѣшть невьмѣстьноу и вьспитѣниѥ дрьжавиꙗ твоѥго вьспоменоухь и клѣтвы, приидохь, се животь мои прѣдь богомь вь роуцѣ твоѥи ѥсть, ѥже хоштеши сьтвори**»[1]

Ова отвореност, ова поверљива преданост Стефанова, и још више политичка исповест, која признаје да је рађено на савезу с Угарском и која казује, да је овај напуштен поглавито што се по дубљем расуђењу нашло да «*ствар није уместна*» — све то учинило је дубок утисак на Порту. Поштовање турско према сину Лазаревом само је се узвисило, и он је опет стао на прво место у милости султановој.

После овог догађаја, — који је на сву прилику био 1392 или 1393 год. — одмах се опажа скретање Вукове политике. Управ се тада на западу почело опет живље да ради на мисли, којој је наше Косово жртва била, на мисли хришћанске лиге противу Турака. Под вођењем краља угарскога Жигмунда спремао се крсташки поход на Турке.[2] Шта је управо Вук радио не види се у свима појединостима, али се по очевидним и несумњивим резултатима даје погодити. Кад је у Марту 1393 Радич Црнојевић предао Леш Млечанима, ови првоме своме кастелану од Леша, Антонију де Пијерипицолију, издају наредбу «*да об-*

[1] На ист. м.

[2] Chroniques de Sir Iean Froissart, ch 47, 226; Michaud, Histoire des Croisades, III, 130; — Bonfinius и др.

држава пријатељске свезе с Вуком Бранковићем својим источним суседом.»[1] Ми видимо где год. 1394 Априла 9-ог, дужде Антоније Венерио даје Вуку Бранковићу диплому на грађанство млетачко, у којој га називље: «*Magnificus ac potens dominus Volchus de Brancho dominus Rasciae. Slavoniae et cet.*» — «*Сјајни и моћни господин Вук Бранковић, Господар Рашке, Славоније и друго.*»[2] Две године позније — почетком јесени 1396 крсташка војска под краљем Жигмунмундом пролази кроз један крај Стефановог Подунавља, и то «*пленећи и рушећи као да пролази кроз земљу непријатељску.*»[3] 28 Септембра 1396 отвори се велика битка код Никопоља. Висило је о концу да је Турци не изгубе, и што је изгубили нису, то имају захвалити, — и признају да имају захвалити — сјајноме јуришу, који је Стефан са српским оклопницима у одсудноме часу предузео, и којим је сатрьо крсташку војску од угарских, немачких и француских кавалера. За Вука се не зна да је био том приликом с турском војском. На против, зна се да је после битке Никопољске «*Вук подпал в некоје подозреније пред Пајазитом и от него закључан бист в тамницу,*» како Троношац вели[4] Родослови нам кажу да га је Бајазит дао у Пловдиву затворити, и да је не дуго време после тога Вук, од Турака отрован, умрьо негде у Македонији 6 Октобра 1398 године.[5] Још се не може узети за несумњиво, али јако изгледа, да су Турци уапсили а после и отровали

[1] Misti, XLII. fol. 314 v. 314 v. Hopf, Griech. Gesch. II, 96.

[2] Listine IV, 327.

[3] «Regno Rasciae crudeli fervore in magna rerum direptione horribili strepitu pertransito». Thuroczy у Schwandtner Scriptores. I, 222.

[4] Троношац, V, 94.

[5] Летописи, Šafarik, 75 и др.

Вука, што су нашли, да је или фактички пристао, или бар радио нешто око пристајања, у крсташки савез противу Турака.

Вук је најпре сахрањен онде где је и умрьо — на сву прилику у Пловдиву, — али је на скоро после дошао из Св. Горе брат његов, калуђер Герасим, те му кости дигао и однео собом у Св. Гору[1] где су без сумње и данас у једноме од она два манастира, којима су најпре Немањићи, а после Бранковићи многе милостиње и пре и после тога чинили — у Хилендару или у Св. Павлу. Што је Вук у туђој земљи умрьо и што је далеко ван отаџбине сахрањен, то је наравно могло само да даде маха читавом једном низу народних прича о смрти његовој,[2] прича које су у хармонији с онима о издајству његовом на Косову. —

Борба између династије Вукове и династије Лазареве настављала се и после смрти Вукове. Стефанова је претензија на сву прилику ојачала тиме, што је он сада био годинама најстарији потомак лозе Немањића, док су с друге стране синови Вукови мислили, да ипак имају јачега права, јер док је Сте-

[1] „сьже Воукь отроукень бисть бь Мађедоныи иже бисть брать его — ѕоковни Радоиа инокъ Герасимъ и тамо шадь въздвигноут мошти въ скатоу гороу“. — Повјест от битија и от царствих васех родов, Гласн. X, стр. 270.

[2] По једној такој верзији, Вук је утекао из турске тамнице и добегао Баоши, који га за тим отрова. По другој једној бегајући од Турака лоће у Херцеговину, ту се на једном месту провали под њим земља па га прогута, те се и данас то место зове «Вуков Клокот.» За обе верзије вид. Троношац, V, 94. По трећој причи лежао је Вук до Карађорђева времена у Крушевцу где су му се Турци као своме свецу клањали (?) а кад Срби заузеше Крушевац спалише му кости те пустише да ветар пепео разнесе. Вид. Мил. Милојевића Путопис Праве Србије, I, 46.

фан потомак Немањића само по матери, они су то били и по оцу и по матери.

Одмах по смрти Вуковој, ако не још и одмах пошто је овај допао турске тамнице, Стефан је Лазаревић заузео ако не све а оно већи део његових земаља. За неко време положај његове жене и синова његових био је за очајавање. Из једне белешке у званичној кореспонденцији дубровачкој од год. 1423 види се, да су били прогоњени са своје земље. И не само то, него је султан страшним претњама тражио од дубровничке општине да му изда благо, које јој је Вук на оставу дао. Општина поред свих тих претња преда благо Вуковој жени и синовима, те се они *„које помоћу тога блага, које другом потпором и саветом од стране Дубровника поврате у своје господство.“*[1] На сву прилику поглавито благом задобију за себе неке везире на порти, те спремивши најпре тим начином земљиште, апелују на заштиту оне исте порте, која им је оца гонила. Султан их прими у своју милост и његовом интервенцијом, а ваља да и нешто услед пријатељских представака општине дубровачке, Стефан им поврати нешто очевине. Све је ово било између 1397 и 1400 године.

У битци између Бајазита и Тамерлана код Ангоре 20 Јула 1402 год., били су у војсци турској Стефан и Вук Лазаревићи, и Гргур и Ђурађ Бранковићи. Гргур је пао у руке Тамерлану као заробљеник. Стефан, Вук и Ђурађ пробили су се кроз татарску војску па дошли у Цариград. Цар Манојло путовао је у то доба по Европи везујући политичке свезе са западом. Његов најстарији син Јован као намесник царског достојанства прими Стефана с великим почастима и даде му титулу деспота. По захтеву Стефановом стави Ђурђа Бранковића у затвор и преда га на чување некаквоме властелину Родопу. Из Цариграда, где је без сваке сумње имао прилике да сазна тежњу грчких државника за савезом са западом, Стефан је отпловио морем у Зету, с намером да одатле, пошто походи свога зета Ђурђа Страшимировића Баошића, отиде преко Косова у Ново Брдо.

Је ли што Стефан у Цариграду уговарао, и шта је то било, за сада још не знамо. Може се узети да је за веровање, да је с царем Јованом уговарао о некој радњи, којој би, како су се бојали, Ђурађ Бранковић могао на сметњи бити. Још мање знамо с каквим је се осећањима, с каквим мислима и каквим плановима приближавао зетскоме приморју. Свакојако ту га дочекају писма матере његове, која му јављаше за чудновате ствари. Ђурађ је побегао из затвора цариградског и отишао у Једрене к султану Сулејману. Овај га је лепо примио и дао му војску турску с њоме да заузме ако не целу српску земљу а оно бар своју очевину. Милица није само писма писала[1] него је и нешто војске прикупила па својим

[1] У наставлењу које је Дубровник дао својим поклисарима 16. Фебр. 1423, који пођоше војводи Сандаљу: Volcho Brancovich siando morto et dismeso de la sua signoria, et siando li fioli et mogler suoi dispersi et disconsolati de la signoria, tolseno el deposito loro de Ragusa, la qual non curando le grandi et spaventevole menaze del Gran Turcho che non cessava de domandare el deposito del dicto Volcho, rende et restitui el dicto a chi spettava con fermissima et constantinissima fede, col favor del qual deposito et de altro ajuto et consiglio de Ragusa ritornando in Signoria etc.» Спом. Арх. Дубров. I, у додатку XXX.

[1] Врло је интересно, и у психолошком и у политичком погледу, писмо које је Милица под утиском оних догађаја писала Дубровнику негде у Октобру 1402, и којега се садржај види из одговора Дубровачког од 10 Новем. исте 1402 г. «Што пише господство ти ако их (Стефана и Вука) Бог донесе овамо, да их имамо прјепоручене јер их прјелагаш на Бога и на наше душе, Господјевољна си то писати нам. Бог зна и свјету ње скровно итд. (Дубровчани на-

синовима у сретање послала. С овом војском, ојачаном још и четама, које му је зет Баошић дао, Стефан пође из Зете пут Новога Брда. Код Трипоља, ниже Грачанице на пољу Косову, сукоби се с Турцима 21 Новембра 1402 и разбије их.[1] Међу тим Вук, кога је Стефан послао другим једним правцем с нешто војске сукоби се с војском Ђурђа Бранковића те буде разбијен тако, да је се једва с 20 пратилаца спасао к брату своме у Ново Брдо.

Не може а да човека не обузме дубока туга, кад погледа на ове династичке сукобе у Србији у оним тренуцима, у којима је турска царевина, потресена јаким ударом с поља и поткопавана раздором синова Бајазитових изнутра, тако критички стојала. Династичка је борба између Лазаревих и Вукових синова, између два огранка Немањићеве лозе, изашла толико на површину унутрашње политике српске почетком петнаестога века, да је за турске државнике онога времена. као и за турске историке дуго после тога, Србија била појам од два елемента, који су вазда у супротности, и од којих се један зове Лаз-огли а други Вук-огли, т. ј. синови Лазареви и синови Вукови.[2] Непријатељима се земље на тај начин посао знатно олакшао. Пријатељи су и онда могли само да сажаљевају такве појаве. У томе погледу заслужују да се спомену она писма,

воде како су од старина толику господу у свој град примали, и у сигурности и с чашћу испраћали) . . . а што ни пише твоја милост, јер су у нашем граду њеци кои се злом твоје дјеце пеку, и кои те своии злоумством Дубровнику добри глас погубит, и да неке рјечи камо посилају за град нам и за вас, — ми Господе, тој људе не знамо итд.» Спом. Дубр. Арх. I, 42. —

[1] **„Въ то лѣто (6911=1402) разби деспот Стефанъ Моусню на Триполю Ноембриа ка.“** Šafarik, 74. — Новаковић, Примери, 263.

[2] Вид. Lewenclawi Historiae Musulmanae lib. XIV. 506 и даље.

која кнез и веће дубровачко 12-ог Декембра 1402, — дакле само на неколико дана после битке на Трипољу — писаху Мари Бранковићевој и сину јој Ђурђу. У писму Ђурђу веле: „*Чусмо како по милости божијој дошал си здраво ка госпођи мајци и много бисмо весели увидев. Молимо Бога да ускорје и господин Гргур к вам здраво доиде. Ето чујемо јер господство ти с кнезом* (т. ј са Стефаном) *и с братом му јесте у расхомјери, тер ти је нам недраго. Бог вје, вољели бисмо да је међу вама мир и љубав како прјестои, а тој бивше господовали бисте и уздржали земљу у добру миру и стању.*“[1] Овакав говор у онаком времену заслужује да му Срби кроз стотине година хвалу одају.

На част Стефану ваља рећи, да он са своје стране никада није давао да унутрашњи грађански рат маха преотме. Свакојако види се, да су се негде у течају год 1403 синови Лазареви и синови Вукови погодили тако, да од те године нема више између њих отвореног сукоба око династичног питања. Сва три сина Вукова остала су да заједнички са својом мајком управљају земљом свога оца независно од Стефана.[2]

Из времена од 1403 до 1408 имамо неколико листина, на којима се сви заједно потписују, и на по некој од којих Гргур и Ђурађ стављају уза своје име

[1] Спом. Дубр. Арх. I, 43.

[2] «Ја раб Христу Богу мојему, господин Гргур и господин Ђурађ и с госпођом мајком ни госпођом Маром и с прјевазљубљеним нају братом Лазаром обладајуштим нам землеју господина и родитеља нашега господина Вука» — увод у запис којим потврђују слобоштине дубровачким трговцима, потписан у **„Вльчемъ Трьноу“** месеца Декембра 29 од 1405. Mon Serb. 269.

и владалачки придев „Стефан“.[1] У хрисовољи којом „*ва Христа Бога благовјерни Господин Гргур и Господин Ђурађ и Лазар и госпожда мати их Мара*“ дају Хиландару село Ораховац, има нешто меланколичнога тона, који врло карактерно звучи у устима синова Вукових, и који може бити да карактерише и њихово душевно стање и само оно време у коме су то писали. „*Дођоше нам, веле, старци од часне и царске лавре Хиландарске, и исповедише нам о нужди монастирској како су им Турци метохије поузимали, а друге попленили у међусобним ратовима. А ми се о том посаветовасмо, и видевши како сва красна овога света као сенка пролазе, и како је пре нас било господе царева и краљева, који господоваше кроз многе године и не оставише спомена осим оних само, који добра дела починише, и божанствене цркве подигоше: то и ми ревнујући овима према сили нашој принесосмо матери божјој Хилендарској мали овај принос село Ораховац итд.*[2]

Ово примирје у династичкој борби дозвољавало је Стефану да поклони своју пажњу спољашњој политици. Да ли је услед каквог договора с цариградском владом, или услед новога доказа портине перфидије, тешко је сада одсудно казати, тек свакојако јасно је, да после оних неочекиваних догађаја на Косову под зиму 1402 године, Стефан опет окреће своје погледе к Европи и ступа опет у свезе с Угарском. Лукарић говори с великом пресудношћу, да

[1] «Аз раб твој Стефан Гргур с госпођом и мајком ми и с вазљубленими братијама моими, Стефаном Ђурђем и Лазаром» — увод у хрисовољу којом монастиру Св. Павла на св. Гори дају неке земље. Mon Serb. 277 Погрешком је, било у преписивању било у оригиналу, написана год. 1413 место 1403 или које друге пре 1408.

[2] Гласник XI, 141.

су Стефан и Вук, вративши се дома из боја код Ангоре, одмах писали да известе „*краља Угарског и кнежеве италијанске и немачке*“ о великим неприликама, које су задесиле Турке „*и како би сад лако било протерати их из Европе, сад кад су изгубили цара, главне своје државнике, војску, кад су новчано исцрпани, и силним оружјем татарским сатрвени.*“ Али, додаје Лукарић значајне речи, „*и ако су они (Стефан и Вук) одржавали разне саобраћаје па* **и лично ишли** *к многим од те господе, опет за то сви њихови преговори, и сва њихова доказивања одбацише се и под разним изговорима, само да сваки остане код своје куће, погазише, (јер Бог рад наших грехова хтеде да Европа још у роиству остане!)*“.[1]

Сам Константин философ даје донекле потврде овоме казивању, јер описујући оне догађаје пред свршетак 1402 и повратак унутрашњег мира у Србији наставља: „**Сиѡеваѡ же ѕападьныи цар ѩко слышлавь, ходатаѥ посылаѥть кь любьвы ѩко бы. Сь жеврѣме подобьно обрѣть ѥгда дроугь сємоу быти, поклисара любоуєстьнѣ вьспрнѥмь и оуурѣди доволно, ѩко то ѥмоу обыуан бѣше, и сь пославьшимь оутврди любьвь**“ Даље се из текста, који овоме следује, види, да је том приликом Стефан израдио пристанак Угарске, да може град београдски зидати, „**обрѣтаѥть мѣсто прѣдь реченаго Бѣльграда глаголю и исьпрошь сь оть Коугрь, по нѥже аште и вь прѣдѣлѣхь срьбскыихь лежимо ѥсть, ѩко на срьдьци и плештоу ѕеман оугрьскои обрѣтаѥть се.**“[2] Још је знатно што Константин каже одмах после тога, да

[1] Luccari, Aunali di Rausa, Lib. II, 73.

[2] Жив. Стев. Лаз. XLII, 284.

је Стефан, утврдивши Београд, пошао да обиђе и другу земљу, „*па је неке градове, које су Турци самовољно заузели, опет од њих повратио.*"[1]

Ово казивање Константиново о свезама Стефановим с Угарском и о неким успесима његовим према Турцима, потврђује се и с друге стране. Тако има једно писмо, које је краљ угарски Жигмундо године 1404 писао херцегу од Бургундије Филипу, у коме му јавља, како је „*Стефан, кнез од Србије пристао уз-а-њ, како је противу Турака подигао војску и како је примивши помоћ од њега — краља угарског — задобио неколике победе.*"[2]

За осветлење оних одношаја важно је и једно писмо општине дубровачке од 2-ог Маја 1405 године. Види се да је сестра Стефанова „кћи светопочившег кнеза Лазара, госпођа Јела" (жена Ђурђа Баошића) тражила да се обавести о политичким намерама краља Жигмунда. Дубровчани јој одговарају: „*Лист господства ви примисмо и разумјесмо што нам писасте, да ви упишемо за гласе од господина краља угарскога, што се чује. И за то господству ви дамо узнат: имамо гласове јер је по милости божјој здраво и у већем стању и у бољем нер је бил никада,* **и праве да велике војске приправља**. *Да кудје ти му је кана или кудје ће с тјеми силами,* **од господина деспота може господство ви увидјет, кои је у великој љубвје и у јединству ш њим.**"[3] У Дубровнику су дакле с пролећа 1405 год. знали, да је деспот Стефан у тако присним одношајима с краљем угар-

[1] Константин, на ист. м.

[2] «Stephanum ducem Rasciae se (Sigismundo) subjecisse, et contra Turcas magna potentia profectum, acceptis a se magnis auxiliis victorias aliquot reportasse.» Извод из писма у Engl. Gesch. v. Serw. 355.

[3] Спом. Дубр. Арх. I, писмо 117.

ским, да он без сумње најбоље зна, шта су праве намере великим војничким спремама угарским!

После смрти кнегиње Милице (11 Новембра 1405) одношаји између Стефана и Жигмунда постали су још срдачнији. Године 1406—1407 Жигмундо је упао у Босну с великом војском те крвавим бојевима кроз две године принудио ту земљу да призна опет сузеренство круне Св. Стефана. Одатле је год 1408 дошао у Србију, без сумње у Београд — и како нам његов секретар Виндек тврди. „*упустио се с деспотом у преговоре да буду једно.*"[1] Биће да је Стеван отпратио после Жигмунда у Будим, јер на свечаној диплому од исте 1408 године, којом краљ Жигмундо установљава орден златнога змаја, одмах иза краљице угарске Варваре, а пред свима другим баронима, стоји потписан „*Стефан деспот од Србије.*"[2]

Прави карактер и садржину оних преговора данас још не знамо. Могли би их по ономе што је следовало нагађати. Толико је јасно да су резултати тих преговора наишли у сабору српском на жестоку и одсудну опозицију. На чело јој се стави нико мањи већ сам брат Стефанов кнез Вук. Политичка се опозиција измете у лични сукоб пун горчине. Вук као начелник партије која одбацује савез с Угрима, отиде на порту и с пролећа године 1409 *с турском војском* упада у Србију.[3] Уза њ пристане велики део

[1] In demselben lezten Jare seines Lagers, also er von Wossen (Босна) zog, do schrieb man virzehn hundert und acht Jare, do zoch et gegen Sirfien und Raizen und teindigete mit tem Tischbot (деспот) das er mit im eins wart.» Windeck, стр. 1145.

[2] Fejer, Codex Diplom. X, vol. 4., 687 i 87.

[3] Константин, Гл. XLII. 291; Мавроурбин каже да је Вук Лазаревић добио од порте на помоћ један корпус од 30.000 војника под командом Евренос паше. Mauro Orbini, 255; — Рајић, III. 120, по Мавроурбину мисли, да је се Вук дигао на брата просто из властољубља, тражећи за себе поло-

властеле — рекао бих нарочито оне, што је имала баштине јужно од сутока Мораве, дакле оне, која је била даље од уплива угарског а ближе непосредном тероризму турске силе. Узањ пристане и Ђурађ Бранковић, који од како му 21 Марта 1408 премину старији брат Гргур, предузе главну улогу на управи земљом Вуковом. Стефанов је положај постао врло критичним. Велики број властеле прешао је био к Вуку. Ни на оне који му остадоше не могаше да се ослони. Његову душевну борбу описује врло живо са неколико црта животописац његов Константин. Видевши се у мањини Стефан није хтео ни да се упушта у борбу с братом, већ је пристао да Вуку уступи ону половину државе што лежи ближе Турцима, а себи да задржи ону полу, што је ближа Угарској.[1] По уверавању Мавроурбина ови су унутрашњи нереди трајали пуних шест месеца.[2]

Стефан је с једним делом њему верне властеле остао при убеђењу, да ваља правити савез с Угарском. Жртва, коју је принео томе своме убеђењу, не може бити да није начинила дубок утисак на краља Жигмунда. Може бити да баш одатле потиче онај ентузијазам којим Виндек на више места у својим мемоарима о Стефану говори. На једном месту ставља њега као човека поштена и од речи на супрот Хрвоју и Сандалу као људима, на које се није мо-

вину очевине. — Мајков казује то исто о побудама Вукове буне, стр. 108. Он додаје, да је браћу измирио краљ Жигмундо. Штета што није навео извор за ово последње тврђење.

[1] О овој значајној политичкој епизоди, којој је права природа онака, како самје у тексту изложио, има занимљивих података Константин филозоф, Гласн. XLII, 292. Из њега је ушло у Цароставник много од онога, што Рајић наводи. Рајић, III, 119.

[2] Mauro Orbini, 255.

гло ослонити.[1] На сваки начин, чекајући да настану боље прилике и на једној и на другој страни, он је сам одржавао добре личне одношаје с Будимом. Како нам његов животописац каже, он је „*на всако лето приходе в западни сабор и никогда же гради или страни не васиријем вазврашташе се*"[2] Врло је значајно да по угарским изворима краљ Жигмундо узеде од Босне и даде Стефану Сребрницу са целим округом год 1409,[3] — дакле управо оне године, у којој је Стефан изгубио био половину своје државе с Новим Брдом! Од год. 1411 има једна листина, којом краљ Жигмундо даје градове Сатмар и Немет Стефану у баштину.[4] Оваких ће се листина, — којима се потврђује казивање Константиново, — временом и више наћи, јер без сумње највећи део баштина, које ћемо мало позније видети да Ђурђе у Угарској држи, још је Стефан у разним приликама од краља Жигмунда добио био.

Није дуго време прошло а прилике донесоше те Стефан опет уједини обе половине своје државе и не само то, него виде, да се један део некадашње опозиције приклања његовој западној политици. Овоме је обрту допринело што је се практичким искуством доказивало, како је јарам турскога васалства сваким даном све тежи и све несноснији. У међусобним борбама синова Бајазитових — Сулејмана Челебије, Мусе и Мехмета Кришчије, — много је се српске крви пролило, и многе су српске земље грозно пострадале.[5] Дубок је утисак на све партије у Србији учинило,

[1] Windeck, 1152.

[2] Константин Жив. Стев. Лазар. Гл. XLII, стр. 311.

[3] Kerchel. not. prael. стр. 274 у Engl. Gesch v. Serv. 360.

[4] Fejer, Cod. Dipl. Tom X, vol. V, 141.

[5] Летописи, упореди и Hammer, I, 317—261; Zinkeisen, I, 432—443.

кад стиже глас, да су Турци по заповести Мусиној погубили у Пловдиву брата Стефанова кнеза Вука и брата Ђурђева Лазара Бранковића 16 Јула год. 1410[1] Мало позније Муса је био наредио те покушаше да отрују и Ђурђа Бранковића, који је с Турцима заједно а под командом Мусином опсађивао Силиврију. Јака и здрава грађа Ђурђева не подлегне отрову и ако је био озбиљно оболео.[2] Ђурађ уверивши се да „у Турчину пријатеља нема" чим се мало од дејства отрова опорави, пређе са својом војском ка Грцима у град, а одатле отиде у Цариград.[3] Још пре оног турског покушаја да га отрују, Ђурађ је се обратио својој матери Мари, да посредује код Стефана, те да се измире. Стефан, који је и сам остао без браће а деце и онако имао није, великом је срдачношћу предусрео жеље свога сестрића и јединог Бранковића који је још остао био. Он је Марине претставке за измирење с Ђурђем примио „**ꙗкоже отьць сь сыномь Многоважделѣнымь**" вели Константин. Ђурађ је дошао у Солун а из Солуна прерушавајући се, по кадкад путујући сам самцит, пређе онај крај, који је киптио од Мусиних дивљачних чета, те срећно доспе до места, где га је чекала велика оружана пратња коју

[1] Летоп., Šafar. 74; Рајић, III, 125.

[2] Моусија приходит под Силиврију, идјеже Гјургја многашти реченаго вноука великааго кнеза Лазара оубити **размишлаше, ꙗмуже и на кеуери отровоу даст. Ть же отраженніе отровѣ имы и сьмрьти не подьють, обаче же болести пострада.**" Константин, 301.

[3] За све то вид. Константина, 302 и даље. Ђурђу је, док је још боловао под Силивријом, неко од пријатеља потказао, да ако на томе месту остане до мрака, доћи ће Турци да га по заповести Мусиној убију. Ђурађ је на то наредио да се предузме тобож јуриш на град, те тако заварав пажњу утече с већим делом свога пука у град. Оне неколике који остадоше у логору, Турци побију. Муса је се силно срдио, што му је Ђурађ умакао, и хтео је погубити свога главног војводу Михал-бега, на кога је подозревао, да је Ђурђу проказао шта се намеравало.

му је ујак Стефан на сусрет послао био. Види се да је народ поздравио измирење Стефана Лазаревића и Ђурђа Бранковића великом радошћу. По летописима је забележено, као догађај од великог значаја, како „*в лето 6922—1413 Октомврија 23 дође Ђурађ из Солуна*".[1] Константин описује појединости Ђурђева повратка и каже, како је услед тога „*радост всенеизреченаја вазвјешташе се.*"[2] Може бити да је још тада између њих углављено да Стефан, ако и даље без деце остане, прогласи Ђурђа својим наследником. Свакојако од тада Ђурађ не само да није више никакве сметње Стефану чинио, него му је верно служио у разним приликама као заповедник над свом војском његовом, као што је то био н. пр. случај већ те исте год. у великој битци „под гором Витошем *на Искру*", где је Ђурађ с војводом Радичем над султаном Мусом сјајну победу одржао (г. 1413.)[3]

Од измирења Стефанова с Ђурђем, и нарочито од како је ступио на отомански престо султан Мехмед, названи Кришчија, Србија је све до смрти Стефанове уживала мир. Време је то Стефан употребио да поправи унутрашње стање у земљи, да унапреди образованост и благостање и да скопча нове а утврди старе свезе са западом. Он је не само настављао одлазити у Будим на сабор угарски, него је по тврђењу његовог животописца ишао и на Костајнички сабор (између 1414 и 1418) па и у сам Рим.[4] Константин, који је и сам био духовник православне цркве и који се и иначе показује поуздан, говори о

[1] Летопис, Šafar. 75.

[2] Константин, 304.

[3] Константин, 308; Hammer, I, 357; Zinkeisen, I, 441.

[4] Константин 311.

томе с таквом пресудношћу да је тешко не веровати му. Пут тај по Немачкој и по Италији, лепота и богаство „вечитога града" Рима, даље велика она помпа, којом је цар и краљ Жигмундо волео да се окружује, — све то скупа не може бити да није учинило дубок утисак на Стефана и на оне преставнике српске властеле, који су с њиме били. Без сумње су утисци ти одјекнули и у акту, који је Стефан године 1426 извршио.

Особити доказ присних одношаја међу Стефаном и царем Жигмундом имамо и у томе, што је деспот послао Жигмунду у помоћ нешто српске војске, да се бори у Чешкој противу Хусита. Говорећи о Хуситима и о догађајима год. 1422. Константин вели: „*И сим убо бившим, посилајет краљ к деспоту малују њекују чест просе воинства избраних зимну сушту врјемени в јеже обичним гласом сих устрашити. Јеже и бист. И пришадше вазопетише гонештих и пљенуштих Хус.*"[1] Казивање нашег Константина добро се потврђује белешком Жигмундовог секретара Виндека, који, причајући како је године 1421 Жигмунд спалио Купен па се према угарскоме Броду повукао, — наставља: Do die behemischen Kezer sahen, dass der Konig hinwech rait, *und die Sirffen, Razen* und Ungern mit yme, denn er doch *viel Sirffen, Razen* und Ungern bei im hatte, so zogen etc",[2] т. т. „Почем чешки јеретици видоше да краљ отиде, а с њиме *Срби, Рашчани* и Угри, јер он богме имађаше *много Срба, Рашчана* и Угара са собом; то и они пођоше" итд.

[1] Константин, 314.
[2] Windeck, 1148.

И из године 1423, 1424 и 1426 имамо већ и друге доказе, који потврђују оно Константиново „*и на всако љето прјеходе в западни сабор.*" На листини од год. 1423, којом се утврђује савез и пријатељство између Жигмунда с једне, а Владислава краља Пољског и Витолда херцега Литванског с друге стране, пред свима другим великашима стоји потписан „*Stephanus Regni Rasciae Despotus.*"[1] За тесне одношаје међу Стефаном и краљем Жигмундом у тој години има и једно млетачко сведочанство. Трудећи се да добије помоћ од султана противу Стефана, млетачка влада налаже 27 Јула 1423 својим заступницима код Порте, да овој представе, „како Стефан говори, да он на млетачке земље у Зети напада с тога, *што то краљ угарски жели.*"[2] Да је Стефан био и год. 1424 у Будиму то нам изреком каже Виндек. Врло је значајно, да су се у исто време с њиме на двору будимском бавили: цар грчки Манојло Палеолог, краљ дански Ерих, херцег аустријски Албрехто („*Аљберта*" у нашим споменицима), четири херцега баварска, кардинал од Пијаченце и у опште „grosse samlunge von vil Herren von deutschen landen und von Ungern" — „велики скуп од многе господе из немачких земаља и из Угарске."[3] На једном месту иза овога Виндек каже, да је се деспот Стефан тек после Васкрса 1424 кренуо дома, и то у исто време с царем грчким.[4] Не може бити да овај састанак хришћанских владалаца с истока и запада није имао дубока смисла и врло озбиљна значаја. Као извесно може се узети,

[1] Fejer, Codex Diplom. Tom. X, VI, 536.
[2] Acta Arch. Ven. II, 189.
[3] Windeck, 1173.
[4] Windeck 1175.

да је на њему претресан план заједничке радње противу Турака, јер је цар Манојло и обилазио дворове западне, молећи за помоћ противу њих.[1] Нити је тај састанак прошао без уплива на одлуку, која је српске државнике године 1426 довела у Будим.

Последњих година свога живота Стефан је много патио од некакве болести у ногама.[2] Преко зиме год. 1424 и с пролећа 1425 болест га је тако оборила, да је двором његовим овладала озбиљна зебња да не умре. На догледу смрти Стефан, који је љубио своју земљу, мислио је само како ће последњим својим делима, да осигура што веће добро њезино.

Прва му је брига била, како да осигура да Србија у тренутку смрти његове не постане жртвом аждаја анархије. У тој цели у пролеће 1425 сазове сабор у Сребрницу. Ту, у присуству патријарха, вишег духовништва и свих знатнијих властела веома свечаним начином прогласи сестрића Ђурђа својим наследником, захте те се Ђурађ закуне, да ће се усрдно и савесно „старати о добру свију", захте те сви властели и духовници положе заклетву, да ће Ђурђа верно служити, и на послетку Стефан страшном клетвом прокуне сваког оног, који би престолонаследнику и будућем господару од Србије ма какву неверу учинио.[3] Прилика је, да је увод у ове велике свечаности од тако дубоког политичког замашаја и од не мале моралне лепоте, било што је Стефан црквеним обредом Ђурђа усинио.[4]

[1] Phrantzes, II, 179.

[2] «Благочастиваго же деспота Стефана постиже множаје болест ножнаја јегоже из давна страждаше.» Константин, 316.

[3] Константин, 316.

[4] У свима потоњим приликама где Ђурађ говори о Стефану свагда га назива «господином родитељем.«

Али овим, што је прекаламио династију Бранковића на династију Лазареву, Стефан је постигао тек само *један* услов за опстанак народне династије, а тиме и за опстанак српске народне државе. Међу тим српској су народној држави за случај Стефанове смрти претиле велике опасности с поља, опасности које се не само нису дале разбити оним успехом у унутрашњој политици, него које су се њиме још и ускорити могле.

Пре свега ни за Стефана ни за његове великаше није могло сумње бити, да ће Турци, чим деспот очи склопи, тражити да Србију коначно заузму. Још им је јасније било да у такоме случају Србија сама себе својом снагом одбранити не може.

Осим тога знало се да на Србију претендују босански краљеви, који сваком приликом тврде да су прави наследници круне Немањића. Знало се, да ће они, ако не успу да заузму целу Србију, гледати бар да заузму Сребрницу и онај крај до Дрине. Имало би се основа мислити, да је и последња буна Сребрнице од год. 1421, коју је Стефан до нечовечности страшном енергијом угушио и осуде заслужним гњевом казнио, била потстакнута од стране босанске. Мисли, да се Србија с Босном сједини под босанском династијом, народ је државе Стефанове одсудно противан био. Босном је у оно доба овладала у сваком погледу, и у моралном и у политичком и у друштвеном, дубока деморализација. У краљевској фамилији босанској видимо не само узајамна прогањања већ и грозна убијства; видимо где се око престола боре ванбрачна деца с децом из законита брака, и око њега видимо где се врзу љубазнице и милоснице, и глатки калуђери римске цркве. Државници босански стекли су били ружан глас као

људи у које се поуздања не може имати. Још ружнији је глас стекла властела босанска, што се међу њом по несрећи налазило и такве господе, која је трговала „људсцјеми мјеси" — месом људским, т. ј продавала сељаке своје ван земље у робље! Сам народ босански поделио се на три вере — православну, католичку и патаренску, те услед страсног прегоњавања никако не могаше до мира да дође. И поврх свега под босанским је краљевима Босна често бивала позориштем католичке инквизиције, при помислу на коју народ је се у Србији стресао од ужаса. Све је то довољно да објасни, што се народу томе није милило, да под босанску круну дође и што је државницима српским много за тим стало било, да се колико је могућно од Босне осигурају.

Трећа је опасност претила Стефановој држави од Млетака. Сјајна и моћна аристократска република у дну залива Корнарског у првој половини петнаестога века била је у пуној снази својој. Није потреба да се овде дубоко упуштамо у испитивање побуда и циљи млетачке политике. За нашу је потребу доста да напоменемо несумњиви факат, да су Млеци од дужега времена, а нарочито од смрти нашега Душана, тежили и страшном следственошћу и ужасном непробираношћу радили, да се утврде на источноме приморју јадранском. Од краја XIV и почетком XV века непосредна је циљ њихова била да заузму Зету. Кад паде последњи Немањић, Зета узеде живети као политички независна земља под Баошићима као својим господарима. Користећи се неприликама у које Баошићи долажаху борећи се сами о својој снази с Турцима, Млеци развијаху свој уплив у Зети из дана у дан. Њихова је дипломација с великим успехом прак-

тиковала начела, која је Макијавелија мало позније у теорију свео. По садашњем историјском материјалу тешко је с пресудношћу говорити о утицају који је подземна радња млетачка вршила на ток догађаја у Зети. Ми видимо само да Ђурђу Страшимировићу, још док брани Скадар од Турака, излази супарник у лицу Радича Црнојевића, који као да је био по танкој крви у свези с кућом Баошића, и који је очевидно у Горњој Зети имао велика уплива. Видимо даље где Ђурађ год. 1396 уступа Скадар, Дриваст Дањ, Сат и Бојану Млецима под извесним условима,[1] задржавши за се Бар, Улцињ, Забојану с горњом Зетом, коју му је у осталом ваљало оружаном руком повраћати од Црнојевића. По смрти Ђурђевој син његов Баоша бораше се све до своје смрти које да поврати Скадар и Бојану од Млечана, које да одбрани од њих и оно мало земље, што му иза оца беше остало. Године 1421 преминувши остави своју земљу ујаку своме деспоту Стефану. Тек тада, „зетско питање" поста за Млечане од врло озбиљнога значаја. Сав је њихов интерес био, да се не даду одбити од Скадарског језера и да, ако не могу сву Зету за се задобити, а оно бар да јој не даду да постане саставни део српске државе. Отуда наста борба између Србије Стефанове и Млетака око Зете. Стефан даде земљу ту своме сестрићу Ђурђу Бран-

[1] Listine, IV, стр. 367. Не имајући мушког порода Баоша се измири са рођаком својим Стефаном Црнојевићем. Од године 1419 видимо га где без Стефана ништа не ради, и у званичним писмима млетачке републике видимо где се отада уз Баошу свагда помиње и Стефан. Из једнога таквог писма од 7 Априла 1421 види се, да се Стефан сматра као пресумтиван наследник Баошин. Али поред свеколиког њиховог заједничког усиљавања Млеци им отеше најбоља места и најплодније земље у Зети. Кад Баоша год. 1421 премину Млеци су већ држали у својој власти осим Скадра. Дриваст, Улцињ, Љуштицу Будву, Бар, један део горње Зете и још друго (Acta Arch. Veneti II, 40.)

ковићу у управу. Под командом Ђурђевом српска се војска бораше с млетачком по Зети. И нарочито се око Скадра доста крви пролило. Ђурађ не могаше град тај да освоји, али је иначе у разним приликама постизавао успехе према Млечанима тако, да најпосле обе стране нађу за најбоље да потраже не би ли се како изравнали и измирили. Почетком лета 1423 Ђурађ је предузео да у име Стефаново води преговоре о миру с Млецима. Занимљиво је видети, с коликом обазривошћу обе стране те преговоре воде. Млечани су били препредени дипломати, али су у Ђурђу нашли човека сасвим дорасла да се с њима надмеће. Од уговора, допуна и накнаднх тумачења имамо читав низ докумената.[1] Доста се јасно опажа да српски државници навалице развлаче коначно решење. Први је уговор између пуномоћника обадвеју страна потписан 12 Августа 1423, али га деспот Стефан још никако не хтеде ратификовати. На сву прилику Стефан не могаше лако да прегоре Скадар и Св. Срђ, који би по оном уговору ваљало да остану у власти Млетачкој. Стефан као да још једнако комбиноваше не би ли се могло пронаћи каква начина, да се Млеци присиле на још веће уступке но што су они, на које их је Ђурађ принудио. На прилику кад би краљ угарски направио диверзију загрозивши војном Млецима?! Него у ове дане, о којима овде говоримо, (1425—1426) доста се поуздано могло очекивати, да би се Млеци смрћу Стефановом користили за нове нереде и неприлике у Србији, и за нов покушај да сву Зету отргну. Ово тим пре, што уговор о миру још не беше ратификован.

[1] Acta Arch. Veneti, II, 181—193.

Четврта је опасност претила од Угарске. Круна је Св. Стевана још од старина полагала неко суверенско право на Србију. Кад је Стефан Првовенчани године 1200 тражио круну краљевску из Рима, краљ је угарски нарочитим писмом изјавио папи, да противу тога нема ништа, али да предохрањује права круне угарске.[1] Што су угарски краљеви узимали у своју титулу и назив краљева од Расије или Србије, то није много узнемиривало наше владаоце. Али је крвавих напора стало Србе да одбране Мачву, Београд и Браничево од угарског по толико пута понављаног нападања. У ово време о коме говоримо народ је се српски још врло добро сећао бораба између Душана и Лудвика првог. Услед политике, коју је Лазар отпочео а Стефан наставио и развио, угарске су претензије на Мачву, Београд и Браничево биле само одложене, али не и напуштене.

Практички узевши, за Стефана а и за свакога у његовоме положају године 1425—26, остајало је да бира само између овога двога:

Или да ништа не чини, већ да остави своју земљу свима могућним евентуалностима коначне пропасти њезине у турској царевини; —

Или да покуша, да међународним уговором задовољи неке од претензија, које Угарска не напушта, а да тиме у накнаду задобије нове гарантије за опстанак народне српске државе с народном српском династијом.

Са свим је природно, што је се Стефан за овај други покушај одлучио.

[1] Theiner, Monum. Slavor. merid. I, 34. — Dr. Fr, Rački, Odnošaj srbskih despota i doselica napr. ugar. kralj. etc. Književnik IV, 477.

Тај је покушај био у хармонији *с општом тежњом* целога истока од последњих 50 година, да се у борби својој с Мухамеданством наслони на западну Европу.

Тај је покушај био у хармонији с правцем, којим је сила догађаја, — прави политични force majeure — на супрот свој коликој опозицији, терала српску политику још од кнеза Лазара.

Тај је покушај, са гледишта ондашњих прилика, био сасвим разложан, јер само његовим успехом могао би се Србији осигурати јак савезник, који би је у исто време бранио од Турака и гарантовао јој целину према Босни а могућним начином и према Млецима.

Успехом тога покушаја постигло би се да моћна једна суседна држава, која је одсудног уплива имала на друга два суседа Србије — на Босну и Влашку — призна нову српску народну династију. Признање народне династије само би у себи закључавало и признање потпуно независне унутрашње управе, а тим самим и потпуну независност српске цркве.

Деспот је Стефан предузео тај покушај.

Почетком Маја 1426 налазимо га на двору краља Жигмунда. Флорентијски посланик, Риналдо дељи Албици, пише у својим извешћима из Угарске под 10 Мајем 1426 „*да је на аудијенцији у краља био и српски деспот, који је краља јако противу Млечана подбадао.*"[1] Овим се осветљава оно велико оклевање с ратификацијом мира с Млецима, о коме напред помињасмо.

[1] «Et piu vi era il despoto di Rascia, che assai stimolava il Re, che guerra si rompersi a Venetiani.» Rinaldo degli Albizi, у «Legazioni e Commissarie, Missive e Responsive, vol. V, 49.» Вит. Макушев. Итальянскіе архивы, 42.

Али је Стефан тај пут дошао к Жигмунду рад посла несрављено значајнијег. У царској библиотеци бечкој чува се једна листина краља Жигмунда, писана те исте године 1426 у Тати у Угарској. У њојзи се каже ово:

1. „Да је се пресветли деспот од Србије Стефан — знајући да је краљевина Србија од старина по праву припадала круни угарској, *и желећи да иста краљевина Србија временом не допадне туђих руку* („ac cupiens ut ipsum Regnum Rasciae temporum in processu ad manus non adveniat alienas"), — *заклео са свом својом властелом* („per universos et quoslibet suos barones") на верност круни угарској."

2. Да је деспот Стефан молио, да се Ђурађ Бранковић прими међу велику властелу угарску, што краљ Жигмундо по договору с угарском властелом и чини.

3. Да је Стефан захтевао, да Угарска призна за наследника његова на престолу српском Ђурђа Бранковића, а после смрти овога да мушке потомке његове признаје за српске владаоце. Жигмундо наставља даље: „*и ми, по претходном пристанку духовништва и властеле наше на сабору, постављамо истога Ђурђа Вуковића и његове мушке законите потомке које је изродио, или које ће још изродити и признајемо их за праве и истините последнике (successores) у поменутоме краљевству рашком, но то само тако, ако би деспот Стефан преминуо не оставивши мушког порода.*"

4. Даље се каже, ако би Стефан умрио без деце па Ђурађ дошао на владу, *за тај случај* краљ резервише Угарској оне земље и градове у Србији, „*које су некада* краљ Лудовик и други владаоци угарски држали," а на име: Лозницу, Соко у округу који

се зове Пољане а у коме је Хрвоја сазидао био два града: Бродар и Звонизед, даље градић Мачву, жупу Битву, Рађевину, Љиг, Непричев, Колубару, градић Белу Стену, жупу Уб, Тамнаву, град Београд, са свим што му припада, град Голубац, на послетку и све друге градове и земље, које је Лудовик држао.

5. Ђурађ се обвезује, да као владар српски помаже војском својом Угарској, *кад год ова узратује у области српској, или у оближњим крајевима.*

6. На послетку се спомиње као утврђено још и то, да српска држава има припасти круни угарској, кад нестане мушких потомака Ђурђевих.[1]

Не може човек да се отме тешком дихању, кад овај документ чита. Ово је акат суморне свечаности, акат формалне капитулације једнога народа. Патриотски ће покрети вазда упућивати да се он пресудно пориче, или бар да се о њему сумња. Али он несумњиво стоји. И не само да заиста има листина, на којој су услови онога уговора исписани, него и кад не би од ње никаква трага било, опет би се по фактичким догађајима пре и после смрти Стефанове могло слутити да је ње било. Политичке прилике пре 1426 године, које смо довде збијеним и сухопарним прегледом прелазили, чине све оне услове веома вероватним. Политички догађаји, који су одмах после тога наступили, потврђују најглавније међу њима начином несумњивим.

Историја треба да је правична не само према јунацима, који воде народ к сјајним победама, него

[1] Листина се та налази у царској библиотеци у Бечу под № 156. Енгел ју је штампао у својој Geschichte von Serwien, стр. 347. Тачније штампана у Fejer, Codex diplomaticus Hungariae, Tom. X, vol VI, 809. —

ваља да је правична према вођима, који у тешким временима проводе народ путем, на коме с најмање штете а с највише изгледа на бољу будућност проћи може. Онај је уговор капитулација, али капитулација с осигурањем части и знаменитих материјалних користи у непосредној будућности, капитулација, којом је опасност непосредне пропасти одложена на неизвесна времена непрорачуњиве и непровидне будућности. Да се од мухамеданске поплаве спасе српска држава и у њојзи хришћанска цивилизација, за то је Србима, који су онда стојали на челу српскога народа, ваљало учинити жртву, и то велику жртву. Не може бити да им је лако било. Да им није лако било показује она борба у политичкој савести српској којој смо поједине изјаве прегледали и која је не мало четрдесет година трајала. Велики народни интереси захтевали су да се она жртва учини. Стефан и његови властели, не имајући срећу да је избегну, има ли су срца да је принесу.

Него све оно рачунање Стефаново почивало је на претпоставци, да је Угарска јака и моћна, да је кадра да осигура циљ, коју су српски државници имали кад су у Будим пошли. Не може се довољно нагласити како је дубок смисао у оној главној побуди Стефановој за овај уговор „*да Србија временом не би у туђе руке пала!*" Практично је питање било: је ли доиста Угарска била тако јака и тако моћна? Стефан је очевидно веровао да јесте. Свезе њезине с Европом давале су јој пуно изгледа као да јесте. И сами Турци, који нису крили да зебу од свезе Србије с Угарском, очевидно су веровали да јесте. По свима знацима и по свима подацима, који су у оно време политичком комбиновању приступни били, и требало

је да јесте. Али ће нам тридесет година политичке буре, у којој се Ђурађ Бранковић тако рећи с душом борио, најбоље показати, у колико је то основано било. Улазећи у историју саме те борбе, потребно је да никако не губимо из вида суштаствени моменат ондашње српске политике. Моменат је тај у овоме: *наслон Србије на Угарску проистекао је из опасности, која је опстанку српске државе претила од Турака, а подигнут је на претпоставци, да је Угарска кадра, да јој тај опстанак осигура.*

ГЛАВА ДРУГА

СМРТ ДЕСПОТА СТЕФАНА — СТУПАЊЕ ЂУРЂА БРАНКОВИЋА НА ВЛАДУ
19 ЈУЛ И 8 СЕПТЕМБАР ГОД. 1427.

Што је Ђурађ проглашен наследником престола српског, то је веома озловољило Порту. Још већма кад јој стигоше гласови, да Стефан удешава савез с Угарском. Константин нам казује како је султан „*видевши где деспот сваке године одлази ка краљу угарском, и послушавши неке, који га клеветаху*", још док је се Стефан (с пролећа 1426) у Угарској бавио, послао једног од својих верних, да види шта је у ствари.

Овај је повереник султанов прилично дуго чекао (на сву прилику у Београду) док је се Стефан вратио. Како се деспот осећао јак утврђеном алијанцијом с Угарском, опажа се и по томе, што по повратку више не хтеде лично да прими султанова посланика[1]. Није чудо што је овај, вративши се своме цару, поднео извештај, којим доказиваше неопходну потребу да се одмах на Стефанову државу удара, *јер*, говораше он цару, „*ако ти не пођеш на њих, доћи ће они на те!*[2]

[1] «Пождав же много послани, таже пришад деспот увједе о вјешти, дарованија посилајет јему, *видјенија же того не сподоби*». Константин, 316.

[2] «С же пришад к цару много клеветаше, и аште, рече нэ придеши на сих, они уже на те придут.« Конст. 317.

Ове речи дају мислити, да је турски посланик не само сазнао за уговор, који је Стефан с Угрима учинио, него да је знао, да је уговору томе крајња цел: *напад на Турке.*

Султан се заиста одмах крене с војском на Србију. Не нашавши нигде озбиљна отпора, његова војска, под командом беглербега од Романије Синан-паше, продре пленећи до Крушевца, који заузме. За овај први поход Муратов противу Србије знају и наши и турски извори. „Ва љето 7934 (1426) ходи Мурат под Крушевац и пљени Србље", вели се у нашим летописима[1]. Турски извори, прикупљени у Ханивалде и Левенклава, не знајући прави повод и прави смисао тога похода, доводе га у свезу с једним догађајем, који му је претходио, и који је очевидно правио дубок утисак на сувремене Турке. На име Ђурађ је Бранковић[2] дао ухватити па у тамницу бацити некакога Дели-башу, једнога од оних младих беговића, који се радо залетаху да „шићаре" по крајинама српске државе. Прости су Турци мислили, да је та дрскост „Вук-оглијева" довољна, да објасни, што се пошло на Србију. Али животописац Стефанов не оставља никакве сумње о правоме смислу овога турскога напада[3].

Срећом за Србију, тога се лета дигне буна у Караманији, те се султанова војска опленивши само неколике крајеве повуче у брзо из Стефанове држа-

[1] Šafar. 75. — Новаковић, 264.

[2] Турски извори у Левенклава кажу изреком «*Вук-Оглија*». Ово помињемо с тога што Цинкајзен мисли да је то влашки кнез Дракул, који је у тамницу бацио Дели-башу. Zinkeisen, I. 536.

[3] Још је Енгел (коме наравно наш Константин није познат био) опажао да ће по најпре бити, да је први поход Муратов непосредна последица српско-угарске алијанције. Engl. Gesch. v. Serw. 369.

ве[1]. Може бити да су к овом резултату допринели и неки дипломатски кораци, које је Стефан, прикупљајући војску и спремајући се на рат, ипак код Порте чинио; јер Константин каже изреком да је деспот оправио био к султану своје поклисаре[2].

Али нису само Турци војном демонстрацијом протестовали противу Стефановог успеха у унутрашњој и спољашњој политици. И ако се за сада не може доказати да су то били босански политичари који проказаше порти уговор Свефанов с Угарском, ван сваке је сумње да је у оно исто време, у које Турци продреше у Крушевац, војска босанска упала у босански део Стефанове државе и опсела Сребрницу[3]. Како се Турци тргоше натраг из Србије, Стефан окрене на Босну сву војску, коју прикупио беше. Босанци, изненађени неочекиваним појавом Стефановим с ону страну Дрине, напусте опсаду Сребрнице, оставе стан с многим убојним материјалом и са три топа, и повуку се у нереду к својој граници[4].

Све се ово десило нешто у другој половини Јуна а нешто у првој половини Јула 1426 год. 25 Јула видимо Стефана у Сребрници где, очевидно под притиском заплета овог с Портом и с Босном, а ваља да и услед изјава будимскога двора, ратификује уговор мира између Србије и Млетака[5]. У ратификацији

[1] О буни у Караманији види Hammer I. стр. 425, О повратку Турака, Константин 317. — Упор. и Zinkeisen, I. 536.

[2] Конст. 317.

[3] Константин 317.

[4] «Деспот же в скорје рјеку прјешад, јеже босанци видјевше оставлше вса становнаја своја бјежаша с краљем својим. Оста же и праща их глагољемаја Хлмка купио с њима двјема. Деспот же повеље великују в Бјелград вести прочеја же в Сребрник Конст. 317.

[5] У млетачкој арх. Commemoriale XI ch. 151, Acta Arch. Ven. II, 260.

тој називље Ђурђа Бранковића „*нећаком и вазљубљеним сином својим*[1].“

Босански је краљ још у течају тога лета био принуђен да тражи у деспота Стефана мир[2]. Ослободивши се тако за тај мах и Турака и Бошњака Стефан је преко јесени и преко зиме 1426 остао у Сребрници.

По извршеној ратификацији мира с Млецима Ђурађ је отишао морем у Зету, да прими градове и земље, које су Србији по том уговору остале. Том је приликом свратио у походе Дубровнику, како Орбинија прича, с целим двором својим. Славна и богата општина дубровачка дочекала га је усрдно као стара и осведочена пријатеља и почастила сјајно као будућег господара од Србије. Нарочито је општина окружила великом сјајношћу „Госпођу Јерину“. Шест младих госпођа од најстаријих и најотменијих кућа властелинских, дворило ју је непрекидно и пратило, кад би куд год по граду пошетала. После свега Дубровник је на својим галијама одвезао Ђурђа и пратњу његову у Зету[3].

У Новембру га налазимо у Дриваету, где с млетачким послаником Франческом Квирином одређује у појединостима границе српским и млетачким земљама у Зети. Документ је о тим границама потписан 11 Новембра 1426 у Дриваету[4].

Преко зиме 1426 и с пролећа 1427 угарска је војска под Иваном Маротом протеривала из Влашке

[1] Georgium quondam Vulchi Branke *nepotem ac filium nostrum carissimum*».» На истом м.

[2] Константин 317.

[3] Mavro Orbini, 248.

[4] Acta Arch. Ven. II. 260.

војводу Радула, ког су Турци поставили земљи тој за господара[1]. Наши извори потврђују ово казивање извора угарских[2], и још знају да су се Турци с пролећа 1427 искупили у Видину, одатле прешли Дунав, заузели једно угарско острво и опсели Северин. Деспот је Стефан на измаку пролећа те исте 1427 год. путовао по Србији. Судећи по једном нејасном месту у његовом животопису, он је се око средине Јула бавио у својој задужбини манастиру Каленићу, кад му стиже глас да су Турци оно острво угарско у Дунаву заузели. Одмах је се кренуо пут Београда[3], које да буде ближе бојноме пољу, које да предузме потребне мере за случај, да Турци покушају што према Голупцу или Браничеву.

У Петак деветнаестога Јула заустави се са свитом својом да руча на једном месту, које се онда звало Глава или Главица[4]. Место је то сасвим близу пута, који и данас из Крагујевца у Београд води. Као да је ту била у оно доба и црква некаква[5]. По

[1] Engl. Gesch. v. Serw. 372.

[2] «(Западни) јако пришли сут в страни влашскије и гради утврждајут и Влахи подручники творет.» Константин.. 318.

[3] Константин, 317.

[4] На запису у камену који се до до данас сачувао стоји «Глава». Константин у животопису Стефанову каже да се место оно звало «Главица«; по казивању старих људи оно се до 1813 године звало «Древенглава», а тада Турци спале стару цркву која је ту била, те се место оно прозове «Црквине». То име носи данас и заселак, који је ту. За све ово вид. Милићевића Србија, стр. 236 и 1100. Црквине су у јасеничком срезу окр. крагујевачког, два сата од Аранђеловца на исток, пола сата од Међулужја.

[5] Милићевић каже, да народ прича, да је ту некад била велика црква, коју је градио деспот Стефан. Србија, 236. Сима Милутиновић каже, да је ту деспот подигао био лепу цркву за спомен победе, коју је на том пољу одржао над Бранковићима, који су с Турцима били дошли на њ. Историја Милутиновића 461. П. Срећковић тврди, да је ту био велик и славан монастир у коме је био камен с натписом «Облачић Раде».

зеленоме пољу разапели су били шаторове, да се господар земље са свитом својом одмори. Тога дана бејаше велика врућина и запара. И деспоту као да тешко падаше на прса она топла загушљива маина. После ручка мишљаше да ће добро бити, да потражи хлада и лова по оближњој шуми. Узјаха коња и узе крагујца на руку. Пратиоци његови на велико своје чудо опазише да деспот, који је био узор јахачима и ловцима, у томе часу нит коња јахаше нит птицу држаше како ваља. У другом једном кобном окатренућу деспот изгуби равнотежу и паде с коња. Притрчаше му и придржавајући га испод мишица, поведоше натраг у стан. Једва домиле до под свој шатор, где паде у дубоку несвестицу.

Тог истог дана после по дне небо се на један пут навуче тешким црним облацима. Страшан вихар завитла се над Београдом и по једној страни Србије, — једна од оних страшних бура, која по некад после дугих препека изненади наше крајеве, и која испод тамног неба и изнад уздрхтале земље повија с хуком стогодишње грмове, а срца људска тајанственом неком стравом потреса. У Београду са многих кућа кровови попадоше; бура скиде и један део крова са саборне цркве, коју је Стефан подигао; тако и кров на палати деспотове сестре. Дуго се с громовном пуцњавом црни облаци над Србијом разламаху. Мрак је претискао земљу пре него је дошла ноћ. У тренутку, кад је сунце седало, један једити рујни зрачак протрептао је над Београдом, просуо се по Авали, по Космају, по сивоме венцу рудничких планина, пао можда и на шатор, под којим се Стефан на самртној постељи с душом борио. О земљо српска! да ли је онај румени зрачак знамење твоје

боље будућности, или је то био последњи пољубац, којим те је добра срећа целивала?!

Од како су га довели под шатор деспот је само једном промуцао: „*По Ђурђа!* . . . . *По Ђурђа!* . . . .“ За све време оне велике буре и преку целу ноћ између Петка и Суботе лежао је у несвести. У саму зору, у пет сахата у јутру, у Суботу 30 Јула, издахнуо је.

Тако је син Лазарев свршио тешку своју борбу од 37 година.

На глас о смрти његовој народ је заплакао као да је од једнога срца. Поред свих својих слабости Стефан и јесте био владар, за којим је народ могао да заплаче. У његовом јавном раду као и у његовом личном карактеру има по нешто што се не може да одобри; али има и много што човек не може друкчије већ да љуби и поштује. Стефан је био човек жарке душе. Кад историја предузме да се служи изразима екзактних наука, рећи ће да је Стефанов нервни склоп био богат, нежан, и опет здрав, с много мозга у глави, с јаким срцем у прсима. То је био човек у кога спољашњи утисци лако покрећу одјек, али скоро свагда одјек племенитог звука. Одважан и пун духа на бојноме пољу као и на пољу државничком, пун човечних, неких пута до мекости човечних осећања, лако запаљив у јуначку ватру варницом од мачева, лако запаљив у пламен поетских осећања одзраком лепоте, па било то красотом цвета или љупкошћу жене, пун романтичности, Стефан је један од оних људи, којих физички живот брзо сагорева, али којих име остаје да се дуго с љубављу спомиње и да још дуго разгорева друга срца. Он није прави велики карактер у нашој историји. Али међу свима на-

шим владаоцима средњега века, он је ипак најпитомији, најобразованији, најљубазнији и најпотпунији човек, проникнут свешћу о своме достојанству и пун истинитога милосрђа. Народ га је љубио. Књижевници које је он тако радо око себе прикупљао, на рад постицао, потпомагао и у ред којих је и сам својим књижевним покушајима тако радо ступао[1], — књижевници су се за њ одушевљавали. Тамерлан му се дивио на бојноме пољу код Ангоре[2]. Султани су га поштовали као јуначна и мудра човека[3]. Турски кроничари, какви су Мурат Драгоман и Сеад-един, компилатори старога Едриза и Нешрија, кад год о њему помињу, називљу га с очевидним поштовањем „Коца — Деспот" — „велики деспот." Краљ Жигмундо признаје му толиким јавним доказима да цени његово „*у срећи и у несрећи тако верно*" пријатељство[4]. Млади кавалери у Угарској надметали су се за част, да их Стефан, *први* витез ордена златног змаја, *својом* руком у витешки ред уведе[5]. Војводе и државници, какви су били нпр. бан Матко Таловац, Јован Хуњад и други, били су срећни што су прве године своје младости провели служећи у двору срп-

[1] Вид. чланак Ђ. Даничића. «Шта је писао високи Стефан» у Гласнику XI. 166.

[2] Neshri, лист 107. Hammer, I, 313.

[3] О поштовању које је Бајазит према Стефану имао, вид. и нашег Константина Филозофа. О другим султанима у Хамера и Цинкајзена на више места.

[4] Вид. на пр. хвалу, коју му Жигмундо слаје у уводу напред поменуте листине од 1426: Tum vero recensitis et diligenter praemeditatis fidelibus et fidelium obsequiorum eximiis, attollendisque meritis et sinceris complacentiis ipsius Stephani Despoti, quibus idem *in cunctis nostris et praedicti Regni nostri arduis cxpeditionibus prosperis sed et adversis res et personam* и т. д.

[5] Константин, 312.

ском под личним упливом таквог господара и таквог витеза. Константин изреком каже: **прихождахоу сиѣ свѣтьлѣнши и моужастѣьнѣнши ѥже тьзонменитом слоужити**, а на другом једном месту помиње „*угарске витезе слуге деспотове,*" (стр. 312 и 339.) Виндек, често помињани секретар краља Жигмунда, који је деспота лично познавао, пише о њему да је то био: „*der Biedermann, ein herrlich schœn mann, wahrhaft und gerecht und auch friedsam,*[1]" — *поштењак, дивно леп човек, истинит и правичан* а *и мирољубив.*" У једноме писму од 18 Фебруара 1421 године кнез, властела и општина дубровачка пишу Стефану: „*Господине, Бог ви је прославил на лицу земље и поставил ви велика и силна господара и начестил ви висоцјем и великокрасњем разумом од којега велика свјетлоћа и луче аки слнчане по всем свјету просвјетљено јест прјед царми и краљми и господами земаљњеми ваш велики разум и правда.*[2]" Животописац његов Константин казујући како је Стефан одлазио међу западну господу, вели: „*прјед всјеми и паче всјех видим бје, јелико луна по срјед звјезд и из далече видим бјеше всакому.*[3]"

Жалост народа српског за губитком у Стефану описао је речито Константин Философ[4]. О њојзи нам је остало сведочанство и у оним речима, што су урезане у споменик у данашњим Црквинама (окр. крагујевачки): „*Благочастиви господин Стефан, добри господин прједобри и мили и слатки господин де-*

[1] Windek, 1154.

[2] Спом. Дубр. Арх. I, 161.

[3] Константин, 312.

[4] Константин, 319—321.

спот. О горе тому тко га видје на сем мјестје мртва«[1]. Овај чудни запис није само спомен о тузи народној за Стефаном. Он је на неки начин у камен урезано гласно јецање.

По ономе узвику «*по Ђурђа! . . . по Ђурђа! . . .*» види се, да је Стефан на самртноме часу своме стрепио за све оно, што се у земљи десити може између смрти његове и доласка Ђурђева. Ђурађ се тада бавио негде у Зети. По њега су послали још из стана на Глави. Али при ондашњем стању путова и начину путовања Ђурађ је тешко могао приспети у Београд пре средине месеца Августа. Стефана су још пре тога сахранили у гробницу његову у Манасији с десне стране при уласку у цркву[2].

Ђурађ доласком својим у Београд није дао повода никаквим изјавама радости или одушевлења. Нашао је народ погружен у жалост, завијен у црно[3], обузет стравом са неизвесности положаја, јер сваки се бојао које унутрашњег нереда, које упада непријатељског. «*Ибо каждо смрт и разграбленије ожидааше*» вели Константин. Знак општег осећања несигурности, а у једно и добар доказ војне дисциплине, налазимо и у томе, што се на глас о смрти деспотовој заповедник «унутрашње куле» — на сву прилику деспотовог двора у граду београдском — затвори у њу, па је не хтеде никоме отворити, док сам Ђурађ не дође[4].

Боље него икоји Србин, Ђурађ је познавао сву тешкоћу свога и земаљског положаја и сву величину

[1] Цео запис има наштампан у Вуковој «Даници» за 1826, стр. 37—40, у Миклошића Monumenta Serbica 335; најтачније у Милићевића Србија 236.

[2] Константин, 320.

[3] «А ихже в градје бјеше в незапу видјети страшно измјењеније; свјетлаја чрними по всјех купно жен же и дјетеј» Константин. 330.

[4] Константин, 321.

опасности за Србију. Које са те озбиљности тренутка оног, које што је желео да и сам даде израза тузи својој за Стефаном, а ваља да и водећи рачун о општој погружености, Ђурађ није хтео никаквих свечаности приликом кад примаше управу земаљску. «*И в цркви бо господским обичајем на простртаја не взиде и службје свршивши се о господској славје не даст ничесоже решти, но в мјесто сего вапл риданни в ваздух слишаше се,*» вели Костантин[1].

Званично је примио управу земаљску негде почетком месеца Септембра, по свој прилици на дан рођења Богородице (8 Септ.). Све разне верзије наших летописа слажу се да је деспот Стефан умрьо «**вь лѣто** 6935 — 1427» Јула 19-ог, и да се **вь лѣто** 6936 **одє-спотн Гюргь Вльковикь**[2].» А стара 6936 година почела се 1-ог Септембра 1427.

И ако није било јавних свечаности и весеља, опет се онога дана у двору деспотовом извршио један свечан акат. После службе божје искупише се у двору великаши, који су земљом управљали, војводе и властела, која је под Стефаном дворска звања држала. Обичај је био у византијској царевини, да кад нов владалац на владу ступи, сви дотадашњи управници поднесу му своје оставке. Овај обичај као да је био пренесен и у стару српску државну управу. На сваки начин кад се Ђурађ из цркве у палату врати, приђоше му сви «*иже над вештми постављени бјеху прјеждним, подаст всак жазл своје власти јако*[3].» Гледајући пред собом људе, који су већи или мањи део свога живота провели верно служећи Стефана,

[1] Константин, 322.

[2] Šafarik. 76; — Новаковић, 265 Јагић, 95.

[3] Константин, 322.

људе који су на бојним пољима и у државноме савету стојали чврсто уз Лазарева сина, делили с њиме срећу и несрећу, људе какви су били челник Радич, војвода Витко, војвода Михаил, — Ђурађ се дубоко потресао. Са сузама у очима рече им да их све утврђује у звањима, која су дотле имали[1].

На овоме првом кораку Ђурађ је се показао као мудар човек. Доказима скромности и побожног поштовања према спомену Стефановом није могао а да не задобије многа срца од оних, која су за Стефаном туговала. А утврдивши званичнике сваког на свом месту задобио је за себе оне људе, који су, имајући дотле власт у својим рукама, без сумње имали и више или мање уплива у земљи.

Ђурађ је том приликом учинио још једно добро и политично дело.

Од последњега покушаја да се Сребрница доведе под власт краља босанскога, т.ј. од год. 1422, лежало је доста Дубровчана по тамницама српским. Ђурађ их је све помиловао[2]. Тиме је одмах од првог тренутка своје владавине дао доказа, да не заборавља велике услуге и пријатељства, што их је општина дубровачка њему и његовим у толико прилика чинила.

Да не остављамо двор деспотов и да не полазимо у даље политичке радове Ђурђеве док се боље не упознамо с новим господарима Србије.

Пре свега погледајмо деспота Ђурђа. Човек висока и снажна узраста, јака и хармонички развијена грађа телесна, с правилним господским цртама у лицу, дугом косом, густом, округлом, доста кратком

[1] «Сиже с плачем велијем паки всакому сан јего подаст«. Константин, на ист. м.

[2] Orbini, 263.

брадом, дугим брцима, личан човек у пуноме смислу речи. Израз његова лица и све његово понашање пуно мирноће, озбиљности и достојанства. Има му шездесет година, али изгледа за неколико година млађи. Да га тако нацртамо дају нам основа извори који су нам за сада на расположењу. Један је од тих извора слика Ђурђева и његове фамилије на једној хрисовуљи његовој од год. 1429 у светогорском манастиру Сфигмену[1]. Други су извори слике његове на новцима које је ковао[2]. Извор је један и у путопису француског племића Бертрандона дела Брокијераз[3], који је год. 1433 провео један дан у двору деспотовом у Некудиму и који описује Ђурђа као „стасом висока и лична човека од својих 58 до 60 година," (а Ђурђу је тада било 66 година). Енеј Силвије, папа Пије II, савременик Ђурђев и који га је лично познавао, каже о њему, да је: „*dignus veneratione (si recte de religione sensisset), plurima in eo sermonis auctoritas, corporis majestas*[4], — „*достојан дубоког поштовања (кад би само о вери мислио како треба), беседом пун ауктoритета, телом величанствен.*" Барлетије (животописац Ђурђа Кастриотића Скендербега), који је слушао казивања о Ђурђу Бранковићу од Зећана који су га познавали, вели о њему: „*Erat hic Georgius Vuchovichius, tum ejus provinciae princeps Despotus Serviae vulgo dictus, vir et corporis decore ac majestate oris non vulgaris, facundia vero ac sermonis gravi-*

[1] Аврамовић, Опис Св. Горе, 68.

[2] Љубић, Opis Jugosl. Novaca, tab. XIII, бр. 11, 14, 15, 16, 24.

[3] Путопис Брокијеров штампао је најпре Легран Доси (Le Grand D, Aussi) у Memoires de l' Institut vol. V. На енглески га је превео још 1807 Тома Џонс. У Гласнику VI-ом имају изводи од J. Ристића.

[4] Aeneae Sylvii, opera, De Europa, 235.

tate, si quis alius venerabilis, familia nobili, vetustissimaque, aetate quidem provecta[1].» — «*бејаше овај Ђурађ Вуковић, тадашњи владалац, или како се просто каже деспот од Србије, човек не мале лепоте телесне и величанства у лицу, а слаткошћу и убедљивошћу свога говора заслуживаше признања више него ма ко; од рода је био племенитог и врло старог, а већ бејаше и сам у годинама.*» Овај је опис у толико значајнији и у толико више веру заслужује, што писац иначе оштро напада Ђурђа. На послетку и у нашег Троношког летописца имају неколике црте за личну карактеристику Ђурђеву. Причајући како је стављен под стражу у Цариграду 1403 г. наставља: «потом ради многија красоти лица смјернаго и природнаго краснорјечија и ума Георгиј Бранковић царем Манојлом возљубљен и от ареста со братом Лазарем отпуштен[2].»

Ту је и деспотица Јерина. На слици која нам је остала[3] видимо високу женску, виткога стаса, с доста ситним лицем, једним од оних финих лица, у којих бистрина духа блиста те засењује светлост од лепоте најправилнијих црта. Пре би се могло рећи за лице њезино да је пуно духа него да је лепо, и опет је

[1] Marini Barletii Scodrenis, De vita, moribus ac rebus Georgii Castrioti, Lib. III, LXI. Делаварден у своме преводу Барлетијеве историје Кастриоте каже то овим речима: Le Seigneur ou Despote de Servie, personnage de beauté corporelle et majesté du visage fort venerable, et qui en faconde et gravité de parole etait admirable, autan que nul autre de son temps, de noble et trés ancienne famille, au reste declinant dejà sur l' âge. Histoire de George Castriote Livre II, 72. — По Енеју Силвију и Барлетију и Орбиније описује Ђурђа као човека «стасом величанствена и превасходне речитости«. Regno degli Slavi, 340.

[2] Троношац, Гласн. V, 97.

[3] Напред поменути нацрт на хрисовуљи у манастиру Сфигмену.

сва прилика да је госпођа Јерина спадала међу лепе, можда и *врло* лепе, жене свога доба. Истина младост је већ била прошла. Њојзи је могло бити приликом ступања Ђурђева на владу, између 35 и 40 година. Али то је још једнако доба, у коме жене, које имају много духа и нешто бар лепоте и телесних дражи, могу да очаравају, освајају и владају. И ако томе има већ близу 450 година, опет је још онда вештина женског китења била далеко развијена. На царскоме двору византијском, на који је се Јерина већ и као огранак његов угледала, управ оних година, поред друге велике помпе било је у моди, да госпође носе дугачке хаљине с пространим влаком од богатих и тешких тканица, кадифе, свиле и атлаза златом извезена, да носе на глави венце од драгог камења, или и позлаћена пера нојева, да се парфимишу ружичном водом, мошусом и разним миришљавим травама и да се — јако беле и румене[1]. На слици, коју помињемо, Јерина носи дугачку хаљину од скрлатне неке тканице (на сву прилику од атлаза) богато цветним шарама извезену, с узаним рукавима, око струка пасом утегнуту; поврх ове носи горњу хаљину, као неку дугачку шкуртељку, од плаве неке тканице опет богато извезене и с рукавима који слободно од рамена висе. Око врата има накит, који као да је у од масивног злата. Коса јој у расплетеним витицама пада по плећима, а на глави јој је као неки клобук од златних прстенова драгим камењем искићених. Није ни мало дрско од нас, ако замислимо, да је Јерина, чедо византијскога двора, била посвећена у све оне

[1] Горња је скица поглавито по ономе што Бертрандон дела Брокијер пише о госпођама цариградским оних година.

сувремене тајне, којима се лепој једној жени осигурава освајачки уплив где год се појави.

Ту су и деца њихова. Ту је Гргур, најстарији син. Красан дечко[1] већ носи калпак с орловим перјем и препасује мач. Понос матере, узданица оца свога. Узданица многих који су тога дана ту и који гледајући најстаријег сина деспотовог помишљају може бити на обнављање српске царевине и сневају о новоме Душану! Ту је и други син Ђурђев Стефан. Какве ли се надежде не везују и за његову будућност! Али да ли је био ту какав видовити старац да из средине овог круга, који се блиста златом и скрлатом, прозре у будућност, да види како се два млада слепа кнежевића потуцају по беломе свету, далеко од отаџбине, без пријатеља, без средстава, живећи о успоменама прошлости и о утеси, коју је једноме давала тајанствена самоћа славног једног монастира, а другоме љубав верне и племените жене једне?![2].

Ту је и најмлађи син деспотов Лазар. Мало дете, мезимче материно. Може бити да Јерина од све деце њега највише милује, па ипак ће се једног дана с хладним ужасом у листове наших летописа записати: „отрова Лазар матер своју деспотовицу Јерину,

[1] Синови Ђурђеви били су стасом и у опште спољашном својом појавом веома угледни млади људи. Брокијер који их је видео каже изреком *«да су веома красни.»* У по гдекојим нашим писменим споменицима то се исто каже. Вид. Гласн. XI, 825; Летопис М. С. за 1874, стр. 85. И у народном је предању остао о њима тај утисак. У народној песми Црнојевић Иво каже слепоме Гргуру и Стевану: «Мила ђецо. два Деспотовића, колико сте јадни и слијепи, — *Толико сте одвише лијепи*» Петрановић, 492. Види ниже Главу XIII.

[2] Гргур је после многог потуцања завршио свој живот као калуђер у Хиландару. Рајић, III, 150. — Стефан је се оженио Ангелином, ћерју Ђурђа Комненовића Аријанита кнеза Валонскога, која је са своје доброте стекла у народу име «мајка Анђелија».

Како је пуно милосрђа у промислу, који људскоме оку будућност завесом закрива!

У двору је још и двоје женске деце њихове: Катарина и Мара. Катарина је већ предмет политичких рачуна; — ко зна, можда и предмет поетских снова каквог младог витеза српског! Мара је још једнако мало и срећно дете. Какву ли јој срећу намењују српске госпође, кад је милују дивећи се њезиној детињој лепоти?!

Нови је господар од Србије видео много света. Од Будима до Багдада нема знаменитија места, у коме се он бавио није, или бар кроз које прошао није. Много је видео, много препатио, много искусио. Шта га није сналазило већ у самом Цариграду, где је једнога дана лежао у затвору као политички опасан човек, а другога се дана опет славио као зет некада царске куће Кантакузена! Па у Једрену, из кога се најпре оштро гони сав род његов, па онда опет он сам као политички бегунац с чашћу прима те још и војском помаже, да отимље државу од ујака свога Стефана! Зна да говори више страних језика, грчки, турски и италијански. И пријатељи и непријатељи хвале га као веома моћног беседника. Лично је одважан, вешт на оружју, добар стратег. У младо је своје доба поузданошћу у сопствену своју снагу ишао до крајности. Његово бегство из затвора цариградског и после бегство из турских чељусти пред Силивријом, као и његово провлачење кроз Мусине чете од Солуна до границе српске, дела су којих би појединости изнеле без сумње пуно романтичне лепоте на видик. Али толике године готово непрекидне борбе, помешаност среће и несреће, непоузданост њихова, све је то уродило озбиљним плодом. Деспот

Ђурађ и сада носи мач о бедрима, уме њиме да витла око себе кад је потреба, али се без велике невоље на маша за њ. С годинама није изгубио право да се зове витез, и јуначка слава није за њ изгубила дражи; али јаче осећа голему одговорност свога положаја и милије му је да га народ зове „*мудрим господарем*". Радећи како мисли да је мудро, он не ради свагда онако брзо и онако одсудно како би нестрпљивост, плаховитост и поноситост војвода његове војске и господичића двора његова по некад желели. Противност је ту народ запазио по је насликао у по гдекој својој песми, која је као више или мање помућени одјек јавнога мнења онога доба допрла и до нас.

У ратовима међу синовима Бајазитовим, Ђурађ је стекао глас као ве́шт војсковођ. Управо је он и био тај, који је као заповедник српске војске сатро војску Мусину на Искру, а тиме осигурао престо Мехмеду. Осим тога, провевши најбоље своје године војујући међу Турцима, он је имао добре згоде да се потпуно упозна с одношајима турским у Европи и у Азији. Нарочито је знао за ондашњу „Црну Гору" османскога царства — Караманију. Имао је лична познанства и личних свеза с многим од главних људи у политичкој и војничкој сфери на Порти и око ње. По свима овим приликама Ђурађ је могао било непосредно, било посредно преко пријатеља у Цариграду, да ступа у тајне свезе са султаном од Караманије. А по својим наклоностима и дипломатским способностима он је управо и био човек, који се је могао подухватити задатка, да интересе мухамеданске једне државе доведе да служе интересима хришћанским. У даљем развитку ове историјске студије

наићи ћемо на знакове, који дају мислити, да је Ђурађ заиста бивао у свези са султаном од Караманије.

Него она извеџбаност његова као војсковође и дипломатска окретност његова, које су порти познате биле, управо су га и чиниле много опасним по турско царство. Што су на порти сматрали Ђурђа као опасна човека за Турску, тиме се објашњава велики део оне неуморне и суревњиве опрезности, којом је порта, као што ћемо видети, бдила над свима корацима његовим, и оне мржње, којом је султан Мурат према њему дисао.

Да разумемо једну нарочиту црту у карактеру Ђурђеву, а после и добар део његове политике, ваља да имамо на уму, да је у његово доба, ма да је сунце ренесанса почело да загрева народе, образованост још једнако слаба, а жудња за сјајношћу још једнако јака била. Наравно да је новац у таквим приликама велику моћ имао. По несрећи та његова моћ ишла је онда правцем деморализовања. И није само да се на порти и међу Турцима новцем могла купити милост цара и крвава рука мучког злочинца. Велики део одговорности за ондашњу деморализицију пада и на политику хришћанске републике млетачке. Да добију стопу земље српске Млеци су систематички разврћали људе. Од сиромашних властеличића и слугу српских кнежева златом су правили шпијуне и издајице. Откупи им српско срце, па си им отео српску земљу, — то је тајна њиховог рада и њиховог успеха. За Млетке ништа није било, што се новцем постићи није могло. Кад би се који кнез одупро отимачкој политици њиховој, одмах би се ставила уцена на његову главу. Кад је Скендербег потражио Дањ као

своју наследбину, хришћански су Млеци прогласили да ће дати хиљаду цекина ономе, ко донесе главу његову, — главу једнога кнеза, кога је сва Европа славила као „јунака Христова“ (Athleta Christi!). Кад је херцег Стефан ударао на Конавље да га од Дубровчана поврати, дубровачко веће прогласи, да ће дати десет хиљада дуката и кућу у граду ономе, који донесе главу кнежеву. Ови прогласи показују какав је морал владао у међународним одношајима. А какав је морал био у самим нашим крајевима, најбоље показује то што су се и Скендербег и Стефан на скоро после оних прогласа морали измирити са својим противницима. О Стефану једна кроника изреком каже, да није могао имати вере ни у најпоузданију околину своју; стрепио је да му најближи његов доглавник у изненадноме једном часу главу не одруби те заслужи десет хиљада дуката! Кад је Ђурађ год 1423 опсађивао Скадар, у његовој су војсци поред других Зећана помагали му и Паштровићани и Пармалиоти. Али Млечани поткупе вође ова два племена те једнога критичкога јутра оставе стан Ђурђев, тако да је сва српска војска од Скадра отступити морала[1].

Из свега овога види се, да је карактерна црта оног времена голема моћ новца уз оскудицу људи несебичних у које се поуздања имати може. У Ђурђеву карактеру истина није било урођене какве неповерљивости према људима, али поред све своје природне симпатије за људе он је, мерећи моћ новца и моћ људских карактера у оним приликама, давао новцу

[1] Вид. писмо млетачког сената од 7 Јануара 1423 и капитулацију Паштровићана од 4 Априла т. г. Acta Arch. Ven, II, 129 и 174. Овим се сасвим добро потврђује оно што и Орбинија казује, како су Млечани поткупили Паштровићане и Пармалиоте, Regno degli Slavi, 247.

првенство. Може бити да ће се један део његових политичких погрешака објаснити тиме, што је прецењивао моћ коју новац има.

Још ћемо да обратимо пажњу на две црте у карактеру Ђурђеву. Он је *дубоко и топло побожан* и потпуно одан православној цркви. Ово не из политике већ из личног убеђења. У животу своме деспот је имао много дана, у којима се ништавост обичних људских средстава потпуно у својој нагости показивала. Истинско верозаконско осећање продире све биће његово и има пресудна утицаја на политику његову. Друга је црта Ђурђева карактера — *његова нежност у кругу породичном*. Децу своју љуби великом љубављу која граничи на мекост; жену своју великом преданошћу која граничи на слабост. Мало је људи, који су у тако дугом животу пролазили кроз толика искушења и такве буре. До последњег свог часа Ђурађ је у срцу своме хранио неугашљив пламен топле оданости к вери, жени и деци својој. Гледајући га само као приватна човека, налазимо га као скроз и скроз добра човека. Чисто је и нама утеха што видимо да је овај тешко искушавани старац у фамилији својој имао своје „тихо пристаниште“ у које је могао да се на бури склони, да се одмори и нове снаге нађе.

Досадашњи историци, готово без изузетка, мислили су да имају основа карактерисати Ђурђа као превртљива и непостојана[1]. Али кад се дубље и свестраније проучи карактер његов у великим политичким радњама и малим приватним делима, наћи ће се да за ону претпоставку нема основа. На против, једна

[1] Тако га је карактерисао Мауро Орбинија, Regno, 264; а по њему и сви други познији страни па и наши писци. Рајић, III, 241; Мајков, 135, и др.

је од најјаснијих црта у његову карактеру *што задану реч у свима приликама свето поштује*. Мало ниже видићемо сјајан један доказ томе у догађајима пред Голупцем, а после и у догађајима пред угарску пропаст на Варни. За непостојаног извикали су га нарочито његови противници у Угарској. Али кад се акта непостојанства, која су му пребацивали, беспристрасно испитају, наћи ће се да је свагда прави повод дат био са стране Угарске и свагда се може доказати, да оно, што изгледа као непостојанство у његовим односима према лицима, лежи и истиче из постојанства његовог у предузетом једном правцу. Ђурађ се *за све своје владе* верно држао обвеза, које му је државоправни уговор с Угарском наметнуо. Кад се дешавало да Угарска није испуњавала природне претпоставке тих обвеза, па Србија остављена себи тражаше да се на начин овај или онај моментано одржи над таласима догађаја од ње независних, то још не даје никоме права да таква тренутна и прелазна колебања српске политике своди на тобожње непостојанство у личном карактеру владаоца српског. Листови ове историје, надам се, изнеће доказе да је политика Ђурђа Бранковића, у главном свом правцу и у целини својој, била до краја доследна, и да ће се тим самим изнети и доказ за постојанство његовог личног карактера. А како су савременици Ђурђеви мислили високо о његовоме поштењу и поузданости, најбоље показују званична акта млетачке и дубровачке архиве. У наставлењима које је влада млетачка под 27 Августом 1428 дала своме посланику Јовану Кореру препоручује се овоме да понуди цару Јовану Палеологу, да се спор између Византије и Млетака о накнади неких штета, повери изборноме

суду, а за такав Млеци предлажу: или папу с Кардиналском колегијом, — или републику Флоренцију, или универзитет Болоњу, или — „*Ђурђа Вуковића деспота српског*"[1]. Најмудрија и најсилнија држава у сваком погледу, прва сила онога доба, дала је тиме сјајну сведоџбу свога поверења у мудрост и лични карактер српског господара. — Није мање лепа сведоџба у једној листини архиве дубровачке, у једној пресуди кнеза и судија дубровачких од год. 1461, којом се тужена страна ослобођава сваке одговорности почем је поднела писмо од Ђурђа Бранковића, коме писму „*кнез и његове судије сједеће на пријестољу од суда . . . напуно вјероваше*" и почем тужена страна по званичној и свечаној изјави кнеза и властела дубровачких „*не мога се никогар бољега сведока имати, ... него по руке господара српскога светопочившега господина деспота Ђурђа*"[2].

Главне слабости Ђурђеве управо су у сувишку неких његових врлина. Опрезност је врлина међу особинама политичног човека, али сувишна опрезност постаје слабост. Његова је циљ да избави Србију из гвоздених канџи турских. Страхује да не пренагли те да тиме не компромитује ону главну циљ. Али то страховање од пренагљенести узимље претеране размере тако, да у неким тренуцима прелази у оскудицу сваке активне иницијативе.

Много је теже саставити у једну целину оскудне историјске податке и непоуздане народне традиције о карактеру деспотице Јерине. Све што из историјских података о њојзи видимо доста јасно, то је, да

[1] Sindicati, vol I, fol. 16; Misti, LVII, fol. 33; Hopf, Griech. Gesch. II, 84. —

[2] Спомен. Дубр. Архива, II, 118. —

је Јерина лепа жена која љуби сјајност и политичку власт, и која се уз све то много моли Богу и свецима. Да једна жена која зна да је лепа и која осећа како је својим положајем међу људима узвишена, да једна жена у ризници које иконе златом оковане и дробним бисером искићене леже поред прстења, гривни и венаца од драгог камења, — да једна таква жена тако рећи једном истом зрачном струјом љубави обимље и сјајност земаљску и царство небеско, то није ништа неприродно. У томе је погледу Јерина била као и свака друга жена. Љубав је име твоје жено, таштина презиме твоје! Али је Јерина имала још и врло јаке склоности политичке, можда баш и способности за то. Ђурађ, који је пуштао, да се у савету државном чује и њен глас, — и ако га није свагда хтео да послуша, — и који ја на самрти оставио да она у задрузи са синовима земљом управља, — као да је веровао у те способности њезине. Она их је већ и по самом пореклу своме имати могла. Међу великим властољупцима четрнаестога века на истоку, један је од највећих био: Јован Кантакузен савременик Душанов и цар византијски (1341—1355), Јеринин прапрадед. Лоза Кантакузенова давала је и људе и жене од признате способности и карактерности. Рођена сестра Јеринина, царица од Трапезунта, Јелена Комненовица, понашала се дивним хероизмом кад изгуби и царство и мужа и седам синова на сабљи турској! Брата јој Тому видићемо у служби Србије. Крв и васпитање Јеринино чинили су, те је политички положај на врху државе у бурним и тешким приликама имао за њу нарочитог чара. Ђурађ, човек од шездесет година, могао је у неколико подлећи упливу своје

[1] Orbini Regno degli Har.

још једнако доста младе и лепе жене а уз то још и жене даровите и пуне духа. Слабост Јеринине непосредне околине само је разгревала њезино властољубље. Кад жена почне да жуди за политичким упливом, и нарочито кад га се једном дохвати, она врло лако губи из очију и кућу и децу своју. Чинили би јој неправду кад би казали да Јерина није љубила децу своју, али је њезин карактер такав, да би она могла жртвовати најмилије дете своје политичким целима, бар далеко пре, него што би се Ђурађ на то одлучио. Не знамо да л' има довољна основа да за Јерину кажемо да је то жена тврдога срца. Али је доста јасно, да је то жена чврста карактера, одсудне воље и великог постојанства. Уз то још и жена с веома осетљивим поносом о своме господском пореклу, о своме високом положају, можда и о својој политичкој мисији у ономе бурном времену великих светских догађаја. Шта можемо очекивати кад жена с таквим карактером изађе у средину старе српске властеле — некада толико поносите и суревњиве, — а сад у Ђурђево време, осећајући лом силе своје и пропадање земаљско, — толико горке и раздражљиве? Сукоби су били скоро неизбежни. С једне стране сујета и претензија једне жене и мекушни и саплетени церемонијал византијски, — с друге стране властела, која се не устручава да се досеткама ироничним, кад кад на сву прилику и грубим, дотакне и тог церемонијала и оног женског идола од меса, властела која у Ђурђево време још није заборавила, како се на бојишту гине, али као да још није научила била како се у двору прегиба. Жени каква је Јерина, слатка је освета; српском властелину, као и Србину у опште, слатко је да даде отпор. Резултат је свега тога био да онда,

кад је највише требало љубави око престола српског, око њега је било много и много мрзости.

Сјајна госпођа Јерина излази у народноме спомену с придевом „Проклета". О њој народ пева: „*Зло радила проклета Јерина, — зло радила горе дочекала*". — Најстрашније јој се народ осветио песмом о два слепа деспотовића, о Гргуру и Стефану. По народноме веровању она је у толикој мери одана била Турцима, да је не само градове зидала, да би Турци народ лакше у ропству држали, и не само одбила хришћанске просиоце кћери јој Мари (у песми Комненија) те је турскоме цару дала, него је, да би Турцима олакшала власт над Србима, сама смислила паклени план да ослепи оба своја сина те тај план у договору с ћерју својом Маром преко Турака и извршила! Једва да има грозније замисли у ма којој другој народној песми. Историјска је основа њезина доста проста. Што Јерина одбија хришћанског просиоца Мариног а сама позивље цара турског да јој кћер иште, то је без сумње израз народног сећања на борбу оне две партије у Србији, од којих је једна хтела погодбу с Угарском а друга погодбу с Турском. Има основа веровати, да је у извесном једном времену Јерина припадала овој последњој партији. Даље су историјска факта: да је Ђурађ дао кћер своју Мару Мурату за жену, да је се Стефан, средњи син Ђурђев затекао на двору султановом дошав сестри у походе, кад су Турци пошли на Смедерево, и да је на послетку султан и Стефана и старијег му брата Гргура ослепити дао. Овај трагичан догађај учинио је дубок утисак, као што ћемо видети, на сав сувремени свет, а нарочито на наш народ. Дубоко потресен народ је оне неколике историјске факте повезао и развио у

спев фантазијом, која је потицала из извора антипатичног Гркињи Јерини. Доста је било народу да начује, да је Јерина својим утицајам претегла одлуку на корист савезу с Турцима, па да и удадбу Марину и несрећу два брата њезина припише злонамерном плану ове пријатељице турске. И у тој песми имамо један доказ више како народ не пева праву историју, већ само исказује што сам мисли и шта осећа поводом неких политичких догађаја. А мисли те и осећања та већином су карактера субјективног, већином једнострана, често преливена страшћу и предрасудом политичком.

У осталом непопуларност Ђурђеве Јерине може да се објасни. Чврстоћа њезиног карактера могла је лако народу да изгледа као тврдоћа срца. То, и после очевидна жудња њезина за политичким упливом, довеле су народ да мисли, да свака тегоба, сваки терет, и свака беда има свој извор у Јерини. Времена су била таква, да су изискивала од народа огромне жртве. Ваљало је скоро непрекидно старе градове оправљати, нове зидати, велике порезе плаћати, огромне кулуке сносити и топлу крв проливати. Велика маса народа није увиђала политичку нужду за све оно, што се од озго заповедало. Народ је као инстинктом осећао, да га ти градови од Турака или тако рећи *од судбине*, одбранити не могу. Нека вера у фаталност проницавала је ондашњи народ наш. А кад се испунило што се слутило, кад су Турци на супрот свему напрезању српском заузели Србију, онда су се градови српски, у време Ђурђево муком народном оправљани и зидани, показали као тврде алке на ланцу којим Турци народ опасаше. Патећи од зулума из тих градова народ је у потоњима вековима с горчи-

ном клео и онога, који их је саградио. И у само Ђурђево време, обазирући се на ону страну од куда долажаху оне тешке заповести, које искаху зној и крв, народ је видео деспота, старца мудра и пуна љубазности, забринута и погружена тешким мислима и дубоким сажаљењем. Поред њега видео је поноситу једну Гркињу, која, гледајући како се гомиле млада и старога света ломе вукући дрвље и камење из дубоких провалија на високе стрмени, стоји непотресена и хладна као да је и сама од камена. Српски ју је сељак чуо где ситним језиком грчким говори грубим и суровим настојницима грађевина, који јој из Грчке дођоше. У великим а многобројним грађевинама оним Јерина је гледала јемства за политички опстанак и политичку моћ престола, на коме је с мужем седела. Природно је да се живо за њих интересовала. Народ, који није схватио смисао оних грађевина, зло је тумачио тај интерес њезин. Све оне терете, све патње и све несреће своје народ је стављао на рачун овој њему несимпатичној туђинци, док најпосле у тешком свом очајању није затворио књигу с узвиком „Проклета Јерина!

Од свију оних, који су у нашој историји вршили велике улоге и чинили велике грехове, Ђурђевој је госпођи предањем народним досуђена најтежа и најстрашнија казна. Историја, по ономе што до сада знаде о Јерини, не може никако да потпише такву пресуду.

* * * * * *

Пре него завршимо ову расправу о карактеру Ђурђевом и Јерининим ваља нам се дотаћи неких фамилијарних питања њихових, која још јасно расправљена нису.

Ђурађ се венчао с Јерином 27 Декембра 1413 године[1]. Њему је тада могло бити око 46 година. Не може бити да он није пре тога, ако не два пута а оно бар један пут, већ жењен био. А да је заиста био жењен и деце имао види се из једнога писма, којим град Дубровник под 11 Декембром 1408 год., јавља матери Ђурђевој „*славној и велможној госпођи Мари*", како „господства ти писаније примисмо и разебрасмо што нам уписасте *за госпођу Јељену, ћер господина Ђурђа*, и ми дозвасмо оне наше властеле и они рекоше *јер су примили писаније од речене госпође Јељене и кои хоте за то одписати*[2]." Види се да ова госпођа Јелена у год. 1408 има преписку с властелима — трговцима дубровачким, што показује да је не само пунолетна већ и удата. Деспот Мусаћ у својим мемоарима каже, да је Ђурађ имао две кћери *Јелену* и *Лизабету* или *Милицу*, од којих је по њему прва пошла за Мурата а друга за кнеза од Дриваста Алексија Ангеловића Шпана, „који је био од лозе цара Теодосија"[3]. По непознатом писцу „славних дела Ђурђа Скендербега", Бранковић је имао две кћери „*Јерину иначе Катакузину и Лизабету иначе звану Милицу*"[4]. И тај извор каже да је Изабела или Ми-

[1] „Ва љето 1413 Декемврија 27 принесоше госпожу деспотицу Јелену от Солуна деспоту Ђурђу ва жену». Летописи, Šafarik, 76.

[2] Срп. Спом. Дубров. Архива, I, 93.

[3] Historia d, c. Musachia, p. 52; Hopf, Chroniques Gréco — Romanes, 306. По овоме извору Лизабета или Милица родила је с Алексијем ову децу: Марка, Блажа, Луцију, Митру, Ангелину и Андријану. Луција се удала за Петра Ангеловића и родила му: Павла, Алексу, Јована, Андреју и Јеронима. Ангелина се удала за Стефана Дукагина и родила му пет синова; Митра или Димитрија се удала за некакога угарског барона, рођака краља Матије и родила пет синова. Андријана је пошла за млетачког патрицијa Јована Микелија. — B.u Du Cange, Familiae aug. Byzant. 212, 315.

[4] Fatti illustri di Sign. Giorgio Scanderbegh, ed. Sansovino, 275.

лица пошла за Алексија Шпана, а Јерина или Катакузина за Мурата. На једној листини у монастиру Есфигмену на Св. Гори, имају поред Ђурђа и Јерине насликане и две кћери, Мара и „госпођа Катакузина"[1]; а у више других споменика Катакузеном се зове она кћи Ђурђева која пође за Улриха цељског[2].

Може бити да се иа једну од Ђурђевих кћери из првога брака односи оно предање о постанку монастира Девичког у планинама Црне Реке. Прича се на име како једна од кћери његових у мало није ослепила, па је св. Јанићије коме је у Црноречке планине, где се у самоћи испашташе, донесоше, чудесним начином излечи, те Ђурађ из захвалности сагради манастир, који се по излеченој девици прозва Девичин или Девич[3].

Него за сада још не знамо ко је била прва жена Ђурђева. Имамо само три непоуздана знака, по којима би се могло тек нагађати, да је она била од рода Ангело-Комнена. Један је знак у томе, што се у по гдекој народној песми једна кћи Ђурђева називље *Комненија*[4]. Други је у томе, што непознати животописац Скендербегов са краја петнаестога века каже за синове Ђурђеве да су „*нећаци Андрије Ангела по матери њиховој*"[5]. На послетку, у Франце

[1] Дим. Аврамовић, Опис древн. Св. Горе, 67. Mon. Serb. 359. —

[2] Mon. Serb. 360; — Летописи, Šafarik, 63, 64, 73. 77. — Aeneas Sylvius, Europa, c. 5; Bonfinius, 495.

[3] Гиљфердинг, Босниј, Герцеговина и Стараја Сербија, 162. — Милош Милојевић, Путовања, II, 73.

[4] Петрановић, Српске народне песме из Херцеговине стр. 490.

[5] Ево цео контекст: Ma Giorgio Vucovich Despoto della Servia, huomo circa i beni del corpo valoroso, e circa quelli del' animo maculato per haver data per moglie la sua figliuola ad Amurath detta Hierina et du altri Catagusina, che fu sorella della moglie di Allessio Spano detta Jsabetta et da altri Milizza, sorella di Lazaro, di Stefano e di Giorgio, nepoti di Andrea Angelo, per via della loro madre ete. — Fatti illustri et. Sansovino, 275.

има једно место по коме би мати Маре Бранковићеве била сестра цара Давида Комнена[1].

Како је ван сваке сумње да је Јерина друга (ако не и трећа) жена Ђурђева, то је питање да ли нису нека од познате нам деце Ђурђеве још из првог брака његовог? По једној народној песми Гргур и Стефан само су браћа по оцу али не и по матери султаници Мари или Комненији[2]. По Диканжу Јерина је родила Ђурђу само Катарину иначе Катакузину. а Гргур, Стефан, Лазар и Мара деца су од прве жене његове[3]. Али се из изворних писмених споменика онога доба то не потврђује. На против има их у којима се на пр. за сва три сина Ђурђева каже да их је родио с Јерином, и још више из *тона* којих у целини то исто излази[4]. У једном родослову српских царева и господе изречно се каже: „Георгије деспот роди са Јерином три сина: Григорија, Стефана и Лазара и две даштери: Катарину и Марију"[5]. По томе би из првога брака била само Јелена иначе Милица.

Нову једну забуну чини што се у по неком летопису налази белешка да се Лазар родио у Августу

[1] Франца причајући о разговору свом с царем Давидом Комненом и поменув Мару каже за њу: huius (regis Davidi) e sorore neptem. Lib. III, c. 1, 213. Али можда је омашком изостала реч «consortis», што би утврдило да је Мара кћи Јерине.

[2] «Да идете секи у походе, — Ви сте проча браћа Комненина, — Проча браћа од друге матере«. — Петрановић на нав. м.

[3] Du Cange, Familiae Byzantinae, 337, ch. 261.

[4] Monum Serbica, 409, 477, 478; — Српски Поменицн, Гласн. XLII, 32.

[5] Гласник, XXX, 262.

1432 год[1]. Кад би то истина била, онда би изалазило да је се Лазар венчао и задеспотио у својој 14-ој години, — осим што је Ђурђу г. 1432 било 65 а Јерини преко 40 година. Да то не стоји најбоље сведочи што су на хрисовољи монастиру Сфигмену од г. 1429 нацртана сва три сина Ђурђева и што Француз Брокијер вели да их је г. 1433 сву троицу видео, додавајући, да су „*веома лепи*" млади људи и да „*првоме има око 20, другоме око 16 а најмлађем око 14 година*[2]. Онај Лазар о коме летопис каже да се родио у Августу 1432, може бити да је прво унуче деспота Ђурђа по сину му Гргуру, о коме Рајић и онако вели да је имао сина Лазара[3].

---

[1] «В љето 6940 (= 1432) мјесеца Августа роди се Лазар». Српски поменици, Новаковић, Гласник XLII.

[2] Broquière, 277.

[3] Рајић, III, 150.

ГЛАВА ТРЕЋА

МАТЕРИЈАЛНЕ ПРИЛИКЕ У ЂУРЂЕВОЈ ДРЖАВИ.

Покушали смо да се упознамо с личним карактером нових господара од Србије, — деспотом Ђурђем и деспотицом Јерином.

Да нам политичка историја онога доба буде што јаснија, ваљало би, да се добро упознамо с материјалним приликама земље и с душевним стањем народа, коме је Ђурађ господарем постао.

На жалост, за таква питања, — за питања која управо треба да чине најважнији део сваке историје — за сада тек мало материјала имамо.

У географскоме погледу деспотова је држава, у време његовога ступања на владу, могла имати близу 2000 квадратних миља географских. Једини аутентични спомен о пространству српске деспотовине у год. 1427 имамо у натпису на споменику у Дрвенглави, премда и то тек у врло широким неодређеним потезима. Тамо деспот Стефан говори сам за себе: „**милостью божїею бїхь господинь вьсѣмь Срьблѣмь и Подоунавїю и Посавїю и чести угрьскїїе земли и босьнскїїе еште же и поморїю четьскомоу**"[1].

[1] Милићевић, Србија 236.

Од угарске је земље припадао деспоту Стефану а после њега и деспоту Ђурђу највећи део Срема, заједно с градовима Земуном, Сланкаменом, Митровицом, Купиником и Сиклушем. Осим тога још и друга места и баштине у Сомођској и Торонталској кнежини (комитату)

На исток је граница деспотовини ишла Тимоком (Видин је већ био у турским рукама), хватала је у се Ниш и нишку жупу, није врло јасно да л' је хватала Пирот, али је хватала Снегопоље с градовима Бресником и Зелен-градом, и спуштале се к југу до на на поље Жегљигово хватајући у се Куманово и јужне падине „Чрмне Горе" (Карадага). Може бити да ће ову источну границу, како је по садашњем историјском материјалу повлачимо, ваљати одмакнути још мало даље на исток, кад се прикупи још више извора и података[1].

На југ је деспотовини граница била у линији која је хватала „Чрмну Гору", Шару, Качаник, за тим Дрим до према Дриваству. Од Дриваста се граница повлачила к северозападу, преко скадарског језера спуштала се к Бојани, одавде све десном обалом до на ушће Бојанино у јадранско море. Од приморја Зетскога, по уговору о миру с Млецима од год. 1426, српскоме је деспоту припало с изузетком Улцина и жупе његове, све почев од монастира Св. Николе, који је на ушћу Бојане у море, па до саме Боке которске. Градови Бар и Будва припали су Србији, тако

[1] М, М. Милојевић на пр. држи да је деспотовини припадало и Кратово и Крива Рјека (Егри Палика) па и Ђустендил (Костаничка бања). До душе види се да је се царица Мара, кћи Ђурђева, последњих својих година често у - онним крајевима бавила; али то по себи још није довољан доказ, да су они крајеви деспотовини припадали Других каквих ближих и поузданијих знакова за то ја за сада не знам.

и Ластва као и најзнатнија солила у Трасти и Љуштици[1]. Докле је од мора па унутра у земљу ишла држава српска, то је за сада тешко казати. Зна се само толико, да Паштровићи остадоше под заштитом Млетака, а један део жупе Грбаљске припаде Котору. Тако се не може за сада ни са коликом поузданошћу казати, колико је од данашње Црне Горе припадало српској држави. Види се само толико да су ту падале границе српској и босанској држави, и да су град Медун са жупом и град Бихор са својом жупом, припадали деспотовини.

Сувоземна западна граница ишла је Лимом, за тим Дрином од прилике до утока Шепе, одавде реком Шепом, Краљевом планином и Јадром до утока овога у Дрину, тако да је Сребрница с округом припадала Србији Граница је западна ишла за тим опет Дрином до Саве. Но кад се уговор с Угарском од 1426 извршио онда је се западна граница свршивала на утоку Јадра у Дрину, ту је граница прелазила на земљиште данашње кнежевине, па правцем североисточним ишла да падне негде близу Београда у Дунаво.

Кад би имали да покажемо најплодније, најнасељеније и у опште најбогатије крајеве српске деспотовине, ми би показали на Браничево, Топлицу, Ситницу и Моравску долину.

[1] Да је Љуштица припадала Ђурђу и Стефану деспоту вид. Acta Arch. Ven. II, 259. Да је то било и са Трастом вид. Acta II, 244, где се каже «*Tristriam et multa alia* (т. ј. земље, које су у старо доба припадале Котору) *que idem magnificus dominus Georgius tenet*. За Кастел Ластву II. 247. Црква Богородице Ратачке била је такође у држави Ђурђевој, II. 251. Што се тиче Паштровића, Ђурђу, који их је тражио, Млеци одговорише: «Cum prefata dominatio eisdem Pastrovichiis promissiones fecerit, de non assignando eos dicto domino Georgio nec alicui alio domino sed ipsos retineri debere per prefatum ducale dominium.» Acta II, 245.

Браничево је од старина било на гласу са свога богатства. Рударство, (Кучево!) трговина и пољска привреда начинили су на остацима старих римских насеобина један од најпитомијих и најбогатијих крајева српске државе[1]. Од како су Турци почетком XV-ог века задобили сталнога станишта на доњем Дунаву, град је Голубац стекао стратегијску важност, бранећи са те стране Браничево.

Питомост онога краја, који се пружа од Ибра на исток до Мораве а на подножју Копаоника и Јастрепца, показује у неколико већ и само име Топлица. Ту је био читав низ већих и мањих градова од којих су град св. Прокопа и Топлица (дан. Куршумље) били најзнатнији. Долина та и падине планинске које ју прате, биле су накићене многобројним селима којима је сточарство и рударство донело пуно благостања. Плана, централно место за рударску радњу на јужно-западним падинама Копаоника, нарочито је за владе деспота Стефана била у пуноме своме цвету[2]. Имала је дубровачку колонију, конзула и цркву католичку. Пад „топличких градова" под турску власт г. 1454 помињу наши летописци с очевидном бољом у души. Плодовитост и красота Топлице доводи у усхићење стране путнике још пуних сто година после Ђурђа[4].

[1] У арапскога географа Едризија (из десетог века) има спомена о богатству Браничева уз опис Градишта; Géographie d'Edrisi, trad. de l'Arabe, par Amedée Jaubert, II, 379, 386.

Један су посредан доказ томе и велике борбе између Грка и Мађара око те земље у XI и XII-ом веку, а после и борбе између Мађара и Срба, које су с већим или мањим прекидима трајале све до смрти Душанове.

[2] Из тога времена о њему највише спомен долази. Спом. Дубров. Арх. I, 37, 120. 121.

[3] Dr. C. J. Jiriček, Handelsstrassen und Bergwerke in Serbien und Bosnien, 53.

[4] «E il paese Topliza non solamente piacevole e bello, ma ubertoso e abundante di tutte le cose necessarie al viver et.» Tre cose de Turchi, Vinegia, 1539. —

Ситницом се звао сав онај басен између вододелнице Дрина на западној и вододелнице Моравице на источној страни, хватајући у се Косово поље. Главно је место у Ситници била Приштина, а читав један систем градова бранио ју је са свих страна: град Качаник с југа, Ново Брдо и град Морава с југоистока, Призрен са запада, град Бихор са севера док је други један низ мањих градова полазио средидином њезином, Трипољ, Звечан, Вучитрн, Јелач, Брвеник. Дно некадашњега мора дарданскога била је природним начином особите плодовитости. Рудници сребра и злата у Новоме Брду били су обилат извор за богатство онога краја. Не само најзнатнија трговачка, него и најзнатнија индустријска места старе српске државе била су у Ситници. Седамдесет година после коначног пада српске деспотовине, путници су налазили на Косову доста густу насељеност, пуно села, од којих је скоро свако имало своју цркву и пристојним начином издржавало свога свештеника и фамилију му[1].

О насељености и богаству моравске долине имамо занимљиво сведочанство француског витеза Бертрандона де ла Брокијера, који је године 1432—33 прошао кроз Србију. Његово сведочанство вреди тим више, што је Брокијер не само врло савестан и оштар посматрач, него још и човек, који је, — видевши много света и бивши дворанин херцега од Бургундије, владаоца једне од најнапредније и највећма насељене земље у Европи, — био потпуно надлежан да оцени, шта је добра насељеност, шта не. „Оставивши Крушевац", пише он, „прешосмо Мораву на скели и уђо-

[1] Курипешићев пут кроз Србију год. 1530. Мој превод у Виловдану 1863. в. и Матковић, Rad, XLVI, 165.

смо у државу деспота од Србије, *у красну и добро насељену земљу.*“ Мало за тим: „Путовао сам низ Мораву и изузевши кланац један, који држи од прилике једну миљу, и који долази отуда, што се планина притисла уз реку, *имадох добар пут кроз кршан и добро насељен крај.* Другог дана имадох да путујем кроз шуму и по блату. Него и поред свега тога, ова је земља тако красна, како само брдовити крај бити може *Пуна је села и сваку потребу ту намирити можеш.*” И опет на другом једном месту: *Између Некудима и Београда, долине су начичкане селима у којима се хране и добра вина добити може*“ [1].

Појмљиво је, да је насељеност, коју је краљевство иза себе оставило у земљама што сачињаваху државу Ђурђеву, порасла и услед тога, што је поплава турска терала велики број српских породица из крајева Турцима заузетих, у земље, које су још колику толику независност имале и колику толику сигурност давале (Србија и Босна!). Ова добра насељеност доста објашњава велике финанцијске изворе деспотове. Она налази потврде и у небројноме робљу које су Турци у више прилика из Ђурђеве државе одводили.

Међу градовима српским у оно доба најславнији је био Ново Брдо. За њ се знало на далеко по Европи и његово латинско име „Novomonte” долази у списима онога доба у западној Европи често где му се и не надате. Волатеран у својој географији, коју писа пред крај XV-ог в., вели за њ да је главно место Србије[3]. О његовоме богатству у сребру и злату

[1] Broguière, 275, 260.

[2] La ville da Neufmont, metropolitaine du pays, ou l'on tient quil y a mines d'or et d'argent. Volaterran, Géographie, liv. VIII; Lavardin Hist. de Georges Scanderb. c. II.

читаве басне причаху. Константин филозоф каже о њему: „град на истину сребрени!”[1]. Други један савременик Ђурђев, Грк Критовул, каже да се у новом Брду по злату и сребру оре[2]. Средиште све колике рударске радње српске јужно од Копаоника као и средиште за трговину са сребром и златом, Ново је Брдо било у опште најзнатнија трговачка и индустријска варош српска. Сва је прилика да је и образованост тога града стојала на високом ступњу. О његовоме богатству и величини имају и данас народна причања. По једноме од њих град је тај некада имао 6000 кућа, а по једном другом и до 12.000 кућа[3]. Не ћемо бити далеко од истине, ако кажемо, да је Ново Брдо у време боље среће своје под Ђурђем имало око 40.000 становника, што је према ондашњим приликама у Европи значило врло високу насељеност. Својим многобројним становништвом, својом трговином и нарочито својим рудницима, Ново је брдо било један од најзнатнијих извора за доходак старој српској држави. Осим Срба, било је у њему много Саса, Дубровчана и Талијанаца као сталних становника, који су у њему имали своје баштине, земље и куће. Какав је утисак на Турке учинило Ново Брдо види се отуда, што су га прозвали „*мајком свију градова*”[4]. Ово даје мислити, да је то био не само велики, богат и леп, него још и јак град. У самој ствари то је био један од најјачих градова српских.

Београд је био радост и понос српског народа у првој четвртини петнаестога века. Деспот Стефан дао је се срцем и душом да га утврди и украси. По-

[1] Константин, 327.

[2] Fragmenta histor. Graecorum, Vol. V, lib. II, 8.

[3] Hahn, Reise v. Belgrad nach Salonik, стр. 179.

[4] Ducas, 209. Упор. и Chalcocondylas, 415.

дигао је у њему сјајне дворове и наваљивао те су се најбогатији људи из народа ту досељавали и куће подизали. Ни источној страни вароши подигао је митрополију, велику и сјајну цркву, окружену здањем за духовнике („опште житељство") и „**вьсакими сады оукрашена разлиучьнаа садовиа сь многыимь достоианиюмь**"[1]. Подигао је био још једну цркву негде у „Перивоју", а на „*слаткој води*" саградио је странопријемницу за болеснике и цркву у њој, и „**насади садовиа вьсакаго избраналаго плода**". Види се да је онда било великих и лепих башта у Београду. Град је био управо систем један од неколико фортова. Константин их набраја седам, Брокијер пет са две куле на уласку у пристаниште, — дакле опет седам. Из опширнога али иначе доста нејасног описа Константиновог види се, да је град имао двогубе зидине, да је имао на Дунаву добро утврђено пристаниште, да је ризница деспотова била у једној од кула у доњему граду а арсенал опет у једној другој, да је горњи град имао четири капије, од којих се оне на југ и исток биле велике и имале мостове, који су се на ланцима дизали[2]. Брокијер опет са своје стране спомиње како је Београд јак град, може да смести пет до шест хиљада коњаника, има доста артилерије, и како је међу топовима у граду видео један, којега је пречник износио 42 палца. За пристаниште на Дунаву он каже да се затвара гвозденим ланцима, који полазе од кула што бране улазак, и да се у њ може сместити до 20 војних бродова. Стефан је се старао свима срествима, да вароши подигне трговачки значај; београдским је трговцима дао нарочите повластице и још је, као што Константин тврди, израдио за њих особите олакшице у суседних држава. Брокијер је видео на Сави дванаест које већих које мањих лађа, што даје закључивати на доста развијену радњу трговачку. У опште, у време кад је Ђурађ ступио на владу, Београд је био ако не најлепша и најнапреднија, а оно за цело једна од најлепших и најнапреднијих вароши српских.

[1] Константин, 287.

[2] Константин стр. 286. (Он уверава да је деспот Стефан често говорио, како му је намера да град према истоку распространи.

Осим долина „пуних села", осим великих градова какви су: Ново Брдо, Приштина, Београд, Сребрница; осим градова стратегијски важних какви су: Голубац, Острвица, Крушевац, Бихор, Дриваст; осим приморских градова какви су Бар и Будва, и осим напредних трговачких и рударских места какви су: Рудник, Плана, Кучево и Ваљево, која сва долазе у споменицама онога доба, у деспотовој је држави било још пуно градића и утврђених кула, које су истина саграђене биле у доба, у коме се рат водио поглавито стрелом, копљем и балистама, али које би се с додатком нових утврђења могле довести у стање да бар отешчају непријатељу продирање. По народноме предању у држави „проклете Јерине" било је некаквих седамдесет и седам градова[1].

Поменусмо сведоџбе које дају мислити, да је деспотова земља била добро насељена. Та добра насељеност већ сама собом оправдава претпоставку да је тај народ био и доброг привредног стања. По крајевима, које су Турци претисли били, народ је тако

[1] У песми «Два Деспотовића» кад цар пита своје везире за савет да л да прими понуду Јеринину те да јој зетом постане, везири му одговарају «Султан царе без захода сунце; — А како се спријатељит' не ћеш, — и узети ћерцу од Влахиње, — у ње има и за двоје војске, — а за двоје земље и градова — седамдесет и седам градова! — Срп. Нар. Песма, збирка Бл. Стојадиновић, 149.

осиромашио био, да путници нису могли по селима тако рећи ни залогаја хлеба наћи. На више места у своме путопису Брокијер помиње како је њему, као и сваком другом путнику по Турској, ваљало са собом у бисагама носити, што му је за храну требало. У Србији је нашао сасвим друкчије прилике. Његово сведочанство да се по српским селима може добити и хране и добра вина и у опште све што путнику треба, врло добро карактерише привредно стање нашег народа у оно доба. У осталом споменици дубровачког и млетачког архива имају пуно доказа о великој развијености рударства и трговачког саобраћаја у Србији петнаестога века[1].

О стању саме пољске привреде у ужем смислу немамо скоро никаквих података. Али се по јакој насељености народа, и по развијености трговине и рударства даје мислити, да је и пољска привреда била односно високо развијена. Значајно је, и врло корисно карактерише привредно стање наше, што се у историјским изворима налазе спомени да је за 30 година владе Ђурђеве само једном или два пута било гладне године! Пољска полиција, која је бдила над сигурношћу усева, ако није била боља за цело није била гора, но у време Душаново, а и онда је била прилично развијена[2]. Од жита се поглавито сејала шеница јечам, овас и просо (ситна проја!). Ова последња врста хране као да је веома распрострта била, јер се и данас по гдекојим развалинама старих градова налазе остаци од њезиних сместишта[3]. У чему

[1] B. Jiriçek, Handlestrassen u, Bergwerke in Serbien u. Bosnien.

[2] Вид. Законик Душанов чл. 177—180.

[3] Тако су ми причали за једну кулу у Раваници, и једну града Маглича, да кокоши и птице износе из њих зрна просе. У Жичи су при копању

се ондашња привреда пољска српског народа одликовала од садашње привреде његове то је не само тиме што се онда за кукуруз знало није, него још и тиме што су онда виноградство и уљарство (пчеларство) далеко знатнији део целокупне привреде износили него данас. И опет помињем Брокијера с његовим казивањем како се у свакоме српском селу доброга вина добити може! Рекао бих да су плодна Метохија и Ситница класичне земље српског виноградства. Биће да је из старих винограда око старих столица Приштине и Призрена деспот Ђурађ пресађивао винову лозу у околину нове своје престолнице Смедерева, као и у своје баштине угарске Токај, Сомљо и друге, које се данас славе својим вином!

Како би добро било кад би знали што ближе о ондашњој држави, о финанцији и о војсци српској! А о њима за сада тако мало извора имамо!

Пре свега нема сумње, да је и у Ђурђево време сабор државни имао непрекидна учешћа у државној политици. По правилу састајао је се сваке године с пролећа у престолници. Није сигурно, али изгледа као да је један одбор од чланова државног сабора остајао непрекидно на двору деспотовом, те господару земаљском помагао саветом. Рекао бих да реч, „синклит", која нарочито у споменицима из Ђурђева времена чешће долази, у првој линији значи такав један ужи савет владаочев, па тек у другој линији долази као синоним за сабор држави. Поједини чланови „синклита" врше и нарочите посаобине, које им владалац повери.

темеља за нове ћелије нашли под земљом као у једном трапу пшенице. Ово ће бити да је био траг каквог старог сила, који су у старој српској држави замењивали државне и општинске кошеве.

На врху праве извршне власти налазимо као неко министарство од четири члана. На првом се месту помиње „*велики војвода*", који је и главни заповедник војске и као министар војни у исто време. Одмах се иза њега потписује „*велики челник*", који као да је нека врста министра унутрашњих послова. Иза овога долази „*протовистијар*" или „*ризнички челник*", које звање одговара звању министра финанције, главног благајника и управитеља владаочевих добара, у исто време. Најпосле се потписује „*Логофет*", који је у првој линији главни државни архивар, „чувар државног печата" у средовечном смислу, и могућним начином нека врста министра правде и министра двора.

Земља је била подељена на области, које су се развиле више из приватно-правних него из државно-правних или административних одношаја. Ово ће се разумети кад поменемо, да су начелници тих области бивали обично најзнатнији властели баштиници у такој области, и да се звање то обично наслеђивало од оца и сина[1]. Дужност је таких начелника била врло многострука, и војничка, и полицијска и финанцијска и у неку руку и судска. Али као да је брига за сигурношћу с поља и из нутра била главни задатак њихов. Сва је прилика да су се звали војводама. Старешине по градовима звале су се „*Кефалије*", а по мањим местима и по жупама — „*владаљци*". И ако нам организација унутрашње управе за сада још није доста јасна, на сваки начин има знакова, који дају мислити, да је та управа у Ђурђево време чврстом руком вођена. Један је знак у ономе факту, што

[1] За ово има врло важно сведочанство у Константиновим животу деспота Стефана, 283.

у времену, које је протекло између смрти Стефанове и доласка Ђурђева у Београд, ред у земљи нигде није ремећен; други је знак и у томе, што у опште за све време владе Ђурђеве правих и озбиљних нереда није бивало, ма да је народ имао да носи велике јавне терете и ма да је било јаких спољашњих елемената, који су радили да разоре услове тога реда. У прилог добро организоване унутрашње управе говори и то, што Јован Хуњад (Сибињанин Јанко) поред свега свога настојавања да прође кроз Србију прерушен, не могаше у томе успети, већ паде у руке српској власти, која га одведе деспоту. И народно предање даје сведоџбу чврстој унутрашњој управи, причајући како „старина Новак" одметнув се у хајдуке, не могаше наћи станка у деспотовој држави, већ мораде бегати у Босну. А кад би било слободно о карактеру државне управе под Ђурђем судити по државној управи у време деспота Стефана, имало би се још и више знакова, који пуно части чине нашој старој држави. Константин овако карактерише резултате Стефанове државне управе; „*и всако нечастије попрано бист и устраши се, — руције убо отсјекоше се неправдаствујуштих и зље простирајемје, правдје же процватши и плод носивши. — Не изгоњаше скор каснештааго, ниже богати убогааго, ниже прјевазимаше прјевазмагајеј прједели ближних, ниже исхождаше мач вазможних, ниже праведних крв проливаше се, ниже злословија ни бледивија прјебиваху, ниже начелствујуштих облаганија, ниже прјеславних по чину прјезрјенија, ниже ина подобнија*"[1].

Организација и карактер правосудства били су онаки, како их у главноме нацртане налазимо у за-

[1] Константин, 283.

конику Душанову. Државне су судије путовале по земљи и досуђивале правду по законику а према одлуци пороте. Порота је судила „*и за за много и мало; за велико дјело јест 24 поротници а за помањи дуг 12 поротник а за мало дјело 6; и тизи поротници да нису вољни никога умирити, развје оправити или окривити; и да јест всака порота у цркве, и поп у ризах да их заклне; и у поротје камо се већи клну и кога већи оправе, тизи да су вјеровани*»[1]. Једна је од главних гарантија за правду била у томе што се тражило да су поротници људи од онога реда, коме припадају парничари, — „*велим властелом вели властеље, а срједним људем противу дружина их, а себрдијам их дружина да су поротници*»[2]; — „*иновјерцјем и трговцем поротци половина Србаља половина њих дружиње*»[3]. Да је ова последња одредба закона Душановог практично вредила, и у време деспота Ђурђа види се из речи његових у листини, којом је године 1428 потврдио повластице Дубровчанима. „*Ако се учини која пра међу Дубровчани и међу Србљи, да се постави половина суди дубровачких а половина Србаљ, да се прјед ними пре; и да јест порота дубровчанину дружина његова, кои су ондези, или кои се нађу дубровчане у најближњем мјесту; ако ли узимају коју пру Саси с Дубровчани, такођере да се суде како и Србље: половина Сас суди а половина Дубровчан*»[4].

У време Ђурђевог ступања на владу, као и дуго још после тога, државна се финанција није била.

[1] Законик Душанов, издање Новакорића чл. 20. 6.

[2] Зак. Душ. 21, 7.

[3] Зак. Душ. 22, 7.

[4] Mon. Serb. 353.

одвајала од „ризнице» владаочеве. Приватно правни карактер још једнако превлађује елементима државноправног карактера у ондашњим дохотцима државним. Ризница је деспотова имала ове изворе за доходак.

1. Доходак од земаља, које су се сматрале за државне или „цареве». Већ у Душанову законику каже се: *Планине што су у земљи царства ми, што су цареве планине да су цару, а црковне црквам, а властеоске властелом*»[1]. При великој трговини с извозом стоке у приморје, давањем планина под закуп трговцима и иначе газдама од стоке, могао је доћи доста знаменит приход ризници владаочевој. Из једне листине деспота Стефана види се да је било и других баштина, које ја владалац давао под закуп, или — како се то онда звало — „*у пронију*»[2]. Колики је био овај доходак — који би могли назвати дохотком од *домена*, — о томе за сада немамо никаквог ближег податка. Али се у опште може казати, да је према ондашњем економском, финанцијском и политичком развитку српске државе, доходак тај био доста знаменит.

2. Соћ. Ово је била непосредна дажбина у натури. Још је Душан узаконио: „*Доходак царски соће да дава всак чловјек: кабал жита, половина чистаа а половина прјепроста, воља перпер динарми*»[3]. Да се и у време деспота Стефана соћ давао, је томе има доказа у једној његовој листини, којом нека села нарочито ослобођава од соћа[4].

[1] Зак. Душ. издање Новаковића чл. 14 и 15.

[2] Кад Властелин Обрад Драголалић изневери деспота Стефана, овај му узе баштину па је даде «у пронију» другом једном властелину. Mon. Serb. 568.

[3] Душ. Зак. чл. 53.

[4] Mon. Serb. 571.

6. Непосредни данак у новцу, који се од Душанова времена звао још и *„царева перпера"*[1]. Да се ова плаћала и у време деспота Стефана види се из оног истог споменика његовог, који мало час поменусмо, а који нам у једно даје јасно сведочанство, да је „царева перпера" сасвим независан данак од оне цареве перпере, коју се неки на име соћа давали[2]. Паштровићани, уговарајући с Млецима да ступе под њихову власт, условљавају, да на име непосредног дацка ни под њима не плаћају више него „12 великих сребрних динара" (т. ј. 1 перпер) или пола млетачког цекина од сваке куће или од сваког огњишта, колико су од старине плаћали као и колико су и господару Ђурђу Бранковићу (који тада управљаше Зетом) плаћали[3].

4. Доходак од царина. Трговачки је саобраћај у старој српској држави био тако уређен, да је само на извесним трговима слободно било страни еспап продавати. Царина се није плаћала при прелазу преко границе, већ онде где се што од еспапа продало. Колико се на име царине наплаћивало, не знамо за сада поуздано. Судећи по томе што је се у Дреноположу, Пловдиву и Кратову плаћало по 2 *од* сто[4], рекли би да се ни у Новом Брду као ни по другим српским градовима није могло много више наплаћивати.

5. Доходак од соли. Народ је у старој српској држави добивао своју со са приморја јадранског.

[1] Душ. Зак. чл. 47.

[2] Mon. Serb. 571. Деспот каже да ослобођава села, која Хиландару даје од *соћа* и других дажбина, али *само не «од воинице и данка»*.

[3] Acta Archivi Veneti II, 177.

[4] Mon, Serb. 525.

Наследивши Зету деспот је Стефан а по њему и деспот Ђурађ за неко време имао неколике сланице на приморју зетскоме. Али независно од прихода тих сланица, од све соли која се у српске земље уносила узимао се неки део на корист господареве ризнице. Судећи по једном месту у листини Ђурђа Страшимировића, узимало се на то име не мање него *десетак*,

5. Доходак од рудника. У деспотовој је држави било пет великих и славних рудника! Сребрница, Рудник, Кучево, Плана и Ново Брдо. Брокијеру су у Србији казивали да од самог Новог Брда деспот има годишњег прихода на 200.000 дуката! Ово је тешко веровати, премда је могућно да је од свију рудника скупа толико имати могао. Свакојако се из речи Брокијерових види, да се управ овај доходак од рудника сматра за најзначајнији доходак деспотове ризнице.

6. Разни дохотци. Млеци су давали деспоту српском годишње 1000 цекина на име накнаде за Скадар. Од градова и земаља, које је деспот у Угарској држао, долазило му је годишње око 50.000 дуката, по белешци Брокијеровој[1].

Према садашњем стању нашег историјског материјала није могућно с поузданошћу казати, колико је свега износио скупни приход ризнице деспотове у првој години владе Ђурђеве. Али је сва прилика да не ћемо бити врло далеко од истине ако узмемо, да је приход тај износио између пет и шест стотина хиљада дуката годишње[2].

[1] Broquière, 268. Engel II, 321.

[2] Ја замишљам буџет доходака деспотових првих година његове владе овако:

Пронија	20.000	дуката
Соћ	100.000	«
Данак (око 250.000 кућа)	125.000	«

Сувремени приход турске царевине износио је на 2½ милиона дуката, као што су Брокијеру причали људи, „који су се дуго бавила на двору султанову“[1]. Финанцијски је Србија била првих година владе Ђурђеве најмање *четири пута* слабија од турске царевине. Државни приход млетачки износио је год. 1422 свега 1,100.000 дуката[2]; Али ово је било у најбоље време млетачко у XV-ом веку, јер мало после видимо где се услед ратова дужда Фоскара приход тај своди на 800.000 дуката, да се у год. 1450 опет попне на 999.290 дуката[3]. За сувремено краљевство француско мисли се да је имало прихода око 1 милион дуката; краљ Шпански имао је 800.000, краљ енглески 700.000, херцег Милански (Сфорца) 500.000 а херцег од Бургундије око 900.000 дуката[4]. Сви су ови подаци из времена око 1423 године, у коме је у опште владала финанцијска слабост мала не у свима европским државама осим Млетака и турске царевине.

Него ваља имати на уму и то да је деспот Ђурађ имао на своме расположењу велику готовину злата и сребра. Благо кнеза Лазара и благо Вука Бранковића, стекло се сада у једну и исту руку. Одмах од првих дана своје владе Ђурађ је стекао глас

Царине	50.000	«
Со	25.000	«
Рудници	200.000	«
Разно	50.000	«
	Свега 570.000	дуката.

[1] Broquière, 245.

[2] Marino Sanuto у Muratori, vol. XXII.

[3] A. Plebano. les Finances du Royaume d' Italie, 34.

[4] Marino Sanuto l. c. — Bug. Hallam, Europe during the Middle Age. 240.

и у својој земљи и ван ове као необично богат владар. На другом месту у овој историји имаћемо прилике да се из ближе упознамо с благом његовим.

Долази на ред да проговоримо и о војној снази деспотове државе.

Ми још немамо стручну историју српске војске. Ово је поглавито с тога, што у великом целом историја српске војске није друго, већ историја српског народа. У неколико и с тога, што за техничну страну српске војске старога доба немамо за сада скоро никаква материјала.

Кроз цео средњи век српска је држава имала неку врсту народне војске. Сваки је властелин дужан био, да на позив владаочев пође на војну и поведе собом, и о своме трошку издржава неки број наоружаних људи. Наши властели и властеличићи својим војничким дужностима према државном поглавару, опомињу много на турске зијаметнике и тимарнике. Шта више, није немогућно да је установа тимарника и зијаметника у отоманскоме царству постала с угледом на такву установу у српској држави.

Властелинска ова војска скупљала је се само кад је рат био неизбежан, и по учињеноме миру опет се пуштала кући. Природно је да су владаоци наши давно осећали потребу, да имају неку сталну војску, војску састављену од људи којима је оружје алат и војевање занат. Прилика је да је још Стефан Немања имао неку малу сталну војску од најмљених странаца. За краља Милутина знамо извесно да је имао у својој служби под најмом неколике хиљаде Кумана. Душан је своју сталну најамничку војску саставио поглавито од Немаца (Алемана!), име команданта којих

остало нам ја записано у споменицима[1]. У време деспота Стефана налазимо где се помињу Мађари и у опште Угри као војници који му служе[2]. Деспот је Ђурађ набављао људе за своју сталну војску поглавито из Грчке и Далмације, као што ћемо видети. У опште је у време мира ред у земљи одржавала најамничка војска а у време рата сазивала се под оружје и војска властелинска.

Кроз све време паше независности у средњем веку, главна је струка српске војске — кавалерија. Колико ја опажам рекао бих да је од почетка XIII-ог века па до средине XV-ог, српска кавалерија прошла кроз три фазе. Кроз цео тринаести век језгро је српске војске било у лакој кавалерији. Војска, којом је краљ Милутин тукао Грке и војска коју им је позајмљивао, кад је с њима у пријатељству бивао, били су лаки коњаници.

Душан је реформисао војску српску преневши јој језгро њезино у тешку кавалерију. Одмах од првога па до последњега дана владе његове, видимо га где једнако из Млетака увози у Србију оклопе. То су тешки оклопници који ширише границе царства његова. Брзо стекоше славу и у непријатеље улише страх и поштовање.

Сеад-ед-дин Коџа Ефендија говорећи о побуни Караманској од год. 1387 вели; „Осим друге војске, Тимурташ доведе из Европе још и две хиљаде оклопника ђаура али храбрих јунака из војске Лазареве"[3].

[1] Команданат Душанових Алемана, Палман, помиње се у Acta Arch. Veneti I, св., 166, а о номачким племићима најамницима у цара Душана помиње и Филип Мезијер у животу Петра Пожасије. Вид. Гласн. XXI. 277.

[2] Константин описује велико туговање угарских слугу Стефанових приликом смрти његове.

[3] Brattuti. 137.

Исти овај Коџа-ефендија, причајући како је султан Мурат изашао са сином Бајазитом да рекогноскује српску војску на Косову, вели: „*погледавши на ђаурску војску, чинило му се као да је зид од гвожђа земљу претиснуо, као да је сва ђаурска војска све у самом гвожђу, које сева као ватра*"[1]. И у војном већу, које се иза овог рекогносковања држало, српски оклопници су задавали главни бригу турским везирима.

Неколико година после битке косовске, видимо 28 Септембра 1396 како под Никопољем пет хиљада српских оклопника сјајним једним јуришем косе пред собом цвет кавалерије француске, немачке и угарске и решавају битку у корист полумесецу.[2].

Па онда у битци светско-историјског значаја код Ангоре 20 Јула 1402! Сви историци те битке, — и персијски Шерефедин и турски Нешрија и византијски Дука и Халкохондил, — једнодушно помињу јунаштво српске војске. Халкохондил нпр. изреком каже да је Бајазитово поглавито поуздање било у српске коњанике, „*као људе, који, не хотећи да изгубе своју давно стечену славу на сваком се месту јуначки држаше*"[3]. И заиста Срби су, „*борећи се као лавови*", одбили први напад Тамерлановог десног крила под управом Мираишаха и сина му Мирзе Ебубекра. „Европска се војска борила ванредном храброшћу и несавладљивим јунаштвом", пише Хамер; „али док Срби на левоме крилу починише чудеса храбрости, на десноме крилу војска Ајдинова, — видећи своје кнежеве у редовима непријатељским,

[1] Brattuti. 146.

[2] Hammer, I, 241; — Engel II, 202; и др.

[3] Chalcochondylas, Lib. III, стр, 10.

— пређе к овима. Већ се била пресекла свеза српске војске с Бајазитом, кад јуначни вођ њезин Стефан са својим оклопницима пробије непријатељске редове чинећи им грдне штете, па дошав до Бајазита, световаше му, да се повуче натраг». Видећи јунаштво Срба Тамерлан питаше: ко су тиј људи?! И кад му рекоше да су то «синови земље Лазареве», силни Кан татарски, освојник Азије, дивећи се јунацима и жалећи крв њихову рече: «*Дервишан таксир некердену!*» «Сиромаси, заиста су чинили све што се могло!»[1].

Може бити да је битка код Ангоре била последња велика прилика, где се српска тешка кавалерија сјајно показала. На сваки начин позније не налазимо спомена о њој. Брокијер, проучавајући организацију и маневре турске војске у првој половини петнаестога века, нашао је за потребно, да Европи светује, да, организујући поход противу Турака, не саставља војску од тешке кавалерије, већ од лаке. Ово је морало бити јасно и другим стручним људма онога доба, а још по најпре Србима, који су имали толико додира с турском војском. Може бити, да је још Стефан високи пренео главни значај српске војске у лаку кавалерију. Свакојако извесно је, да се под деспотом Ђурђем не спомињу оклопници, а помиње „лака кавалерија". У једноме писму од год. 1448 Сибињанин Јанко моли деспота да му пошље «*нешто од оне лаке кавалерије, коју он, као што је познато, свагда на расположењу има*»[2]. У народним се песмама помињу „катане" на двору Деспотову. Катане су ове на сву прилику стална најамничка

[1] Нешрија, лист 107, у Hammer, I. 313.

[2] Fèjér, X. 363.

војска, која је у време мира вршила поглавито дворску и гарнизонску службу.

Колика ли је била српска војска у првој половини петнаестога века?! Знамо поуздано да је год. 1423 Ђурађ опсео Скадар са осам хиљада коњаника[1]. У војном распореду краља Жигмунда стоји записано да је деспот српски дужан да Угарској, кад ова ратује с Турцима, помаже са осам хиљада коњаника. У даљем току ове историје видићемо како Ђурађ и у најнезгоднија своја времена изјављује готовост, да држи 10.000 коњаника о своме трошку. Брокијер опет вели на једном месту, да би деспот Ђурађ могао у Србији да дигне четрдесет хиљада коњаника, а он је нарочито у војним питањима поуздан. Мислим да не ћемо бити далеко од истине ако узмемо ово: у време опште и велике опасности, кад је земљу од напада непријатељска бранити ваљало, дизала се властелинска или управо народна војска, коју су властели водили, и која је могла изнети на 40.000 коњаника. Кад је ваљало ван граница земаљских војевати, онда је деспот издржавао војску најамничку која је бројила око 10.000 коњаника. Оволико је најмање износила и стална најамничка војска која је и у време мира служила по гарнизонима.

Марин Сануто оставио нам је податке о војној снази европских држава у год. 1454[2]. Из тих података састављамо ову упоредну таблицу о томе колико је која држава војника дићи могла:

Краљ француски	за обрану земље 30.000	за рат ван гран.	15.000
Краљ енглески	,, ,, ,, 30.000	,,	15.000

[1] Званични млетачки извештај, Acta Arch. Veneti, II, 187.

[2] Marin Sanuto, Vite de duchi di Venet. Muratori Scriptor XXII 409. — Hallam, 240.

Краљ шотски	за обрану земље	10.000	—	—
Краљ новершки	,, ,, ,,	10.000	—	—
Краљ шпански	,, ,, ,,	30.000	—	—
Краљ португал.	,, ,, ,,	6.000	—	—
Херцег од Савоје	,, ,, ,,	8.000	—	—
Херцег од Милана	,, ,,	10.000	—	—
Република млетачка	,, ,,	—	—	10.000
Република Флорентијска	,,	—	—	4000
Папа	,,	—	—	6000
Царство немачко	,,	60.000	—	—
Угарска[1]	,,	40.000	—	—

Према томе види се, да српска деспотовина са 40.000 народне војске и 10.000 најамника заузима у војном погледу угледно место међу сувременим државама.

Коњица је српска оружана била копљима, мачевима и буздованима. Као успомене на оклопе остале су токе.

За обрану знатнијих градова Срби су већ имали топове, које су онда звали „праштама". Кад је деспот Стефан год. 1426 разбио Бошњаке под Сребрницом, отео је од њих две праште, од којих је већу послао у Београд а мању оставио у Сребрници[2].

Ђурађ је имао ретки дар да споји вештину економије с развитком високог укуса за сјајност и лепоту. Ова су се својства његова без сумње огледала и у спољашности војске његове. Последњи тип сјајног

[1] За Угарску Сануто вели да је могла извести око 80.000 војника. Ово мора да је погрешка, или је Сануто узео био у рачун не само шта Угарска дићи може већ и оно што могу дати *partes adnexae* краљевине угарске. У самој ствари сама Угарска у XV-ом в. није на бојно поље никад више од 40.000 војника извели.

[2] Константин, 327.

српског војника могао је народном сећању остати баш из времена Ђурђа Смедеревца. Ево како народ описује једног војводу Ђурђевог:

Каква ј' красна Каица војвода!
У каквом ли господском оделу!
На плећи му зелена долина,
Од кадиве извезена златом;
На долами токе сува злата,
А покрај њих тридесет путаца,
Свако му је од по литре злата,
А под грлом литра и по злата.
— — — — — — — —
На војводи чизме и чакшире,
Чизме су му сребром потковане
А чакшире од плаве кадиве;
По долами коласта аздија
Сва од сребра и од чиста злата;
На војводи калпак свиле беле,
За калпаком од сребра челенка,
О њој златних триста трепетљика
Свака ваља два дуката златна
У челенки два камена драга;
— — — — — — — —
Око врата колајна од злата,
За појасом две убојне стреле;
— — — — — — — —
Преко крила гола сабља бритка,
— — — — — — — —
Покрај чизме буздован позлаћен[1].

Али мимо ових појетских сећања народних на сјајност и богаство Ђурђевог времена, у ономе што

[1] Вук, II, 484.

већ наведосмо, као и у ономе што ћемо још у даљем току ове историје видети, има доста несумњивих доказа о односно великој моћи и богаству српске државе под Ђурђем. То је био сасвим познати факат међу сувременим државама. Кад године 1460 посланици херцега Стефана Косаче између осталога кажу млетачкој господи: „*Ваше госпоство зна колика је била сила и колико је било богаство господина деспота од Србије*[1],” — они очевидно говоре о нечему, о чему ни млетачка господа не сумњају. Ми нисмо исписали цело казивање херцегових посланика, јер је у оно неколико речи што следује, исказана цела историја Ђурђа и Ђурђеве Србије и сва трагичност њезина. . . . . „*sed etiam non potuit satiare eum nec ei resistere . , . . subiugavit eam!*” — „*па и опет не могаше (деспот) да зајази њега (султана) нити да му против стане, него овај и њу (Србију!) потчини!*”[2].

---

1 «Scit dominatio quanta fuit potentia et divitia domini despoti Serviae, sed etc». Acta Arch. Ven. II, 469.

2 Acta, на ист. м.

ГЛАВА ЧЕТВРТА

ДУШЕВНЕ ПРИЛИКЕ У ЂУРЂЕВОЈ ДРЖАВИ.

У ономе шта је напред видесмо Деспотову земљу добро насељену, долине пуне села, поља застрвена житом, брда покривена лозом виновом, планине богате отвореним рудницима сребра и олова. — Видесмо да благајница његова има знаменитих прихода, и да Србија има војску бројем не малену, славом велику.

Али народ не живи само о хлебу и вину, нити се држава само копљима држи.

Наравно да историја не може а да се не пита има ли народ хлеба и друго што му за живот треба; али још мање може да не пита: шта народ тај мисли шта осећа, од чега стрепи, чему ли се нада? Струја осећања и мисли народних има пресудна утицаја на политичке догађаје и онде, где народ по форми једва да има, или баш никако и нема, учешћа у политичкој управи. Само што је несравњено теже схватити и на видик изнети истинско душевно стање народа у неком датом времену, него ли сазнати и описати материјално стање његово. А може бити, да ни у којој периоди народног живота није то теже, него у овој о којој говоримо, јер бура, која је у политичком погледу с малим изузетком скоро кроз педе-

сет година већ непрекидно беснила, усколебала је дубоко и ускомешала осећања у души народа.

У колико се народна осећања могу да разложе по предањима народним, писаним споменицима и историјским фактима, доста јасно излази на видик ово двоје: 1, да је народ гајио у срцу живу жудњу да види, да се Турци прогоне са хришћанске земље; — 2, да је ипак и поред свега тога, друго једно осећање на површину излазило, — осећање да се народна држава, поред свих напрезања да се сачува, једнако руши, и да се њезин пад већ никако више не може да отклони.

У времену, које је непосредно следовало катастрофи косовској, оно је прво осећање било наравно још најживље. Добар је израз тога осећања што имамо у једном споменику из тога времена у коме се каже, како цар турски **„ндѣѧше бо ѕвѣрь ѩко львь рыкаѥ, нскы погльтити стадо христово и отьчьство наше бель вѣсти сьтворити. Нь слага себѣ трьокаѧныи и вь малѣ потрѣбляѧсльть се оть ѕемлѥ сь шоумомь паметь ѥго[1].»**

Ово се може још сматрати као израз назора и осећања ученог и књижевног реда људи у оно доба, премда су они у таквим стварима обично само одзиви куцању великог срца народног. Каквим се осећањима проницавала властела најбоље се казује славном речју Краљевића Марка, последњом коју је историја од њега чула: „Нека Бог помогне данас Хришћанима противу Турака па ма ја мојом главом то платио» рекао је Марко у очи битке на Ровинама у којој је и погинуо[2].

[1] Гласник, XXI, 162.

[2] Константин, 269.

Видели смо да се Стефанова политика наслона на запад оснивала на тој жудњи, а видећемо како се њоме руководила и политика Ђурђева. Како је мржња противу Турака и жудња да се прогоне, превлађивала у народу, о томе има трагова и у народним песмама из онога доба, а и у по гдекојим народним предањима, која су се до нас сачувала. Војвода Јован Хуњад (Сибињанин Јанко) полазећи на Косово год. 1448 прошао је кроз Србију као непријатељ, па ипак се по Србији на славама пило „*за здравље војводи Сибињанин Јанку, где је да је нека му је Бог помотњик да сатре силу турску!*»[1] Сам тај факат што је Јанко, — поред свега што је српска политика долазила с Угарском у сукоб — постао омиљеним јунаком наших народних песама, показује како су Срби петнаестога века мрзили Турке а високо ценили јунаке — па ма чије народности били — који су их прогоњавали.

Него са сваком годином у петнаести век у народу се ширила слутња, да већ не може бити спасења народној држави. Сви они догађаји од Косова па до смрти деспота Стефана и после сви догађаји за прве половине владе Ђурђеве давали су све нове и нове доказе о сили и јачини турској и о растројству међу Хришћанима. Прост је човек простим незамућеним очима гледао велике бразде историјских догађаја и простом неизвештаченом логиком изводио је, да слабија снага већој подлећи мора. Али се нагон живота противио да верује у коначну смрт. Прост је народ осећао своју бесмртност и веровао у њу. И ако се подлећи мора, подлећи ће се да се једнога дана васкрсне. Прост је народ створио себи

[1] Милићевић, Србија, 699.

за утеху некакав богословско-филозофски поглед на своју политичку судбину. Бог је *„зарад наших грехова"* попустио на нас Агарјане; иду они као зли зверови и ричући гњаве стадо хришћанско; али се варају три пут окајани проклетници једни; неће дуго проћи па ће се истребити да им се и племе не зна! Овоме прозаичном тумачењу, које се налази у по гдекојем књижевном споменику из онога доба, народни су гуслари дали појетскога израза: *„Настало је пошљедње вријеме — хоће Турци царство предузети, — хоће Турци брзо царовати, — оборићe наше задужбине"*[1]. — По другој једној народној песми[2] Деспот Стефан високи са својим јунацима претерује Турке преко мора дебелога и бацајући турски топуз у море говори: *„Када топуз из мора изашо, — онда Турчин преко мора преш'о — И Крушевца мога освојио, — опет српско царство задобио!"* Али кад враћајући се дома стиже у Крушевац и виде где онај исти топуз виси мокар о капији градској, тада Стефан рече- *„Храбри Срби, моји витезови! Ми моремо и коњи нам могу — Ал' залуду кад нам Бог не даде, — Ово царство више за нас није!"* Назори ови добили су допуну у народном предању, да ће опет доћи време, кад ће Марков топуз из мора и Маркова сабља из стене изаћи, и кад ће се и сам Краљевић пробудити из самртнога сна свога.

Како је осећање клонулости, које вазда иде уз злу слутњу, завладало народом српским у Ђурђево време, огледа се и у оној зебњи, којом наши кро-

[1] Зидање Раванице, Вук, II, 201.

[2] Петрановићева збирка српских народних песама из Босне и Херцеговине, «Високи Стефан и цар Бајазит» стр. 337, Рекао бих у осталом да та песма није без вештачких ненародних уметака.

ничари спомињу сваки и оле ванредни појав као претсказивање несреће која долази. О феноменима на небу и на земљи никада се у средњем веку није водила тако грозничава белешка као у првој половини петнаестога века. Ни једна опашита звезда, ни једно помрчање сунца, ни један трус земни, ни један ванредни вихар, није се измакао замишљеноме оку наших кроничара[1] онога доба, нити се опрезно ухо њихово ослухнуло и којој силнијој грмљавини, нити икаквом тајанственом бучању по ритовима у глухо доба ноћи[2]. Лако је појмити да је народ, који је кроз последњих педесет година имао толике прилике да осети силу турску, све такве појаве на зло тумачио. Наравно да нема непосредне свезе између њих и историјских догађаја који су следовали; али су они на сваки начин јачали злу слутњу у народу, и помагали да на површину изађу симптоми болешљиве раздражености, која је се у дубинама срца народног још из раније и услед разноврсних повода прикупљала.

Ова злослутност, ова душевна клонулост, имала је за природну и непосредну последицу ако не право ојачање чистог религиозног осећања а оно на сваки начин ојачање формалне привржености к цркви. У историји света има доста примера, да су велике на-

[1] „Въ лѣто 6941 Юла 31. въ срѣдоу помрьче сльньце въ полоу дьне (въ часъ .ѕ. дьне) по въсен въселе, нѣн, и звѣздамь шкльшиль се шако въ пошти; и быше оусоки многи“ . . . .

. . . . въ лѣто 6942 Декембриа .ѕі. потресе се земля

. . . . въ лѣто 6955 мѣсеца Феброуариа .ѕ. дьнь оу понедѣльникъ дьнемь .є. часъ троусъ бысть .в. крати.“ Летоп. Нов. 267.

. . . . въ лѣто 6952 падеть снегъ крилавъ на пѣдь висини.“ Летопис Дечански, Милојевић III, 43.

[2] В. причања Константина филозофа о претсказивањима, да ће Срби Београд изгубити XLII, 323.

родне несреће ојачале религиозно осећање и прочистиле моралне идеје. Али већ и само примицање несреће, о којој се верује да неизбежно долази, дејствује, истина далеко слабије, али тек у истом правцу. У народа је био обичај да поврви цркви на молитву кад се небо натушти облацима и грмљавина затутњи у даљини буру навештавајући. Политично је се небо натуштило те још како тешким црним облацима. Тутњава од турских ордија допирала је једнако до народа. Свакога се дана страховало, да не јурну те да не покрхају слабу ограду Србије па да јој питому земљу разнесу копитама татарских коња својих. У такоме душевном стању народ је осећао више него икада потребу, да се чврсто приљуби уз цркву своју. Тако се може објаснити потпуна и суревњива оданост народа нашег к православној цркви у времену, које је било препуно искушења за религиозни живот. Наравно да је и тај моменат морао имати јака утицаја на Ђурђеву политику, нарочито у питањима о уједињењу источне и западне цркве.

Са свим је у реду тих мисли и добро осветљава народна осећања молитва, коју су читали кад су свештеници с народом по пољима ишли „крста носећи", и која је написана ако не још под деспотом Стефаном а оно сигурно под Ђурђем. „**Вьса бо о дѣво царице превѣчна**" вели се у тој молитви, „**нхьже навель єсть (Господь) на нась оураненнꙗ, вь правдоу наведь ꙗко создꙗ превѣчнѣишн царь: жита наша прѣжде срьпа сатрь, поже, виногради наше прїежде тоучла исталта и вьсоуе намь труды наше.... нинꙗ нѣсть намь обрѣсти устань нашихь, стоудь и поношєнїе вь єзицѣхь и покиванїе главамь нхь єсмн днесь и єсмн смѣрєнн по вьсей земли грѣхь ради нашихь**". За овим се наставља молитва богородици па се између другога говори: „**Покажи владичице и нинꙗ ꙗкоже прѣжде чюдеса твоꙗ, да видѣвьше врази наши тебе надеждоу нашоу о нась борештоую се, вьзвратеть се вьспеть и разидоуть се и погибноуть; лоуки нхь скроушн, стрѣли нхь вьспеть вьзврати, посли вь помошть ньшоу воѣмь начельника великаго Гаврила, благовѣстившаго ти радость „Господь сь тобою", посли великаго чиноначелника Михаила на новиє сни Асирєє „ньчедиє Агарино, беззаконнаго Измаилꙗ"**[1].

Довде помињасмо само два правца душевнога стања народног у оно доба. Али има још и других знакова и израза његових, који више или мање јаче или слабије на видик излазе. Тако рећи испод површине историјских догађаја првих година владе Ђурђеве опажа се неко неповерање, или бар нека хладноћа према дому његовом. Изгледа готово као да је природни закон у нашој историји, да друштвени редови пре и радије верују један о другоме зло него добро. Кад један човек не разумева праве побуде и прави значај радње неког другог човека, он му обично приписује најсебичније побуде и даје најгори значај. Семе неповерања и подозревања свагда је добро напредовало на српској земљи. Узмимо даље да су политички рачуни, и још више политичке страсти, сејали такво семе хотимице и с нарочитим намерама противу Вука Бранковића и синова његових. Сину онога, о коме се званично простирала мисао да је издајица, народ, — који обично у доброј вери прима мисао, која му се готова донесе и никада не улази у дубине да јој темеље испита, — народ није могао изнети на сусрет много одушевлења и топле оданости. Кад се поред тога узме у поглед и оно душевно рас-

[1] Гласник XX, 152.

положење, о коме напред на првом месту помињасмо. онда није тешко протумачити један жалостан одјек од жагора у маси народа из ондашњег доба. Ђурађ је одмах првих година своје владе напрегао све снаге и покренуо сва сресства, да оправи градове, и да доведе земљу у стање да се срећно брани. А по земљи се говорило да Јерина зида градове, како ће с Турцима народ што сигурније да гњечи! Каква трагичност у судбини по гдекојих људи, који се жртвују радећи као најбољи пријатељи народни, а које народ ипак показује као највеће непријатеље своје!

Трагичност у судбини гдекојих вођа народних потсећа на трагичност у судбини нашега народа у опште. Кад би могли дубље да се упустимо у испитивање његовога душевног стања у оно доба, нашли би да он још никада није толико мира потребовао као тада. У културноме погледу наступио је био у народноме животу тренутак, који би се могао упоредити са оним, кад пупољак очекује само још неколике благе сунчане зраке па да се развије у пун цвет блистајући и мирис просипљући. Косово нас је изненадило у прелазној једној периоди нашег политичког живота. Ударци, који су нам у петнаестоме веку са стране долазили, задесили су нас у прелазној периоди нашег духовног живота. Књижевност, вештине, леп укус, питомост живота, све је то за време деспота Стефана ударило путем напретка и плодности.

И ако се не може рећи, да се никада није боље, а оно на сваки начин никада се више, лепше (у калиграфском погледу) и с већом ревношћу у Србији писало није него у првој трећини петнаестога века. Онај свети огањ који је разгоревао најбоље духове

у Италији, загрејао је био и најбоље духове у Српског народа. Деспот је Стефан с великом ревношћу прикупљао старе списе, давао их преписивати и по гдекоја грчка дела на српски преводити. Србија петнаестога века има да покаже свету и потомству не само оклопнике и катане, него још и једну групу — и ако малену — људи, који се с очевидним поносом зову „*преводници*". У дивном оном монастиру који је деспот Стефан саградио на Ресави, савило се гнездо српске књижевности. Богата Манасија усред богате долине моравске постала је палата прве српске академије наука. Дуго после коначног пада српске државе помињали су се „ресавски преводници". Ако је какву књигу ваљало са мало речи препоручити, ваљало је само казати да је „**оть добра нѕвода оть старыхь прѣводника ресавскыхь**"[1]. Не знамо управо шта се мисли, да ли писање или живописање, али је значајно што се у народу држи казивање да „ресавскоме писању" нема равнога[2]. Да су преводници имали много части не само од деспота него и од народа његова рекао бих по томе, што се онако јак и поносит човек, какав је Константин филозоф, потписује као „**прѣводникь**".

Ови неколики знаци о поштовању, у коме су били „ресавски преводници", по себи су већ и знак, да се у народу осећала потреба од књижевности. Такав је знак и сама она велика љубав к раду, онај ентузијазам који из ондашњих књижевних споменика

[1] Запис на апостолу једном из XVII-ог века. Ср. Чтен. Общ. Истор. и Древн. Москва, 1887. IV, 121 Цитат у Јагићевом уводу у живот Стефана Лазаревића, Гласи. XLII, 236.

[2] „Патос призренске цркве, кубе Грачаничко и ресавско писање, немају равног."

наших просијава. Још је по најбољи доказ томе, што видимо где Константин ради да утврди правила за правопис и у опште правила, по којима ваља писати књиге[1]. У овом је реду мисли веома значајан предговор к једноме преводу Зонаре, који је преписао и исправио неки Григорије (ваља да један од „ресавских преводника"). Ту се каже, да је деспот Стефан, — који је и нашао био „**чюдноую сню книгоу моудрѣншаго Зонары**" па је дао да се преведе, — „*љубио књиге не само ради човечанске хвале као оно Птоломеј, него ради користи душевне, хотећи да њиховом премудрошћу накити обичаје и речи, и да њиховом благодећу душу просвети и к познању Бога привуче*[2]". Већ сама ова дивна дефиниција уплива, који књижевност има, и циљи којима треба да тежи, показује како се у вишим круговима српским у оно доба доста дубоко схватао значај њезин, и како се високо ценила потреба да је народ има. Она, осим тога, просипље лепу светлост на образованост оних људи, који су у првој четвртини петнаестога века умели да значај књижевности тако дефинију. А људи који су тако процеђен појам о тако суптилној сфери, каква је књижевност имали, далеко су пре могли имати и бистре појмове о великим задацима политике Ово помињем овде с тога, што ће докази о високо развијеној политици државној у току ове историје може бити изненадити оне, који су се навикли да с петнаестим веком свезују суровост и грубост у свачему.

[1] О овоме види Ђ. Даничића, »Knjiga Konstantina filosofa o pravopisu» у Starine, I, 1–43.

[2] Чтенія въ импер. обществѣ исторіи и древностей россійскихъ при москов. университетѣ, 1874, бр. 1. — Новаковић, Starine, IX, 67.

Значајно је даље што има знакова, по којима се може рећи да је, тако да кажемо, читалачки круг српског народа у петнаестоме веку почео да поклања све већу пажњу историјским списима. Историја света од Гргура Хамартола преведена је била с грчкога на српски још пре почетка XV-ог века. Ово је на сву прилику било и с историјом Зонарином, премда су преписи њезини, за које за сада знамо, из времена деспота Стефана[1]. Самоме деспоту Стефану као и Ђурђу Бранковићу могла је грчка књижевност позната бити у оригиналу. Али је за нас од важности што знамо, да су образованији људи у Србији у оно доба на *своме језику* могли читати историју персијскога Кира и македонског Александра, извод Ксенофонтове киропедије и одјеке — и ако слабе и несавршене — старих јелинских писаца. Као мало позније на западу, тако се у нас већ у првој трећини XV-ог века опажа, да се плодовима класичне књижевности књижевност нових народа најпре само кити, често у претераној, ругобној афектацији, па тек после долази да се њима храни. Најзнатнији наш писац из те периоде Константин филозоф, животописац Стефанов, развезује причање о историјским догађајима под Стефаном по разбоју и сувише извештаченом, али га шара не само арабескама кроз које Мојсије, Исус Навин, Соломун, Исаија и други велики пророци светога писма говоре, него још и арабескама од имена „**Фоукидидь**" „**Аристотель**" „**Юрмись**" „**Стонкь**" „**Ѳоулидось**" „**Платонь же и Орфеи**" и т. д.[2]. Један такав пример, како наши књижевници воле да се ките својим знањем старога доба, имамо и у уводу у пре-

[1] Вид. Ст. Новаковића, Gragja za srpschog ljetopisca, Starine, IX, 64.

[2] Види увод у Константинов живот Стефана Лазаревића, Гл. XLII, 249.

вод четири књиге царства. Тамо се каже: „Сије четирех царствиј книги прјеведох от грчких книг на србскије благочастивому и христољубивому и самодржцу Србљем, господину моему деспоту Стефану, ва дарованијах и милостех новому Киру, ва сладкоглаголаниих второму Манасии, ва љубоучителствох подобештому се прјемудрјеишему Симеону, ва испитаниих и изисканих божастваних ветхим и новим писаниом равње тачному Птоломеу оному, емуже по Александру Филиппову царствовавшему Египтом и прјеведшему и прјеложившому все ветхое писание от евреискааго на еладское и т. д.“[1]

Даље се има основа мислити, да је било интереса и за народну историју. Кратких летописа или тако званих „царственика“ или и „родослова“ у којима се поред године у кратко казује шта је се тада знатнога збило, има по више од тога века. Како то нису били ни велики списи нити пак тешко разумљиви, то је лако могућно да су се радо и преписивали. Док је библиотека Деспотова као и библиотека по гдекојих манастира имала на стотине рукописа у двору каквог властелина далеко од престолнице све што би се поред светога писма нашло био би можда какав препис цароставника. Да су се радо читали и да су на широко познати били, даје се закључити и из тога, што се и у народним песмама помињу књиге староставне или цароставне[2].

Да ли је и у колико западна књижевност утицала на српску, то је за сада према оскудици материјала врло тешко казати. Ствар је по себи не само врло могућна него и доста вероватна. Уплив је тај

[1] Гл. XLII, 237.

[2] Вид. чланак Ст. Новаковића о цароставницима Гласник XLV.

могао доћи не само преко Дубровника, с којим је народ наш у тако живом саобраћају био, него и преко двора угарскога, на коме се деспот Стефан с одабраном свитом тако често бавио. Лични пријатељ Стефанов, цар Жигмундо, познат је као владалац који се веома интересовао за књижевност и вештину и који се и сам у песничким производима кушао[1]. На сваки начин значајно је да од самога деспота имамо један акростих „Слово љубве“. Ово је најстарија „ода на љубав“ у српској књижевности. Да је било ако ништа више а оно бар покушаја и на другим пољима књижевности мимо црквене и историјске то показује не само деспотово „слово љубве“ него и његово „*пророчаствије*“ у којему, судећи по краткоме одломку који нам је сачуван, излази на видик религиозни мистицизам помешан с политичким комбинацијама[2].

Она велика ревност деспота Стефана око прикупљања и преписивања књига даје мислити, да је он састављао некакву библиотеку. Без сумње се његовом бригом прибрала у манастир на Ресави, који је он толико љубио, доста књига. Тако и у Каленићу. Али је прилика да је он, који књиге „*с усрдијем же и љубовију прочитоваше*“ и који их „*зјело бо љубљаше јакоже ва царствии и славје мирсцјеј ин никтоже*“[3]. — и у новоме двору своме у Београду састављао себи дворску библиотеку.

[1] Gebhardi Gesch. v. Ungern, III, 132; Aschbach, Geschichte Kaiser Sigismund's.

[2] Вид. Даничићев чланак «Шта је писао високи Стефан»?» у Гласнику XI, 166.

[3] Запис у евангељу писаном по смрти Стефановој. Вид. Ст. Новаковића С археолошке изложбе у Кијеву, 12.

И не само да се много писало, него се много радило и на архитектури и на живопису. Какав су красан споменик архитектонски из оног времена Манасија и Каленић! Мотиви византијски и мотиви романски слили су се на српском земљишту у једну особиту хармонију. Истина нема ту ништа грандиознога, ништа што би задивило човека немим и хладним чудом. Али имају сложне сразмере, љупке форме, линије које се природно и готово нежно сливају, доста шара с поља, пуно боје изнутра. Скромно је љупко и топло. Скупни је утисак ведар и чини радост. Као да је један педао ведрога неба пао на земљу па се са звездама својим и дугиним бојама својима претворио у красне две цркве, из којих свачијем оку и данас ведрина светли. А колико ли и каквих споменика архитектонске вештине није пропало у самом Београду, где је Стефан толико зидао! За саборну цркву коју је сазидао источно од града, Константин вели не само да је била велика, него и „*богатјејша паче иних ва дни благочистиваго сего*". Знамо даље да је саградио и цркву у „Перивоју" београдском, а на „слаткој води" болницу и странопријемницу с црквом св. Николе у њој[1]. А какав ли је био двор Деспотов у граду београдском?!

У живописним споменицима из онога доба са свим је очевидан добар корак на путу ослобођења од византијскога стила. Из њих вам веје у очи и шапуће души млада самосталност и у цртежу и у груписању и у колориту. По једноме месту у Константину рекао бих да је деспот волео слике на златној основи, и може бити да је Манасија под њим у том

[1] Константин, 287.

стилу и живописана[1]. Нарочито се чини да је илустровање књига акварелама учинило леп напредак. Акварелске слике четири евангелиста на златној основи, које је израдио вештак Радослав у илустрацију евангеља једног што је писано по смрти Стефановој, лепо су сведочанство о висини, на којој је та вештина у нас у оно доба била. Оне су на археолошкоме збору у Кијеву год. 1874 привукле на се пажњу специјалних зналаца, који су изразили мишлење, „*да су слике те врло одскочиле од познатих нам старијих или сувремених слика наше тадашње уметности и у слободности и лепоти цртежа, и у колориту и у изради, да управо служи на част целој нашој тадашњој уметности*"[2].

Укус за лепше форме показује се већ и у гдекојим типовима сребрних новаца Стефанових, а нарочито Ђурђевих, од којих неки управо и јесу најлепши новци које имамо. Онај лаф што се пропиње и маша за звезде, што као грб Бранковићев често долази на његовим новцима, био би у неку руку представник српског народа у ономе добу. Само што је се лав српски машао за звезде — рањен и носећи у ранама стреле отроване!

Каква несрећа за нас, а и за Европу, што није настало једно педесет година мира, те да се ови красни покрети образованости, којих симптоме летимично прегледасмо, пуно развију! Може бити, да би тада на место Италије Србија постала колевком ренесанса!

Како ли је овај духовни покрет утицао на политичке догађаје, који су наступили? Врло је тешко

[1] Константин, 289.

[2] Новаковић, С археолошке изложбе, 10.

на то сада одговорити. Већа питомост можда је прочистила љубав к отаџбини, али је и повисила и природну жудњу људску за миром, и то у она времена. у која се рат, — крвав и суров рат, — неумољиво наметао. У тренуцима мира питомост је та повишавала милину живота; али с друге стране без сумње повећавала и осетљивост под ударцима народних несрећа. Као обично, најбоља су срца највише патила.

ГЛАВА ПЕТА.

ТУРСКА ВОЈСКА.

У историји света видимо две врсте инвазија: нашашће народа, који су носиоци неке културне идеје (нар. нашашће Јелина на земљиште пелашко, нашашће Римљана на земљиште дачко), и опет нашашће народа, који не носе никакву културну идеју, већ су само преставници сурове силе (н. пр. нашашће Хуна, Татара и т. п.), Оне прве инвазије свршују се позитивном коришћу по човечанство; оне друге обично позитивном и ако привременом штетом по образованост.

Нашашће турско у Европу спада у овај други ред. Оно носи на себи печат хунски и татарски. Далеко од тога да је оно победа какве нове културне идеје, оно је привремена победа сурове премда организоване силе над већ потресеном старом образованошћу. Сва тајна турских победа од средине четрнаестога до средине шеснаестога века лежи у овим моментима: у позитивноме моменту ваљане војне организације, и у негативноме моменту — у политичком и друштвеном растројству, у оскудици сваке више идеје јединства и сваке дисциплине међу хришћанима.

У ономе што је напред изложили смо кратак нацрт земаљских прилика, усред којих је новоме срп-

скоме владару, Ђурђу Бранковићу, ваљало да ради. Покушали смо да обележимо и материјална средства његове земље и душевно стање његова народа, — важне моменте, с којима му је ваљало да рачуна.

Али је њему онда пре свега ваљало да добро измери и снагу свога непријатеља. И за нас који желимо да што потпуније сазнамо и што верније оценимо све што се онда збивало, добро би било да се упознамо с подацима о ондашњој војној снази турској. За карактеристику њезину имамо два поуздана извора: један од Бертрандона Брокијера, који се односи на стање у год. 1432—33, дакле на прве године владе Ђурђеве, и други од нашега Михаила из Острвице, који је познавао турску војску од последњих година владе деспотове (од године 1455).

Права је срећа што у Брокијеру, личноме знанцу деспота Ђурђа, имамо не само човека савесна и оштра посматраоца, него још у пуноме смислу стручнога војника. Све што је он или видео, или и чуо, па као поуздано написао, пуно се потврђује потоњим догађајима, као и оним што дознајемо из других извора. Бољу и поузданију слику турске војске, у првој периоди владе деспота Ђурђа, не можемо наћи нигде ван у мемоару, који је Брокијер за свога господара, херцега Филипа Доброг од Бургундије написао. У овоме што следује саопштићемо неколике изводе из тог мемоара.

— „Ја сам живео међу Турцима“, вели Брокијер, — „добро сам се упознао с њиховим начином живлења и војевања, често сам одлазио у друштва разборитих људи који су Турке на великим њиховим војнама из близа и брижљиво проучавали, па с тога сам се и усудио да нешто о њима, по мојој најбољој

моћи напишем (наравно остављајући да ме исправе они, који од мене боље знају), и да покажем, на који би начин могло бити, да се Турци на бојноме пољу победе, и да се земље, које су освојили, натраг задобију.

„Да почнем најпре тиме како лично изгледају, па да речем да су то прилично угледан сој људи, с дугим брадама, али средњег стаса и осредње снаге. Знам добро да је у нас скоро свуда већ у обичај прешло да се каже „јак као Турчин!“ Али колико и колико Хришћана ја познајем, којих је телесна снага надмашивала снагу ма ког Турчина! И ја сам, који нисам баш од јакосних људи, кад су прилике захтевале налазио сам да има много Турака, који су слабији од мене.

„Вредни су људи. Рано зором устају, живе о маленоме, задовољни су с мало зло испечена хлеба, с мало меса на сунцу осушена с мало млека укисељенога или иначе, меда, сира, грожђа, воћа, зеља, па много пута доста им је једна прегрш брашна, с којим замељају некаку закуску, те се шесторица или осморица њих сити наједу. Кад им коњ или камила оболе, одмах је кољу па једу. Томе сам био сведок толико и толико пута. Не маре много где ће лећи да спавају, и обично лежу по земљи. До тела носе обично две или и три памучне антерије, једну врз другу, и које им дониру до земље. Поврх њих носе одећу од сукна, која је више као неки огртач и коју зову „капинат“. Ова горња одећа и ако је лака, не пропушта кишу, и има је врло фине и красне. Чизме носе високе до колена. Носе широке алватне чакшире, — неки од скрлатне кадифе, неки од свиле, неки од чохе и других тканица. У време рата и кад

путују, да их оне дуге антерије не би сметале у покретању, умећу их у чакшире.

,,Коњи су им добри, стају мало храном, касају добро и за дуго. Слабо их хране, један пут само преко дан и то пред ноћ, а и тада не дају им више од пет до шест прегрши зоби и два пута толико плеве. Зором зауздају их, очисте и отимаре, али их не воде да поје пре по дне, а после по дне дају им да пију кад год нађу воду. Тако и вечером поје их кад се зауставе да конакују, а ваља ми још додати да се они рано устављају на преноћиште, и то свагда само ако може бити, поред какве воде, Кад се тако већ једном ради преноћишта зауставе, коњма још добар сахат узде не скидају, па онда у извесно неко доба, сваки своме коњу зоб даје. Преко ноћ остављају их покривене ћебетима и другим покровцима, какве сам тамо међу њима врло красне виђао.... Седла, којима се служе, обично су врло богато искићена, али су дубока, имају испупчене јабучице с пред и са зади с кратким кајасима и широким узенгијама".

,,Сад што се тиче војне опреме и оружја. Многи Турци носе красне панцире, који изгледају као оно наши, само што су прстенови или колутићи ситнији. Потсећају на војнике у сликама које престављају још из времена Јулија Цезара. Панцир им силази скоро до средине бедара, ту је по средини тела притегнут свиленим пасом, од којега један крај виси доле, те војника по листовима бије. На глави носе округлу капу, која се у шиљак завршује и која је висока стопу и по. Свуда у округ имају притврђене гвоздене плоче и шипке, које бране лице, образе и шију од удараца мачевих, а налик су на шлемове које у Француској зову ,,саладима". По врх ове врсте

шлемова, носе они на глави и покривало од гвоздене мреже. Ових копрена од гвоздених жица има врло красно и богато израђених, те стају до 50 дуката комад. Просте се могу добити за 1 до 2 дуката, и ако нису тако јаке као оне прве, опет обично противстају ударцу мача.

,,Већ поменух седла њихова. У њима се посаде као у каквој столици наслоњачи, дубоко упавши у њих и с коленима високо уздигнутим због кратких кајаса. На кратко, положај им је у седлу такав, да се ни на најслабији ударац копљем не могу да одрже већ падају.

,,У имућнијих Турака оружје је ово: стреоник, сабља, тежак буздован с кратком дршком а јабуком у више углова исеченом. Буздован је опасно оружје, особито кад удари у плећа или у незаштићену мишицу. Ударац по глави, ма да је шлемом покривена, обнесвести човека. Мимо другог оружја многи Турци носе малене штитове од дрвета, којима се на коњу вешто заклањају кад стреле одапињу.

,,Послушност и покорност Турака према старешинама безгранична је. Нема међу њима тога, који би смео да преслуша заповест, па ма како да ризикује живот. И поглавито се овој њиховој послушности има приписати, што су починили тако велика војна дела и што су освојили земљу већу и пространију, но што је Француска.

,,Уверавали су ме, да су Турци свагда, кад би се Хришћани оружја противу њих латили, за времена добивали гласа о томе. У таком случају султан пошље нарочите људе који уходе непријатеља и јављају о његовим покретима. Султан би с војском заузео положај на два или и три дневна марша далеко

од онога места, на коме је наумио да се у бој пусти Ако је по ономе, што му се јави, налазио да је згодна прилика, то би на непријатеља изненадним ударом напао. За оваку прилику они имају нарочиту значку, која се удара на велики бубањ. Кад се та значка даде, онда се они, који ваља напред да иду одмах ћутећки и без шума крену, други опет за њима, те се тако отпочне да отеже непрекидни ланац. И људи и коњи вични су оваквом маневру Десет хиљада у такој прилици не чине већи шум, него што би га у хришћанској војсци чинила чета од стотину људи. На обичним маршевима иду ходом, али на овоме свагда касом, па како су лако наоружани, то од вечери па до зоре оваким маршом пређу већу даљину него иначе за три дана хода. Зарад оваких брзих маршева они не ће да носе онако тешке и потпуне оклопе какве носе Французи и Италијанци. Осим тога они још свагда бирају такве коње, који брзо ходе и дуго могу да касају, док ми бирамо такве, који добро и лако корачају

„Овим брзим маршевима Турци су у разним војнама успевали, да хришћанску војску изненаде и разбију. Таквим су начином разбили и херцега Јована коме Бог да душу прости!“ (Брокијер овде мисли Јована херцега Неверског, који је у битци код Никопоља 1396 допао ропства и живео неко време као ратни заробљеник у деспота Стефана. Помиње даље још један бој, који нас се из ближе тиче, и о коме ћемо мало после опширније говорити).

„Начин, на који се Турци бију, мења се према приликама Кад год им се чини да је згодно поделе се у више чета, па нападну непријатеља са више страна од један пут. Овим се начином служе обично

у брдовитим и шумовитим крајевима, где им је лако, кад устреба, опет се саставити. У другим приликама радо хватају бусије, пошљу патроле на добрим коњма да вребају непријатеља. Ако заповеднику турском стигне извештај да непријатељ није на опрезу, Турци одмах онога часа смисле план за напад. Нађу ли да је хришћанска војска у добром реду и на близу прикупљена, онда је узму облетати до на домет стреле, и облећући је овако гађају стрелама људе и коње све дотле, док у линијама хришћанским не начине неред. Ако би Хришћани предузели да наступају, Турци би одмах окренули леђа и дали се у бегство и то сваки коњик за себе, а ово и онда кад хришћанске војске, која их гони, нема ни четврти део њих. Али су Турци баш у своме бегању најстрашнији и најопаснији. Хришћане су свагда с највећом извесношћу разбијали кад су најпре испред њих бегали. Бегајући врло вешто одапињу стреле и тако добро гађају, да ће једва кад промашити коња ил јунака. Сваки коњик има на јабуци свога седла звечку. Кад заповедник, или ко други од старешина, опази да је непријатељ, који их гони, дошао у неред, одмах три пута удари у своју звечку. Сваки коњик, који чује овај трократни звекет, одмах и сам удари три пута у своју звечку, тако да сигнал брзо до сваког допре. Одмах се уставе, искупе се око старешине, па онда према приликама или дочекају јуриш непријатељски, или се поделе у чете па сами јурише, са више страна.

„У биткама са добро уређеним масама непријатељским они имају другу једну стратагему. Бацају т. ј. ватру на кавалерију непријатељску да би коње поплашили. Често бива да испред своје прве линије

ставе многе дромедаре и камиле, па их онда тако испред себе потерају на линију непријатељеве коњице да ову у неред доведу.

„То су начини, на које су Турци до сада противу Хришћана војевали. Не желим ни мало да им чиним неправду, или да их мање ценим него што вреде. На против, ваља ми признати, да сам их у разним мојим одношајима с њима, свагда налазио отворене и поштене људе и кад год је ваљало да се покаже јунаштво, свагда су га показивали. Али поред свега тога, ја сам убеђен, да за војску, која је добро наоружана, и добро командована, не би било тешко да их разбије. Што се мене лично тиче изјављујем, да се никада не бих устезао да са половином оне војске, коју они имају, на њих ударим.

„Истина, ја знам добро, да турска војска броји *две стотине хиљада људи*. Али већином су то пешаци и мало их је, који су потпуно наоружани. Осим тога, у тој војсци има велики број хришћана, Грка, Бугара, Македонаца, Арбанаса, Словена, Влаха, Срба и других, који му сви по невољи служе. Сви тиј људи, који и онако смртно мрзе на Турчина, кад би само видели да хришћани у већој сили на њ иду, и особито кад би видели да Французи долазе, би без сваке сумње сви одмах скочили на оружје.

„По свему дакле Турци нису баш тако страшни и ужасни, као што сам слушао, да се говори. Али ваља ми рећи и ово: ако се мисли какав покушај противу њих да предузме, то пре свега ваља да се нађе војвода, коме ће војска да се покорава, и опет који ће да чује савете људи, што добро познају начине турског војевања.“ —

После овога честити се витез упушта да разлаже, како би ваљало организовати војску и како је наоружати, па да се успех противу Турака постигне. И то је разлагање веома занимљиво, али ћемо из њега саопштити само два три извода, који допуњују напред наведену слику турске војске.

Брокијер предлаже да се против Турака иде не с тешком кавалеријом, — како су дотле Хришћани чинили, — него с лаком, да би се тако и хришћанска војска могла брзо покретати као и турска. Развијајући свој предлог он вели: „Није потреба имати тешке оклопе већ ни с тога, што стрелци турски истина из близа добро гађају, и брзо одапињу стреле, али им ове не лете далеко. Стреоник им је дебео и кратак, стреле танке и не баш дугачке, гвоздени вршак њихов усађен је у дрво, па с тога не може да удари силно нити да зада дабоку рану. Турска стрела може бити пробиће панцер, али ће одлетети од оклопне плоче ма како лака да је”. Мало за тим вели, да су ипак стрелци најбоља трупа у турској војсци; за копља тврди да им ништа не вреде. Коњица им је свагда многобројнија од коњице у хришћанских војска. „Турска војна политика”, — вели даље, — „иде на то, да им је војска свагда двојином јача од хришћанске. Ова надмоћност у броју увећава им одважност, допушта им да могу образовати више оделења и да са више страна на непријатеља у исто време ударити могу. Начине ли најмањи пролом у непријатељском реду, онда на тај пролом јурну гомилама толиким, да се једва веровати може”. С тога Брокијер светује, да се средсреда густо збије, да се на крилима стави лака коњица, те да и ова помаже да се средина чврсто држи.

Толико Бертрандон дела Брокијер.

Наш Михаило Константиновић из Острвице тек ако се родио био онда, кад је француски ритер оно писао. Нити је могућно да му је садржина оног мемоара у рукопису позната била. Па ипак у многим важним питањима војним наш Михаило казује у главноме исте ствари и долази до истих закључака. Француз Брокијер и Србин Константиновић узајамно се потврђују, и заједно излазе пред потомство као два знаменита војна стручњака петнаестога века.

Михаило нам је оставио нацртан стереотипни бојни распоред турски. Његов се нацрт потпуно потврђује оним, што се о томе из турских извора данас знаде[1]. Не ће бити с горега да се још овде с њиме упознамо.

,,Војска царскога двора", вели Михаило, — ,,овако се постројава: дворски коњаници (којих има на 6000) окруже цара, пред њима се ставе јаничари, за њима камиле Свуда око њих се ископа шанац. Ископана земља набаца се унутра, па се у њу пободу дрвени ражњеви, копља, сабље врло оштре и за то удешене и друго скупоцено израђено оружје. Оставе отворе да се кроз њих из топова пуцати може, а из пушака пуцају наслањајући их на копља. Имају и многе циде које су често намештене, а исто тако и друго свакојако оружје, које је потребно, стоји ту на дохват, па и стрељиво за лукове. А осим ове дворске војске своје цар има још две друге војске, једну анадолијску и другу романијску. Поред оног опкопа с десна ставе се пешаци, који се зову Азапи. И они се онако исто опкопају и наместе коље и ражњеве као и они први; али немају онаквог војног прибора Азапа,

[1] Вид. Hammer, Osman. Geschichte, u Zinkeisen. Gesch. d. osm. Reiches, на разн. м.

који се по Анадолији купе, има на 20.000. Иза себе наместе камиле и коње на којима носе пртљаг свој. Има војвода анадолијски који се турским језиком зове „Анадоли-беглер-бег", што значи „анадолијски господар над господарима". Под њим стоји 20 санџак-бегова, а сваки од њих има своју заставу (санџак), коју му је цар дао. Под санџак-безима стоји до 50 субаша и то уза сваког санџак-бега по онолико, колико његовоме санџаку припада. Коњаника анадолијских има до 60.000. Сваки санџак бег има своју нарочиту војску, и сваки субаша своју нарочиту чету, и сваки стоји са својом четом одвојено и за себе, али тек на близу један другом. — На лево крило султановом стану ставља се један војсковођ с ове стране мора, који има своју заставу и своју војску. Он се зове „Урменли-беглер-бег", највећи је чином после цара, и под њим стоји 18 санџак-бегова, од којих сваки има за себе своју војску и своју заставу. У овој војсци има око 40 субаша, од којих сваки иде уза свога санџак-бега. Ових коњаника заједно са Сарахорима (из царске касе плаћеним драговољцима) има на 70.000. Још на левом крилу до цара заузме положај око 20.000 Азапа пешака, покупљених с ову страну мора т. ј. у Романији".

Михаило дакле рачуна, да у турској војсци има 40.000 пешака и 136.000 коњаника, свега дакле бораца на 176.000, што није далеко од Брокијерове оцене од 200.000. Мимогред ми ваља само додати да је онај распоред бојни важио за бојеве на азијском земљишту, а у бојевима на европскоме мењао се у толико, што је се на десно крило стављала војска романијска а на лево војска анадолијска[1].

[1] Вид. Hammer, на в. м.

„Кад цар заповеди неким коњаницима да пођу у бој, онда они одмах без задржавања иду и бију се с великом виком и добовањем. Па и царски бубњеви ударају тако да се толика вика и хука учини међ њима као да се земља тресе и гром да бије. Тада цар пошље своје дворане на искићеним коњима, да мотре, како се ко влада и како у бој иде, а сваки тај дворанин има буздован или палицу у руци, па бодри војнике да у борбу ступају. Ови се дворани зову чауши, и где год су они ту као да је и сам цар, тако их се сви боје; јер кога они пред царем похвале тај ће сваки добро проћи, а о коме што зло кажу ономе и бива зло и наопако. У главним биткама такав је распоред у ових поганика, да сам цар њихов никуда не језди, него је једнако међу Јаничарима док се год битка не сврши".

Савети, које Михаило даје сувременим хришћанским силама о томе, како ваља да се боре с Турцима, не само да су занимљиви као споменик војне теорије међу Србима него осветљавају организацију и морал како турске тако и хришћанске војске. Овде ћемо изложити неколика начела његова, која се опет у главноме подударају с тврђењима Брокијеровим.

„Не треба се", вели Михаило, „упуштати у рат против Турака с мало људи, као што су чинила многа господа која су после од Турака и пропала. Турски је цар Мурат добро одговорио Јанкулу (Сибињанину), да он већма воле имати пун тул стрела свакојаких, него само шест или седам па ма и позлаћених. Јер и најбољу војску, само ако је бројем малена, велика војска свагда поражава".[1]

[1] Михаило, 171.

„Кад бисте се спремали за рат противу Турака, чувајте се тешког оружја, тешких коњаничких копаља, тешких пушака и великих топова. Такове слободно немојте спремати него за војну и главне битке тако те ствари (оружје) преправљајте, да с њима можете без тегобе владати и радити. Турци су у томе погледу много у напред утекли, и то тако да ако га гониш стићи га не ћеш, а ако ли он тебе гони, утећи му не ћеш. Турци и њихови коњи за то што су лаки свагда су бодри, а ви с вашим коњима због превеликог терета у оружју свагда сте троми. Јер ако имаш много на глави, дихање ти је кратко, па и не чујеш и не видиш тако добро; не можеш да владаш својим рукама, па ни самим собом за то, што ти је оружје претешко. Опремаш се на војну као да ће те неко тамо само ножем нападати и то стојећи све на једном месту. Човек треба да иде на војну јуначки с добрим и храбрим срцем, а не са гломазним и тешким оружјем. Боље је да човек поштено и отступи од боја, који је започео, (јер оставши здрав може опет започети што за добро нађе), него да где стане ту и остане и главу изгуби само за то што није могао собом владати као троми во"[1].

„Татари су неколико пута побеђивали Турке за то, што се за бој строје онако исто као и Турци и не даду се у наоколо обићи, нити са стране напасти, и што су на својим коњима онако исто окретни и брзи. Хришћани, нарочито у главним биткама, нису побеђивали, јер се даду од Турака обићи и са стране напасти."

„Ко би хтео да се у одсудну војну с Турцима упушта, ваљало би да досадашње устројство (хриш-

[1] Михаило, 167.

ћанске војске) остави, па да се држи онога, што је напред речено (т. ј. да замени тешку кавалерију лаком и да се не да обићи). Још је важно и врло нужно, да се сва пешачка војска наоружа нацацима, јер је то добро оружје, и много боље од мача»[1].

„Нужно је противу Турака још и ову пажњу употребити: Ако би Хришћани њихову коњицу разбили, онда не треба полетети хитно на Јаничаре, него треба с огњеним стрелама стрељати натраг на њихове камиле, које, кад се од ватре поплаше, налетеле би на њихову војску и ову би погазиле. А у исто време с друге стране треба их тући из топова и силну ватру на њих просипати. Хришћански коњаници (под краљем Владиславом код Варне) надбили су били турске коњанике, али су се после сами упропастили наглећи противу царске дворске војске без смотрености. Исто је тако и војвода Јанкул на Косову пољу, пошто је најпре разбио једне коњанике, пренагло похитао на царске дворске људе.»[2]

Изводи ови из Михаиловог списа могли би се још и умножити, али је за нашу циљ оволико овде доста.

Из свега што смо по Брокијеру и Михаилу из стрвіц е навели, можемо као крајњи резултат извести ово:

У време кад је Ђурађ Бранковић ступио на владу, турска је војска надвишавала војске у сувремених хришћанских држава, свима условима успеха: бројном снагом, дисциплином, тактиком и стратегијом.

К овоме имамо да додамо још две важне чињенице.

[1] Михаило, 168.

[2] Михаило, 165 и 171.

Султан је био у оно доба једини владалац, који је имао велику стајаћу војску. У најмању руку 50.000 војника био је непрекидно под оружјем и тако рећи на непрекидном војничком вежбању, а два пута толико спахија, (тимарника и зијаметника) било је свагда спремно, да се на прву заповест искупе око свога санџак-алај-бега. Још на сто година после овог времена о коме овде говоримо (год 1428) т. ј. године 1529, велики везир Ибрахим, објаснио је победоносност турског оружја разликом, које је било између војних и политичких установа у хришћанској Европи и таквих установа у турској царевини. „Ваш цар», рекао је он посланику краља Фердинанда, Николи Јуришићу. „ваш цар кад хоће да ратује, ваља најпре да иште да му се одобре порезе, ваља после те порезе истом да прикупља, па онда тек да најмљује војнике, па да их уређује; — наш цар ваља само да махне руком, па војска маршира напред!»[1] Ово се исто, само још с много већим основом могло казати у време Ђурђа Бранковића.

Друго чиме је се турска војска у оно доба у пуном смислу речи одликовала, била је велика пажња, коју су султани поклањали за онда још једнако новоме оружју — артилерији. Они су великим сумама и сјајним почастима награђивали мајсторе, који су умели да лију топове, као и топџије, који су знали око топова да раде. Мамац је био тако велик, да већ у оно доба налазимо Немце, Италијанце, Мађаре као топџије у служби султановој».[2] Истина да су се

[1] Hammer II, 217.

[1] Најјаче је то изашло на видик при опсади и освојењу Цариграда 1453 године. Леонардо, архијепископ Метелински који је као очевидац поднео папи Николи V извештај о паду Цариграда, вели на једном месту: «Ma chi cir-

топови у оно доба још једнако поглавито при одбрани и опсади градова употребљавали; али је факат, да су Турци имали прве изуметке и поправке у ондашњој артилерији и први их практично примењивали.

Боље и потпуније него и један државник онога времена, може бити боље него ма који сувремени Хришћанин, деспот је Ђурађ познавао турску силу. Много што нам се у историји радње његове чини као безразложно колебање, можда није друго већ опрезно рачунање с познатим му чињеницама: силом турском и односном нејакошћу српском. Не може бити да му се при таковом упоређивању тешка туга на срце сваљивала није. Ипак солидарност интереса српских с интересима Европе — солидарност којој је деспот Стефан дао израза у уговору с царем Жигмундом, — могла је Ђурђу давати наде и храбрити га на рад. Храбрила га је можда и мисао, основана у фактичном стању ствари, а коју Михаило из Острвице на више места у своме спису развија. „Кад би се", вели Михаило, „Јаничари само један пут потукли па на бојноме пољу остали, цар се турски већ више не би могао оправити те да Хришћанима на супрот стане, јер би се побуниле и успротивиле све хришћанске земље, које је он под своју власт покорио, тако да би га могли тада отерати чак преко мора. С тога и јесте велики страх међу њима кад год чују, да Хришћани с великом силом противу

condo la citta. e chi insegno a' Turchi l' ordine, se non i pessimi Christiani. Jo son testimonio, che i Greci, che i Latini, che i Tedeschi, che gli Ungari, c chi ogni oltra generation di Christiani, mescolati con Turchi, imperarono l' opere e la fede loro, iquali domenticatisi della fede christiana, espugnavano la citta. — У издању Сансовина 258. —

њих иду, јер се боје да не изгубе знајући, да кад би само један пут изгубили (главну битку), никако се више опоравити не би могли."[1]

Уздање, да се поред свих незгодних прилика ипак успети може, никада није било веће, него у очи дана, кад је ваљало да се српско-угарска алијанција на делу покаже.

---

[1] Михаило, 166.

ГЛАВА ШЕСТА

ПРВА ГОДИНА ЂУРЂЕВЕ ВЛАДЕ. — БИТКА КОД ГОЛУПЦА.

Ваља нам се мало повратити те да у причању историјских догађаја пођемо од онога свечанога тренутка, у коме је деспот Ђурађ у великој сали двора у београдском граду војводе и друге достојанственике земаљске утврдио у звањима и достојанствима, која су и под деспотом Стефаном имали.

Стање је духова и на двору и у народу српском било веома смутно и узбуњено. Свак је осећао да су наступили били дани тешке озбиљности и велике опасности. Знало се, да Турци имају једну војску у Видину, која је оперисала противу Влашке и Угарске, и другу једну у Софији, која као да је очекивала самога цара. Нешто се знало, а нешто се и погађало, да Турци не ће признати Ђурђа и да ће завојштити на Србију. Изгледа по речима Константиновим, као да је било бојазни да ће Турци ударити још док Срби с великом свечаношћу и дубоком тугом сахрањиваху свога драгог господара[1]. На сву прилику Тирци су одмах на први глас о преминућу

[1] „Таже и сьблизъ тоу нѣгдѣ исмаилитьскоу коньстковоу соуштоу нь ни жикоть свои ни вь ьтоже вьмѣнише, вь иже положити того вь мѣстѣ идѣже покелѣ.“ .ПЗ. 319.

Стефанову, предузели неке војничке покрете према Србији, јер Константин изреком каже, да је народ (од прилике одмах после погреба) почео да бега „*у градове и на острва*“[1].

Ова је се велика узбуна отпочела негде пред свршетак месеца Јула па је трајала једнако и даље, постајући сваким даном све јачом.

У вишим политичким круговима знало је се да је дошло време да се Мачва, Београд и Голубац предаду Угарској, али нико није могао знати, какве ће последице таква предаја да донесе. Знало је се, да је дошло време, да се српско-угарски савез на делу покаже; али нико није могао знати, како ће тај опит у самој ствари да испадне.

С јесени 1427 — могућним начином још у Септембру — стигао је на двор Ђурђев посланик турског цара. Судећи по белешци једног сувременика, монаха Радосава, српски је сабор заједно с патријархом и духовницима био на окупу поред Ђурђа, тако да је сталешко претставништво заједно с новим владаоцем заједнички пливало кроз таласе нове политичке кризе[2]. Мурат захтеваше да му се уступи сва Србија на основу томе, што је деспот Стефан, којега је сестра

[1] Конст. .ПЗ. 320.

[2] „Свѣтѣишемоу же патриархоу ѿть прѣстола ѿшьдшоу и богоносным моужемь инокым соуштемь кь нѥмоу сьбравьшемь се кь странамь доунавьскым, тамо и самомоу соуштоу благоуьстивомоу и господьства зѣмлѥ срьпскыѥ сьпріемникоу новомоу деспотоу Гѥѡргію сь сьборомь христоименитиѥ люди“; и ово све говори за време док се „кь страни же наше ѥштѥ ѥзыуникомь не оуприближивьшимь се.“ С археолошке изложбе, 16.

била удата за Бајазитом, умро без мушких непосредних наследника[1]. Дука изреком вели, да је Ђурађ примио султановог посланика с великим одликовањем и почаствовао га великим даровима. Али је се наравно посланик тај ипак вратио своме господару ништа не свршивши. Турска се војска одмах кренула пут Србије. „Амурат же цар" вели Троношац, „јако услишав что Стефан Деспот без наследија представил сја и Георгиј Бранковић без знанија Амуратова воспријал владјеније, собрав воинство и вшел в предјели сербскија, разоравал и попленил земли всја, даже до рјеки Морави и гради Равана".

Скоро у исто време (на сву прилику у Октобру 1427) угарска је војска ушла у Београд и у Мачву. Управу је предузео Иван Моровички[2], први угарски бан од Мачве у петнаестом веку. Сам цар Жигмунд дошао је лично у Београд, да ту у непосредном договору с деспотом Ђурђем руководи извршење уговора. Свакојако ван сумње је да је Жигмундо био у Београду почетком Новембра, јер од 1-ог т. м. 1427 год. има једно његово писмо датирано из Београда[3]. Биће да су Угри по његовом непосредном налогу почели одмах да град београдски утврђују[4].

Народ је у страви својој од Турака сматрао овај улазак угарске војске у Мачву и Београд чисто као долазак савезничке помоћи. Уверење је оно тако по Србији простртo било, да позније, кад се већ видело да Угри остају и заповедају, народу се чинило, да

[1] Ducas, Ch. XXX, 115 Вид, и Рајића III. §. 153.

[2] Dr. Fr. Rački, odnošaj srpskih despota, Književnik IV, 478.

[3] Féjer, Codex diplom. X, 6, 860—867.

[4] Chorvath, 267 — Szàlay, II, 456.

су они Београд од деспота на превари узели. „**Западьнии краль**" пише Константин. — „**пride къ царьскоме градоу** (Београду) **егоже прѣварою възеть съ миромь, прѣстравшимь се Исманлить ради**"[1].

Док су Угри заузимали земље и градове српске по уговору од 1426 године, султан је дошао под Крушевац и опсео га[2]. Град се тај, у који се стекло доста народа из околине, бранаше неко време али га Турци најпосле освојише јуришем. Народ се разбегне, куд ко могаше, распростирући панику од силе турске. Ово беше узрок те се и неки други градови, што леже јужно од састава две Мораве, Турцима предадоше[3] Султан се од Крушевца крене у Косово на „ситничке градове", разори град Призрен и дође с целом војском под Ново Брдо. Ту је већ био Исак паша опсађујући град тај без успеха. Сад и султан сам живо наваљиваше, да овај најбогатији и најјачи град српски узме. На срећу Ново се брдо држало јуначки. Осим деспотове војске, — без сумње све по избор војника, — осим Саса рудара који су били на гласу са своје вештине у инжињерским подземним

[1] Конст. сј. 323.

[2] Из целога контекста у Конст. сја. 322 види се да је се опсада Крушевца и Новога Брда као и Јеремијна издаја догодила у 1427 по нашем рачунању. Орбинија каже изречно, да је Мурат упао с војском у Србију исте године у којој је Стефан умро. Orbini 324.

[3] На ово се односе и оне речи у запису на еванђељу, који је Стојан Новаковић саопштио: „**По сихъ же земли нашеи смоутивши се, и цароу неучьстникомоу пришьдшоу и къ градомь приближьшимь се конискымь съставлениемь, живоуштии же въ нихъ страхомь съдрьжими недооумѣнными сихъ отбѣгахоу дроузїи же и съ ними тѣхъ отразити не могоуште къ роукы сихъ предаваахоу се, надежде спасенїа къ томоу не помишлаюште.**" С археолошке изложбе у Кијеву, 15. —

радовима, било је још у Новоме Брду и доста Дубровчана као стално настањених грађана. У Дубровнику је управ у првој половини петнаестога века срце некако пуније и ватреније куцало, но обично. Чисто поетско осећање одушевљавало је најбоље духове његове. Јуначко неко одушевлење струјило је кроз сав народ дубровачки. Дубровчани стекоше гласа као вешти и срчани војници. Синови славне трговачке општине полажаху у све крајеве света да служе не само као финанцијски агенти, него и као војници. Слава појединих синова дубровачких одсјајивала је на седу главу старог Дубровника, а млади нараштаји трудили су се да му ту славу бар не умале. Тако је дошло, да су се Дубровчани у Новоме Брду борили и жртвовали не само за своје личне и местне интересе у томе граду, већ и за славу своје општине. С ускликом „осветлајмо образ Дубровнику!" Дубровчани, баштиници Новобрдски, потицали су на бедеме градске, да одбију јурише царских Азапа и Јаничара. Нарочито се одликовао и управо је душа целој одбрани био Дубровчанин Вук Бобалић[1]. Узалуд беху сва напрезања Муратова. „Много се трудио, али не успе!" вели Константин[2]. Као што Орбинија прича, деспот је Ђурађ позније у више прилика изреком признавао, да су му Дубровчани, а на по се верност и јунаштво Бобалићево, Ново Брдо одржали[3]. У самој ствари одбрана Новога Брда у последњим резултатима својим знаменито је припомогла да се и престо деспотов одбрани.

[1] Orbini, 324.

[2] Конст. сја. 322.

[3] Orbini. на нав. м.

Ђурађ је имао узрока да жели, да се погоди с Муратом о миру. Ово је исто био случај и с царем Жигмундом. План, који је се без сумње још на састанку западних и источних владалаца у Будиму год. 1425 дискутовао, још није био сазрео за извршивање. Да се на томе плану радило, види се и по томе, што су тајни агенти Жигмундови обилазили у Азији дворове мухамеданских кнежева, који су били противни турским султанима[1]. Време за велики крсташки поход противу Турака још није било дошло. За тај је мах и Жигмунду и Ђурђу само за тим стало било, да се Турци доведу да оставе српску деспотовину на миру, па било то дипломатијом или оружјем У самој ствари док се деспотова војска тукла с Турцима, деспотови су поклисари у стану турском пред Новим Брдом преговарали са везирима о условима, под којима би султан вратио Србији, што је већ од ње одузео, па Ђурђа признао за њезина владаоца. Као што Константин уверава, ови су преговори имали изгледа на успех[2], кад се деси нешто, што све с нова у велику опасност доведе.

По уговору ваљало је да се Угрима и Голубац преда. Али војвода Јеремија, који заповедаше у томе граду, питаше најпре: ко ће њему да плати 12.000 дуката, за исплату којих деспот Стефан даде му Голубац?! Изгледа као да је Јеремија био позајмио де-

[1] Никола, син Филипа из Горице, прозван Сарацен, који је пао у турске робље у битци код Никопоља па робовао 12 година, послат је био «ка господару од Месопотамије Кара-Јулуку и сину Тамерлановом Кахану Татарском», а неки покрштењак Јуса послат је био Мехмеду кнезу «Tatarorum de Ahorda». Dipl. у Katona од 1428, стр. 505 и даље. Engel, Gesch. v. Serw. 374.

[2] «Хотјеше же ходатајем ту пришадшим сасложити и земљу, јејуже прјејети, вазвратити.» Константин, 322.

споту Стефану онолику суму, или да му је учинио неку услугу, за коју му деспот обећа награду од 12.000 дуката, па на име ње доби да држи Голубац[1]. Сада ни Ђурађ ни Жигмундо не хтедоше о томе што да знају. Шта више, по једном извору цар Жигмундо налажаше, да печати на листини, који Јеремија за доказ свога тврђења поднашаше, нису истинити[2]. Јеремија одупираше се да град преда, угарска се војска поче да прикупља с ону страну Дунава према Голупцу где Жигмундо поче да зида нов један град — Ласлов. Распра растијаше све оштрија, док Јеремија у горчини и срдњи што Угри хоће град да му узму, и што му се ни са које стране накнада не нуди, посла поклисаре у турски стан пред Новим Брдом и — понуди да преда град султану![3]

Овака понуда отварајући нове изгледе турским операцијама, поквари сав посао деспотовим поклисарима око мира. Они се вратише за тај мах ништа не свршивши[4]. Султан, пошто је провео 48 дана узалуд ударајући на град Новобрдски, диже се те се поврати у Једрене, јер већ наступаше мочарно зимње време. Ово овако каже Константин, а Троношац вели да је Султан отступио од Новог Брда не само „ради належаштој зими", него још и „ради нахожденија Угров по Дунаи, *иже воступили били во державу Амуратову*[5]. Знатно је да и Мавро Орбин казује да је султан дигао опсаду за то што је краљ угар-

[1] По Длугошу Engel., Gesch. v. Serwien, 3*2.

[2] Engel на ист. м.

[3] «На глас от војеводи голубачскаго града приходит, јеже град издати.» Конст. 322.

[4] Константин на ист. м.

[5] Троношац §. 55, 101.

ски дошао у суседство Бугарске[1]. А паше, које остадоше у Крушевцу, послаше нешто војске којој Јеремија предаде Голубац[2]. Све је ово било на сву прилику с крајем Октобра или у Новембру 1427 године.

Из Голупца Турци излажаху те пљењаху околину и све Браничево[3]. Наши летописи бележе све оне догађаје те бурне године са неколико лаконских реченица: „**в лѣто** 6936 (= 1428 т. ј. почев од 1. Септ. 1427) **одеспотн се Гюрагь Кльковикь, — вь тоже лѣто отьвржє се Юремнѧ оу Голоупьцоу и даде се Тоуркомь и плѣнише Бранинчево**"[4]. Монах Радосав, старешина Богородичиног монастира код Голупца, оставио нам је у неколико редака пуније спомене о доласку турском у Голубац. Његов нацрт монастира, који сам подиже „у поткриљу горе Високе на извору реке Далше" „на месту пусту и устрањену", његово причање како долажаху грешници и из „угарске и муслуманске стране" „хусари и азапи" кајући се и исповедајући се, заветујући се да праведно живе и прилажући монастиру што му је потребно у захвалност за помоћ, коју добиваху молитвама калуђерским, — све то изгледа као нека особита монастирска идила. Усред овог земаљског блаженства, које светогорац Радосав уживаше са своја 34 друга, дође му из ненада „ненадеждно и страшно слишаније" да је деспот Стефан преминуо. И у његовом запису одјекује велика народна туга за Стефаном. У њему даље

[1] Mavro Orbini 258; — Раић, III, 155.

[2] „**Царь же отиде вь своѭ зимѣ належештен. Оставїн же блюстелѣ земли, иже и шьдьше прѣиеше Голоубьць, коеждѣ томоу вьведьшоу сихь.** На ист. м.

[3] «И пленише страноу прилежешту граду томоу, »Конст. на ист. м.

[4] Летопис у Шафар. 78. Ст. Новаковић, 265.

имамо одјек оног гнушања, које је поступак Јеремијин изазвао. „**По что сего** (Јеремију) **нарекоу**, вели Радосав, „**новога ѿстоупника и безѕаконѣнша моучителѧ, обьштника бѣсовска и оученика сатанїна, сына Гюенѣ и тьмѣ повнина, вь правдоу клѣтвоу наслѣдовавша, ѿстоупльша сьвѣта христїанскаго и кромѣ ноужде вьсакыѥ и тѣсноты цароу неправеднѣншоу градь вьдавша, ѥгоже послѣди влька вь овчоу кожоу облѣкша се слышахомь**»[1]. Радосав за тим помиње како су Турци дошли и у његов монастир, пленили га и мало што и све калуђере не одведоше у робље. Ови се разбегоше и **вь тоуждихь** (по свој прилици мисли овде Угарску) **нѣкое врѣме странствовавше**“.

Преко зиме 1427 Ђурађ настављаше покушаје за мир. Његови богати дарови и потпора неких пријатеља на Порти отвараху му приличне изгледе на успех. У исто време трођаше се да и народ успокоји и да многе бегунце поврати дома. На сваки начин Радосав и његови иноци усудише се да се врате у оплењени монастир свој „**вь сїе сьдѣнствоуюштоу и сьпомагаюштоу христолюбивомоу деспотоу нашемоу**»[2].

Пролеће 1428 примицаше се а преговори с Портом још не дођоше до повољна резултата. Не остајаше друго него се опет у борбу упустити. По заповести цара и краља Жигмунда угарска се војска искупљаше с ону страну Дунава према Голупцу. На новоме граду Ласловy спремаху батерије да бију град голубачки преко воде У угарскоме стану бејаше

[1] Новаковић, С Археолошке изложбе, 16.

[2] На ист. м. 16.

велика живост, много јуначкога и много празнога разговора у шареним гомилама од Мађара, Чеха, Пољака, Талијана и немачких ритера. По западноме обичају многи је властелин повео собом не само слуге своје него и љубу своју. А већ без калуђера и попова још ни једна војска у средњем веку била није. Биће да се по угарској војсци прилично проносило казивање, да су издајству Јеремијином много криви „попови и калуђери шизматички“ који се бојаху да дођу под католичког цара.

Рано с пролећа угарска војска пређе Дунав и почне да хвата позиције по висовима око Голупца. Четe пљачкашке облетаху по околини тражећи плени. Наиђоше на монастир Богородичин под Високом. Монах Радосав и његова братија очевидно мишљаху, да немају чега да се боје од савезника деспотових, од хришћана који долажаху да у име Исусово отму Голубац од „проклетих Агарјана», а још мање да се боје хусара, којима су толико пута молитве читали. Али овај пут хусари не хтедоше молитава. Ево како сам Радосав прича шта се десило: „**ѿть западныхь множьствоу римскомоу опльчившоу се и градь ѿнь воинскомоу сьставленїю облегшоу сь самѣмь начелникомь и кралѥмь силнаго ѥзыка того, вь ѥже ѿть роукь нѕмалскыхь ѿтети того, и своѥго ѕмишленїа погрѣшивше, вь окрьстныхь града того плѣнь сьтворше и вса кромѣ жикотныхь огню прѣдавше, и до нась пришьдше сь ѩростїю на ны вьороужають се, и нас мнеште способники и помоштникы ѡнѣмь быти; — и овѣхь ѿть нась томивше, дроузїихь же и ѕѣлѡ оумоучивше и оуранивше назѣхь ѿтпоустише. Вь глѣбины же горамь разбѣгшїимь се намь и ѩко ѿть онѣхь попуштаѥмомь, ѿть дроугыхь же похытаѥмомь, кь томоу дроуть дроуга не оузрѣхомь Пе-**

тодьневное же крѣме вь горахь сьтворше, назн соуште и лишени вьсего отноудь, вь градоу Вышесавоу сьбрахомь се, сьвьпрашаюште се, аште живь есть онь или онь»[1].

Пред Голубац дошао је био и деспот Ђурађ. Он је одмах покушао, да лепим начином склони Јеремију да град преда. На његову поштену реч Јеремија је дошао из града у стан Ђурђев да о условима предаје преговара.[2] Тада нека господа говораху деспоту да затвори Јеремију кад му је [већ у рукама. Али Ђурађ *„тврде вере као адаманат"* не хтеде то ни по што учинити. Јеремија, — о коме се по свему што о њему знамо даје рећи да је *био* неваљао човек, — бојећи се ипак за своју сигурност прибеже к превари да се из опаснога положаја извуче. Позва деспота и пратњу његову да их уведе у град да им га преда. А кад се већ идући заједно, приближише ка граду, онда Јеремија у један пут ободе коња, улете у врата градска и окрете оружје противу деспота, те се овај врати у стан[1].

Кад и овај покушај, да се Голубац путем преговора добије, не испаде за руком, војне се операције противу града предузму. Војска од некаких 30.000 људи слегла се била око Голупца. За ондашње прилике ово је била врло велика сила. Биће да се она није била искупила само Голубац да узме, већ да по

[1] С археолошке изложбе, 17.

[2] **„Прѣжде же сихь приїде с мь господинь Гюргь под Голубьць, идѣже и приде вь нѣмоу коеводать на кѣрь и сьвѣшта еже вь градь вьвести и прѣдати градь."** Константин, 322.

[1] **„Идоуштимь же коупьно вь градь оустрьми се вь двѣрехь прѣжде коеводать и градь отьмештеть, и на помазаналго роукоу и оружиа вьздвижеть."** Константин, 323.

уговору између Србије и Угарске иде на југ, да, ако ништа, више помогне протерати са српске земље главну војску турску. Значајно је да има знакова, да је у главном стану хришћанском било несугласице, што се тиче плана за операције. Брокијер, који је имао прилике да се о догађајима оним обавести, и који је се разговарао и с учесницима у овој војни, тврди сасвим пресудно, да се катастрофа код Голупца не би десила, да је Жигмундо са својим војводама *„хтео да слуша савет оних, који су турску тактику боље познавали."* Како из Константиновог списа знамо, да је и деспот Ђурађ био под Голупцем, то може лако бити, да је Брокијер под човеком, који Турке добро познаје, мислио управ њега. Врло је могућно да је она несугласица о војноме плану дошла отуда, што је деспот Ђурађ природним начином морао желети, да велика угарска војска пође на јужну границу Србије у срет турској војсци која се опет негде с ону страну Балкана прикупљала, док су угарске војводе очевидно наваљивале, да се пре свега Голубац савлада. Још изгледа као да су угарске вође, рачунајући на велико растојање и врлетно земљиште између Голупца, Крушевца и Видина, као најближих тачака где је турске војске било, врло олако узимали потребу, да се предузму мере опрезности противу каквог изненађења.

Угарска је војска стајала под непосредном командом кнеза Стефана Розгоњије. На град се ударало и са сува и с воде, како са утврђења у Ласловару тако и са леђа. Једним великим — највећим који је до тада у Угарској саливен био — топом, који је бацао огромна зрна од камена, управљао је кнез Стефан Лозонац (comes Stephanus de Losontz).

Овај је топ већ оборио био неколике куле Голубачке. Овда и онда појавила би се са сува по нека чета турских коњаника, — оних што обично на широко и на далеко облећу идући испред великих војска турских — али би је Угри одмах разбили и распрштали. Опсада напредоваше истина споро, али тек напредоваше. Главна команда угарска бејаше без бриге, јер се још ништа не чујаше о покретима турске војске и турскога цара.

Међу тим у другој половини Маја[1], турски команданат у Крушевцу добије заповест, да пошље нешто војске на шајкама низ Мораву да сиђу у Дунав под Голубац. У исто је време друга једна турска војска, — на сву прилику она од Видина, — добила заповест, да једним од оних брзих тајних маршева ноћних изненади угарску војску под Голупцем. И доиста пред свршетак Маја једнога дана зором пронесе се глас, да се по висовима око Голупца виђају турске чете коњаничке, да се прибижује велика једна војска турска, и да се у исто време виде на Дунаву и лађе турске. Овако изненадни појав Турака у толикој маси испунио је Жигмунда и његове војводе чудом и ужасом. Земљиште око Голупца а и састав хришћанске војске није допуштао, да се ова брзо у нове бојне редове развије. У таквим приликама главна команда нађе да јој друго не остаје, него да нареди да се војска одмах преко Дунава у Ласлово превезе. Пољски кнез Завиша[2] (по некима

[1] Ово мислим с тога, што од 5 па до 20 Маја имају писма краља Жигмунда, датирана из војног стана код Голупца («im teldlager bei Taubenburgl». Häberlin Reichs geschichte etc. gutat у Engel Gesch. v. Serv. 373.

[2] Пишу му име «Zavissius Niger de Grabov». У Брокијера «messire Advis chevalier de Poulaine», 608.

«Црни Станиша») од Грабове, са свог јунаштва прозван «Црни» добије заповест да са 6000 влашких коњаника и са 200 талијанских стрелаца, оружаних пушкама, уздржава навалу турску и заклања повлачење војске преко Дунава. Завиша је јуначки извршио поверени му задатак. Турске делије исекоше Влахе коњанике, који се беху наместили на некаком брду, али не могоше тако лако да разбију чете стрелаца. Гађајући из својих тешких пушака, ови су људи с успехом у неколико пута одбијали јурише турске коњице и поглавито се њима има захвалити, што се највећи део угарске војске могао срећно преко Дунава превести. У осталом борба се пренела и на таласе дунавске. Турске лађе удараху на галије, на којима се угарска војска превозила. Забуна и неред у овој војсци били су такви, да су Угри не само велике штете претрпели, него у мало што и сам краљ Жигмундо не паде Турцима у руке. Он је наравно сматрао за своју витешку дужност да не буде међу првима, који ће тражити спасења преко воде, већ стојаше на обали гледајући како му се војска у лађе укрцава. Али у једном тренутку борбе Турци се појавише тако близу обале, да се краљевска свита поплаши за сигурност Жигмундову, те га кнез Стефан Лозонац готово силом одвуче у лађу, и то с толиком журбом и забуном, да је сам Стефан, отиснувши лађу од обале, у воду пао те га једва спасоше да се не утопи. Жигмундо је после у више пута слао из Ласлова своју галију под Голубац с поруком кнезу Завиши, да се и сам на другу страну Дунава превезе. Али Завиша као прави витез не хтеде да остави људе, које је командовао и који тако јуначки испуњаваху дужност своју, па с њима заједно погину славном

смрћу. Дуго се после међу Мађарима и Пољацима помињала јуначка смрт Црног Завише под Голупцем.

Још се помиње да се тога дана у борби на води одликовала Цецилија, жена кнеза Стефана Розгоњије, која је имала своју галију, и која је турским лађама доста штете нанела.[1]

Деспот и српски државници око њега имали су тешке дане да преживе. Погибија угарска под Голупцем није могла друкчије већ деморалишући да дејствује. Изгледи деспотови, а тиме и изгледи да се српски политички опстанак одржи, смутили су се још већма. Кад је већ само један односно незнатан део турске војске разбио велику угарску војску, каква је изгледа имала деспотова војска,која је далеко мања, да се са успеком одупре сили турској? Најгоре је још што је доста јасно и готово несумњиво било, да услед голубачке погибије а према ондашњем војном устројству у Угарској, краљ Жигмундо, и кад би хтео, не би у стању био, да састави нову велику војску, те да с новом надом на победу противу Турака пође. Заиста су изгледи Ђурђеви у средини лета 1428 постали веома смутни.

[1] О битци код Голупца вид. Брокијера стр. 608; и старије угар. писце, нарочито Thurocz Chron. P. IV. c. 13. Од новијих писаца Gebhardi Gesch. v. Ungern, II, св. 232. Szalay, Gesch. Ungarns II, 457. Fessler II, 280. Hammer I, 430. Угарски писци престављају догађај код Голупца тако, као да је Жигмундо, сазнавши да султан с великом војском долази, закључио с њиме мир уступивши му Голубац, па је по закључењу мира дао превозити војску у Ласловар, не мислећи ни на какво неверство; али Турци усред тога превожења ударе на онај остатак код Голупца те много људи пропадне. Може се лако разумети, да су угарски писци имали интереса да оваквим начином објасне и у неку р ку извине погибију угарске во ске. Али се слободно можемо ослонити на казивање Брокијерово, јер је њему целу ствар причао посланик херцега Миланског, који је се и сам бавио у Жигмундовом стану пред Голупцем, и који се баш у очи дана саме погибије кренуо био к султану као посланик Жигмундов.

Јасно је било да се у тој години после онаке погибије противу Турака ништа озбиљно војном силом постићи не може. Турци су били у Голупцу и у Крушевцу; сва Србија на десној обали Мораве била је практички у њиховој власти, већина расинских и топличких градића предала им је се. Земља поробљена и попаљена све до Мораве и рудничких планина. Народ услед свега тога, и нарочито услед пропасти код Голупца, клонуо духом. У првој прилици где је Угарској ваљало по уговору да заштити Србију од Турака, она се за то неспособном показала. Није било сумње да у Угарској има здрав материјал за јаку снагу; али се очито показало да тај материјал није организован. и да у својој тадањој суровој форми не достиже да испуни дужности, које је круна св. Стефана на себе узела. Краљ Жигмундо и његови угарски великаши и сами су увиђали, да је пре свега потребна реорганизација војне силе у Угарској. У самој ствари од тога времена па кроз пуних шест познијих година главна се пажња угарског сабора управо и поклањала томе питању. Свакојако изван сумње је, да је и српским и угарским државницима после погибије код Голупца постало јасно, *да је неодољива потреба, да се времена добије.* Ваљало је дакле радити, да се закључи мир с Турцима.

По неким угарским историцима краљ је Жигмундо закључио био примирје са султаном још пре оне битке код Голупца и по њима битка је она онако испала само за то, што су Турци изненадно и невернички напали на угарску војску, која се, — ослањајући се на уговор о примирју — повлачила преко Дунава. Нема сумње да је деспот Ђурађ преговарао с Турцима о миру, још док су прошле 1427 јесени

под Новим Брдом били, а нема никаква озбиљна разлога мислити, да је он то чинио мимо Угарске, која је у ономе часу онолику војску прикупљала. Оне верзије угарских писаца биће да су тек помућен одјек гласовима, који су се онда проносили о томе, како је краљ Жигмундо још пре погибије код Голупца, радио преко Ђурђа да се до мира дође. Свакојако сад после те погибије дошло се до уговора о миру. Турцима је интерес био да не терају Србе и Угре у теснац очајничке одбране. И још им је очевидан интерес био, да покажу Србима, да неку извесну екзистенцију могу имати и ван тешње свезе с Угарском.

По уговору, који је негде око средине лета 1428 закључен,[1] султан је задржао у својој непосредној власти Ниш,[2] Крушевац и Голубац, друге је већ заузете земље повратио Србији а Ђурђа је Бранковића признао за деспота. Србија се са своје стране обвезала да плаћа султану годишњи данак у 50.000 дуката, и да му у војнама помаже са 3000 коњаника[3]. Могућно да је ово био десетак финанцијских прихода и војне снаге српске деспотовине у оне дане. За ове је чланке уговора знао и краљ Жигмундо и у часу велике своје неприлике није могао да их не одобри. Али није сигурно да је он знао и за још једну тачку, која као да је додата била к оном уговору. Позитивнога још за сада не знамо, али се из општих

[1] „Ходатан отъ цара приде, сьмири о остакьшинхъ нѣкаи же и возкрати“ Константин, 322.

[2] Брокијер каже за Ниш: «Cette ville qui avoit un beau château appartenoit au despote de Servie. Le Turc l'a prise de force il y a cinq ans (дакле г. 1428) et il l'a entiérement détruite», 592.

[3] Katona XII, 393; — Thuroczy IV, cap. 13. — Pray Annal. 2, 295. Engel Ungar. Gesch. 324, Gesch. von Serw. 383. Hammer, 430. Broquiére, 580, 596

летописних бележака даје нагађати, да је доиста био и тајни уговор међу султаном и деспотом, по коме је овоме ваљало да се одрече савеза с Угарском[1]. Деспот је се користио овим захтевом портиним па да би у смислу турских жеља, постао независнијим од Угарске тражио је, да му Порта не смета да на Дунаву подигне град један, којим ће затворити Угрима улазак у моравску долину. Као да је замисао да се зида град смедеревски, постојала још раније па сад приликом закључења уговора о миру с Турцима нашла израза. Дука изречно помиње да је султан *дозволио* деспоту Ђурђу да зида град Смедерево[2].

Врло је тешко данас погодити праве мисли и права осећања српских државника и нарочито српског деспота у оним данима године 1428. Близу је веровати да је Ђурађ знао за страх турски од савеза међу хришћанима, па се тиме користио, колико је у оним приликама могао. Српски је деспот могао у пуној искрености и пуној лојалности изјавити и султану Мурату и цару Жигмунду: „ми тражимо јемства за наш народни опстанак, и ми стојимо на оној страни, са које нам се што више и што јачих јемстава даде”. Срби су могли уверавати да, у колико им се та јемства од стране Турака дају, у толико престаје потреба њиховога савеза с Угрима.

Свакојако велики је факат године 1428, да је се после неколико тренутака највеће опасности с изгледом на најцрњу несрећу, судбина осмехнула Србији и њезином новом владару са доста добре среће. С

[1] Ову импресију дели и Engel, Gesch. v. Serw, 378; в ид. и Троношца § 55, 101. — Вид. и Hammer, I, 430,

[2] Ducas, cap. XXX, 485.

оваквим наглим променама од среће на несрећу и од несреће на срећу, упознаћемо се у више пута у животу Ђурђа Бранковића.

После закљученога мира с Турцима прва је брига српском деспоту била, да обнови ред у земљи. Народ који је пребегао у Угарску, као и онај који је се био склонио у градове и на острва, позове се, да се врати на своја станишта. За оне који су се разбегли били из Браничева и Голупца и који не хтедоше или не смедоше да се враћају да под турском сабљом живе, Ђурађ је израдио, те им краљ Жигмундо даде земље на острву Чепељу, у данашњој Св. Андреји и Рацкеви („Српском Ковину") више Буда-Пеште. Жигмундо им је издао на то особиту диплому, којом им ујемчава: да се суде пред својим судијама и по својим законима, и да су слободни од свију данака и дажбина. Једино што им се у дужност ставило било је: да чувају краљевско пристаниште на острву Чепељу и да дају двору краљеву по два товара воска годишње[1].

Пред свршетак ове бурне 1428 године положај се Србије и њезинога новога деспота толико рашчистио и утврдио, да је политички дубоко увиђавна општина дубровачка налазила, да је време да у деспота Ђурђа потражи потврду својих повластица. Марин Растић и Живко Гундулић дођоше да честитају Ђурђу ступање на престо и да моле за ону потврду. У листини којим ју је дао Ђурађ се потписује: „**Господинъ Срьблѥмь и поморїю и подоунавїю**". Листина је та веома драгоцен споменик, који баца

[1] Dipl. de 1428. у Kátona, стр 511. Engel Gesh. v. Serw. 373. Потврдио је оним српским насеобинама те привилегије краљ Владислав Постумус год. 1453 и 1455, и краљ Матија 1458 и 1464. Engel на ист. м.

доста светлости на неке наше ондашње установе државне и нарочито на положај странаца у Србији, — јер у политичком погледу Дубровчани су били странци. Њоме деспот Ђурађ потврђује Дубровчанима у целини „**ꙁаписаниѥ благоуꙗстиваго и христолюбиваго свѥто поуившега господина и родителꙗ моѥга деспота Стефана**". По именце им даље потврђује, да се у распрама међу Србима и Дубровчанима суди поротом, како је било под царем Душаном и кнезом Лазарем, да то јест у пороти буде половина Срба а половина Дубровчана; тако исто кад се хоће да суди Сасин с Дубровчанином, нека је у суду половина Саса и половина Дубровчана; ако Дубровчанин купи коња па после дође Србин или Сасин те каже да је то његов коњ, ког му украдоше или отеше, и ако се на то Дубровчанин закуне да он није знао ништа о томе, него га је купио у доброј вери, онда Србин (односно Сасин) може тога коња узети само тако ако Дубровчанину плати ону цену, по коју је он коња купио био; али личнога коња (т. ј. онога кога Дубровчанин сам јаше) ни у том случају ни под тим условом не може нико уздржати (јер би то значило уздржати трговца од пута његова!); „**и где стане дубровчанинъ на станоу, ако буде онъ прегѥ стоилъ на ѡномьꙁи станоу, да нѣ волѣнъ Срьбинъ онде стоитн кеꙁь нѣгова хотѣниꙗ**"; — „**и ко годе Дубровчанинъ иде сь трьгомь своимь или с тугѥмь по трьговехь и по ꙁемли господьства ми, како ѥ биль ꙁаконь прегѥ у прве господе, у цара Стефана и у господина светога кнеꙁа Лаꙁара, и у свѥто поуившѥ госпогѥ кюрь Ефросини и у свѥто поуившега господина и родителꙗ ми деспота Стефана, такоꙁи да имъ ѥсть и напрѣдъ у господства ми**". Даље деспот утврђује: ако Србин прими

имање Дубровчаниново на веру, па после пореče да га је примио, па ако се на то Дубровчанин закуне да му га је дао, то да се Дубровчанину верује; — ако се Дубровчанину на путу кроз деспотову државу учини где каква штета, ову ваља да му плати околина, а ако ова не плати, онда да плати сам деспот; — по трговима да не буде намета; — Дубровчани који су се забаштинили у Новоме Брду, тиј да зидају град и да га чувају, а који су „гости" и нису се забаштинили, тима да је на вољу; ако се дубровачка лађа разбије „**у приморне оу области господства ми**", да се поступа како је било узакоњено под царем Душаном и господом која после њега владаше; „**и кто любн нз земле господьства ми нти у Дубровникь, или Србинь или Влахь или ти годе человѣкь на куплю, всакь да греде свободно, да га не уставлѧ господство ми ни кефалиа господствами;** — трговн поморски и сланице да буду само на оним местима где су били и у прве господе српске; – ако дође до спора међу самим Дубровчанима, нека се суде „**прѣдь кунсулом дубровачким и прѣд нихь судіами и што суди кунсуль и нѥгове суднє, на томь да стоѥ; ако ли би не хотѣль Дубровьчанинь стоѧти на томези суду, да ѥ вольнь кунсуль и нѥгове судіе ѡногаи свезати и дрьжати, доклѣ плати што ѥ осуѫєнь, а да тогаи закона нѣ вольнь поткорити ни кѥфалиа господства ми ни владальць;**" — имање Дубровчанина који у Србији умре да буде онога, коме он на самрти остави, а ако умре без тестамента онда да буде дубровачко, „**а да за тозн не има посла ни господьство ми ни кѥфалиѧ господьства ми ни нинь кто вь земли господьства ми;**" — Дубровчанима да не буде

„**посилнога дара ни уземїа нинога безь нихь волѥ,**" него да стоје и путују по свуда слободно својом трговином; — „**и ѡще хокѥ господство ми, ако ѥ кому кои дубровчанинь дльжьнь или чинь кривь, да се ниште истаць а да на иномь дубровчанини нѣ вольнь питати, такмо кто ѥ дльжьнь или чинь кривь, тиьзи да плаки и пати, а за инога на другомь да нѣ прѣузма;**" — ако би дошло до раскида пријатељских одношаја међу Дубровником и деспотом, трговцима ће се дубровачким дати рок од шест месеца, да са својим имањем из деспотове државе изађу; — на послетку деспот им даје и једну слободштину, о којој није било речи у листини деспота Стефана, а на име „**да нѣсть оудаве на Дубровчанинноу ни од кога.**"[1] — Листину ових повластица потписао је деспот Ђурађ у Некудиму 13 Декембра 1428. На њој су се као сведоци потписали још и војвода Радослав, челник Радич, протовистијар Богдан и логофет Воихна, — четири човека, којих имена заслужују да до потомства дођу, јер су стојали на крми државне управе у времену бурном и тегобном.

---

[1] Mon Serb. 355.

ГЛАВА СЕДМА.

ЗИДАЊЕ СМЕДЕРЕВСКОГ ГРАДА (ГОД. 1429 И 1430) — СТАЊЕ СРБИЈЕ И РАД ЂУРЂЕВ ОД 1429 ДО 1433.

Све три стране имале су доста узрока да себи честитају, што је с јесени 1428 мир закључен.

На порти је већина везира и паша веровала да је се тиме прекинуо савез међу Србијом и Угарском. Била је у осталом и једна мањина, која уговором о миру није била задовољна Она је успела, да јој се бар у толико задовољења даде, што је најзнатнији њезин представник, Исак-паша, постављен за главног команданта на граници српској са седиштем у Крушевцу. Исак-пашина је дужност била, а и његова је лична страсна воља била, да оштро мотри на све покрете Ђурђеве. У осталом, бар у тој 1429-ој години, Србија је могла бити на миру од Турака, јер се Порта озбиљно спремала, да се хвата у коштац с господом млетачком под Солуном.

Угарска и Србија у најјаснијем свом интересу нису могле друкчије већ да желе, да задобију времена.

После погибије под Голупцем постало је јасно, да се ваља са свим друкчије спремити на борбу с Турцима. У свих ондашњих политичара, који су имали иоле шире срце и даљи поглед, овлађивала је мисао да је потребан нов, добро организован и добро вођен

крсташки поход противу Турака. Краљу је Жигмунду ваљало пре свега уталожити таласе религиозне борбе у средњој Европи (борба с Хуситима!), реорганизовати војну снагу Угарске, венчати се у Риму круном цара немачког, па онда тек повести сложну хришћанску Европу противу муслуманских дошљака. Поред све личне лакоумности Жигмундове, овај програм сасвим јасно на видик излази и потврђује се несумњивим фактима у периоди између 1429 и 1435 године[1].

Има једна листина, коју је Ђурађ написао негде одмах после мира с Турцима, и која баца доста светлости на непосредни предмет његове бриге и његових надања. Вели како му дођоше игуман манастира св Пантелејмона на св. Гори „кир Харитон" и старац „кир Матеја," те „васпоменуше господству ми о нуждах и одступлении метохии више реченаго манастира нашего, јеже им се прилучи в тогдашње врјеме, от турских рук, грјех ради наших", мисли т. ј, да каже како су метоси неки за монастир изгубљени услед последњег рата српско-турског. Ђурађ потврђујући монастиру метохе. који се налазе у његовој држави, ослобођава исте од неких дажбина, али за неке дажбине „унче љетне воиштатике?!" каже: „*да се сбира у кућ̑и госпоства ми, да се тјемзи отпраља воиска*". Па за тим наставља: „*И аште благоволит Бог и приступит земља српска опет у наше руке, што је било отступило у турске руке, села них, која будут да и отступила, да си их имају опет, како су их имали при животу светопоч. господина и роди-*

[1] Год. 1429 сабор кнежева немачких у Пожуну ради васпоставе мира у Немачкој; — 1431 црквени сабор у Базелу ради поправке црквене организације и измирења с Хуситима; — 1433 крунисање Жигмундово у Риму за цара немачког; — 1435 закон о новој војној организацији угарској.

тељa ми Стефана.»[1] Види се како га преузимље брига о војсци и нада за повратак старих граница.

Деспот Ђурађ, који је имао свеза с носиоцима оне мисли о крсташком походу Европе противу Турака, морао је желети да добије времена, да се Србија оснажи те да буде спремна, кад куцне час. Деспот није био човек који би се варао о правоме своме положају. И мање даровит и мање искусан државник могао је јасно видети, да су одношаји у које је Србија према Турској ступила, са свим привременога значаја. Српство и Османство ухватили су се у коштац на борбу на живот и смрт. На низбрдици на којој су се у хрвању носили, борци су се могли уставити за тренутак да дахну, не да за дуго остану.

Него задатак, који је Ђурађ имао да изврши, био је по себи ванредно тежак. Одржати Турке у миру према Србији, а у исто време одржати Србију у пријатељској и солидарној свези с Угарском, и преко ове с Европом, то су биле две тако супротне цељи, да су на први поглед једна другу искључивале. Положај је Ђурђев постао двосмислен и дволичан. Али двосмисленост та није имала свој извор у личноме карактеру Ђурђеву, како се до сада обично мислило, већ са свим просто у ванредним политичким приликама Ђурђеве државе у оно доба. Политика је Ђурђева ишла на то: да се Србија држи савеза с Угарском, али, док Угарска реорганизацијом своје снаге и комбинацијом са снагом западне Европе не дође у положај да изврши мисију, коју је на себе узела, дотле Србија да одбија од себе опасност турске инвазије тачним испуњавањем вазалских обвеза својих према Порти. Осим политике, којом је деспот пошао, била

[1] Хрисовуља мм. Пантелејмону, Гласник, књ. VII, 286—287.

су још само два пута отворена: *или да се сасвим искрено свеже с Турцима прекинувши сваку свезу с Угарском, или да, не мирећи се с Турском, стоји и пада с Угарском.* На ономе првоме путу ваљало би му одрећи се суштаствено српске мисли, што Ђурађ већ као српски владалац, и независно од високих амбиција свога дома, није могао. На ономе другом путу, после погибије под Голупцем, пропаст је била и сувише извесна. Политика има природну потребу да се руководи чистим начелима морала. Српска политика под кнезом Лазарем и деспотом Стефаном, показивала је и неке склоности, или ако хоћете и слабости, да сјаје манирима галантерије и кавађерства. Али дођу тренуци, у којима она по невољи заборавља и начела морала и обзире галантерије, па се показује као нага политика интереса. Таква је политика она, коју је Ђурађ 1428 године предузео, политика са своје двосмислености врло тешка и неблагодарна, и коју је само тако фини и тако окретан државник, какав је Ђурађ био, могао да предузме и проведе.

На путу, којим је деспот предузео да иде, имао је он да се бори с трима главним сметњама и тешкоћама. Тешкоће су те биле: зловољност народа српског према Угрима, — неповерљивост и суревњивост од стране Угарске према Србима и њиховом владаоцу, — и суревњиво подозревање, којим су Турци пратили сваки корак Ђурђев. Догађаји, које идемо да испричамо, даће томе пуно потврде.

Маса православног народа српског врло појимљивим начином није много симпатисала с католичким Угрима у петнаестоме веку. Пљачкање угарске војске по Браничеву 1428 год. није наравно могло да им

стече нове симпатије. Отац Радосав и његова братија нису били једини Срби, који су бегали по шумама спасавајући се од Мађара. Нити је пропаст угарска под Голупцем уздигла славу угарског оружја у очима српског народа. Али све је то било ништа према утиску, који се учини на народ српски кад поста несумњиво да Мачва и нарочито Београд остаје у рукама угарским. Кад оно у брзо по смрти деспота Стефана Угри уђоше у Београд, то је народ тумачио тиме, што се као деспот преставио од Турака, који су тада упали били у Моравску долину, па пустио угарску војску ради веће сигурности од Турака. Ово је тумачење, као што смо већ поменули, нашло израза и у делу Константинову. Али сада се ево беше утврдио мир с Турцима, турска се војска повукла са земљишта деспотове државе, а Угри остадоше у Београду! Народу је почетком 1429-те године тешко било да верује, да је висока политика захтевала толику жртву Један део, који је симпатисао с личношћу деспотовом, радо је веровао да су преварили Ђурђа[1]. Они, који с њиме нису симпатисали, без сумње су већ тада клеветали Ђурђа, да је у себичним целима, за накнаду коју је у Угарској добио, уступио Угрима Београд и Мачву. Свакојако, јасно је да је народ српски заболело до срца, кад је видео да је Београд изгубио. Губитак се тај сматрао као права народна катастрофа и као таквој одмах налажаху

[1] Вид. напред што Константин вели: „западни краль приде к царскому граду (Београду) егоже превароюѣзеть престракшем се Изманлить ради". Гл. — Троношац вели: Георгїи со кралемь унгарскимь пошель у Боудимь; тамо и нехотащоу георгїю, оутвердили миръ вѣчити оугры со Сербы; и даль Георгїи Белградь сь Мачвою Мажаромь" Гл. V, 102.

пуно којекаквих прилика, које је као претсказиваху. Грађани београдски помињаху ону страшну буру што поломи пола Београда онога дана, у који деспот Стефан издахну. Други опет причаху како се једне ноћи чуло како „од запада" као из дубине реке Саве звуче трубе војничке, као да велика нека војска у град улази! Некима се сада чинило као знамење и то, што једнога дана гледаше, како некака стара орлушина долете „од запада", те од једне градске куле до друге прелетеше. Таких знамења налажаху сад пуно. Константин их је брижљиво побележио[1]. Што оваки гласови одјекују и у делу човека какав је Константин, показује како је велика била препаст народа услед губитка Београда. У њега има и још једна слика, која осветљава меланколичну, да не кажем очајничку, погруженост многих Срба. Он прича. како је у те дане тумарао по улицама београдским некакав калуђер, издрпан, прашњав, прави очајник, вичући из гласа „авај, и јаох!" С тако тужним узвицима трчао би кроз улице, на сву прилику с рољом деце и момчадије за собом. Људи би му се склањали с пута, погледали га с чудом, стравом и тугом. Знало се о њему да је од некуда из Македоније. Неки га држаху за суманута, други за пророка, сви за злослутицу. Водише га и деспоту, који га испитиваше о којечему, и с богатом милостињом пусти да иде[2].

Усред ове горке раздражености противу Угарске, народ је добио заповест, да иде на велики кулук да се на место изгубљене престолнице Београда зида нов престолни град Смедерево. Ђурађ је предузео

[1] Константин Гл. XLII, 323.

[2] Константин, на ист. месту.

да подигне војну снагу Србије, и за народ је српски наступила периода страховитог напрезања, можда највећег каквог је игда било. Почетком јесени 1428 па све до 1436 народ је био тако рећи на непрекидноме кулуку, јер је ваљало старе градове по својој земљи оправљати и бољма утврђивати и нове поградити. Још с јесени је на сву прилику почео доносивати дрвље креч и камење, али прави се посао прихватио тек с пролећа 1429 и с великом енергијом терао даље до краја. План су за град израдили грчки фортификатори. У једној старој белешци стоји, да им је за углед служио план самог Цариграда, коме основни облик доиста и јесте троугао као и у града Смедерева. Спандуцин Кантакузин прича, да је кнез Ђурађ Кантакузин, брат деспотице Јерине, дошао својој сестри у походе па оставши у Србији руководио зиданьем смедеревског града од темеља[1].

Кад је већ ударио темеље граду смедеревском деспот је Ђурађ с Јерином и с великом свитом отишао у Солун у тазбину своју, а одатле у Свету Гору. С њиме је ишао и стари челник Радич онај, кога Константин са мало речи тако пуно и тако дивно црта: „*муж храбрјејши и мудрјејши, и малими глаголи многаја свршаје бјеше*"[2]. Пут су овај чинили негде око средине лета 1429 а под јесен већ су се враћали. Септембра 11-ог те године деспот је био у

[1] «Ando» costui (il Signor Giorgio Cantacusino) a visitare la sua sorella Helena, laquale era Imperatrice di Trebisonda, quindi ne venne in Servia per veder l' altra sorella Jrene, ch'era moglie del Despoto di Servia. Guivi trovando, ch'il Despoto di Servia haveva grandissima guera col Re d'Ungheria. seco propose di restare in Servia, la dove edifico da fondamenti la citta fortissima di Sfendorovo.» Della Origine de Prencipi Turchi, стр. 189 у издању Сансовиновом.

[2] Константин, 308.

Жичи, где је потписао листину, којом је наредио да се светогорском монастиру Сфигмену „**дава на вьсако годиште ѡть новобрдске царине по петь десеть литрь сребра, и тоѕи да се дава на вьсако годиште, и да се не ѡтними оть више реченного монастира, до где ие животь господства ми**"[1]. На тој је листини насликан Ђурађ, Јерина и све петоро деце њихове.

Нема сумње да је Ђурађ пошао у Св. Гору из чистих религиозних потреба душе своје. Али је природно, да је он уз пут, у колико се могло, ишао и за политичким циљима. Осим што је том приликом прошао по својој држави показавши се народу као нови владар, он је још у Солуну имао прилике да се види с преставницима млетачке господе (који су тада Солун држали) и са преставницима господе Морејске. Видевши се с деспотом од Србије многи од ове господе Морејске одлуче се да ступе у службу његову. Изгледа, као да су се они из разговора с Ђурђем убедили, да ће се судбина балканског полуострва по најпре и по најсигурније на Дунаву решавати. Ђурађ је прикупљао људе војничкој вештини извецбане а без сумње их је добро и плаћао. На сваки начин, одмах иза бављења Ђурђевог у Солуну, дошло је из Мореје у Србију и у српску војну службу ступило толико отмених Грка и Латина, да је Мореја, по уверавању Тодора Спандуцина Кантакузина, изгубивши тим начином по најбоље своје војнике, тим

[1] Mon. Serb. 363. вид. и Гласник V, 225. Аврамовић, Опис, 67. — У монастиру Костамонуту на св. Гори има листина из год. 1429 којом Ђурађ одобрава да његов велики челник Радич може нека своја села дати томе монастиру, а има и листина нека којом сам Ђурађ томе монастиру нешто даје. Штета што још немамо наштампан цео текст тих листина. Вид. Mon Serb. 362.

лакше после мало подлегла сили турској[1]. Биће да су ови људи ступали већином у дворску војску, којом као да је командовао старији брат Јеринин Тома Кантакузин. Може бити да је ово јако појављивање грчкога елемента у војсци и у двору српском, и то баш у оно исто време кад је народ тако силно аргатовао, дао један нов мотив, да се оно зидање градова и оно аргатовање стави на рачун Гркиња Јерини.

По повратку Ђурђеву из Свете Горе, главну је његову пажњу заузела брига да се Смедерево што пре доврши и војна и финансијска снага Србије увећа.

Знало се у опште, да се Турци припремају на некаки поход војни. Види се да је било распрострто и мишљење, да ће они да ударају на Угарску, ма да су закључили мир с њоме. Ово је био разлог што краљ Жигмундо целе 1429 год. остаде у Угарској, ма да га важни послови позиваху у Немачку, и што и господу немачку позва да му дођу на сабор у угарску варош Пожун. За нас је још важније, што је Жигмундо са зебње од Турака довео велики број немачких ритера, Јовановаца, из Пруске, па с њима организовао прву војничку границу, разместивши их у све дунавске градове и градиће од Београда до Северина. Ставио их је и у сам Београд као гарнизон горњег града, а по једној белешци неких угарских историка настанио их је и на земљи „јужно" од Београда[2]. Може бити лако, да је поводом овим дошло до првога сукоба између српске и угарске политике. У једном српском родослову[3] стоји да су као у скоро после мира Голубачког Угри нападали

[1] Spandugino Cantacuzino, 189, који у осталом каже, да су они многи племићи грчки из Мореје отишли у Србију за Ђурђем Кантакузином.

[2] Gebhardi, II, 173.

[3] Родослов српских господ. Гласник, XXXV.

на Србију, а Спандуцин вели да је Ђурађ Кантакузин дошав у Србију (год. 1428 или 1429?!) нашао деспота у „љутоме рату" с Угрима[1]", Кантакузин говори о томе сасвим пресудно, али како осим оног родослова други до сада познати извори наши о томе не помињу, то је на сву прилику онај сукоб с Угрима био само локалнога значаја. За саму ону немачку војничку колонију јужно од Београда угарски извор каже, да су у брзо Турци дошли, па је уништили[2].

Свакојако гласови о војничким спремама турским с једне стране, а немачка војна насељавања — могућним начином и сам сукоб с Угарском, — с друге стране, журила су српске државнике на највећа напрезања и ризиковања. Не само да је се подигао сав народ и старо и младо да зида и поправља градове. него су у исто време и данци у новцу а ваља да и друге дажбине повишаване. Народно је предање задржало наказне спомене на оне ванредне напоре: Ни жене се нису штедиле, већ су се изводиле на аргатовање! на по неке висове, — какав је н. пр. онај на коме је град Острвица, — износило се камење на козама!! — за 12 година нико није смео јајце појести, него су се сва носила мајсторима, те су их они лупали у малтер смедеревског града!!! — да се снесе камен са старих порушених градића Ждрела и Градца у Браничево, разместили су људе од тих места па до Смедерева тако, да је човек човеку из руке у руку камен додавао[3]! У народној песми „Старина Новак" казује да је отишао у хајдуке управ са великог аргатовања на смедеревском граду и са великих даж-

[1] Spandugino Cantacuzino стр. 186.

[2] Gebhardi на ист. м.

[3] Милићевић Србија стр. 315, 316, 1031, 1032 и на др. м.

бина. Нарочито што се тиче тих дажбина Новак вели о Јерини: „*Кад сагради Смедерева града, — онда стаде па и куле зида, — позлаћује врата и пенцере, — па наметну намет на вилајет — све на кућу по три литре злата — то је, брате, по триста дуката!*" Ово је на сву прилику успомена на какав ванредни прирез, или можда и на повишење дотадашњега данка.

До смрти деспота Стефана плаћало се у српској држави на име данка у новцу од сваке куће по 12 динара сребрних или једна перпера! Ђурађ је како се види тај данак повисио на 1 дукат од сваке куће, то јест на 3½ перпере[1]. Биће да је укинуо онај данак који се у натури давао (кабао жита), или управо спојио га је с оним новчаним па заокруглио у дукат. Може бити да је у оне „три литре злата" Старине Новака помућен а ојачан јек данку од три и по перпере. Да Ђурађ није само данак повисио, него и царине и друге дажбине, види се и из жалбе, коју су грађани Барча, деспотовог града у Угарској, противу њега поднели краљу и цару Жигмунду год. 1433[2]. У писму, које је Жигмундо те године из Базела писао деспоту Ђурђу, цар напомиње деспоту, да је он сам примајући угарске градове обећао, да не ће вређати њихове повластице и слободштине, па према томе не треба да мења ни систем даначни. Види се

[1] Вид. важну сведоџбу у уговору између Паштровићана и Млечана од 4 Априла 1423, у којој они први кажу да су толико плаћали Ђурђу Бранковићу до тада «а по старом обичају« «grossos duo decim argenti de eorum moneti, omni anno pro qualibet domo vel pro quolibet foco. . . . juxta mores antiquos». Acta Arch, Ven. II, 177. Види још и уговор између Млетака и Ђурђа од 14 Авг. 1435. Acta II, 291.

[2] Fejer, Codex Dipl. Tom. X, vol. 7. 451.

даље из тога писма, да су се Барчани жалили и на нов начин наплаћивања који је Ђурађ завео био[1].

Деспот је Ђурађ мислио да ради у најпречем и најочевиднијем интересу народном радећи живо да подигне српску војну снагу и да се снабде с великим финансијским средствима. Али се од масе народа не може очекивати да право оцени шта вреди политичка циљ, коју вође његове имају и рад које му траже порезе, прирезе, зној и крв. Већина људи у таквим стварима рачуна не оно шта целина таквом жртвом добива, већ само оно, шта они као појединци тиме губе. Увећавши порезе и дажбине Ђурађ је појимљивим начином изазвао у народу незадовољство. Старина Новак није био једини Србин, који је између 1428 и 1436 год. отишао у хајдуке. Чврстом руком добро организоване унутрашње управе — можда још и нарочито челичном енергијом војводе Радосава („Облак Радосав" народних песама!) и великог челника Радича, који су имали великог поштовања у народу, — ред је одржаван. Али се није могло предупредити, да чак до нас не дође у народним предањима и народним песмама одјек угушаваног гњева и боље, одјек мрзости која се окретала противу туђинке на српском престолу. Осим овог незадовољства у земљи, осим жалби угарских градова деспотових, још се по свој прилици поглавито овој финансијској политици Ђурђевој има приписати и што се Брђани Горње Зете одбијаше од Ђурђа, а прибијаше Стефану Црнојевићу, који под заштитом млетачком заметаше гнездо нове једне српске државе

У овоме што је напред оцртали смо сталну, непрекидну унутрашњу политику Ђурђеву од 1428 па

[1] Féjér, X, 7, 459.

до 1436. Чули смо и главни тон народног расположења у тој периоди. На оној широкој основи можемо сад поређати и друге политичке догађаје. Кроз оно потмуло брујање можемо да разазнамо још и друге споредне тонове изазване догађајима појединих момената.

Почетком године 1430 већ се видело да се маса султанове војске креће према Солуну. У нашим цароставницима стоји забележено: «**въ лѣто** 6938 (1430) **примн царь Моурат Солоунь Марта въ недѣлю цвѣтьноу, н бысть много пролитіє крьвє**». Што је у опште догађај тај добио места у цароставницима, показује собом да је пад Солуна учинио дубок утисак на двор и народ српски. На двор већ и из личних пријатељских и познаничких свеза, које су се пре не пуну годину дана обновиле приликом пута српског двора у Св. Гору. У Априлу и Мају већ су се могле знати по Србији појединости о оним грозама, које Турци починише отевши град на јуриш[1]. На двору се деспотовом могло знати и то, да је раздор међу наследницима Карла Токе, господара од Епира и Акарнаније, отворио Турцима врата од Јанине и у самој ствари од целог Епира.

Као одговор овом страховитом увећању турске снаге Србија је одговарала новим напрезањем у раду око градова. Угарска је одговорила, тиме што је у тој истој години (1430, на сву прилику у месецу Јуну) изнесен пред сабор «Sigismundi Jmperatoris et Regis Hungariae Regestum, sive Planum propositionum circa modum et formam defensionis totius regni Hungariae contra omnes inimicos ex quacumque parte ipsum Regnum insultantes»,[1] т. ј. предлог о организацији одбране за краљевину Угарску. У параграфу 3-ћем тога предлога казато је да, ако непријатељ нападне Усору (босанску земљу између Дрине и Саве), деспот ће српски дужан бити да притече у помоћ «*с онолико војске с колико може*» (*cum quantis potest*), а бан Мачвански са 400 коњаника.[2] На другом једном месту истог распореда предлаже се да се узакони, да у рату између Угарске и Турске деспот треба да даде *осам хиљада коњаника* на војну[3]. За Босну је стављено да треба да даде *девет хиљада* коњаника[4]. Предлог је примљен на дискутовање, али је до одлуке по несрећи требало да прође — неколико година

Тога истог лета — негде између Априла и Септембра[5] — довршено је зидање града смедеревског. Наши цароставници пишу код године 1430 «**въ тожде лѣто сьзданъ бысть градъ Смедерево въ. лѣто царьства деспота Гюргиа**», На самом граду смедеревском, на кули који одваја мали град од великога, има црвеним цигљама узидан овај натпис: «**въ ха Ба благовѣрнн деспоть Гюргь господнн Срьбємь н поморю зетскомоу. Повелѣннємь єго сьзда се градъ сьн въ лѣто ѕцлн.**»[6] Дакле 6938 или 1430-те године. Колико ли је добрих жеља, ко-

[2] Вид. опис тих појединости у Hammer. I, 432.

[1] Féjér, X, 7, 256.

[1] Féjér, X, 7, 258.

[2] Féjèr, X, 7, 264.

[3] На ист. м.

[4] Између Априла и Септембра мислим с тога, што се довршење то помиње у цароставницима као догађај после пада Солуна, дакле после 29 Марта, и још као нешто, што се збило у 3-ћој години владе Ђурђеве, дакле пре 1 Септембра, јер цароставници рачунају да је се Ђурађ одеспотио почетком 6836 — 1428, узимајући Септембар као први месец нове године.

[5] Милићевић, Србија 154. — Љуб. Ковачевић, Starine, X, 271.

лико ли је благослова пало на зидине новога града?! Какву ли су му судбину прорицили политички видовити људи? Да ли су капље освећене водице којом патријарах с владикама пошкропљаваше његове зидине, спрале оне сузе, која аргати пролише? Да ли су молитве и благослови најсмиренијих духовника, да ли су добре жеље најпатриотичнијих политичара. побрисале оне клетве, које је погдекоји српски сељак, — не видећи далеке политичке хоризонте, а осећајући како се ломи „кулучећи све уз своја кола и волове", — прилепио зидинама Смедерева града?! На сваки начин Србија је имала један дивно саграђен град више и изгубивши Београд стекла је нову престолницу, која је доста сјајно престављала достојанство српске државе.

Ово су још једнако биле прве и најсрећније године у владању деспотовом. Ђурађ је био на почетку радње на добро смишљеном програму и много је шта обећавало добар свршетак. Реорганизовање финанција и организовање по веће војне снаге у Србији напредовало је из дана у дан. У Угарској се на истом послу радило. Сам краљ Жигмундо отишао је у Немачку а одатле у Италију да смири и сложи партије. У Базелу се у Јулу 1431 састао црквени сабор и сам у тој истој цељи. На порти су непријатељи Ђурђеви непрекидно радили противу њега. Али је Ђурађ имао тамо и својих пријатеља, и умео се бранити богатим и сјајним поклонима. У опште се може казати да је у периоди 1429—1433 вејала на двору Ђурђевом расположеност ведрих надања.

У таквом расположењу могло се мислити и на што друго а не само на војску и благајну. Нови двор српски није могао да прекине са свим с традицијама двора Стефана Високог. Пре свега у Ресави још једнако на челу преводника блисташе филозоф Константин. Њему, који је имао толико приступа у деспота Стефана, поручује једнако и патријарах Никодим и двор деспотов да напише живот Стефанов. И кад се Константину поче на сну приказивати и сам покојни деспот, он не могаше више да се брани, већ написа дело, којему имамо толико да захвалимо за нову светлост што пада на периоду Стефанову. Константин је предузео и довршио своје дело у год. 1431. Биће да је у брзо иза овога, — на сваки начин још док велики спољашњи потреси нису прекидали интерес за књижевност, — деспот сазвао неке од савремених учених Хиландараца да прегледају, с грчким оригиналним старијим преводима упореде и поправе превод „Рајске лествице" Јована Лествичника[1]. Дело је то израз хришћанске моралне филозофије и што се Ђурађ за дело оваке врсте интересује, показује религиозно-философски правац духа његова.

Него у овој, у опште узевши, доста пријатној хармонији, поткрадао се потмуо и мучан један тон које је кад слабије кад јаче продирао. У Зети је на име владало доста хаотичко стање.

Пре свега Млеци су непрекидно гледали да се користе тешким забунама Ђурђеве државе, па да у Зети што више земље захвате и што на даље уплив свој распростру. Један од суштаствених услова мира између њих и Ђурђа нису никако испуњавали, на име не хтедоше да му предају по хиљаду дуката годишње од доходака скадарских, изговарајући се

[1] Šaffarik, Gesch. d. Serb. Schriftthums, 209. — Стојан Новаковић је у својим *«Примерима књиж. и језика старога српско-словенског»* штампао један одломак.

да ни Ђурађ није испунио са своје стране све услове, јер није разрушио градић Ђурђевац, који је подигао био више самог Котора.

Ни мало мања, на сву прилику много већа опасност претила је Ђурђевој власти у Зети од Стефана Црнојевића.

У кршевитим тешко приступним брдима горње Зете живела су од вајкада племена дрска и јуначка независношћу својих старих установа и навика поносита. Из долине Неретвине са севера и из долине Бојанине с југа покушавала је идеја цивилизације а с њоме идеја чвршћег државног јединства да продре у оне кршеве. Али је појимљивим начином ствар споро и тешко ишла. Сваки нов покушај, да се тамо заведу установе или да се предузму мере, какве су већ примљене у долинама пуним села и градова, чинио се брђанима као нов покушај на њихове старе слободштине. Брђанска је племена чистота српске крви, једнакост друштвених и економних одношаја, једнакост политичких осећања, једнака интензивност љубави к независности, везивала у једну заједницу која је се нарочито одликовала према много цивилизованијем, политички развијенијем народу у долинама и на развалинама доње Зете, народу којега се крв доста помешала била с крвљу арбанашком и латинском. Ако не и раније, а оно извесно око средине XIV-ог века међу брђанима Горње Зете поглавити уплив задобија кућа некога Црноја. Завичај је те куће био у ономе крају брда који се одмах изнад Котора и Паштровића издиже, и који је онда, а ваља да још из прастарих времена носио име Црне Горе[1]. Балшићи, као господари од обе Зете, често су имали

[1] Види ниже главу девету, а и у Acta Arch. Ven. II, 594.

тешких неприлика с кућом Црнојевом и народом брдским, који је за њом полазио. Кад је Ђурађ Страшимировић дошао на владу „племена Горње Зете и Црнојевићи не хтедоше га признати под изговором, да они потпадају под краља босанског Тврткa" вели Орбинија.[1] Радич је Црнојевић проглашен био јавним бунтовником и најпосле у боју погибе.[2] Не зна се управо када је било, али је несумњиво, да је се Црнојева кућа женидбом сродила с Балшином кућом. Изгледа да Радич Црнојевић, — кога видимо где са брда силази па узимље Леш и још неке равне крајеве Зете доње и то баш онда кад Ђурађ Страшимировић отуђује градове и земље зетске дајући их Млецима, — изгледа да Радич Црнојевић чини то као ближи или и даљи члан фамилије, која је сматрала Зету за свују баштину, и коју да отуђује без пристанка свих чланова није ни имао права Ђурађ Страшимировић. Како му драго било, син Ђурђев Балша, кад предузимље да од Млечана повраћа земље своје, измирује се с млађим братом Радичевим Степаном, те се с њиме заједно бори противу Млетака.

Овај Степан, по оцу Црнојевић по матери на сву прилику Балшић, често је, још ваља да и као дете и као младић, одлазио у Пуљу у походе господскоме роду своје матере, к напуљским Балшима По своме завичају Стефан се радо називао „Стефан Црногорац". У Пуљи су му тај придевак тачно превели са „Maramonte" и у италијанским и латинским писмима

[1] Mauro Orbini, 246.

[2] Вид. писмо којим 31 Маја 1396 из Улциња Ђурађ Страшимировић Балшић јавља Млетачкој влади, како је војска његова победила и убила Ралича Црнојевића 25. Априла исте године. Listine, IV, 377.

онога времена он се зове Stephano Maramonte de Balsiis"; у млетачким споменицима већином само као Стефан Марамонте.

Последњи је Балша, не имајући мушке деце, а и често болујући, придружио к себи као помоћника или неког са-регента Стефана Црнојевића-Балшића. Стефан је заједно с Балшом водио политику која је ишла на то да Зета буде независна и од Млечана и од сваког другог непосредног суседа. Разуме се да је Стефан и том својом политиком, и после учествујући у влади кроз више година, стекао доста уплива и у доњој Зети. Али ипак кад Балша, последњи Балшић, умре у Србији год. 1421 и кад деспот Стефан Високи објавивши своје право на Зету, посла војску у ту земљу, Стефан Црнојевић остави отаџбину па отиде у Пуљу к својим сродницима и пријатељима.

Ојачавање млетачког уплива у северној и јужној Арбанији ишло је последњих 25 година врло брзим кораком. Краљевини Напуљској која је имала или бар мислила да има некаких историјских претензија на Арбанију, није то ни мало по вољи било. Мало не све знаменитије куће у Арбанији — Топије, Токе, Мусаћи, Дукагини, Шпани и други — имале су крвних сродствених свеза с племићима и господом у Пуљи. Политика двора Арагонског, или управо политика јужне Италије, у односу на Арбанију види се из оног званичног писма од 23 Маја 1420 године, којомМлеци одговарају краљу од Сицилије Јакову, који се преко посланика свога заузимаше за „Балшу Балшића и Стефана Балшића (Црнојевића)." У истом се писму помиње да краљ називље ову двојицу „*својим оданим и вер-*

ним пријатељима и слугама".[1] Још се то боље види из једнога познијег званичног документа млетачког, којим Млеци устанак Леке Дукагина противу њих и освојење Дања усташима, приписују „*по чувењу суревновању краља арагонског.*[2]" Још су ближе и осетније дирнути били трговачки интереси Дубровника настањивањем млетачким у Зети и зетском приморју. Особито од како је Котор 1420 године с нова развио на своме граду заставу св. Марка, Дубровник је допао озбиљне страве за своју трговачку будућност. Дубровник је у своме властитом интересу морао желети, да се Зета ослободи од Млечана. Краљевина Напуљска није могла друкче већ да радо види да се Млецима чине неприлике у Арбанији. Сам народ у Зети није се никако могао измирити с насилничком шпијунском системом млетачке владавине. Није био задовољан ни с управом Ђурђевом, не због греха који је његов отац на Косову учинио или неучинио, него са разних новштина које је Ђурађ нарочито у финанцијском погледу заводио. У оваким приликама брђани горње Зете ступе с неким Дубровчанима у свезу, те год. 1423 на једној трговачкој лађи пређе Стефан Црнојевић из Пуље у Дубровник. Веће га дубровничко дочека с чашћу и пусти те му дођу на договор пријатељи из Зете, који говораху да мисле њега да узму за свог господара. Осам дана по доласку своме крене се на галији Дубровчанина Ђурђа Палмотића. Искрца се у Паштровићима и по дого-

[1] «Dictus dominus Rex . . . habita informatione de guera existente inter nostrum dominium et *Balsum Balsae ac Stephanum Balsae; quos dominus Rex asserit habere etiam pro suis devotis et fidelibus amicis et servitoribus.*» Acta Arch. Ven. II, 18.

[2] Secr. cons. Rogat. Lib. XX, ch. 117 од 20 Новем. 1456. Acta Arch. Ven. II, 460.

вору с пријатељима заузме Смоковицу и Црну гору[1]. Покушаваше да заузме и од доње Зете оно што је држао Ђурађ, али не могоше успети нашавши да има свуда доста српске посаде. С тога се повуче натраг у Црну гору и предузме да утврди Жабљак, Смоковицу и да према мору подигне два градића[2]. Дубровчанима је у захвалност за услуге њихове одмах у истој тој години дао особите трговачке повластице и још како се чини даде им и приходе своје у закуп[3].

Док је се Ђурађ у Зети бавио Стефан није напредовао у ширењу своје области, већ се ограничавао поглавито на то да се у њој утврди. Ђурађ као да га није нападао војском; али како се мало позније истичу браћа Ђурашевићи (под које су и Његуши спадали) као присталице Ђурђеве и као неки конкуренти Црнојевићу, то је могућно да је се радња Ђурђева противу Црнојевића за тада и ограничавала на рат новцем и политиком. По одласку Ђурђеву Стефан је наставио да захвата земље његове. Ово му је у први мах тим лакше било, што поред све ратификације уговора о миру, одношаји између Србије и Млетака нису ни мало срдачни били. А одношаји између Млетака и Стефана у први мах као да нису били сасвим лоши, шта више има се основа мислитти да је и он сам у неку руку признао над собом сузеренство св. Марка.[4] Прилика је да је заузео онај део

[1] Лукарић вели да је заузео тада и Улциń, што не може бити, јер се из Званичне преписке млетачке види да је Улциń од 1423 па све до 1329 у рукама владе Млетачке.

[2] За све ово види Luccari, Annali di Rausa, 85 и даље.

[3] Et sul fine dell'anno 1423 pose cura a fortificare Smakuiza, et vi fece alzer doi castelli dalla barte nel mare, *et concessie a Rausei i diritti et il traffico di Zarnagora.*» Luccari. 36.

Вид. ниже како Млеци званичним актом називљу Стефана својим «бутовникмо.« Acta Arch. Ven. II, 277.

Грбља, који је остао био под влашћу Ђурђевом, можда нешто земље и између градова Ђурђевих Будве и Бара. Није нам могућно за сада показати границе области којом је Стефан владао између 1428 и 1430.

Него с крајем 1428 или почетком 1429 деспот пошље у Котор у посаобину Николу (Родопа?), Витомира (војводу Витка?) кога је и деспот Стефан слао дипломатским мисијама к Млечанима, и Николу канцелара, те са пуномоћником млетачке владе кнезом которским Антонијем Пезарцем, начине уговор некаки[1]. Текст тога уговора још нам до данас није познат, али се из других познијих званичних аката види, да су њиме расправљене српско-млетачке размирице у Зети, одређивано накнадно шта коме припада, и још као утврђено да се обе стране узајамно помажу у Зети.

Овај је уговор практички излазио противу Стефана Црнојевића.

Изван сваке је сумње да је Стефан с крајем 1429 год. у договору с Танузијем „малим", старешином арбанашким с ону страну Дрина, даље с кнезом Којом од Мусаћа и Стефаном Шпаном, подигао у Зети и северној Арбанији устанак противу Млечана. Ван градова Скадра Леша и Улциња устанак је напредовао. Млеци су се тако препали, да су 1 Јануара 1430 у сенату одлучили, да се даде награда од 500 дуката и два коња ономе, који убије или жива ухвати

[3] «Post cujus concordii conclusionem (т, ј. уговор од 1426) Supra aliquibus capitulis nonnullae emergevint differentie, de quibus alique declarate reformate et concordate fuerint in Cataro per s, on et. v. dominum Antonium decha de Pesaro, nomine prefati seren. d. ducis ac dominii Venetiarum, et spectabiles et egregios viros Nicolam, Vitomir, et Nixam cancellarium, oratores illustrissimi domini despoti». Acta, II, 289.

Стефана Црнојевића „одметника млетачког“.[1] С пролећа је та опасност за њих још већом постала, јер под 3 Мартом одлучују да адмирал њихове флоте Мавроцено уђе с галијама у Бојану, па да гледа да се одржава у свези с командантом скадарскога града. У једно је донесена одлука каквим даровима и обећањима да се покуша да се Танузије одцепи од Стефана и од Које па к Млецима привуче. Али што је за нас овде од највећег интереса то је што сенат тога дана одлучује, *да ваља нарочитим поклисаром позвати деспота Ђурђа да с Млецима заједнички поради да се Стефан савлада.* Ово не само с тога што је Стефан и неке деспотове земље заузео, него што је по уговору између Млетака и деспота, овај требао да пошље своју војску, те да се како са његових тако и са млетачких земаља Стефан отера. Види се да се гарнизони Ђурђеви у зетским градовима (Дривасту, Бару и Будви) нису ни у 1429 ни у 1430 мицали противу Стефана. Млеци одлучују да позову деспота на заједничку радњу против Стефана, а ако он не би хтео да у ту уђе, онда му се даје на знање да ће Млечани свима срествима водити рат противу Стефана, па ако у томе рату отму од њега и земље које су биле Ђурђеве задржаће их за себе.[2]

Не знамо поуздано како је се деспот одазвао овоме позиву млетачком. Није прилике, да је он хтео

[1] «Quia principalis cessatio omnium novitatum Albaniae esset, si Stefanus Maramont, rebellis nostri dominii, de oculis omnium tolleretur et «Secr. consii. rog. Lib. XI, ch. 60. Acta Arch. Ven. II, 277. Ту стоји 1 Јануар 1429 место 1 Јануар 1430. А у одлуци сената од 3 Марта 1430. понавља се опет: Praeterea vobis mandamus, quod sicut vobis scripsimus, provideatis de interfici faciendo vel capiendo dictum Stefannum Maramonte per omnes alias vias et modos vobis posibiles eh.» Acta II, 280.

[1] Врло знаменит овај документат налази се у млетачкој архиви у Secr cons. rogat. L. XI, ch. 84. Acta Arch. Ven. II, 278.

да улази у савез с Млецима у ономе часу у коме су они после крваве борбе с Турцима Солун изгубили. У осталом Стефан Црнојевић као да је у брзо сузбијен био у граници Горње Зете. Из оне одлуке млетачког сената види се да је било изгледа, да се Арбанасин Танузије полакоми на добити те напусти Стефана[1]. Млетачке уцене на главе њезиних противника ретко су кад промашавале циљ. Судећи по оскудици споменика, радња се Стефанова за пуних десет година као утишава, или бар не излази на видик, а видећемо мало даље, како, кроз ни пуно пет година, Млеци и деспот Ђурађ преговарају и решавају питања о горњој и доњој Зети, као да у њој других господара и нема[2].

У причању нашем дошли смо до године 1431.

Из те године немамо за сада никаквих споменика о каквој важнијој акцији српског двора или српског народа. На оправљању градова ради се једнако. Ђурађ наплаћује једнако велике данке, води економију, сади винограде око Смедерева и по својим градовима и добрима у Угарској (Токај, Арад Сомођ!) И једнако шаље сјајне поклоне на порту у Једрене и пашама на граници. На састанак сабора црквеног у Базелу у Јулу те исте године двор српски као да сасвим равнодушно гледа. Више га се тиче пут Жигмундов у Италију и дискутовање предлога о војној организацији у Угарској, који се на угарском сабору и ове године дискутује али не решава.

[1] «Jacobus de Senis, qui nobis inter alia dixit, *quod Tanusius parvus, libenter veniret ad gratiam nostram eh.* Acta II, 278.

[1] Вид. Уговор између Млетака и Србије од 14 Авг. 1435. Acta Arch. Ven. II. 247.

Код године 1432 наши летописи бележе: „**въ лѣто 6940 ходи царь Моурать на Оугре под Брашево.**" И заиста и по турским и по угарским изворима нови кнез влашки Влад Дракул отпавши од Угарске упаде тога лета с турском војском у Сибињ, и у жестокој битци 24 Јуна разби немачке ритере, који у служби Жигмундовој брањаху границу угарску.[4] Врло је вероватно да је и српски контигенат пратио турску војску на овом походу у Сибињ. У осталом ова погибија ма како да је крвава испала за Угре, није за тај мах била од даљих озбиљних последица.

Цар се Жигмундо целога тога пролећа и већег дела лета бавио у Милану. Да су се између њега и херцега Миланског водили озбиљни разговори и о источним стварима видећемо мало ниже.

[3] Вид. Hammer, I, 443.

[4] Hammer, I, 444.

ГЛАВА ОСМА

ЈЕДНА АУДИЈЕНЦИЈА У СУЛТАНА МУРАТА. — ЈЕДАН ФРАНЦУЗ КАО ГОСТ У ДЕСПОТА ЂУРЂА. — УДАДБА КАТАРИНЕ БРАНКОВИЋЕВЕ ЗА УЛРИХА ЦЕЉСКОГ.

г. 1433.—1434.

Од свију сувремених европских владалаца ни један није уживао већег поштовања од стране Порте и ни један није имао већег уплива на везире султанове, од херцега Миланског. Ово поглавито с тога што је и сам био непријатељ Млецима[1].

Бавећи се у Милану цар и краљ Жигмундо задоби херцега за план, да покуша својим упливом, не би ли од Порте задобио нових и јачих јемстава, да ће на дуже време чувати мир према Угарској и земљама, које су с њоме свезане. У једно је ваљало покушати, не би ли се могло израдити, да Порта поврати нешто од оних земаља, које су Турци заузели, а које су припадале или непосредно Угарској или државама под угарском заштитом Првом је тражбином Жигмундо опет дао доказа, да му је потребно било да задобије времена. Друга је тражбина практички излазила на то, да Султан поврати деспоту Ђурђу и краљу босанскоме неки део земаља старе српске царевине, и да напусти Влашку угарскоме упливу. Брокијер каже изреком да се између оста-

[1] Ово каже и сам Брокијер стр. 252.

лога тражило да Султан поврати сву *„земљу до Софије“* и *„онај део Арбаније који је турска војска држала, а који је припадао к Славонији“*[1]. У западним споменицима средњега века врло често Славонија долази у значењу Србије.

Херцег је одмах рано почетком год. 1433 опремио у Једрене на Порту као ванредног свог посланика каваљера Бенедета од Фурлине. Бенедикто или Бенедето овај препоручивао се за тај посао искуством, које је стекао ишавши већ неколико пута к Турцима по дипломатским мисијама. Сам је причао Брокијеру, да је у очи голубачке погибије пошао из стана Жигмундова к султану таквом једном мисијом. Биће да је овај Бенедето од Фурлине онај „Бенедето од Фулкије“ о коме Лукарије тврди да је са Стефаном Бакићем год. 1431 ишао у Једрене као посланик Жигмундов[2]. Како му било овај се Бенедето у Цариграду (куда је морем дошао) нађе с нашим познаником Брокијером, па га поведе у свити својој у Једрене. Брокијер је тај, који нам је оставио белешке о важној мисији миланског посланика. Од њега имамо и опис свечане аудијенције на којој је султан каваљера од Фурлине примио. Из описа тога навешћемо само неколике црте, које могу бити занимљиве за читаоце ове историје, тим више што су то слике и боје од аудијенција на којима су и српски посланици примани.

Миланског посланика са свитом чауши султанови проведоше кроз неколике капије и неколике авлије. По овима размештени беху Јаничари и Спахије, богато одевени и сјајно оружани. У једној од авлија

[1] Broquière, 260.

[2] Luccari, Annali di Rausa, 88.

бејаше пуно лавова и друге дивље зверади у ланцима оковане.

Доведоше их најпосле у велику дворану једну, у којој им с многом другом господом, везирима и пашама, ваљаде чекати, да се султан појави.

„Једва најпосле уђе султан“ пише Брокијер. „На њему је антерија од скрлетног атлаза; по врх тога носи као неки плашт од зеленог фигурисаног атлаза, постављеног зибелином. Пажи га допратише, али само до на врата од дворане па се вратише. Унутра у дворану уђе с њиме само један мали кепец и два млада дечка, који му служаху као дворске будале. Султан пређе преко дворане к узвишеноме једном споду, на коме је било спремљено седиште за њ. Седиште је то било нека врста софе, застрвене црвеном кадифом, а долазило му се по степеници од 4 до 5 ступања. Султан се посади прекрстивши ноге као оно абације у нас. Три везира, који царством управљају, посадише се мало по даље од њега. Други достојанственици из свите његове изиђоше и сами на узвишени онај под, те се наместише уз зид и што само може бити даље од султана. Овамо доле, а лицем према султану, посадило се двадесет Влаха властелина, које султан држи као таоце, да ће се земљаци њихови добро владати. У овоме другоме оделењу дворане поставили су били око 100 калајних чинија у свакој пилав и по комад овнујскога меса. Кад је већ сваки заузео своје место онда уведоше унутра једног Бошњака, великог господина, који тврђаше да круна краљевине босанске по праву њему припада, па је дошао да се за њу султану поклони и да иште у њега помоћ противу садашњега краља. Пошто се поклонио поведоше га и дадоше му место

поред паша. Уведоше за тим Бошњакове пратиоце и посадише их иза њиховога господара. Кад се и то сврши, послаше по миланског посланика. После поздрава (врло благонаклонога са стране султанове) одведоше га и посадише управ поред оног великог господина Бошњака, а пратиоце посланикове одмах иза њега до пратиоца Бошњакових.“

За тим се описује како се изнесоше пред султана некаке ђаконије у судовима од сувога злата и како расположише калајне судове с пилавом и овнујским месом, све по један суд међу четворицу од присутних гостију. Султан једва да се дотаче јела па се диже. Свирачи, који су стојали у једноме куту ове дворане, одмах ударише у дивљачно свирање, и усред бубњаве таламбаса и пиштања зурала, „сенка алахова на земљи“, праћена кепецом и дворским будалама, остави дворану, у којој рицали царски, велики господин из Босне и посланик милански остадоше да са својим пратиоцима доврше пилав.

Врло је тешко да се човек отме од мучних мисли, кад се загледа у слику, која је напред. Онај „велики господин” из Босне који је дошао да тражи круну босанску у Једрену и да одатле поведе војску турску на земљу своју да ли је тада помишљао како ли ће једнога дана сенка личности његове да падне на бео лист историје?! Жудео је да за потомство остане у слици краља на златном престолу, с круном на глави, с мачем у левици, са скиптаром у десници. И опет на листу хартије на који је пала сенка његова, видимо само човека једног, који у селамлику цара турског седи пред калајним судом с пилавом и овнујским месом, збуњен можда церекањем султанова кепеца и досеткама дворских будала. Како се по

гдекоја страшна иронија нађе у историји! Име је овоме претенденту — Радивоје Остојић. Он је син бившега краља Остоје. Његова је радња управљена била противу тадашњег краља босанског Тврткa III-ћег[1].

Милански је посланик чекао пуних дванаест дана за одговор на испоруку, коју је учинио. Најпосле одговорише му: „*Султан би радо учинио свашта у хатар своме драгом пријатељу херцегу Миланском. Али султан налази, да је садашње захтевање његовога пријатеља са свим неупутно, управо несмислено. Турски цар не може напуштати земље које је на сабљи задобио. Нити има повода к томе, нити хоће да жртвује прилику, да војсци својој даде посла у Угарској. Ово тим мање, што се до сада још ни који пут не сукоби с краљевом војском а да је није разбио, као што је то целоме свету познато!*“[2]

Одговор је пун крепости. Добро показује свест турску о снази новога муслуманскога царства и о немоћи хришћанских држава на истоку, и истинито је означио право стање ствари. Брокијер додаје: „*Посланик је до душе знао да је све то тако јер је и сам присуствовао последњој погибији Жигмундовој пред Голупцем. Управо је у очи саме те битке оставио био стан, пошав нарочитом посаобином к султану*“[3].

Посланик је милански оставио Једрене 12, Марта 1433. Он је имао налог да се у Италију врати сувим ударивши најпре кроз Србију на деспота Ђурђа па после на Будим. Према оној скици о аудијенцији у

[1] Вид. Orbini, 367. — Schimeck, 110. — Вид. и мало ниже писмо дубровачког већа сабору базелском. Lettere e Commisioni di Levante, Rad VII, 236.

[2] За све ово вид. Broquière, стр. 258.

[3] Broquière, на нав. м.

султана нека овде мимогред пристану две три црте са њихова пута кроз Турску, које карактеришу време оно: „У Једрену имадох прилике да видим многе Хришћане оковане у ланце које доведоше ту да их као робље распродаду. По улицама просе милостињу. Срце ми се пара кад помислим какве ужасне патње јадници подносе![2] И опет: „15 Марта пролазећи кроз долину коју Марица наводњава, сретосмо 15 људи и 10 жена, повезаних ланцем око врата. То су били Бошњаци, које Турци заробише приликом једнога од својих упада у ту земљу. Два Турчина водише их на продају у Једрене".[3] И опет: „У Крушевцу видесмо лепу једну жену од господског рода из Угарске. Њезин нас је положај ражалио. Мађар један потурчењак, човек најнижег реда, оте је приликом једног упада у Угарску па је сад држи као жену. Она се заплака кад нас виде![1]»

Од Једрена до Крушевца путовали су на коњима 10 дана Од Крушевца до Некудима, пољскога двора деспотовог, путоваше два дана. Стигоше дакле у Некудим 24 Марта пред вече. Да на овоме месту опет погледамо на скицу како ју је честити Брокијер сам нацртао:

„Дођох у једно место или управо пољски дворац, који се зове Некудим. Овде је деспот наместио себи стан, јер је земља плодна, и има у изобиљу шуме и вода са свачим што је потребно да се ужива лов хајком или соколима, чега је деспот врло велики љубитељ. Ми нађосмо поменутога господара у пољу и баш

[1] Broqnière, 266.

[2] Broquière, 267.

[3] Broquière, 279.

се бејаше упутио к реци да лови са птицама. С њиме бејаху троје деце његове око педесет коњаника и један Турчин. Овај бејаше дошао од стране султана да га позове да пошље на војну једнога од својих синова са својим контигентом. Јер осим данка који деспот плаћа, један је од наметнутих му услова, да кад год султан заиште ваља још да пошље и свога средњега сина с хиљаду или осам стотина коњаника . . . . . Деспоту има око 58 до 60 година. Он је леп човек и великог стаса, (un grand et bel homme.) Има три сина и две кћери.. Синови су му веома лепи: најстаријем може бити до 20, средњем 16 а најмлађем 14 година и сва су тројица као и отац им, врло пријатне спољашности (d'un exterieur très agrèable) Којих су година кћери деспотове не знам. Кад деспот, пошто пружи руку посланику (миланском), даде руку своју и мени, ја је пољубих, јер је такав обичај. Сутра дан идох му с послаником у двор на подворење. Дворанство му је доста многобројно Све су то веома лепи људи и по грчком закону, кога се држе, носе дугу косу и велику браду".[1]

С доста поузданости можемо замишљати, да је Бенедето од Фурлине причао деспоту Ђурђу о одговору који је у Једрену добио о ствари која се и Ђурђа у толикој мери тицала. О чему је француски витез говорио у пољскоме дворцу деспота српског са српским витезовима, о томе нам бар од чести дају рачун његове белешке. Тако н. пр. на једном месту он каже: „у деспотовоме двору причаху ми, да има војвода неки по имену Дизем-бег, коме је поверена команда на граници турској од Црнога мора до Вла-

[2] Broquière, 276.

шке, од Влашке до Босне командује Синанин-бег, а одавде до Славоније, то јест све тамо преко Мораве Исакбег»[1]. „Казаше ми такође, да је она војска, коју Турци купе, одређена за Арбанију, јер им је десет хиљада људи, које су пре тога тамо послали, како веле, побијено»[2]. Без сумње се разговор дотицао и великог црквеног сабора у Базелу, јер Брокијер бележи: „у овоме месту (у Некудиму) видох и једног владику и једног доктора богословља које је сабор базелски послао ка грчком цару у Цариград.»[3] Може бити да су и у Некудиму запиткивали путника Француза о јуначкој земљакињи његовој „девици Орлеанској» коју само пре годину дана (г. 1432) Енглези живу огњем спалише![4]

Ако се на двору српскоме икада помишљало, да још може бити да се мирним путем дође до погодбе (компромиса) с Турцима, — до погодбе која би осигуравала Србији бар све оне земље, које је имала за деспота Стефана, — сада се резултатом Бенедетове мисије свако надање у томе погледу разбило. С пролећа 1433 деспот је Ђурађ добио нов један доказ да се српске земље могу повратити од Турака само сабљом у руци. А тим самим Србија је опет и с нова упућивана, да ради на развитку своје војне снаге и на што већем зближењу с Европом а у првој и непосредној линији с Угарском. Да то осигура Ђурађ ја био спреман да чини велике жртве у интересима

[1] Broquière, 279.

[2] Broquiére, 273.

[3] Broquière, 280. Та два духовника били су: владика Лаузански Лудовик и Лудовик од Визе, посланик краља португалског на сабору. В. Aeneae, Silvii, De Concilio Basilensi, II, 95.

[4] Брокијер каже да га у Цариграду много питаху о томе догађају. 230

светским, само је желео да му се не траже жртве у ономе, што је сматрао за небеске интересе своје душе.

Можемо, без опасности да грешимо, узети, да су онај владика и онај доктор богословља, — које Брокијер виде у Некудиму као поклисаре базелског сабора к цару грчком, — и деспоту српском донели позиве, да пошље преставнике своје у Базел на сабор, те да се поради на уједињењу обе цркве. Још је сигурније, да се Ђурађ не хте одазвати томе позиву. Никада Срби нису имали мање воље да покушавају компромисе с римском столицом, него баш те године 1433. Тада управ највећу своју прозелитску ревност развијаше по Босни папин легат Пицен (Jacobus Picenus de Marchia)[1]. Песницама и огњем доказиваху католичке пропагандисте, да је римска црква јединита истинита. Многи се народ разбегаваше са својих седишта; многи опет, не пуштајући Францишканце у своја села и своје куће, тукоше се с њима; а многи и пристадоше да приме све, што им се каже, само да их се беда на миру прође[2]. Верозаконских пећеника и прогоњеника из Босне било је без сумње доста у Србији, те је ваља да и то задобило Ђурђу име „*заштитника патарена*“ и „*хрђава хришћанина*»[3].

Она два духовника без сумње су јавили у Базел, како су у деспота Ђурђа мало воље нашли, да шаље преставнике своје на сабор. Међу прелатима је на томе сабору врло одлично место заузимао владика Иван Стојковић, родом Дубровчанин, човек од пространог знања, „*не само речит него и пун духа*»

[1] Farlati t. IV, 66.

[2] Вид Schimeck, Gesch. Bosniens, 110

[3] Barletius, — Orbini, — и др.

како о њему пише Енеј Силвије[1]. Познавајући велике свезе што их Дубровчани имађаху с господом и земљама српским, владика Стојковић писаше од стране сабора Дубровнику, да настане код босанског краља Твртка, Сандала Хранића, Радосав Павловића и српског деспота Ђурђа, да изашљу своје заступнике на сабор на коме се ради о уједињењу источне цркве са западном. Пада у очи што се непомиње Стефан Црнојевић.

У одговору своме од 5 Октобра 1433 Дубровчани по најпре моле свога земљака Стојковића, да им у сабора црквеног изради дозволу да могу трговати с неверницима на истоку, и да на дому могу сами бирати себи владике и црквене достојанственике. Што се тиче краља и господе босанске, која би ваљало да пошљу своје заступнике у Базел, кнез и веће дубровачко јављају, да се за сада не може ништа учинити, јер у Босни бесне ратови, почем Турци хоће да низвргну краља Твртка па да закраље властелина Радивоја. Него ипак они су чинили своје, па су по тој ствари писали војводи Сандалу, најмоћнијем међу господом босанском, тако и војводи Радосаву Павловићу и деспоту од Србије Ђурђу.

Мало после овог свог писма Дубровник оправи у Базел као поклисаре Мартола Ђорђића и Ловру Соркочевића, да између другога известе сабор „*како је настојавање Дубровачко у Босни и Србији остало безуспешно*"[2].

Ђурађ је хтео наслон на запад у политичком погледу, али је ствар вере сасвим одвајао од поли-

[1] De Consilio Basilensi, 14.

[2] За све ово вид. Lettere e comissioni di Levante извод од Матковића у Radu, VII, 236. — Вид. и Luccari, 90.

тике и у томе питању постојано је се држао начела: не упуштати се ни у какве компромисе.

Међу тим се Жигмундо крунисао у Риму 30 Маја 1433 круном цара немачког. У Јуну месецу исте године већ га налазимо у Базелу. Ту су му дошле жалбе од неких угарских градова деспотових противу финанцијских новштина Ђурђевих Цар је у исто време нашао да се у саборскоме кругу име деспота српског не помиње с много симпатије услед онога, што је већ познато било о његовоме држању. Под утисцима таквих момената и још онако испуњен славом свога скорашњег крунисања, Жигмундо је писао оно писмо деспоту Ђурђу, о коме већ напред помињасмо, и у коме га подсећа како је и сам обећао, да очува права и слобоштине тих градова. У осталом овај је ситни интермецо остао без утицаја на велику политику Србије и Угарске.

С пролећа те године турска је војска под командом санџак-бега Алије Авраназовића (Евреносова сина) упадала у Арбанију, али је била потучена. Мало позније исти је Али-бег предводио једну војску која је упала била у Босну да отме престо за претендента Радивоја. Али ни овај пут те године Али-бег не имађаше среће. Сами турски извори признају да су Босњаци (на сву прилику под командом војводе Радосава Павловића, на којега су земље Турци прво и морали ударити) потукли војску турску до ноге[1]. Турски историци као да те погибије доводе у неку свезу с оним великим помрчањем сунца, које се десило те године 17 Јуна у Среду по по дне, а о коме и они као и наши летописци помињу с очевидним

[1] Вид. у Левенклава стр. 19.

знацима дубокога утиска, који је тај феномен на народе учинио[1]. Уз све ово допирали су до Једрена гласови о крунисању Жигмундову, о његовом путовању по Италији и Немачкој. Све ово скупа као да је у неколико узнемиравало порту. Свакојако несумњив је факат, да је султан у онаким приликама рад био да за коју годину остане у миру с Угарском, те с тога опреми нарочиту посаобину с даровима у Базел честитајући Жигмунду крунисање за цара у Риму. Жигмундо је с великом помпом, с круном на глави, седећи на престолу, окружен господом и духовницима све то у најсјајнијем окруту, примио посаобину султанову 1 Новембра 1432 у једној базелској цркви која је на ту цел претворена била у дворану за аудијенцију. Том се приликом по ново утврди примирје између цара и султана[2].

На сваки начин цар је Жигмундо те године стојао на највећој висини славе и моћи своје. И у тој истој години Ђурађ је уговарао срођивање свога дома с родбином цара Жигмунда.

Катарина старија кћи Ђурђева, израсла је баш у дивну девојку, украшену свима врлинама. Међу српском господом било је можда, — не може бити да није било, — господичића који су уздисали за Катарином; али су велика госпоштина госпође Јерине и далеки политички замишљаји Ђурђеви за-

[1] Год. 836 (= 1433) у среду по по дне би помрчање сунца тако, да се скоро ништа видело није“ — Турске кронике у Левенклава, 19. — „**Въ лѣто** 6941 (= 1433) **Іуни** 17. **въ срѣдоу помрьче сльнце въ полоу дне** (въ час. 3. **дьне**) **по въсен въселиенѣи и звѣздамь явлштимь се яко въ нощти.**“ Летописи 265.

[2] Hammer, I, 445.

тварали капије на двору пред сваким просиоцем из земље Србије. У Арбанији је било господе, која су се хвалила да у њиховим жилама потиче процеђена пурпурна крв старих Комнена и плава крв најславнијих међу славним Норманима. Али су династе арбанашке пропадале; они што остадоше, остадоше без новаца и имања да броје дане жалосне једне екзистенције, која живи од успомена на прошлост, а очајава не видећи нигде будућности своје. Ни међу свом богатом и сјајном господом угарском није било прилике за Катарину Бранковићеву, — можда прилике младој лепој и богатој девојци али не кћери Ђурђа Бранковића „деспота од Србије и господара од Арбаније“ који удадбом кћери пре свега тражи себи пријатеља.

Али је царица Варвара, жена Жигмундова, имала младог брата грофа Улриха Цељског, који тражаше себи добру прилику, да се жени. Улрих је бацио био око на Катарину Бранковићеву. Коплименат је то пре свега био лепоти Катарининој, јер један Цељски никада не би узео жену, која је без великих личних дражи. Не каже ли, у осталом, и велики познавалац ондашњих жена и женске лепоте, владика Енеј Силвије Пиколомини, потоњи папа Пије II, изреком за Катарину, да је била „*лепа и поштена*“![1]. Него карактер Улриха Цељског даје нам основа мислити, да је он гледао поглавито на велико богаство деспота српског и на велики политички уплив, који је он вршио од Карпата па далеко иза Балкана.

Рачун деспота Ђурђа изгледао је дубоко смишљен и добро разрачуњен и опет се Ђурађ у Улрику Цељском страшно преварио. У место да буде један

[1] Aeneae Silvii Hist, Friderici III. стр. 104.

елеменат снаге за деспота, Улрик је временом постао елеменат слабости његове. У место да удадба Катаринина за Улрика буде извор среће и задовољства за старога деспота, она је се претворила у извор туге и свакојаких фамилијарних и других неприлика.

Енеј Силвије оставио нам је слику Улрика Цељског. „*Човек висок стасом, испупчених прсију, крупних костију, сувоњав, танких голеница, бледог лица великих крупних очију нешто закрвављених, гласа промуклог. Што се тиче карактера био је поношљив и високоуман, бистар и оштар памећу, али непостојан и променљив. Неуморан на раду, неуморан љубећи жене. Реч задану слабо је кад држао, умео је да се прекрива и претвара; туђе је отимао, своје расипао; брз је био да од речи одмах на дело пређе*"[1]. Ово није још ни из далека оно најгоре, што о њему Силвије, који га је лично и то врло добро познавао, каже. У опште су грофови Цељски били познати као људи у моралном погледу грозни међу грознима. Отац Улриков, гроф Фридрих, убио је своју жену, матер Улрикову, за хатар једној од својих наложница. Из суревњивости дао је убити и једног младог властелина, који га је дворио био, а на кога је, како му се чинило, једна љубазница његова око бацила[2]. Његова безобзирност и његов цинизам, прешли су били већ у приповест[3]. Кад су му као старцу од осамдесет и неколико година неки пријатељи поменули, да би време било да престане са својим похотљивим животом па да помишља на гроб, он им

[1] На нав. м. 104.

[2] Aeneae Sylvii Hist. Frider. III, 105.

[3] Вид. анегдоте о његову цинизму у Aeneae Silvii Comment in Dict et fact, Alphonsi Regis, 6. —

одговори: Не само да помишљам на гроб него сам и смислио да ми се на надгробној плочи напише: „*Овде су за ме врата у пакао; шта ћу тамо наћи, то не знам; али шта на овоме свету остављам то знам; сваког блага земаљскога имао сам из обила, али од свега ништа собом не понесох, нити од оног што попих, нити од онога што поједох, нити што похотљивошћу, која се чињаше неугасна, обљубих*"[1]. Није чудо да овакав човек није ни у шта веровао и да је се неверништвом својим хвалисао, нити је чудо да је такав човек био ужасан тиранин народу по градовима и земљама, којима је владао.

Сину таквога оца деспот је Ђурађ давао своју ћерку Катарину с богатим миразом. За њ је меродавна била политична моћ и уплив грофова Цељских. У оцу зета свога Улрика, Ђурађ је гледао оца царице немачке, краљице чешке и угарске; у њему је он видео бана од Славоније, и у извесном случају краља босанскога! Јер 2 Септембра 1427, дакле на скоро после смрти српског деспота Стефана Високог, краљ је босански Твртко III, потписао акат један, којим проглашава да у случају да умре без деце краљевски престо босански има наследити Херман, гроф Цељски, дед Улриков, који је по матери својој Катарини и сам био сестрић краља босанског Твртка II[2]. А осим свега Цељије су имали великих баштина и у Угарској а тиме и знатног уплива у државном сабору угарском, којега су чланови били.

Ђурађ је уговором брачним осигурао да Катарина и поред свога католичког мужа, остане верна православној цркви; и не само то, већ да и сва деца,

[1] Aeneas Silvii, Comment. in Dict. et fact. Alph. Begis I, 6.

[2] Вид. Schimeck. Geschi. v Bosnien 108.

која се из тога брака изроде, буду крштена и одне гована у православној цркви. Овоме ће се докази видети у даљем току ове историје.

Удадба Катаринина за Улрика, правила је велику сензацију по народу нашем. Не би је иначе помињали летописци наши, који готово без изузетка најкраћим и најсухопарнијим начином бележе само оно, што мисле да је од великог значаја, или што је на народ па и на њих дубок утисак учинило. „**Въ лѣто** 9942 (= 1434) **Априла** 20 **оудаде деспоть Гюрагь дьштерь свою Катакоузиноу за Орлиха**", веле наши летописци.

Живот и срећа красне и племените једне жене поклоњени су били грозном једном човеку.

Како женидба та није била ствар љубави већ ствар политике, то је се и политика српске државе везала у неколико и донекле за личност зета Ђурђева. Али је Улрих Цељски био један од оних фаталних људи, који доносе несрећу свакоме, ко с њиме у додир дође.

ГЛАВА ДЕВЕТА.

ОДНОШАЈИ ЂУРЂЕВИ ПРЕМА ПОРТИ. УДАДБА МАРЕ БРАНКОВИЋЕВЕ ЗА СУЛТАНА МУРАТА. год. 1430—1435.

Напоменули смо, да је на порти имала једна партија, која није била ни мало задовољна с миром српско-турским од године 1428.

У опште се може казати да је на порти у Једрену било две партије. Једна је партија мудрих дипломата, која је желела и настојавала, да се не преухитри сувише наглим освајањем хришћанских држава. За њу је врло јасно било, да би се сувише наглим ширењем без довољног унутрашњег консолидовања будућност османске царевине компромитовала, јер би се тиме европске државе присилиле на коалицију, а таку коалицију спречити био је први задатак практичке политике турске. На челу ове партије стојала су три главна везира царска: Мехмед-Сарица-паша, Халил-паша и Хамза-паша,[1] који су као нека врста министарског савета имали у својим рукама и врховну управу државну.

Друга је партија била састављена од главнијих заповедника војске, а нарочито оних, који су на граници заповедали. Чули смо већ како су Броки-

[1] Luccari, 88.

јеру у пољскоме дворцу деспота српског, Некудиму, причали, како на крајини турској од црнога мора па до (западнога) краја Влашке заповеда Синан-бег, одавде до на границу Зете Исак-бег, на ниже на крајини према Арбанији Али-бег, а к томе можемо додати још да је у Епиру а према Мореји командовао Турахан-паша. Ови људи, занатом војници, нису се могли измирити с политиком оклевања, коју су везири цареви у Једрену хтели да воде. Тим мање што стојећи на самој граници према хришћанским државама, односно према хришћанским областима у којима се колико толико независног рада сачувало. бивали су сведоци од чести великој унутрашњој слабости тих крајева (раздор у Босни, борба млетачких и српских интереса у Зети, борбе и узајамна протеривања малих династа по Арбанији и Епиру, борба латинског и грчког елемента у Мореји!) а од чести спремањима и агитацијама за спремања противу Турака! Нарочито су турске војводе бодрим оком мотриле на све оно што деспот Ђурађ ради. Оно велико аргатовање народа српског на оправљању старих и подизању нових градова, путовање Ђурђево у Солун, његове финансијске реформе, умножавање војске српске, свезе деспотове с Грцима у Мореји, свезе његове с Угарском, у којој се од 1430 закон о устројству војске дискутује, — све је то с основом узбуњивало вернога слугу султановог, Исак-бега сина Евренос-паше, онога који је на Косову својим војним искуством допринео к победи турској. У извештајима, које је слао порти, Исак-бег је непрекидно престављао, да је права и неопходна потреба турских интереса, да се Србија заузме коначно и влади Ђурђевој крај учини. Мурат Драгоман прича, да је

Исак султану говорио: „*Турци не могу бити на миру и у сигурности, доклегод је Ђурађ у Србији, јер он је тај који Угре у Европи, и Карамане у Азији противу Турске дражи.*"[1] У самој ствари, како Мурат Драгоман додаје, Исак-бег је имао и личну мрзост према деспоту, јер је овај тако своје границе чувао да су Исакови људи, кушајући чешће да плене по земљи српској, враћали се много пута с крвавим главама а без икакве плени.[2]

Али је сјајним својим и непрекидним даровима деспот Ђурађ умео да задобије на порти и моћних пријатеља. Стари Мехмет Сарица као да је и иначе био лични пријатељ с Ђурђем. О другом везиру Халилу турски извори и сами причају, да је био ненаситљив што се новца тиче, и да је примао мито од Хришћана. Брокијер на једном месту каже да се ни једноме турском великашу не може прићи без каквог по доброг поклона. Из једнога званичног акта млетачког од 1431 године видимо, како сенат овлашћује командавта Скадарског да обећа Али-бегу (брату Исак-беговом) до 500 дуката годишњег мита, ако да реч да не узнемирава млетачке земље у Зети.[3] За деспота Ђурђа Мурат Драгоман каже изреком на једном месту, да је по поклисарима својим, осим данка султану, слао још и богате поклоне пашама.[4] Осим

[1] Lewenclaw, Historiae Musulmanae, 547,

[2] «Quoties vero cumque dictus Jshacus begus in vicinovum agros excurrere, praediae abigendae causa, volebat: Vulcoglius (Zirfiae Despota Georgius) instituto begi prodito, quo minus ille spolii, opimis potiretur, impediebat, ideoqie spe sua deceptus Jshacus plerumque vacuus dominu redibat.» Lewenclav, 540,

[3] Acta Arch. Uen. II, 170.

[4] «Bassis etiam sua separatim dona tribuens» Lewenclaw, 541.

свега на Порти је у оним годинама био „канцелар за словенски језик", неки Ђорђе из Дања, који је радо помагао својим земљацима.[1] Свакојако сва усиљавања Исак-бега и војне странке на порти од 1429 па до 1434, разбијала су се о златне аргументе деспотове. Брокијер је за свога бављења у Једрену с пролећа 1433 често слушао о надметању оне две странке око султана. Он прича да је Мурат онима, који му световаху да без икаква одлагања заузме Србију одговарао: „*Не, јер ја овако од ње имам веће користи. Кад бих је заузео, ваљало би ми да је дадем каквоме моме робу, од кога не бих видео ни пребијене аспре, а овако од Србије имам педесет хиљада дуката годишње!*[2]

Него у колико су спреме деспота Ђурђа даље корачале и сазревале, у толико је све теже далазило његовим пријатељима на Порти, да га бране. Преставке Исак-бегове ако нису постигле да султана на Србију дигну, бар су пооштриле сумњу и подозревање његово према Ђурђу. Ако је Ђурађ имао непријатељских планова противу Турске, он се на томе путу није могао уставити, и сваки нови корак његов био би нов доказ противу њега. Такав један доказ није дао дуго на себе чекати.

Напред смо спомињали како је турска политика ишла за тим да спречава савез хришћанских држава и нарочито савез Србије, Босне и Влашке с Угарском. Видели смо да је и главна мисао мира од 1428 била да одвоји Србију од Угарске. Видели смо, да је крунисање Жигмундово у Риму направило нешто немира на Порти. Видели смо да на Порту долажаху извешталји који престављаху Ђурђа деспота као опасна по турску царевину. И сад на један пут Порта виде како се у Априлу 1434 сјајном свадбом у Смедереву деспот српски срођава с братом краљице Угарске и Чешке и царице Немачке! Свадба је та отварала једну од оних политичких перспектива, које су Порти бриге задавале. Можемо замислити да је султан био пун гњева према деспоту Ђурђу.

[1] Luccari, 88

[2] Broquière 278.

Тешко је данас јасно видети конац којим су догађаји ондашњи везани и показати праву и логичну свезу њихову. Свакојако прво је што видимо, кад од свадбе Улрика Цељског и Катарине Бранковићеве погледамо правцем к Једрену, да султан позивље да му на порту дођу погранични команданти, а по именце Исак, Синан, и Турахан паша,[1] ради саветовања о неком важном војничком подузећу. Мурат Драгоман до душе каже да су они тражили том приликом дозволу да упадну у Арбанију, али ту је име Тураханово који командоваше у Епиру, помело Мурата. Друго је што видимо, да Порта заузимље одсудно непријатељски положај према Србији; почиње да прикупља војску од које авангарда већ и предузимље нападе на границу српску.[2]

Одмах за тим видимо где Ђурађ шаље посаобину у Једрене с богатим даровима за султана и за паше.[3] Мурат Драгоман каже изреком да је то с тога учинио што је видео, да султан намерава да га нападне и државу му разори.[4] И византијски историци

[1] Lewenclaw, 540.

[2] Мурат Драгоман у Левенклава, вели да је султан већ и узео био све што је некада Ђурђу дао био. 541.

[3] Lewenclaw, 542.

[4] На ист. м.

Халкохондил и Дука помињу, да је Ђурађ послао посланике на Порту да моли за мир[1].

О томе шта су радили српски посланици у Једрену имају две верзије. Обе се у главноме слажу у томе да су настојавали да умире Порту о значају удадбе деспотове кћери за шурака цара Жигмунда, уверавајући да она нема политичког значаја. По једној они су нудили да се Србија уговором подјемчи султану, да угарска војска не ће никад преко Србије нападати на турску царевину, другим речима, да Срби не ће пропуштати Угре кроз своју земљу да на султана ударају.[2] Нудили су даље и друга јемства да она удадба није политичке природе, а на име изјављиваху готовост своју и на веће дужности вазалске, већи данак, ваља да и већи контингенат помоћног кора и т. п. А по другој опет верзији, Ђурађ, да би утишао буру, коју је удадба Катаринина за шурака краља угарског и цара немачког начинила, изјављиваше готовост да се и са султаном женидбеним сродством веже, нудећи му своју млађу кћер Мару за жену.[3]

Него имају прилике са којих је далеко већма за веровање, да је предлог о женидби Муратовој Маром Бранковићевом изашао са стране Порте, а не са стране самога Ђурђа. Ђурађ је лично мрзио Турке; његово верозаконско осећање било је врло дубоко; његово отачанско осећање у опште нежно, и нарочито је

[1] Chalcohondylas; VII, 113; — Ducas стр, XXX, 205.

[2] Hoc etiam stipulato promittebat, nequaquam se permissurum, uti per fines suos ex Hungaria damnum Sultani finibus inferetur, Мурат Грагоман у Lewenclav, 543. Само што се ставља ово у годину 1429. премда се из целог контекста види, да оно о чему прича пада на доцније године.

[3] Турске кронике у Левенклава са нов. м. — Ducas, cap. XXX, 505.

нежно могло бити према мезимици Мари, којој тада није могло бити више од 13—14 година.

С друге стране имају прилике, које чине те је са свим за веровање, да је она мисао произашла са стране Порте. Турским је државницима најближа и непосредна циљ била, да не даду да се може утврдити савез српско-угарски. Везавши деспота сродственим узима за султана, Порта би га довела у подозрење код Угарске и код хришћанске Европе. Она би тако посејала неповерење према Ђурђу на оној страни, са које је он помоћ очекивао. Осим свега женидба султанова Маром Бранковићевом ојачала би по ново претензије, које је Порта већ на Србију правила на основу женидбе Бајазита Илдирима Лазаревом Милевом.

У осталом има и позитивних историјских сведочанстава за то да су Турци сами искали Мару за султана као јемство да удадба Катаринина за Цељскога грофа нема непријатељског смисла противу Порте

Византијски историк Халкохондила каже изреком: „деспот је оправио к султану посаобину молећи за мир и изјављујући готовост да плати онолико данка колико султан одреди и готовост да се у свему и свачему покорава заповесттма султановим. *Али Султан посла к деспоту свога Сарице-пашу и преко овога искаше да му деспот кћер своју за жену даде*[1].“ Изгледа као да Порта није нашла да су довољне гарантије, које је Ђурђева посаобина нудила. Без сумње је посланицима изјављено да би се једина женидба Султанова Маром Бранковићевом могла сматрати као таква гарантија. Српски посланици очевидно

[1] Chalcohondylas, Lib, V, c. VII. 113.

не имадоше наставлење да о таким предлогу преговарају, те први везир султанов Мехмед Сарице паша (по Орбину Халил) дође у Смедерево.

И Мавро Урбин каже не само да је султан послао везира да иште од Ђурђа данак и кћер Мару, него још додаје: „*Ђурђа је овакав захтев дубоко погрузио; данак да даде радо пристајаше; али да кћер даде, то га је тешко мучило*"[1]. Не само разлози личних осећања, него и разлози политички уздржавали су Ђурђа те не могаше лако да се реши, да пристане на захтевање. Он је без сумње прозирао у задњу намеру њезину, нити је могао да се вара о несрећном моралном утиску, који би удадба Марина за Мурата чинила на његов народ хришћански и на хришћанске суседе његове. Али и ако је било тешко примити услове турске, још је теже било у оном часу непримити их. Не прими ли их, онда је рат ту и то рат целе царевине турске с једном једином Србијом. На коалицији се хришћанској једнако радило, али на несрећу она још сазрела није била. Цар византијски Јован Палеолог тек се спремао да иде у Италију да свечано пристане на унију. У Угарској закон о војној оргрнизацији још није ни вотиран! Мине су се намештале у потаји на више страна турске царевине, и у Азији у Караманској, и у Европи у Арбанији. Али су по несрећи ти тајни лагумови често прскали пре времена не дочекавши згодан тренутак заједничког удара са свих страна. Кад би Србија могла да проведе још коју годину у миру па да дочека да хришћанска коалиција сазре, онда би још све могло да се натраг задобије. Али султан не

[1] Mavro Orbini. 324. — И Лукари каже да је Ђ. «*преко своје воље*» Мару дао. Luccari, 105.

хтеде да чека: или Мару или Србију, — практички једно од тога двога имао је Ђурађ да бира.

У једној од сјајних дворана нове деспотове палате у граду смедеревском држало се државно веће да донесе одлуку о овом деликатном и опет тако одсудно политичком питању. Деспотовица је Јерина учествовала у свима главнијим седницама државног већа, а тада тим пре, што се имало да решава о судбини кћери њезине. Јерина је говорила, не као жена, не као мати, него као мушка глава која хладним оком мери стварне и политичне интересе престола српског. То још не значи да жена Јерина није уздрктaлом руком претиштала узбурено куцање срца једне матере, у часу кад је кнегиња једног народа изрицала да *има* рачуна, да се Мара даде султану. „Побеђен речима своје жене Јерине, деспот *најпосле* пристаде, надајући се, да ће тиме сасвим задобити и измирити Мурата", вели Орбинија.[1] Дука опет вели, да је Ђурађ полагао услов да му се од стране султана мир заклетвом потврди.[2]

Везир Мехмет Сарица одмах у име свога цара положи заклетву[3] и даде обележје султановој заручници. Деспот је захтевао, да му се даде нешто времена да опреми девојку.

Све је ово могло бити око средине године 1434.

Глас, да је Мара Бранковићева постала заручницом цара турског, учинио је дубок утисак на народ српски, а још дубљи кад се рашчуло. да је се деспот устезао да реч своју даде док га Јерина својим раз-

[1] Mavro Orbini, 325.

[2] Ducas XXX, 205.

[3] Ducas, на ист. м. — Да је Сарица прстеновао Мару Chalcohondylaz, V. 242.

лозима на то приволела није. Догађај је тај знатно повећао непопуларност већ и онако непопуларне Јерине. Можда се тада пронео по народу сарказам: „*Чудо што Јерина и нокте не бојадише као Туркиња.*"[1] Овај оштроумни, бистри народ, толико осетљив према повредама својих назора и својих осећања без сумње је још онда давао уз гусле а у народној песми израза ономе шта мисли о томе делу Јеринином. Црним бојама и мрком сатиром црташе он госпођу Јерину, која толико држи хатар Турцима, да воле кћер своју дати цару турском, него ли хришћанскоме „Филипу Мађару". Позније је услед веза с Русијом дошао у антитезу и „од Москова краљу." У томе је погледу знаменита народна песма „Ђурђева Јерина",[2] у којој се огледа, како је народ схватао да ће се удавање Марино за султана свршити најпосле давањем српске земље Турцима, јер: „*Турчин хоће земљу од мираза, — Хоће земљу, хоће и градове!*" И тај народ, који је своје резоновање певао у песми, и који још није збрисао зној с чела свога аргатујући на зидању градова, без сумње се питаше: па што ми аргатовасмо? Што зидасмо градове да спречимо Турчина да отме Србију, кад ће цар турски кроз бисером искићену ложницу кћери деспотове у Србију да уђе?! Двор је деспотов мислио да великом једном жртвом искупљује боље изгледе на бољу будућност. Може бити да је властела тај назор делила. Маса народа, рекао бих, осуђивала је свезу крвног сродства с Турцима, и гледала је у томе само знак

[1] Предање о развалини Бакићевог двора испод Венчаца. Видовдан бр. 43, 1861.

[2] Вук, I, 478.

[3] Бранковићев Летопис, Arkiv II. 19.

нових несрећа. Њезине су зле слутње знатно порасле кад се 6-ог Декембра те исте 1434 потресе земља[3]. Шта ли су старци српски синовима својим тада говорили? Да ли то свеци метаху прилике да објаве смрт каквог великог човека или и пропаст царства каквог? Или се само српска земља стреса, што ће најлепша и најпоноситија српска девојка да уђе у султанов харем царицом да се зове, робињом да буде?!

И утисак ван Србије на хришћанске народе није могао повољан бити. Католици су на сву прилику погледали на то, као на један доказ како „није чиста вера шизматичка", и по неки писци католички узели су то, као нарочити доказ безбожништва Ђурђевог[1]. Али је непосредно дејство у политичком погледу у неку руку и добро било. Тешко је казати пресудно, али је врло могућно да је прстен Марин погнао Угре да мало живље и озбиљније раде на главној цељи своје спољашње политике. Свакојако факат је, да је краљ и цар Жигмундо пред свршетак те исте 1434 године дошао из Немачке у Угарску, и да је 14. Марта 1435 год. на сабору у Пожуну (Пресбургу) једва једном вотиран закон о војној организацији Угарске.[2] Има нека основа мислити, да је Жигмундо и по једном другом правцу почео живље дејствовати, на име да створи Турцима заплете и неприлике на више страна, као што ћемо мало ниже видети.

Прстен Марин као да је и Млечане пожурио, да своје размирице с Ђурђем у ред доведу. Те су

[1] «Giorgio Vucovich Despoto della Servia huomo . . . *maculato per haver data per moglie sua figluola ad Amorath* ch.« Fatti illustri del Signor Giorgio Scanderbegh, d' incerto auttore. Стр. 275. в. у Сансовиновом издању.

[2] Gebhardi, II, 236, и други.

размирице у први мах потекле отуда, што се уговор од 1426 међу Србијом и Млецима ни са једне ни са друге стране тачно извршио није. Умножиле су се после услед трвења суседних млетачких и српских власти, које су се суревњиво гледале. Деспот је поставио био за главног управника приморјем Зетским са седиштем у Бару некакога војводу Алтомана, човека енергична, безобзирна и који се баш ни мало журио није да задовољава жалбе и рекламације млетачких власти. Властеоска кућа, која је стојала на челу племену Ђурашевићима, и која се најпре одупирала (од 1421 па од прилике до 1427) да призна Ђурђа за господара, најпосле га је признала и као његов поданик чињаше штете Млетачким заштићеницима Которанима, и захваташе земље њихове. И Будванци у неким приликама оштећаваху млетачке поданике. Са своје стране опет Млеци још ни једном од год. 1426 не исплатише Ђурђу, што се обвезаше уговором од те године, да му годишње дају по 1000 дуката од прихода скадарских. Ово трвење постајаше последњих година (1432—1435) све оштријим, тако, да деспотове војводе и деспотове кефалије забрањиваху народу да с караванима и иначе трговином одлази у Скадар и у Котор.[1] Сад како се деспот Ђурађ удадбом једне кћери спријатељио с царем немачким и краљем угарским, и како се спремаше да удадбом друге кћери добије зета у султану отоманском, опрезна господа млетачка нађоше, да је добро, да се измире с Ђурђем. С тога 12 Јуна 1435 издаду Николи Мему пуномоћије, да може отићи

[1] За све ово имају докази у меморандуму млетачких рекламација, који је млетачки посланик предао деспоту Ђурђу 14 Августа 1435 као и у самом уговору од тога дана. Вид. Acta Arch. Ven. II, 287—300 и 301—306.

к деспоту Ђурђу и с њиме закључити уговор, којим ће се све размирице између њих измирити „*те да се међу њима мир, братство и пријатељство на вечита времена очува.*"[1] Мемо дође у Смедерево са сјајном посаобином и 14 Августа исте 1435 потпише уговор којим се расправљају све размирице између Млетака и Србије.[2] О овоме ћемо уговору мало ниже говорити из ближе.

Не знамо за сада поуздано је ли и у каквој свези с овим зближавањем између Млетака и Србије, стојао устанак у јужној Арбанији и Епиру. Зна се само да је папа год. 1434 објавио опроштај грехова свима оним поглавицама арбанашким, који се противу Турака борили буду[3]. Зна се даље да је се ове 1435 године на чело тога покрета ставио Аријанит Комнен Големи, један од оних ретких производа од укрштања крви српске, грчке, норманске и арбанашке, јунак један којим се Арбанија и данас поноси а о коме и наше народне песме имају нејасне спомене у Комнен — барјактару. Зна се даље, да је Аријанит Комнен те исте године потукао турску војску под Али-бегом Арбаназовићем у кланцима кандависким тако, да је се једва Али-бег сам спасао.[4] Никола Шпан (Ангеловић) који је се у Августу с послаником Мемом бавио у Смедереву а који је не само норманско-арбанско-српски властелин био већ и у сродству с Аријанитом с једне а с Бранковићима с друге стране, могао је бити у стању да двору српском

[1] Acta Arch. Ven. II, стр. 290.

[2] Acta Arch. Ven. II, стр. 299

[3] Hopf Griech. Geschichte II. 121.

[4] Chalcohondylas, V, 249; Hopf, на ист. м.

прича појединости о погибији Али-беговој и о ширењу устанка правцем к Аргирокастрону. Кад се о јуначкоме Аријаниту говорило те године у двору деспотову усред спремања за удадбу Марину, нико за цело слутио није, да ће кћи тога истог Аријанита, — Ангелина — једнога дана постати жена деспотовом сину Стефану.

Већ је и јесен наступала. Мурат је се вратио из Караманске, где је на високој једној планини лето провео.[1] Непријатељи Ђурђеви обраћаху му пажњу на чудноване појаве: Жигмундо се вратио у Угарску те почиње да уређује војску, сјајна посаобина млетачка части се у двору деспота Ђурђа у Смедереву, у Арбанији буну дижу господа арбанашка, која су више или мање у сродственим свезама с деспотом српским, и сам тај деспот, који је с очевидним устезањем пристао да обећа кћер своју цару, једнако оклева да доврши опрему кћери својој. Султан је нарочито због погибије Али-бегове војске био горко раздражен. Горак и пун подозревања био је наспрам онога опасногa старца на Дунаву.

По турским кроникама султан је већ издао био заповест, да се војска под Исак-бегом пут Србије креће,[2] кад у Једрене стигоше деспотови посланици. Донесоше поздрав од деспота, да је прћију своје кћери сад већ саставио, дарови су готови и султан нека пошље своје слуге, да му невесту доведу.

Доброћудни султан нашао се сад мало у неприлици. Сазва диван да види, шта да се одговори човеку, противу којега је војску сакупио, али који га сад тако лепо позивље, да дође да води невесту и

[1] Мурат Драгоман, Lewenclaw, 547.

[2] Sead-eddin, 85. — Lewenclaw на ист. м.

носи прћију. „*Везири и паше*", прича Мурат Драгоман, „*световаху султану: на сваки начин, дај довести невесту.*"[1]

Султан одреди једнога везира (по некима Халила, по другима оног истог Сарицу, који је Мару прстеновао[2]), даље евнухе Рејхан-агу и Урнек-агу, да са кадуном Исак-беговом и њезином пратњом по Мару пођу. Цареви су се сватови искупили били у Скопљу, па се одатле кренули на пут у Србију. На граници их по заповести деспотовој, дочека велики број господе и госпођа српских и с великим почастима спроведе у нову престолницу српску. „*У палати деспотовој*" наставља Мурат Драгоман, „*приме их с великом свечаношћу и сјајно угосте. Урнек-бегу предаду прћију све по списку, а невесту посланицима султанови који је у Једрене одведу*".[3] Византијски писац Дука, изреком помиње „*неоцењиво благо и скупоцене златом испреткане свите*", које су чиниле прћију Марину, као и велелепан пријем, којим су цареви сватови у Смедереву примљени.[4] Италијанац, анонимни преводник Дуке, вели да је „*деспот, који је био врло сјајан господар и врло издашне руке (molto magnifico et liberale) са великом славом и краљевском помпом дочекао везире цара Мурата.*"[5]

Мару су пратила и њезина два старија брата

[3] Lewenclaw, 549.

[1] Дука вели, да је Сарица Мару водио, Ducas XXX, 207; Аноним преводник Дуке каже да је султан послао по Мару «*најславније своје везире*» стр. 455. Халкохондил каже да је то био Халил-паша. Li4. V, 242.

[2] Lewenelaw, 554.

[3] Ducas, XXX, 207. «Eum (Sariciam) benigne as magnifice excepit despota; . . . . pronubus ille abducit virginem cum thesauris immensis, vestibusque auro intextis.» — Он каже да је и нешто земље у мираз дато.

[4] Ducae Historia, Jtalice interpreto incerto, 455.

Гргур и Стефан.[1] С њима без сумње и одабрана свита српских властеличића.[2] Какав су призор имали да виде те јесени сељани у долини Моравској, кроз коју су пролазили сватови Маре Бранковићеве! Шта ли су мислиле и осећале гомиле онога доброга народа, који рукама својим зидајући „градове Јеринине" устима куне, речима каља, а опет кад му господаре заболе и њега у срце такне, те сузама својим пере данас јучерање клетве своје — шта ли су мислиле и осећале гомиле народа, гледајући како се отегао дуг и сјајан низ, блистајући се у скрлету, злату и сјајним панцирима, преливајући се у разнобојној чоси и свиленим заставама, — гледајући како се сватови цара турског повијају кроз хладовинасте старе шуме српске. као сјајна шарена гуја с круном на глави, носећи у зубма српску „бисер грану"!? Шта ли је мислила она поносита госпођа у сјајноме двору смедеревском, шта ли је осећао онај пребогати сиромах, стари деспот Ђурађ? И она дивно лепа, млада, јадна девојка, — сјајно окићена жртва Србије змају османскоме! Још су браћа њезина јахала поред ње; још је слушала јеку српских звона са сеоских цркава; још узвике, благослове, јецања — ко зна, можда и песме — српских сељана и сељанака; — али јој евнуси коње воде и јаничари заставе носе. Шта ли је помишљало шта ли осећало праунуче цара Лазара и царице Милице, кад је погледало на стогодишње грмове српских шума, на питому долину моравску, на плаветне низове планинских ланаца, који се из даљине надвириваху један над другим?! Како би

[1] Ducas. па ист, м.

[2] Италијанац Аноним помиње «li cognati et li altri compagni della novizza.» 455.

пуна поуке и пуна узбудљивости била историја душевних покрета таквог момента! Али се откривање и описивање таквих покрета, нежних и дубоких, отимље сухопарним оруђима историковим, па се склања у вишу једну сферу, где такве покрете чистије око песниково може да сагледа, а нежна рука вештакова може да покупи и покаже.

Мара Бранковићева била је млада, лепа и пуна духа. О лепоти њезиној не налазе се спомени само у песмама и у предањима народним[1]. Сувремени историк грчки Дука каже, да је она лепотом и духом својим очарала Мурата[2]. Анонимни Италијанац преводник Дуке називље Мару „la piu bella".[3] Њезина лепота и њезине врлине биле су тако на гласу, да кад је г. 1451 постала удовицом, сувременик њезин, државник и историк грчки протовестијар Франца на-

[1] Народна песма пева како Јерина пише султану

«Чу ли мене царе Сулејмане!
Ја имадем лијепу ђевојку,
Што је таке у другога нема
У Турчина ни у Каурина:
Висином је цуре натхватила
Бијелијем лицем зачинила.» Срп. Нар. Пјесме из Босне и Херцеговине, Петрановићева збирка, 488.

У Збирци Б. Стојадиновића у песми «Два деспотовића» (из Босне) пева се:

Од како је свијет постануо,
Љепши цвијет није процватио,
Ко што веле и говоре људи
У бијелу Смедереву граду
Мила ћерца Ђурђеве Јерине
По имену кићена Марица.
Кажу људи да је љепше нема
У свих седам влашких краљевина
И свој бутун турској царевини». стр. 143.

[2] «Hanc (Mariam) tamen magis ardebat, *forma ingeniogue* praestantem» Ducas, cap. XXX, 207.

[3] Ducae Historia, Jtalice interprete incerto, cd. Bonn. 455.

писа читав мемоар, доказујући своме удовом цару Константину Драгашу, да треба њоме да се ожени[1]. И у по гдекојој западној кроници нађе се такав спомен. У кроници Волфганга Дреслера стоји да је Мурат узео Мару „рад лепоте њезине".[2]

У седамнаестоме веку француски историограф Дивердије, по изворима који су њему на руци били, каже не само да је „*лепота кћери деспота српског надмашавала лепоту свију Гркиња*", него да је „*цар турски толиким жаром жудео да је добије за жену*", да је на деспота завојштио просто у цељи, да га принуди да му кћер своју даде.[3] Кантемир у својој историји, коју је поглавито по турским изворима израдио, пише: „*Мурат се у години 827 (од Хеџире) ожени ћерком Лаз-оглијевом, с којом је већ пре тога био обручен, принцезом која је све жене свога времена лепотом својом надмашавала, и која је била права српска Јелена.*"[4] Духу њезиноме сјајно сведочанство издаје Лукари. „*Царица је Мара била врло поштеног карактера, и уживала је највеће поштовање како по хришћанским тако и по муслуманским државама. Њојзи су доходили људи из свију крајева света не само да јој поштовање своје изјаве, него и ради послова; јер сваки је био уверен (а нарочито наша република (дубровачка) којој је она била врло велики пријатељ), да је она, мудрошћу својом и великим својим упливом на Порти, била у стању да претегне многе друге утицаје . . . . Умрла је без деце*

[1] Phranzes, Lib. III, cap. 2.

[2] Cronico di Volf. Dreslero. Delle cose de Saraceni etc. Sansor. 213.

[3] Cu Verdier, Abrégé de l'histoire des Turcs, par Sieur Du Verdier, historiographe de France. Paris, 1665, 120.

[4] Cantemir, 9. 118.

али обасута славом."[1] Знаменито је сведочанство духовитости Мариној дала турска опозиција с Фадулом на челу као што ћемо мало ниже видети. На послетку и оно неколико њезиних писама, што је до нас дошло, одзракују карактер политичне једне жене чистога срца и узвишених мисли.[2]

Од лепе и духовите кћери господара српског погледајмо за један часак на њезиног царског младожењу у Једрену. Окружен багдадским сјајностима једнога Калифе, окружен најпробранијим драгоценостима, које су војске турске упленилe у царевинама грчкој, српској и бугарској, Мурат чека младу своју из Србије. Било од љубави, било из политике, било са доброга такта, који Турцима никада оскудевао није, Мурат је прву своју жену, кћер Сфентијареву, оправио у Брусу, у Малу Азију. Харем је пун одалиска и робиња, од којих би многа по лепоти царица могла бити, и све те лепотице чекају да виде то ново чудо од лепоте и милине, нову царицу господара свога. Француске ритеру Брокијеру имамо да захвалимо на слици младожење Мариног. Мурату је било око тридесет година. Годинама је био доста млад, али је изгледао много старији. Био је човек малена кратка и здепаста стаса Лице му је сасвим татарско: образи широки и пљоснати, велики кукаст нос, високе испупчене јабучице, малене дубоко упале очи. Браду носи округло потсечену. Глас му је крупан. Обично му је руво кафтан од скрлатне кадифе, зибелинима постављен; на глави носи високу црвену капу. Кад даје јавне аудијенције, носи антерију од црвеног атлаза, а поврх тога горњу хаљину (шубу) од зеленог

[1] Luccari. 103.

[1] Monumenta Serbica, 436, 440, 444, 455, 456, 457.

везеног атлаза зибелинима опшивеног. Страшно воли вино и телесну лепоту у жена. Велики је ловац, и за ловачку своју потребу храни хиљаду паса и три хиљаде соколова. Добродушан је; поводљив; радо хоће да даје поклоне у земљи и новцу. Тако Мурата црта Брокијер, који га је у више прилика својим очима видео, а и од других људи много о њему слушао.[1] А то се врло добро слаже и с оним, што о младожењи Марином по другим историјским изворима знамо.

Преставницима турске народне партије на порти, као и у опште фанатички правоверним Турцима, ни мало није право било што се султан жени деспотовом ћерју. Сећали су се уплива, који је некада Милева Лазарева вршила на „муњевитога" Бајазита. Бојали су се да Мара још лакше не задобије и још пресуднији уплив на доброћуднога и колебљивога Мурата, те да преко ње деспот Ђурађ не почне и портом да влада. Ова осећања правоверних Турака огледају се у неколико и у кроникама турским. Сеад-един чисто срдито спомиње, да се султан оженио *„ћерју Вук-оглија деспота од Србије"* и додаје како је није хтео да види *„јер је био љут на њезиног оца и јер је налазио да није пристојна женидба ћерком неверничког једног кнеза"*[2]. Мурат Драгоман шта више тврди, да се свадба у Једрену свршила без икакве свечаности, *„јер"*, додаје. *„султан налажаше, да није вредно за љубав једној ђаурци свечаности правити."*[3]

У осталом свечаности је било, те још сјајних и дуготрајних. Дука каже да су се у Једрену велика

[1] Broquière, стр. 253.

[2] Sead-eddin, 87.

[3] Lewenclaw, 540.

весеља правила[1] Анонимни преводник његов пише: *„како је већ јесен наступила била, султан остаде у Једрену и предаваше се задовољствима по позоришти-ма, претставама (без сумње пеливанским, атлетским и комендијашким) и по лову; прављаше части и гозбе и здравице већ уобичајене на двору његову"*.[2]

Може бити да је се још тада десио онај по себи незнатан догађај за који Стандуџин Кантакузин прича, и на који он своди потоње преко гледање султаново на синове Ђурђеве, а који се спомиње и у животопису Максима Бранковића. Мурат је једнога дана изашао у лов са шурама својим. Поменусмо мало час по Брокијеру, како је Мурат страстан ловац био. Хајка натера јелена на њих, и сва тројица погоне га заједнички. Али ловачка срећа послужи младоме и хитроме Стефану те јелена устрели. Султан, коме је већ и по дворском етикету ваљало уступити прилику да што улови, у срдитој шали рече Стефану: *„види се да си курјачког порекла! Није чудо, вук вукове рађа!"*[3] Он је тиме правио досетку с речју „Вук-огли", којом су Турци синове и потомке Вука Бранковића означавали. Досетка је значајна, што открива осећања, која је султан Мурат у дубини свога срца према Ђурђу Бранковићу гајио.

Браћа Марина и господа српска вратише се из Једрена богато обдарени.[4] Стари Ђурађ тешио је се за губитком кћери своје погледајући на кожну листину

[1] «Summa laetitia nuptiae celebratae sunt.» Ducas, XXX, 207.

[2] «Comenzando lo autumno se diede tutto alli theatri, spectaculi, alla caccie, alli conviti et sdravize della sua corte consuete.» 455.

[3] Spandug. Cantacuzino, 190; вид. и Пролог Јеромонаха Гаврила св. Максиму, Гласн. XXXIV, 157.

[4] Ducas, XXX, 207.

једну, у којој је исписана била заклетва султана Мурата, да ће да чува мир и пријатељство с деспотом од Србије.[1] Може бити да су у тој листини били одређени и одношаји Србије к порти, као и границе држави Ђурђевој. Мало ћемо ниже наићи на једну околност, која ову претпоставку врло вероватном чини.

[1] Ducas, XXX, 205.

ГЛАВА ДЕСЕТА.

ОДНОШАЈИ ЂУРЂЕВИ ПРЕМА МЛЕЦИМА, ВИЗАНТИЈИ И УГАРСКОЈ. — ГОД. 1435 и 1436.

Споменусмо напред да је морални утисак удадбе Маре Бранковића за султана Мурата био врло жалосне природе, али да су непосредне последице у политичком погледу у неку руку и повољне биле. Ма какве задње мисли да је српска политика онога времена имала, чинило се да је врло природно, да ће богати и искусни деспот српски као таст султанов имати велика уплива на порти. У ондашњој политчној констелацији није само Србија имала потребу да тражи пријатељство и савез хришћанских држава, него су и хришћанске европске државе — а у првој линији Византија, Угарска и Млеци — имали потребу да траже пријатељство и савез Србије.

Видели смо да је млетачки сенат у Јуну 1435 одлучио да племића Мема пошље нарочитом посаобином к деспоту Ђурђу.

Мемо је дошао на двор деспотов негде почетком Августа. Прилика је да је путовао из Млетака у Котор, одатле у Скадар, па из Скадра сувим у Смедерево, јер у његовој свити налазимо: Николу Пантина из Котора, Гаспарина Ивановог из Млетака, Николу

Шпана и Петра Малонтија из Скадра, и Јована Регвардата, који је у Млецима вршио дужност јавног нотара и редовног судије, а сада је ишао с посаобином млетачком као њезин секретар.[1] Мимогред буди речено, у целој овој посаобини после самога Николе Мема најинтересантнија је личност била Никола Шпан. Порекло своје воде Шпани од некуда са запада. У Арбанији се у петнаестом веку говорило, да су из Шпаније, те се за то и зову Шпани, и да им се лоза повлачи од цара Теодосија.[2] У време цара Душана излази на видик Андреја Шпан, Дука од Дриваста[3]. Алексије Шпан (праунук овога Андреје) као да је ступио у брак с ћерју деспота Ђурђа Бранковића из првога брака његовог[4]. Други један Шпан ожењен је био ћерју Аријанита Комнена Ангеловића, те тако у сродству с лозом Комнен-Ангеловића. Никола Шпан, кога видимо с Мемом на двору деспотовом, стриц је ономе Алексију зету деспота Ђурђа[5]. Као властелин зетски он је био у стању да зна све одношаје у Зети, као преставник арбанашке једне поглаварске куће и као сродник знаменитих других арбанашких кућа, он је био у стању да зна шта се у Арбанији радило и намеравало да ради; а као ближи сродник куће Бранковића он је могао успешно потпомагати Николу Мема у мисији његовој.

Што су поносити Млеци тако одличну посаобину послали у Смедерево, то је прилично поласкало ср-

[1] Acta Arch. Veneti, II, 299.

[2] Fatti illustri di Scanderbeg, d'incerto autbore, 275; Du Cange, Familiae Dalmaticae et., cap. XIX, 139.

[3] Du Cange, на ист. м. Hopf, Grich. Gesch. 97.

[4] Du Cange, на ист. м.

[5] Hopf, Griech. Gesch. 97.

пским државницима, а највише самоме Ђурђу. Отуда већ може бити да је на њиховој страни и она готовост на измирење. која доста јасно из уговора просијава. У осталом може бити. да су тој готовости у основи били и други какви разлози, које ми за сада јасно не видимо, но за које можемо да слутимо и нагађамо, да су стојали у свези с приправљањем заједничког напада са стране Хришћана на Турке.

Како му драго било с тим, ми за сада имамо пред собом факат један, да је на име 14 Августа 1435 године *„у двору или становној палати његове висости господара деспота, у великој дворани за аудијенције истога господара,"*[1] потписан свечаним начином уговор између Млетака и Србије. Са стране Млетака присуствовали су томе потпису горе поменута лица посаобине млетачке, а са стране Србије: Радич челник, дворски министар (Radich Celnik comes palatinus), Никола Родоп протовистијар (министар финанције), Радич Богдашић, дворанин начелник коњушара (magister Agazonensi), још један властелин, којега је име остало непрочитано, саветници деспотови, и Никола Которанин, нотар јавни и судија, канцелар сјајнога господина деспота„[2].

Из самога уговора види се да је деспот захтевао: 1.) да му се плати девет хиљада дуката, што му није кроз девет година полагана уговорена накнада од доходака скадарских! — 2.) да му Млечани плате у готовоме сву ону суму, коју су наплатили на име данка од села у Љуштици, Богдашићу, Лешевићу и Паштровићу, а осим тога, да доплате ону разлику, која долази, што су Млеци, држећи она села, напла-

[1] Acta Arch. Veneti, II, 298.

[2] Acta, на ист. м.

ћивали само по перпер од дома, а деспот је, кад су та села њему припала, наредио био да се наплаћује по дукат од дома, тражи дакле да му за оно време, за које су они држали поменуте земље, за сваки наплаћени перпер положе дукат (а у дукат је онда ишло 3 перпере); — 3.) да му дужде уступи „*катуне Црне Горе*" (у тексту: „petebat praefatus illustris dominus despotus *catunos cernagore* sibi consignari per Illustrem dominum ducem et dominium Venetiarum"[1]); — 4. да му не сметају, да у Будву по старом обичају и повластици, коју је имао Ђурађ Страшимировић Балшић, може доносивати со, колико и одакле хоће.

Што се тиче прве тачке деспотових захтева млетачка је посаобина наводила, да му онај годишњи доходак издаван није за то, што се не хтеде по уговору од 1426 да разруши кастел Ђурђевац, који је на међи грбаљској, на брду одмах више самога Котора, био подигао Стефаница син Ђурђа Ђурашевића, него се од њега чињаше велика штета Котору и људима которске кнежине. Осим тога ако деспот остане при томе, да тражи сву ону суму што му припада за девет година, онда ће и Млеци „*да траже сав онај трошак што га команданти од Скадра и Котора учинише у ратовима и нуждама истога пресјајнога господина деспота а по вољи и наредби његовој, као што то сведоче писма његова, а који се трошак пење до велике суме динара*".[2] На послетку споразумеше се о овом питању на овој основи: Дужде млетачки да плати деспоту Ђурђу 4000 дуката на име свега онога што је деспот имао да тражи у новцу до 15 Августа те 1435 године, и да на име те суме положи

[1] Acta, II, 294.
[2] Acta II, 291.

одмах две хиљаде дуката поклисару деспотовом, који с млетачком посаобином пође у Скадар, а друге две хиљаде да се положе у Скадру најдаље у року од четири месеца од дана, кад се она прва половина исплати; осим тога, Млеци се свечано обећавају, да од сада па у напредак сваке године 15-ог Августа полажу у Скадру по 1000 дуката, без икаквог изговора, ономе кога деспот на то опуномоћи. Још се обе стране свечано обећаваху да не ће ни једна ни друга ништа више тражити на име каквих старих рачуна.[1]

По другој тачци захтева деспотових посланик млетачки навођаше, да су Млеци преко кнеза которског узели она села под своју заштиту, обећавши да се од њих на име данка неће тражити више од перпере на дом зато да села та не би потпала под руку Ђурашевића, „*који је онда био непријатељ и бунтовник пресјајнога господина деспота*" (ne homines ipsarum devenissent ad manus Jurasevich, tunc hosti, et rebellis dicti Magnifici domini despoti.) Како су земље оне опет у власти деспотовој, то он ако хоће да држи оно обећање млетачко (да се т. ј. не наплаћује више од перпере од дома) тим боље, а ако не ће нека сам заповеди, да се од оних села накнадно наплати што наплаћено није.[2] Не може се одрећи да је овај одговор с великом финоћом удешен, с пуно логичности на површини, с пуно лукавих задњих мисли доле у дубини.

Што се тиче захтева деспотовог да му се уступе „Катуни Црне Горе", то су после испитивања те ствари обе стране нашле „и срдачно и једногласно

[2] Acta II, 292 и 293.
[1] Acta II, 291.

огласиле, да сви речени катуни Црне Горе јесу и припадају поменутоме сјајноме господину дужду и млетачкој држави, заједно са свим оним што им принадлежи, с баштинама, патримонијама, виноградима и пољима, јер исти катуни Црне Горе леже у међама државе млетачке и непрекидно су тој држави припадали." Ово „непрекидно" биће да се односи на непрекидност од год. 1421 кад је Бока Которска потпала по ново под сузеренство млетачко. Под „катунима Црне Горе" у овоме се уговору мисли без сумње онај крај Црне Горе који граничи непосредно которском облашћу и Паштровићима, и који данас носе име „Катунска нахија". Деспот који је преко Ђурашевића држао Његуше и који је имао Паштровиће, природним начином гледаше да добије и онај крај на југоисток од Његуша и на исток од Паштровића, у коме беху многобројни катуни (станови или бачије) Црне Горе, а који полазећи од Котора увлачаше се као клин међу земље Ђурђеве.

Што се на послетку тиче претензије деспотове, да на основу старог обичаја може доносити соли колико хоће и од куд год хоће у Будву, то се споразумеше, да деспот *само из својих сланица* може доносивати колико хоће соли у Будву, али и то *само на лађама будванским или млетачким*. „Ако је кад год Ђурађ Страшимировић доносио со из неке друге стране а не само из својих сланица, то је он чинио преко правила и противу забрана млетачких и да се таква со ухватила она би се конфисковала, почем море припада држави млетачкој и нико осим ње нема на њему право јурисдикције."[1]

[1] Acta Arch. Ven. II, 294.

Од многих рекламација млетачких ушло је у уговор и решено: 1. да ће деспот наредити, да његове војводе и други званичници не забрањују народу, да по со и по други трг иде у Котор и Скадар; 2. да ће изаслати једну комисију у Зету која ће извидети, у колико је основана жалба млетачка да поданик његов Ђурашевић већ од девет година држи Трасту и приход њезин узимље а од пет година тражи наплату данка и дажбине од Десима и Гојка, којих задруга има некаких двадесет домова. Млеци су пристали да буду задовољни како деспот ту ствар према извештају комисије буде решио. 3., да ће по захтевању млетачком наредити, да се разруше и све оне куће, које су људи његови подигли на брду, где је био кастел Ђурђевац, а уз то се обе стране и Млеци и Срби — обвезују да ни једна не ће икада на брду томе што с нова подизати. 4., На захтевање млетачко, да се епископу которскоме поврате све његове цркве и црквени приходи, које у Зети има, као што су српском митрополиту (мисле митрополита Зетског), повраћени сви приходи његових цркава, деспот се обвезује: да ће то учинити, чим римска столица реши, коме треба тиј приходи да припадну, да ли епископу Которском или архијепископу Барском, који на њих права полаже; а ако папа реши питање то на корист епископу которском, онда ће Ђурађ упутити своје власти да пођу епископу томе на руку, да покупи свој доходак.

Истога дана, у који је овај уговор потписан, млетачки је посланик предао деспоту на писмено читав низ рекламација противу штета, које млетачким поданицима, заштићеницима и трговини починише деспотов војвода Алтоман из Бара, и деспотови

поданици Ђурашевићи, Његуши и Будванци. Деспот са своје стране понови обећање, да ће послати у Зету своја два властелина који ће као комисари на лицу места извиђати и расправљати по правди; али тражаше да и Млеци обећају, да ће тако исто у духу правичности дати задовољења многим тужбама од стране српских поданика у Зети против штета и неправде, што им млетачки поданици починише.[1]

Можемо замишљати како је се сутра дан, 15-ог Августа, после овога тако свечано углављенога споразума, велика свечаност светковала у граду Смедереву поводом великог празника Госпође. Можемо замишљати колику је сјајност развио тога дана двор Госпође Јерине, само да не засени сјајношћу у скрлет одевене посаобине млетачке. И српска господа и млетачка господа честитаху једна другој што положише нове темеље „*вечитом миру братству и пријатељству.*" Ово преливање пријатељских израза показује на сваки начин велико задовољство и на једној и на другој страни постигнутим споразумевањем. Без сумње се високо ценио, можда и прецењивао, значај тога уговора по будућност. Без сумње се правило велико весеље у двору Ђурђеву. Био је то један од лепих дана нове престолнице српске на Дунаву. Био је то један од сунчаних дана у животу Ђурђа Бранковића, у који су се разгревале наде на будућност, којој није било суђено да се оствари.

После овог важног политичког догађаја у Августу 1435, следовала је, као што видесмо, у Септембру свадба Марина са свима њезиним узбуђењима. Крајем Новембра или почетком Декембра стиже у Смедерево посаобина цара византијског Јована VII Палеолога.

[1] Acta II. 295.

Предводио ју је Ђорђе Филантропин, који донесе од цара и предаде Ђурђу *одличја достојанства деспотског.*[1] Изгледа као да је то било учињено с великим црквеним свечаностима, јер Дука, који о томе помиње, каже да је Ђурађ „те зиме крунисан."[2] Аноним преводник Дуке каже да је Ђурађ те зиме „утврђен у достојанству деспота од Србије царем Јованом Палеологом."[3] На сваки начин јасно је, да је цар грчки хтео да даде јавнога и свечаног доказа о великом свом поштовању према владаоцу од Србије. Титула „деспота" у грчкоме царству означавала је достојанство прво до цара, и по правилу се давала само присним сродницима царевим, премда, нарочито од друге половине XIV-ог века, налазимо је и у људи, који нису блиски или који нису баш никакви сродници цареви, али који су на сваки начин имали врло висок положај и велик уплив. Међу свима савременим деспотима (пет синова цара Манојла Палеолога носили су титулу деспота), а којих је било некаких десет, кроника Јована Мусаћа, деспота од Епира, ставља на прво место „деспота од Србије."[4] Тим је одликовањем ударен печат усрдним и присним одношајима између Цариграда и Смедерева и одато признање великој политичкој важности, коју су Србија и њезин господар имали на истоку.

Него посаобина византијска тек добива значај кад се узме у поглед, да је се цар Јован у исто време спремао за свој пут у Италију. Од како је цар

[1] Ducas, XXX, 207. Он каже да је то било у зиму оне године, које Сарџа одведе Мару.

[2] Ducas, на ист. м.

[3] Ducae hist. Jnterpr. inc. 455.

[4] Historia della Casa Musachia. у Hopf, Chroniques Gréco-Romanes, стр. 294.

Манојло Палеолог год. 1423 и 1424 путовао по Европи радећи да у западних држава добије помоћ противу Турака, почела се на западу с нешто више заузетости претресати мисао о политичној алијанцији с источним хришћанима и о уједињењу источне и западне цркве, које је ваљало да претходи политичноме савезу. Кад је за тим сабор базелски (од год. 1431) дошао у сукоб с римском столицом, папа Евгеније IV налажаше да ће револуцијонске покушаје у крину саме католичке цркве угушити, ако му испадне за руком да источна црква и византијска империја свечаним актом признаду супрематију римског понтифекса. С тога он наваљиваше на цара Јована VII да дође у Италију, па да се на једном сабору претставника западне и источне цркве прогласи уједињење хришћанских цркава, а тиме створи темељ за заједничку офанзиву и дефанзиву хришћанских држава противу мухамеданске напасти. Цар је Јован налазио свога рачуна да иде у Италију и да тамо великом каквом церемонијом, и ако не великом искреношћу, прогласи уједињење двеју цркава. О овој његовој намери не може бити да посланик његов, Филантропен, није имао разговоре с деспотом Ђурђем, тим мање што су све државе које припадаху источној цркви, добиле позив да пошљу заступнике на сабор, који се имао у год. 1437 у Ферари држати.

Шта је Ђурађ у томе погледу одговорио посланику грчкога цара не знамо на сигурно. Али његова начела, његов карактер, његово схватање стање ствари и нарочито познија несумњива факта дају нам мислити, да је Ђурађ био одсудно противу тога да цар Манојло одлази у Италију ради уједињавања две цркве. Ђурађ је желео и радио да се оствари политичка алијанција источних и западних држава, али је хтео да се црквено питање држи одвојено од политичког питања војних алијанција противу Турака. Значајно је да је и сам цар Жигмундо световао цару Јовану да не долази, јер по његовом мнењу још је било и сувише рано, да се унија цркава оствари.[1]. Жигмундо је ту говорио не као католик, већ као државник, који оцењује практичне тегобе у решавању једног одвећ важног и замашног питања, које још није довољно спремљено било.

Што се тиче односаја деспотових према Угарској ових 1434, 1435 и 1436 година, ту нам ваља разликовати мађарску господу и угарску владу. Мађарска господа, с искључивошћу аристократије повишене још искључивошћу мађарске расе, гледала је с великом суревњивошћу на велике баштине деспота српског у Угарској. Особито им је противно било, — а и врло је природно да им је противно — што Ђурађ завођаше финанцијске реформе по својим градовима у Угарској и што за званичнике и баштинике у њима поставља Србе. И ако се не може казати да су мрзили Ђурђа — јер човек с онаким личним особинама, с оноликим тактом политичким и онако разглашеним богаством није се могао тако лако мрзити, — на сваки начин волели га нису. Али су заиста мрзили дрске и арогантне Немце, браћу краљице своје, грофове Цељске. Што деспот Ђурађ даде своју кћер Катарину грофу Улрику Цељском, то није ни мало поправило осећање мађарске господе према Ђурђу. На против неповерење је њихово само порасти могли, јер је деспот комбинујући свој уплив с упли-

[1] Sguropulos, Vera historia unionis non verae inter Graecos et Latinos (Hagae Comitis, 1660 fol), стр. 57.

вом грофова Цељских постао опасан искључиво мађарској партији у Угарској. Ти људи нису били кадри да воде велику једну спољашњу политику, све су мерили и пресуђивали мерилом уске једне домаће политике, којој је главни тон давало страховање од странаца. У тих је људи хладноћа и неповерење према Ђурђу порасло услед удадбе Марине за Мурата.

Сам Жигмундо и његови непосредни саветници били су кадри да замисле велику спољашњу политику и да на остварењу њезином, истина споро и млако, али тек непрекидно раде. Жигмундо и његови саветници као да су имали потпуну веру у лојалност и у намере Ђурђеве. Међу српским државницима, и ван двора Ђурђева, као да се утврђивала и ширила мисао, да је лојално наслањање на Угарску потребно. Од тога занимљив доказ имамо у политичном тестаменту славнога Србина, „великог војводе русага босанског“ Сандаља Хранића, мужа Јелене кћери кнеза Лазара, стрица Стефана Косаче, првога херцега од херцеговине св. Саве. Сандаљ је умро негде под јесен 1435 год.[1] Лукари каже да је тестаментом својим препоручио синовцу и наследнику своме Стефану, „*да вазда буде пријатељ Дубровнику и вазда да поштује краља босанског и краља угарског, јер првоме има дужност да служи као војник, а од другога држи земљу у баштину.*“[2]

С крајем 1435 године изгледало је, да Србија давно није тако згодно стојала као тада. Одликован од Млетака, одликован од царевине византијске, срођен с домом краља угарског и цара немачког, господар је од Србије могао да честита себи што је земљу

[1] У Априлу 1435 био је жив, у Новембру се помиње као мртав. Monum Serbica. 350, 380.
[2] Luccari, 90.

своју довео у тако присне одношаје с оне три хришћанске државе које ће у првој линији заједно са Србијом имати да се ухвате у борбу на живот и смрт са змајем муслуманским. Велика је опасност српском политичном замишљају претила од могућности да Турци не нападну и не прогутају Србију пре него што би савезници њезини били у стању, да јој успешно у помоћ притекну. Сад је изгледало да је се и та опасност и ако не сасвим уклонила а оно бар знатно одмакла, и то тако рећи личном једном жртвом дома владаочева. Изгледало је да је осигурано, да ће Србија моћи на миру да дочека, да се доврше спреме за заједничку акцију ако не целе Европе, а оно бар Угарске, Млетака и Византије противу Турака. У јужној Арбанији и Епиру устанак је и даље горео. И ако је Турахан-паша изненадним нападом усред зиме разбио арбанашку устаничку војску која је Аргирокастрон опсађивала, опет Аријанит Комнен бацивши се у планине отпочео је четнички рат[1] који је обећавао да се тако лако прекинути не ће. У самој Караманији тињала је ватра испод површине. Ђурђу се чинило да све добро иде и све добро обећава.

Али се година 1436-та злослутно отпочела. Србија је изгубила једног великог човека, Ђурађ једног поузданог пријатеља. Велики војвода Радосав Михаљевић умро је 4-ог Јануара те године.[2] На сву прилику један од косовских витезова Радосав се одликовао у војнама под деспотом Стефаном Високим а и под деспотом Ђурђем.[3] А служио је и иначе у

[1] Hopf. Griech, Gesch. II, 121.

[2] „**Въ тоже лѣто** (1436) **оумрѣ Радославъ Михалѥвићъ велики воѥвода Гѥнкара Д**“. Летописи.

[3] Mon. Serb. 355.

државној управи и у пословима дипломатским.[1] Народно га предање врло добро ставља међу војводе Ђурђа Бранковића и преставља га не само као јунака који свети Србе над Турцима, него који је хтео и мушку реч да каже насупрот самовољи многомоћне госпође Јерине. Још ће дуго народ српски помињати и певати „Облак Радосава" у коме је оличена независност и јунаштво духа српског у Ђурђево време.

С пролећа те исте 1436 године Млечани дају видљив знак свога уважавања и признања према деспоту Ђурђу. Шаљу му златним печатом утврђену и врло ласкавим изразима исписану привилегију којом њега и наследнике његове примају не само за почасне грађане млетачке, него и за племиће чланове великог савета млетачког („eundem illustrem dominum Georgium cum ejus filliis et heredibus, ex eo legitime descentibus, in Venetos et cives nostros ac de numero nobilium nostri majoris consilii recepimus atque recipimus"). Привилегију је ову потписао дужде Франческо Фоскари 26 Марта 1436.[2]

Из тог истог пролећа имамо још једну занимљиву епизоду. Још кад је Мурат на престо ступио, један од његових рођака,[3] имао је срећу да избегне општој судбини, која је по начелима унутрашње политике турске а у интересу државне сигурности, постизавала сву мушку родбину новога султана. Овај Османовић, по имену Дауд, а с придевом Челебија тражаше не би ли како помоћу западних држава дошао до престола

[1] Спомен. Арх. Дубровачког, I, XLVII.

[2] Acta Arch. Aeneti II. 306.

[3] По некима млађи брат Мурата II (Matković, Rad, VII, 238), а по Лукарију унук Мурата I и по томе стриц Мурату II. Luccari, 91. Мислим да ће ово казивање Лукаријево бити основано, јер само као најстарији члан фамиљије Османове могао је Дауд претендовати на престо.

турског. Последњих се година бављаше на двору Жигмундову у Угарској. Готово је извесно да га је деспот Ђурађ лично познавао. Још је извесније да у источној политици Жигмундо није предузимао важније кораке а да о томе није што знао деспот Ђурађ. Како му драго било, није прошло ни годину дана од како је српско-арбанашки властелин Никола Шпан био у Смедереву и како је Аријанит Комнен Големи потукао Турке у Арбанији, кад кнезу и већу дубровачком дође од цара Жигмунда писмо једно, писано на сву прилику у Априлу те 1436 године. Цар јављаше да Челебија са свитом арбанашком долази преко Сења у Дубровник, па позиваше општину да га гостољубиво прими, *да му набави бродове и превезе у Арбанију, где ће Челебија скупити војску, с којом мисли на султана ударити*. Види се да се у Будиму с великом пажњом прати устанак у Арбанији, и да се радило да се Турској начини што већа забуна.

Мудра општина дубровачка, која је природним начином у првој линији водила бригу само о своме опстанку и својим интересима, чисто се препала од овога саопштења царевог. Велики капитали дубровачки били су уложени у трговину по земљама које су Турци држали, и велики број Дубровчана заузет радњом по царевини турској. Султан је могао да не одапне ни једну стрелу, а да неизмерно нахуди Дубровнику. У ономе веку ништа не би било необично да је при најмањој замерци са стране Дубровника султан наредио, да се сви Дубровчани у његовој држави похватају, у тамницу баце и све њихово имање конфискује. Узевши све добро у рачун Дубровник отпише цару да сажаљева што му по захтеву учинити не може, јер кад би примио Челебију и пошао

му на руку да се у Арбанију искрца, *„султан Мурат, који већ држи већи део Србије, Босне и Зете упропастио би на мах дубровачку трговину.“* Ово је писмо, потписато 4-ог Маја 1436, однео у Будим као нарочити поклисар Иван Жупањић Баранин.[1] У исто време веће одлучи те се посла нарочити поклисар у Сењ пред Челебију да га од стране општине замоли, да у Дубровник никако не свраћа, него нека иде право морем у Арбанију, јер и онако је прошле године (1435) изгорео арсенал дубровачки, те и нису у стању да му опреме бродове, који би га од њих у Арбанију одвезли.[2]

Дауд Челебија изјављиваше да он *само на дубровачким лађама пристаје да се превезе* а не на каквим другим, јер само у Дубровчане веру има. Дубровник допаде читаве беде. Али док преговараше Челебија се тешко разболе,[3] те тако не би ништа од његове експедиције. Његова ћемо сина видети мало позније на Косову у војсци Сибињанин Јанка.

[1] Luccari, 91.

[2] Lettere e Commissioni di Levante vol. 1435 — 1440. P. Matković, Rad, VII, 238.

[3] Luccari, на ист. м.

ГЛАВА ЈЕДАНАЕСТА.

У ОЧИ ПРВЕ ПРОПАСТИ. — 1436 ДО 1438.

Врло је тешко сложити податке који се о времену од 1436 до 1439 налазе по турским, српским, угарским и другим савременим споменицима.

Што је доста јасно ово је: оне исте 1436, у којој још једнако букти устанак у Арбанији, у којој Жигмундо покушава да преко Дауда Челебије подигне међусобни рат у европској Турској, и у којој силни и богати Млеци примају деспота Ђурђа међу своје племиће, султан Мурат мораде ићи у Малу Азију, да савлађује нов покушај Ибрахима султана од Караманије да се од турског сузеренства ослободи.[1] Мурат га је још у тој истој години и савладао али је оставио Ибрахима опет на влади, примивши од њега нове заклетве верности и узевши му сина за таоца.

Онај сустицај устанка арбанашког и устанка караманског, и сустицај других симптома о радњи хришћанских држава (а порта је обично била добро обавештена, јер је шпијуне добро плаћала[2]), као да

[1] Lewenclaw, Annali, ad ann. 840—1436.

[2] Chroniche Anconitane, ed. Ciavarini 176. Макушев, I, 67.

је с нова разбудио подозревање портино према деспоту српском. На порти је једнако било људи који су веровали „да између султана од Караманије, Вукоглија и Угарске постоји савез и уговор, по коме кад један с једне стране на Турке нападне, и други с друге стране треба то да чине.“[1]

Свакојако Ђурађ је имао да издржи велику и тешку пробу. Султан му је јавио да је наумио да с пролећа год. 1437 завојшти на Угарску; позиваше га да спреми контингенат који Србија има да даје и још уз то да спреми и друго што треба, *да турска војска може кроз Србију, а преко Смедерева*, у Угарску упасти.[2] И влашкоме кнезу Дракулу поручено је било да се спрема.

Ђурђу је ваљало развити сву своју вештину и напрегнути сва своја сретства да предупреди, да турска војска Србијом на Угарску не пролази. У главноме то му и испадне за руком. Мало му је ту и срећа помогла, јер се с пролећа 1437, услед великих киша Дунав јако разлио,[3] те је лако било убедити султана да је тешко и опасно прелазити преко њега у Угарску. Турска се сила под командом самог султана искупи код Софије а одатле се упути у Видин, где Дунаво пређе и отиде преко Влашке у Сибињ. Српски помоћни кор коњанички ишао је напред као авангарда[4] Наши су летописи забележили тај поход: **вь то же лѣто** (6945—1437) **бысть пришьствие**

[1] Мурат Драгоман у Levenclaw Historiae; 546.

[2] Мурат Драгоман у Lewenclaw Historiae, 550.

[3] Cronica Abtonterfeyung ch. Милбахер ког су Турци на овом свом походу у Сибињ заробили, каже изреком да је Мурат ударио на Сибињ за то, што због ванредно разливеног Дунава не могаше другим путем у Угарску.

[4] Lewenclaw, на ист. м.

цара Моурата сь Власи на Оугре подь Сибинь»[1] У назначењу године наши се летописи слажу с турским изворима.[2]

Турци су 45 дана пленили и палили по Сибињској неколике мање градове на јуриш отели и разорили (по њиховим изворима 6 градова), сам град Сибињ (Херманштат) безуспешно опсађивали, па се с богатом плени и са 70.000 заробљеника повратили.[3] Узевши у опште у војном и политичком погледу поход је овај испао по Турке врло мршаво. Њихов брзи повратак и оскудица успеха може се објаснити диверзијом, коју су Угри предузели према левоме боку и самој операционској основи турске војске.

Тек су Турци почели да плене Сибињску а на српскоме земљишту дешавале су се ствари које и ако нам за сада нису са свим јасне, очевидно су врло опасне природе. Још смо од Брокијера чули, да султан држи код Крушевца на Морави велики број лађа и скела за превоз војске. Било сад што су Угри дознали да Турци намеравају предузимати диверсију према Београду — чему би се нашло потврде у неким турским изворима,[4] — било што су хтели с рачуном да праве диверсију за леђима цареве војске у Сибињској, или што их је деспот позвао да се одбрани од каквог самовољног напада турског команданта у Крушевцу Алибега, — тек на сваки начин неки војвода Вукашин Зуповић, (ако ово презиме не буде погрешно прочитано место Згуровић) с једним оделењем угарске коњице пређе Дунаво, и брзим и дрским маршем дошав под Кру-

[1] Летописи, у Ст. Нов. стр. 266. У Шафар. Лет. 77.

[2] Lewenclaw на ист. м. у Annali, 27; Sead-eddin 90.

[3] Hammer, I, 447. — Zinkeisen, I, 582.

[4] Види мало ниже навод из Кантемира.

шевац спали све турске лађе и скеле, које тамо на Морави нађе. Биће да је овај напад предузет по заповести новога команданта у јужној Угарској, младога дрског Јована Хуњада, кога наш народ познаје под именом Сибињанин Јанка. У Крушевцу је како поменусмо командовао Али-бег Авранасовић, син косовскога Евреносбега, брат већ познатог нам Исак-бега. Али-бег полети с коњицом, коју је при руци имао, за Вукашиновом колоном, која је свршивши свој посао под Крушевцем бегала натраг к Дунаву. Турци стигну Угре на Годоминьском пољу код Смедерева. Али Вукашина Зупровића послужи срећа те сасвим разбије славног сина још славнијег оца.

Ово је, мислим, био прави ток догађаја, који доста нејасно одјекују у нашим латописима. У овима на име код год. 1437 стоји записано: «**Въ то же лѣто бысть пришьствие царя Моурата съ Власи на Оугре подь Сибинь. И бысть зълын понедѣльникъ. Въ то же лѣто попали Зоупровикъ Влькашинь** (по другој верзији: *попалише Оугри*) **царева (тоурьска) дрѣва подь Кроушевьцемь и разбии Али-бега на Годоминоу Акраамовика.**[1]

На те се догађаје односи без сумње и она белешка угарских извора, по којој је 17 Јула те 1437 год. стигао у Праг нарочити курир, те болесноме цару Жигмунду донео извештај, да је угарска војска прешав у Србију, разбила турску војску тако страшно, да је 40.000 Турака пало![2] Спомене, премда јако замућене, о томе има и Барлетије Скадранин, животописац Скендербегов, који каже да су „Срби исекли турске гарнизоне у неким градовима, а из неких их

[1] Летописи, у Новаковића 266. „Акраамовика“ стоји без сумње место „Акраназовика.“

[2] Pray, Annal. II. 323; Bartoss у Engl. Gesch. v. Serwien, 383.

протерали”, и да је деспот Ђурађ „помоћу својих пријатеља (Угара?!) гледао да заузме неке земље.[1]

Изненадни напад угарски на Турке преко српског земљишта, погибија Али-бегове војске под самим зидинама Смедерева, отвориле су Србији неочекиваним начином веома озбиљан и тежак положај. За чудо је, да Ђурађ није био у стању да такав догађај предупреди ако га сам изазвао није! Једва се могло замислити, да је се тако што десити могло без знања и саучешћа његовог. Шта више, нисмо баш на чисто, да ли онај Вукашин Зупровић или Згуровић није био војвода Ђурђев. Али се види како се он труди, да рђав утисак на порти изглади. Кад је султан на повратку из Сибињске с војском својом у Видин дошао, нашао је ту огромну количину хране, коју је српски деспот војсци царевој спремио. И султан и везири и паше његове добили су још и богате дарове од Ђурђа.[2] Турци примише све те дарове, и као да се у први мах показиваху, да не дају велики значај оном немилом догађају.

Султан је с везирима и већим делом војске отишао са Дунава у Скопље.[3] Одавде је издана заповест да се војска опрема, да на пролеће буде готова на нов поход. Ђурађ је дознао за ову наредбу, као што је и позније дознавао за напредовање војних спрема, те је јављао у Будим, не би ли се и Угарска спремила.[4]

У Скопљу је војничка турска партија с нова почела живо да ради, да Султана на Србију дигне.

[1] Barletius, De Vita ch. III, 16.

[2] Lewenclaw, Historiae Musulmanae, 550.

[3] На ист. м.

[4] Engel. Ung. Gesch. II. 363.

Догађај с Али-бегом давао је врло згодну основу за то. Турски извори, којима се Кантемир служио, пишу: „*Вук-оглија је био у тесноме крвноме сродству са султаном, и свагда се тако понашао да се чинило да је грехота само и посумњати о његовој верности. Али кад се мало из ближе испитало нашло се, да он не само доставља краљу угарском, шта се на порти ради, већ да је свима својим силама делао да предупреди, да Турци Београд не узму.*"[1]

Знатно је да се све ово казивање турских извора доста добро потврђује не само оним, што напред по нашим летописима наведосмо о догађајима у Србији, него још и казивањем пећског и троношког летописа. „*Амурат цар обрати сја на Угров, оставив Сербију*, **обаче Георгиј не сохранил вјерности, тајно помоштествовал Угром**."[2] Мурат Драгоман казује, да је Исак-бег, по повратку са угарског похода, у Скопље, султану претстављао „*да докле је год Вук-оглија у Смедереву, нити ће Угри, нити Караман-оглија, Турцима мира давати.*"[3]

Али није само вођ војничке партије говорио тако. Улеме и софте имале су свога вођа у некаком Фадули, који је од дервиша постао царевим хазнадаром. За њега Дука вели, да је био човек, неваљао, пакостан, и да је „већма но ма који други Турчин мрзио на име хришћанско." Од како је Бранковићева Мара ушла у харем, носећи собом иконе у злато и бисер оковане, мрзост којом је Фадула са својим пријатељима улемама дисао противу Маре и њезиног оца и противу свега српскога, постала је необузданом.

[1] Cantemir. II, 6. 827.

[2] Пећски општи лист, Глас. XXX № 65; — Троношац, Гл. V, p. 103. тс

[3] Lewenclaw, на ист. м. — Sead-eddin, 94.

Она дрска диверзија угарске коњице према Крушевцу — тако рећи за леђима султана, који се по планинама сибињским с војском својом ломи — дало је ново уље ватри њихове мрзости. Њихов је аргуменат био силан. Ђурађ се показао или непоуздан или немоћан, кад није могао да предупреди да Угри преко његове земље на цара не ударају. На сваки начин интереси су турске царевине захтевали, да се она на српскоме Дунаву осигура.

Дука нам је забележио у коме је правцу дејствовала турска фанатична партија по повратку Муратовом с првога сибињскога похода. Он вели: „Фадула, *нашавши да је време згодно*, по његове црне и злобне намере, почео је султану овако говорити и световати га: „За што, Господару, не би сатро непријатеље наше вере? Бог ти је дао толику силу, а ти не ћеш њоме да се служиш противу његових непријатеља! Трпељивошћу својом ти подржаваш невернике. Заиста, не може то Алаху угодно бити! Вади сабљу те сеци непријатеље док не потраже прибежишта у вери у једнога Бога и великог пророка његовог. *Знај, Господару, да онај град, што га је сазидао деспот од Србије, није сазидан на наше добро. Узми дакле тај град а тиме ћемо добити излаз из Србије у Угарску. Пресецимо господару од Србије изворе, који му једнако као воду сипају злато и сребро. Овим златом и сребром предобићемо Угарску, а одатле ћемо, не кроз дуго време, отићи у Италију, и понизити непријатеље вере наше*"[1]

Овај говор добива свој прави релиф тек кад се узме на ум: непрекидна страва портина од коалиције хришћанских држава, непосредна опасност да се Ср-

[1] Ducas, Italic. Interpr. Incert, 455

бија, Угарска Грчка и Италија (Млеци!) удруже, даље факат, да је 27-ога Новембра те исте 1437[1] године грчки цар Јован VIII оставио Цариград и отишао у Италију на сабор (најпре у Ферари по том у Флоренцији) који је имао да утврди унију источне и западне цркве, — даље да је од стране цара Јована послат у Смедерево његов дворски маршал и сродник Кантакузен, сродник Јеринин, по нарочитој мисији не само да побуди деспота да пошље своје људе на сабор у Италију, него „*и по другим неким преговорима*".[2] К свему томе додајмо на послетку факат, да су догађаји с Али-бегом јако компромитовали Ђурђа код Турака. Заиста је у оном времену за Турке од највеће озбиљности било питање, да ли да одмах нападну једног по једног и једног за другим чланове приправљане лиге хришћанске, или да дочекају, да та лига делом постане, па да се турска царевина после од ње брани како може.

Султан Мурат, било по тромости својој било по упливу Марином, није баш одмах улазио у мисли, које су му вођ војничке партије и вођ Улема, уливали. Исак-бегу је одговорио; „*видећемо на пролеће!*[3]" Шта је Фадули одговарао не знамо. Али на сву при-

[1] Hopf Grieh. Gesch. 109.

[2] На претставку о унији деспот не само није хтео да пошље посланике него није хтео цару ни да одговори. Ово каже секретар сабора Згуропулос. «Ad despotam Serviae cum privatis consilliis instruxit magnum domus suae Seneschallum (Megalo-domesticnm) dom. Cantacuzenum, carrissimae conjugis Mariae fratrem, in Serviam *ob alia negotia abiturientem:* qui ei cum multis et verbis ef rationibus causam commendare contendisset, Despotam nihil comovit; nec rescribere nec omnino legatum remittere dignantem.» — Sguropulôs, Vera Historia unionis non verae etc. Sect III, cap. II, 45.

[2] Lewenclaw, на ист. м.

лику ни Фадула није могао бити задовољан одговором, као ни Исак-бег оним, који од султана доби. За веровање је, да су улеме и војници предузели, да демонстрацијама праве претисак на султана.

Наравно да су и упливи, пријатељски Ђурђу и Србији, дејствовали противним правцем. Било је људи на порти, који нису хтели веровати да може бити, да се таст султанов држи Угарске. Мало час поменусмо како турски извори казују, да је се Ђурађ понашао тако, да је чисто била грехота и само посумњати о његовој верности! Али се овај пут стекла маса доказа противу Ђурђа. Мало по мало па су замукнули браниоци његови, јер не само да су противу њега војевали многобројни непријатељи са несумњивим доказима о његовом пријатељовању с Угарском. него су и сами догађаји европски — нарочито сабор у Ферари — бацали сенку која је дражила порту.

Први је успех противника Ђурђевих био у томе што је Мурат дао довести своју прву жену, кћер Сфентијареву, из Брусе у Једрене. Ова жена као природна супарница Мари Бранковићевој, служила је у харему интересима оних који су мрзили и Мару и оца њезиног. И ако се ни лепотом ни духом није могла мерити с Маром, опет као жена, која је султану родила сина наследника (Мехмеда II), имала је она не мали уплив на Мурата.

Други је њихов успех био што је султан наредио, да се за пролеће 1438 спрема у великом размеру нов војни поход.

Трећи је успех њихов био још одсуднији. Султан је преко нарочитих посланика *формално затражио од Ђурђа, да му Смедерево уступи.*[1] Деспот одби тако

[1] Ducas XXX, 209; а и 456.

захтевање „*речима сходним и мудрим,*"[1] И још посла порти и писмен одговор напомињући не само своје сродствене свезе са султаном, него и уговор, који му је са стране султана „великом заклетвом" утврђен, и који као да му подјемчаваше мирно уживање његове државе.[2]

Овим се није исцрпао увод у рат. Деспот је без сумње настојавао свима сретствима да отклони непријатељске намере портине према Србији. Султан опет као да би рад био да добије Смедерево, ако узможе, без правога рата са Србијом. Како се види из дипломе, коју је краљ Алберто дао деспоту год. 1439, султан је гледао великим обећањима да приволе деспота да му даде Смедерево, а тиме и доказ да нема политичке заједнице с Угарском. Царица Мара, која је знала за све што се ради, гледала огромне војне спреме и слушала око себе фанатичке непријатеље свога оца, писаше овоме да је боље да учини ту велику жртву, па да уступањем Смедерева спасе што још спасти може. И његов други син Стефан, који је се бавио у Једрену у походи код своје сестре (а можда и као талац свога оца) писаше у истоме смислу Ђурђу. Предати престолницу српску Смедерево Турцима, то би значило практички предати Србију везану и оковану у власт Турчину тамничару, који би на тихом Дунаву седео. Значило би осим тога отварати врата на угарској краљевини турским Асабима и Јаничарима на угарској краљевини кроз коју и преко које ваљало је, да хришћанска Европа Србији помогне. Деспот је без сумње учтиво али пресудно одбијао захтеве портине.

[1] Ducae, Ital, interp. incer 456.

[3] Ducas, XXX, 209.

Наравно онако позорљив човек, какав је деспот био, у онаким приликама није се само ограничавао на дипломатске претставке у Једрену и на позивања на уговоре страшном заклетвом султановом утврђене. Као што напред по турским и угарским изворима видесмо, Ђурађ је извештавао угарску владу о турским спремама и намерама. Сад кад се опасност оштро и јасно противу њега окренула, он је без сумње наваљивао да и Угарска према Србији испуни своје обвезе, као што Србија одбијајући захтеве султанове остаје не само сама себи него и својим уговорима с Угарском верна. Рекао бих да у Албертовој дипломи од 1439 одјекују речи, којима је Ђурађ побуђивао Угарску на њезину дужност казујући какве је жртве са своје стране рад ње поднео. „Премда је" каже се тамо, „предречени господар Турака деспота великим обећањима к себи мамио и велика му доброчинства нудио, и премда су шта више и кћи и син му наваљивали да га од верности (к Угарској) одвуку: опет је деспот волео и сва добра и краљевину оставити, и од своје се деце растати, него ли на себе љагу неверства навући *ма каквих несрећних побуда да би за то навести могао.* Веран бивши у срећи, волео је деспот и у несрећи се постојан верношћу својом показати, и више је волео то него да своју децу и своја добра добије па да се милошћу најжешћег непријатеља христовога крста дичи."[1]

Као што се из свију података, које наведосмо, види, Србија је, практички узевши, дошла у опасност само с тога, што је била важан члан тако рећи *удешаване* лиге хришћанске, што је народ српски био

[1] Féjer, Codex diplomaticus. Том. XI, 293—296

аван гарда велике хришћанске војске крсташке, која је требала да Турке из Европе истера. Неуморним настојавањем Ђурђевим и трпељивошћу, којом је народ српски од ступања Ђурђева на владу неизмерне жртве подносио, ова је авангарда била доста добро спремљена, о чему ћемо доказе добити мало ниже. Али да ли је хришћанска Европа испунила своје дужности? И пре свега да ли је Угарска испунила своје? и да ли је центрум и главна маса хришћанске војске спремна била, да авангарди у помоћ притече?!

Независно од питања да ли је Угарска у војном погледу била спремна или не, појављује се један низ непредвиђених догађаја, догађаја који су лежали ван домашаја људске мудрости и људске моћи. Фаталност устаје Ђурђу да одмаже, Турцима да помаже.

У часу, у коме је Србији највећма потребовао, цар Жигмундо умре у Прагу 8 Декембра 1437[1]. Од свију људи у Угарској и у опште на западу европском, Жигмундо је по најбоље схватао одношаје источне и опасност, која је Европи од Турака претила. Многогодишњи и присни пријатељ деспота Стефана Високог потписавши с њиме год. 1426 и уговор о одношајима између Угарске и Србије, Жигмундо је поред свих својих слабости био без сумње и човек каваљер, који на то полаже, да обвезе своје испуни. У сукобу дипломатском између Порте и Србије, који је отпочео с јесени 1437, и који је грозио да се развије у рат, и Ђурађ Бранковић и народ српски с поуздањем погледаху у старога цара, који је још и с „царем Лазом славног споменућа" пријатељовао. Глас да је тај цар у кога се толико надања полагаху умро, учинио је дубок утисак на двор и народ српски.

[1] Rad VII, 239.

Овај се утисак огледа већ и у томе, што наши лаконски летописци, који много шта важнога и што се Срба ближе тиче не помињу, бележе смрт његову. „**Н вь то же лѣто**" (1437) пише у летописима, „**оумрѣ Жигмоундь краль Октомврии.**"[1]

Жигмундо није имао друге деце осим једне кћери Јелисавете, која је удата била за херцега Аустријског Албрехта или Алберта. Још за живота Жигмундова издали су сталежи краљевине Угарске као и сталежи краљевине Чешке цару писмено уверење, да ће по смрти његовој узети себи за краља мужа кћери његове. Алберто дакле, одмах по смрти царевој, похити са женом својом Јелисаветом у Пожун (Пресбург), понесав са собом и мртво тело свога таста. У Пожуну се на брзу руку искупе (18 Декембра 1437) неколики претставници сталежа угарских. Мађари су страсно мрзили Немце и мало је коме било по вољи да круну св. Стефана види на глави једнога аустријског херцега. Али је формално право било несумњиво на страни кћери Жигмундове и њезинога мужа. С погледом на ту легитимност, с погледом на писмена обећања, која су дали, и с погледом на мртвога цара који лежаше у мртвачком сандуку у парадноме оделу царском још неопојан и несахрањен, — сталежи угарски не могоше да одреку круну угарску Алберту. Али је врло значајно да му не хтедоше предати круну по праву наслеђа, него се изреком од тога предохранише прогласивши, да му је дају по праву слободнога избора. И још је значајније да га изабраше и крунисаше (1 Јануара 1438 у Стојном Београду) под предохраном, да ће то све

[1] Летописи, Новаковић 266.

пуноважно бити *тек* кад други земаљски сабор, који се има сазвати, одлуку њихову *накнадно* одобри. Овај су корак мотивисали тиме, што на сабор у Пожуну нису због краткости времена могли доћи сви преставници сталежа.[1]

Јасно је да политички одношаји нису могли имати још никакве сталности, кад се оставља, да се избор краља подвргне накнадној ратификацији другог једног земаљског сабора. Јасно је да таква привременост није могла државној власти угарске краљевине дати могућност, да енергички прикупи сву снагу своју, те да Турцима на сусрет изађе. А и иначе има и других симптома, који показују да је у Угарској владало такво растројство, да се на озбиљну одбрану од Турака није могло ни мислити. У самоме престоном граду Будиму становници Немци и становници Мађари прегоњавали су се по одавна око избора кметова и судија општинских. А сад кад аустријски херцег Алберто постаде краљем угарским, будимски се Немци силно понесоше, да их Мађари већ не могоше да сносе. И док се још краљ бављаше у Будиму букну та горка мржња у пламен отворене борбе. Мађари раздражени мучким убијством једнога свога омиљеног суграђанина, који се одликовао био својим агитацијама противу Немаца, скоче да побију Немце. Господа и господичићи мађарски који су дошли били у Будим да се поклоне новоме Немцу-краљу, помогоше својски грађанима и паорима будимским да опљачкају куће богатих трговаца и мајстора немачких. С муком су се уставили ови нереди, који нису добро прорицали за оданост и одушевлење Мађара за свог

[1] Engel's Gesch. v. Ung. III, 8.

новог краља. На другој страни опет, у Сибињској, још не бејаше краја бунама сељачким.[1]

Док се још у Будиму бављаше стизаху новоме краљу од Угарске извешћа о великим војним спремама турским. Знамо већ по напред наведеним турским и угарским изворима, од кога су ти извештаји тамо стизали. Не видимо ничега што би показивало, да је Алберто озбиљним каквим мерама одговарао на то. Сачувало се само једно писмо његово од 14 Фебруара те 1438,[2] којим он из Будима пише граду Кронштату нека буде на опрезу од Турака и нека се добро брани. Без сумње су овака писма опремљена била и свима другим командама на угарској крајини.

У Марту немачки кнежеви понуде краљу Алберту круну царства немачког. Угарска се господа размишљаше по дуже, да ли да пристану да краљ њихов буде и цар немачки. Једни се бојаху, да ће га послови царства немачког смести, те угарској краљевини не ће поклањати ону бригу, коју су прилике захтевале; други опет мишљаху, да ће угарском краљу лакше бити бранити угарску краљевину од Турака, кад његов глас буде не само глас краља угарског него и цара немачког. Најпосле се сагласе да Алберто прими немачку круну. Краљ Алберто отиде у Беч и прими се тамо да буде цар немачки (29 Априла 1438). Одатле отиде у Мају у Праг да се крунише и круном чешке краљевине. Али док га католици признаваху радо за краља, Хусите прогласише Казимира брата краља пољског Владислава. Цело то

[1] Engel. на ист. м.

[2] Engel. Gesch. v. Ung. III, 13.

лето до под јесен остаде Алберто борећи се у Чешкој и Шлеској с Пољацима око круне чешке.

Док је нови краљ угарски јурио за круном чешком и немачком, оставивши да Угарском управљају неколико њих намесника (викарија), Турци су искупили били велику војску и чекали су само миг султанов па да се крену. Цару грчком Јовану дођоше у Флоренцију у Мају 1438 званични извештаји, да је Мурат опремио 150 галија и 150.000 војника, и да у Цариграду велики страх влада да са толиком силом не нападне на престолницу грчког царства.[1] Али се у брзо видело, да је та сила прикупљена била противу Србије.

Пре него што ће се кренути с војском, султан је позвао да му на двор дођу у Једрене и Ђурађ и кнез влашки Дракул. Ђурађ је на сву прилику знао, шта је била намера портина с тим позивом. Он се извињаваше и не хте да отиде. Кнез Дракул са синовима својим отиде у Једрене. Ту га као издајника који је у потаји држао с Угрима по заповести царевој затворе и одведу у Галипољ.[2] На сву је прилику иста судбина чекала и Ђурђа, да је само запао у турске канце.

Султан је заиста с добром вером могао да каже, да је дошао до на крај својој трпељивости, и да одговорност за рат пада на Ђурђа.

Искао је да кроз Србију на Угарску 1437 прође. Ђурађ му разби ту жељу.

[1] Diari Veneti. 1412—1442, fol. 110 Misti, LX, fcl. 59, 82, 83. Hopf. Griech, Gesch. 109.

[2] Ducas, XXX, 117; — Hammer, I, 448. — Zinkeisen, I. 284.

Док се главна турска сила те исте 1437 г. борила у Сибињској, Ђурађ је пустио Угре да кроз Србију нападну на турску операционску базу.

Искао је доказе стварне, да Ђурађ не држи страну Угрима. Ђурађ му је давао само речи и слао новце.

Искао је да му се уступи Смедерево. Ђурађ је тај захтев постојано и пресудно одбијао.

И претњама и обећањима наваљивао је на њ, да само даде стварна јемства да је с Портом а да није с Угарском. Ђурађ је постојано одбијао таква јемства.

Кад ни претње ни обећања цара царева нису могли да покрену старог деспота, онда су преклињања његове кћери Маре и његовог сина Стефана из Једрена долазила, да узнемире и онако бесане ноћи тешко забринутог господара од Србије. Али ни то Ђурђа не освоји.

Најпосле цар га позиваше да му на двор дође. Ђурађ не хте ни у томе цара да послуша.

Султану сад заиста није друго остајало, него или да дигне руке од онога, што је мислио да је неопходно потребно за сигурност турске царевине, или да ратом покуша да то добије.

Султан се, наравно одлучио за рат са Србијом.

Српски је народ ступио у једну периоду од пет година, којој што се патње и страдања тиче, нема равне у целој историји нашег средњег века, али којој и што се тиче хероизма показатог са стране народа равне нема.

ГЛАВА ДВАНАЕСТА.

ПЕТОГОДИШЊИ РАТ. — ПЛАНОВИ ЂУРЂЕВИ. — ПАД СМЕДЕРЕВА. — СРПСКО РОБЉЕ. 1438 и 1439.

Колико данас по још оскудном материјалу видети можемо, војни план Ђурђев за одбрану земље био је врло прост.

Народ је из села и отворених места имао да се повуче у многобројне градове и градиће, који су сви, више или мање, кроз последњих 10 година оправљени били. Што није могло наћи склоништа по градовима, то је требало да се баци у збегове по планинама. Посаде по градовима требало је да се бране што дуже могу не би л' дочекали помоћ из Угарске. Нарочито се деспот побринуо за одбрану два главна земаљска града: Новог Брда и Смедерева, ставивши у њих најбољу војску и најискусније војводе. Двогубо ваља жалити што још не знамо име онога, који је онако вешто и онако срчано управљао славном обраном Новога Брда. У Смедереву је фактичку команду водио најпре сам деспот Ђурађ (од прилике до средине Јуна 1439), а после војвода Тома Кантакузен, брат Јеринин, а поред њега је имао, бар по

имену, врховну команду најстарији син Ђурђев, деспотовић Гргур.[1]

По угарским изворима Ђурађ је, одмах чим је видео да је рат неизбежан, оправио ка краљу Алберту нарочитог посланика, молећи за помоћ.[2] Алберто је као што смо напред видели с пролећа 1438 био у забуни у Бечу око круне немачке и у Прагу око круне чешке, заплевши се због ове последње у рат с краљем пољским.

Што се из наших домаћих извора зна о догађајима у овој 1438 г., то није много „**Родословіе сербскіи царей**" задовољава се да каже: **Мурать султань воздвиже гоненіа на Георгіа деспота, таста своего. Видѣвши же деспоть многу силу турецку, град Смедерево утвердивь и ви немь оставляеть сына своего Гргура князя; самь же отходить Георгіе краљю угарскомь просити помощь: лѣто господнѣ** 1438; **мислише деспоть оускорити сь помощію ви Смедеревоу.**"[3]

У летописима код године 1438 стоји само оволико: **ви лѣто** 6946 (= 1438) **царь Моурать разби Србліе Авгоуста .а. плѣни и попали Коучево и Браничево и прими град Борьчь и Равьницоу, и расипа Острьвицоу.**[4]

Из свега се даје мислити, да је Мурат разбио неку српску војску негде у отвореном пољу 1-ог Августа; да је за тим могао без сметње да оплени и попали Кучево и Браничево, богату земљу између

[1] Да је Тома Кантакузен у Смедереву био, па га по одласку Ђурђевом, бранио са сестрићем својим Гргуром, в. Du Cange, Illyricum vet. et nov. 68.

[2] Pray, II, 294.

[3] Гласн. XXI, 262, „**лѣто господнѣ** 1438" стављено је погрешно као што ћемо ниже видети.

[4] Летописи у Šafarik, 77, у Ст. Новаковића 266.

нату млетачком, да су дошли посланици деспота Ђурђа, те између других порука донели од свог господара поздрав *„да он ради на томе, да добије краљевину угарску, а ако је добије, намерава да буде добар пријатељ млетачки.“* (*„nos advisat de pratica quam tenet habendi Regnum Hungariae, et si dictum regnum habebit, deliberat esse bonus amicus noster“*).[1] Сенат у седници својој од 2 Јануара 1439 доноси одлуку, да се деспоту на овом пријатељском саопштењу захвали лепим речима.[2] Тешко је мислити да би деспот чинио овако саопштење млетачкој влади, да није онда, кад је посаобину слао имао озбиљних изгледа на успех. Него као мудар човек Ђурађ је помишљао и на најгоре могућности па је преко исте посаобине молио Млетке да му продаду град Улцињ за новце, да га приме на своје земљиште ако би му била потреба да са синовима и фамилијом својом у њих склоништа потражи, и на послетку, да му положе оних хиљаду дуката, које је требало да је 15 Августа примио у Скадру, а које, без сумње због рата с Турцима, није примити могао. Сенат је у поменутој седници од 2 Јануара 1439 донео одлуке своје и о тим захтевима, а на име да му се Улцињ не може уступити, да ће се на млетачко земљиште примити ако дође, и да ће се наредити кнезу од града Скадра, да ону суму деспотовом пуномоћнику положи.[3] Сенат је у исто време одлучио да се посланици деспотови питају, шта господар њихов мисли чинити са земљом и градовима својим у Зети и Арбанији, јер управ се тада бављаху у Млецима посланици града Котора

[1] Acta Arch. Ven. II, 311.

[2] На ист. м.

[3] На ист. м,

који тврђаху, да деспот не ће моћи оне своје земље и градове од Турака одбранити, и који мољаху владу млетачку, *„да Будву и Зету и друга места деспотова у Арбанији под своју руку узме како их Турци заузели не би.“*[1] Не знамо шта су на то посланици деспотови одговорили.

Него ако је Ђурађ и имао каквих изгледа да стане на врх управи у Угарској, већ су се у Јануару 1439 ти изгледи сасвим изгубили. Улрик Цељски у необузданом свом властољубљу почео је да ради, да од намесника краљевог постане краљем чешким. Алберту се то достави, те он Улриха збаци. Међу тим се настојавањем папе Евгенија IV почне радити на преговорима за мир између Алберта и Казимира, ког је чешка народна партија за краља била прогласила а који је био млађи брат краљу пољском Владиславу. Алберто се већ вратио био у Беч, и могло је се очекивати, да ће скорим и у Угарску доћи.

Изгледа да је деспот о новим спремама турским и намерама портиним добивао гласове, који су га јако узнемиравали. Тим би се могло објаснити, што он у Априлу исте године (1439) по други пут наваљује на млетачку владу, да му уступи Улцињ. Град је овај деспот желео да добије које с тога, што би му из њега саобраћај морем са целим светом тако рећи осигуран био, што би из њега лакше могао саобраћавати и с војском својом која се у Новом Брду и око њега држала, што се ту завршивала велика

[4] »Et quia hic sunt oratores Catarini supplicantes ut accipiamus Buduam ac Zentam et alia loca Albaniae dicti domini Despoti, ne ad manus Turchorum perveniant, cum non sit potens ea sustinere, procuretur intelligere a dictis oratoribus intentionem dicti despoti de locis suprascriptis, si ea non tenere posset,» Acta II, 312.

трговачка линија која је од Једрена долазећи ударала на Пловдив, Кратово, Куманово, Ново Брдо, Приштину, Призрен, Скадар, што се дакле из Улциња могао са свима тим важним трговачким и политичким местима обдржавати сигурнији и непоснеднији саобраћај него са Дунава, а које и с тога, а на сву прилику и *поглавито*, што би у Улцињу заклоњен био од напада турског земљом млетачком[1]. Али га млетачки сенат и овај пут одлуком од 23. Априла, учтиво одби.[2]

Усред непрекидних наваљивања од стране деспота Ђурђа, поткрепљених представкама господе угарске, а особито извештајима Јована Хуњада бана од Серења (којим се именом звао онда данашњи Тамишки банат), краљ Алберто изда с пролећа 1439 на угарску властелу и духовништво распис, да се у Мају у граду Будиму састане на сабор. Као задатак томе сабору назначио је: да реши питање о престолонаследству у Угарској и *питање о рату с Турцима.*[3]

Краљ дође у Будим те лично отвори сабор 24 Маја 1439. Деспот Ђурађ није дошао у Будим, већ је послао нарочите посланике да наваљују, да се што пре похита с војском, јер су Турци с огромном силом већ ушли били у Србију, упутивши се право к Смедереву. На самом сабору млад један војвода угарски, који се последњих година већ више пута одликовао у бојевима с Турцима, настојаваше ватреним беседама, да се не губи време, већ да се одмах на Турке удара.

[1] У тексту наведену последњу околност опазио је први г. Димитријевић у својој дизертацији Georg Brancovič. стр. 51.

[2] Acta Arch. Ven. II, 318.

[3] Engel. Gesch. Ung. II, 16

Није нужде изреком казати, да је то био — Јован Хуњад, кога наш народ познаје под именом Сибињанин Јанка. Не по три града, као што бива са старим јунацима, већ три земље и три народа отимљу се о славу, да га својим сином назову. Отац му је био Румун, отаџбина Угарска, а најлепшу своју славу стекао је на бојним пољима Србије. Тако је Сибињанин Јанко јунак сва три народа. Али на мајском сабору 1439 г. он је још млад војвода тек с два три лаворова листа за калпаком. Заман његово родољубиво срце кипи најчистијим осећањима, заман речито доказује да пред питањем тако огромног значаја, какво је питање српско тада било, треба да ишчезну сва себична осећања. У сабору су седели ситни људи с мајушним срцем, тесним грудима и замућеним оком. За њих је спољашње питање било ствар тек од позадног значаја и ако је то спољашње питање у томе часу говорило риком топова на Дунаву. За њих је главно било, да се реше најпре питања унутрашње политике. Политичка суревњивост према краљевској власти и политичка и друштвена суревњивост према странцима у Угарској, било је главно осећање у угарске господе. У место да без оклевања дигне сву силу па да похита у помоћ Србији, по формалним обвезама и по очевидним користима својим, Угарска је властела трошила драгоцено време у дискутовању питања о престолонаследству, о правима и повластицама властеле, о укидању некаквих пореза, о привелигијама духовништва, *и нарочито о томе да се странцима у опште не дају баштине у Угарској и да се Ђурђу Бранковићу и његовоме зету Улриху Цељском забрани, да на својим земљама у Угарској не дају баштине и звања странцима то јест Србима*

и односно Немцима него само Угрима.[1] У самој ствари угарски су сталежи том приликом израдили читав један нов устав, познат у њиховом јавном праву под именом Decretum Alberti Regis.[2]

На срећу краљ је Алберто био толико несебичан, и толико је политичког такта имао, да са своје стране није хтео доприносити, да се решење свију тих питања одуговлачи. Он је радо и без одлагања пристајао на све одлуке саборске. Као у накнаду за толику добровољност његову сабор одлучи, да се води рат с Турском. Али практична вредност те одлуке није била скоро никаква, јер је пре ње сабор донео закон, да се само онда народ на оружје диже, кад се покаже да краљеви најамници (Stipendiati или Banderium regale) нису у стању, да непријатеља од граница одбију.

Краљ Алберто изда проглас на прелате, бароне, градове и комитатско племство, да што брже саставе војску, која ће ићи у помоћ Србима противу Турака, и да се искупе што пре у Сегедину.[3] Он сам дође у овај град пред свршетак Јуна месеца, не би ли тако личним примером ободрио господу угарску на већу ревност.

Међутим док се у Угарској саборавало и толико скањивало, Турци су, као што је већ споменуто,

[1] Забрана давати баштине странцима изречена је у члану XVI Албертове крунидбене дипломе од 29 Маја те 1439 г., а оно о Ђурђу Бранковићу и Улриху Цељском у члану XXV које гласи овако: Juxta requisitionem Regnicolarum nostrorum, Nos una cum eisdem operabimys, quod despotus Rasciae et Comes Ciliae, caeterique Magnates, dominias vel possessiones, castra, fortalitia, civitates, oppida, et alia bona in hoc Regno Hungariae habentes et tenentes, hujusmodi castra, fortelitia, oppida, civitates et possessiones *non advenis et forensibus, sed Hungaris hominibus*. pro honore dare debeant».

[2] Corp. jur. Ung. на ист. м. Engel. Ungar. Gesch. III, 17–21.

[1] Fessler, I, 518.

ушли у Србију. С крајем Маја, или почетком Јуна, 130.000 Турака, под командом самог султана Мурата, прекрили брда око Смедерева.[1] Кад се уз то узме и турска војска која је оперисала пред Новим Брдом онда слободно можемо рећи, да је те 1439 године 200.000 Турака Ђурђеву Србију напало!

С почетка је опсада споро напредовала. Кишом од стрела није се могло досадити кулама града смедеревског. Али је султан дао салити неколико грдосије топове па их наместити у батерију — прву батерију која је затрештала на обалама смедеревског Дунава. Огромна зрна од камена почеше падати на девичанске куле Смедеревске. Ужасна пуцњава више је задавала страве народу, који се у граду затворио, но што је штете чинила. Било је много њих, који су тада први пут чули грмљавину топова, па их је она поражавала. По уверавању историка Халкохондиле гађање је из топова трајало без прекида и дању и ноћу.[2] Али се градска посада јуначки бранила.

Може се замислити с коликим је нестрпљењем Ђурађ изгледао, не ће ли се указати угарска војска у помоћ граду. Он је сам дао састављати војску о свом трошку на угарском земљишту, али та по себи није могла предузимати ништа озбиљнога на супрот огромној сили турској Та је војска његова чекала заповест, да се састави с војском угарском, па да се одмах ради.[3]

[1] Онај је број војске узет по тврђењу угарских извора. Fessler, I, 518 Pray, II 299.

[2] Chalcochondylas, lih, V. 114.

[3] Да је Ђурађ прикупио једну војску на угарском земљишту види се из дипломе краља Алберта о којој ћемо ниже говорити.

Што је највећу бригу задавало деспоту било је то, што је знао да у граду нема хране за врло дугу опсаду. Орбинија, на сву прилику на основу некаквог народног предања, криви Јерину казујућу да је по својој сребролубивости дала пре рата распродати велике количине хране из војног магацина смедеревског.[1] Тешко је казати у колико је то истина. Дука зна о томе само толико да каже, да је у граду Смедереву, кад га је Мурат дошао да опсади, већ „исцрпана била готовина јечма и друге хране.“[2] На сваки начин за време рата г. 1438 магацини су се прилично испразнили, нити је било могућно попунити их, јер је народ већину те године провео по збеговима. Могло се у напред прорачунати, докле ће се војска и народ у Смедереву моћи издржати о храни које је у граду било. Видећи да је напад турски с дана на дан све жешћи, да је хране у граду из дана у дан све мање, а да угарска војска нема ни да се помаља, и чувши да је краљ Алберто приспео у Сегедин, војнички и државни савет у Смедереву одлучи: *да деспот пређе у Угарску, те да личним настојавањем ускори помоћ угарску.* Ђурађ заједно с Јерином и најмлађим сином Лазарем остави Смедерево негде пред свршетак Јуна, у пратњи велике свите дворске господе и духовника, међу којима је био и смедеревски митрополит Атанасије.[3] Понео је собом и већи део блага својега.

[2] Orbini, 259.

[3] «Tyranus per aestatem Smedrovum accessit, exhausta erant castri horrea et reliqua cibariorum penus; tempore igitur apto castrum obsidione cinxit.« Ducas, XXX, 209.

[4] Да ја Ђурађ с Јерином и сином Лазарем и својим благом прешао у Угарску, то знају сви најстарији извори: и наши родослови (Гласн. XXI стр. 263), и турски извори (Мурат Драгомана, Lewenclw, 551) и грчки

Деспот је стигао у Сегедин неколико дана пред Петров дан. На краља Алберта учинио је својим појавом и својим понашањем дубок утисак. Чисто га је очарао. Симпатична потресеност Албертова одјекује јасно у диплому, коју је на Петровдан потписао, и којом поклања деспоту у баштину град Вилагош. Диплома та формално кипти од израза поштовања симпатије и уважавања према Ђурђу. У самом уводу Алберто каже о њему: „*наш верни, искрено љубљени сјајни кнез, Ђурђе, Деспот од Расије* и *Господар од Арбаније, не мање наш драги сурадник на одбрани ове краљевине*“.[1] Помиње његове „*сјајне заслуге*“ за цара Жигмунда (operum gesta magnifica). „Мало ниже

писци (Ducas, cap. XXX 210, Chalcohondylas, lib. V, 114), и угарски извори (Bonfinius, dec. III lib IV.) Упоредити и казивање Орбинијево. стр 258. Није јасно било *у које је време* Ђурађ оставио Смедерево, да ли много пре но што су Турци пред тај град дошли, или тек после, а тај је моменат важан за карактеристику самог тог корака Ђурђевог. Дука до душе каже да је деспот прешао Дунаво онда «кад је Мурат Смедерево опсађивао« quo tempore Smedrovum Morates obsidebat). Текст родослова српских. царева (који у осталом годину погрешно ставља) допушта и једно и друго тумачење: «*Видјевши же деспот многу силу турску, град Смедерево утврдив и в нем остављајет сина својего Гргура кнеза: сам же одходит Георгије краљу угарском просити помошт; мисља же деспот ускорити с помоштију к Смедереву; предвари же јего сила турецка и султан Мурат взе Смедерево славио с окрестними мести и зароби Гергура сина Георгија деспота*») (На нав. м.) Али диплома краља Алберта писана 29 Ј на 1439 јасно каже, да је деспот из «опсађеног града» Смедерева у Угарску прешао: «Јер док је напредпоменути Господар Турака опсаду онога града с постојанством настављао (nam antelato Turcorum domino in obsidione castri praefacti perseverante) деспот је, по несумњивој чистоти своје верности, са женом и једним сином својим, другога оставивши да опсађени град брани (alio in conservatione ipsius castri obsessi relicto) и са целим својим двором к нашем величанству дошао.» Fejer, Том. XI. 293—296. — Рајић, коме Албертова диплома није позната била, мисли по Орбинију и Дифрену да сам деспот »*не стераја дождати пришествија јего* (*Турчина*), *убјегајет в земљу унгарскују*,» (III; 166).

[1] «Ad fidelem nostrum, sincere dilectum, illustrem principem Georgium, despotum Rasciae et Albaniae Dominum, tanquam singularem nostrum pro defensione hujus Regni cooperatorem.» Fejer, XI, 293.

помињући своје крунисање каже, да је на исто нарочито позвао и њега (Ђурђа) „који је као поглавити члан ове краљевине" (tamquam principale regni hujus membrum fuerit requisitus), па додаје како Ђурађ, не могавши сам лично доћи „*због важних узрока имајући да брани отаџбину и државу своју од опасности која му је сваког часа претила*", посла отмену посаобину од великаша својих, да му срдачно честита ступање на престо, и да му „несумњивим знацима" (manifestis signis) посведочи чистоту своје верности и постојану своју пажњу. Па онда долазе места, која се тичу непосредно ондашњих догађаја, и која ћемо овде у преводу навести.

„А поврх свега тога он је у ово најновије време дао о својој искреној верности не само знак, него и несумњиви стварни доказ,[2] који заслужује не само да га краљ памти, него који је достојан вечнога спомена. Кад је на име ових прошавших дана, — док смо се ми ван наше краљевине Угарске у страним крајевима важним пословима и делима, која су хвала Господу сад већ свршена, бавили, те не могосмо тако лако поклањати сву бригу истој нашој краљевини и земљама које се с њом граниче, — Господар Турака ушао с великом својом, од разних племена и народа са свих страна прибраном, силом у поменуту краљевину Србију (Regnum Rasciae) да би је себи покорио, па је толике људе побио, друге поробио, много шта порушио и многе штете починио. А сад кад смо се ми у најновије време из поменутих страних крајева повратили у ову нашу краљевину Угарску, опсео је град Смедерево с намером да га освоји. А напред

[1] У оригиналу стоји «palpabile experimentum« дакле «пробу, која се опипати даје.

поменути Господин Деспот и ако му је речени господар Турака многим обећањима са сваке стране прилазио, и ако га је многобројним доброчинствима и користима мамио, па и насилном смрћу сина и кћери његове, који се сада због тога налазе у затвору код истога господара турског, плашио, — волео је пре сва своја добра и своју државу напустити и од своје се деце растати, него ли лагу неверства на себе навући, ма да би несрећних побуда за то навести могао. Волео је да верност, коју је у срећи држао, и у несрећи непроменутом покаже. Волео је то већма, него да натраг добије децу и добра своја, па да се милошћу најбешњег непријатеља крста Христовог и најбешњег непријатеља нашег, поноси. И кад је поменути господар турски опсаду поменутог града постојано настављао, исти је деспот по несумњивој чистоти своје верности, заједно са супругом својом, једним сином (оставивши другог да поменути опсађени град брани) и са целим својим двором к нашем величанству дошао, *и одмах готов био да с не малом од својих људи састављеном силом на турску војску с нама заједно иде.*"[1]

Речи, којима се краљ Алберто у последњој реченици у оригиналу служи (et *confestim* non parva suarum gentium coacervata potentia ad obviandum exercitui Turcorum nobiscum procedere *promptus fuit*), показују да је Ђурађ живо наваљивао, да се Смедереву у помоћ притече. Али је почетком Јула у логору код Сегедина тако мало угарске војске било да се краљ није смео да усуди, да се с њоме у озбиљна предузећа упушта. Ваљало је чекати да се

[1] Fèjer XI, 296.

што више искупи. Краљ је по свој прилици услед Ђурђевог наваљивања поновио своје налоге властели и духовништву да без одлагања у логор дођу. Али мало се ко осврта на такве налоге. Властела угарска оклеваше очекујући да најпре слободне вароши и владике пошљу своје људе на војну; а ове опет са своје стране изгледаху да виде, шта ће властела да учини.

Међу тим Турци настављаху неуморно опсаду Смедерева. Непрегледна сила турска застрла сву околину докле се оком види, и одсекла Смедереву све комуникације. Посада се градска једнако брани јуначки. Неколике куле већ су повређене пруштањем турских поткопа. Али се војвода Тома Кантакузен разумевао у фортификацијама па се иза порушених зидина утврђивао. Настао је већ и трећи месец како се Смедерево на супрот напрезању тако велике силе држи, — дуго време по мишљењу сувременика, врло дуго за нестрпљивог султана, без сумње најдуже за оне у граду, који сваком зором забринуто погледају с кула градских на равнице угарске. Султан се љуто срдио што са освајањем града тако споро иде. Главни терет његове срдње имао је да носи Исак-паша, — онај који је највише и дејствовао, да се рат са Србијом предузме. Царева срдња била је узрок што усред опсаде, усред грувања топова и вике јаничарске, Исак-паша отпасује димискију, баца турбан доле па с дервишком капом на глави пролази невесео кроз смедеревске винограде и одлази у Меку на ћабу.[1] Али га царев татарин стиже на путу и предаде заповести, да иде да предузме команду над војском пред Новим Брдом.

[1] Mourat Dragoman, у Levenclaw, Historiae Musulmanae, 552.

Краљ Алберто је све до свршетка Јула остао у Сегедину искупљајући војску.[1] Пред средину Августа кренуо се к утоку Тисе у Дунав. Изгледа као да је план био, да се угарска војска Дунавом сиђе у Београд, па одатле да испадне за леђа турској војсци пред Смедеревом. Појимљиво је да малена војска српско-угарска, која се дотле с натегом искупила, није могла прелазити Дунаво нигде у непосредној близини Смедерева, где је 130.000 Турака лежало. Од 14 Августа има једно писмо Албертово писано „у пољу код Кижда на Тиси,"[2] а од 15-ог Августа једно писано „на маршу нашем близу места Тидерева"[3] Овде код Тидерева (дан. Тител) угарска војста стане у логор имајући лево своје крило заклоњено Тисом а десно Дунавом.[4] У санитетском погледу логор је овај врло несрећно изабран био. Сунчана жега месеца Августа, испаравање ритова, а без сумње и злочеста храна, доведоше у војску срдобољу Болештина та, гласови о сили турској и о напредовању њезином пред Смедеревом, срдња на оне који једнако оклеваху да дођу, начинише велику зловољност у војсци угарској. Поред свега настојавања Албертовог, кроз пуна два месеца до пред свршетак Августа, није се више искупило од 24.000 војника, нити их је у стану код Тидерева више било.

[1] Од 29 Јула 1439 има једно његово писмо влалици Страсбуршком, потписано «у логору код Сегедина.» Fèjer, V, 314.

[2] «In feld bey Kisdi an der theyss.» Féjer, V, 315.

[3] «Datum in descensu nostro campestri prope Vadum Tydewrew voi catum in festo Nativitatis beatae Mariae virginis gloriosae anno domin-1439.» Fèjer на ист. м.

[4] Pray II, 301.

Може лако бити да је баш ово покретање угарске војске ускорило катастрофу.[1] Турци су знали за те покрете, па су природним начином навалили, да што пре задобију Смедерево. Посада смедеревска, отсечена од сваког саобраћаја, очевидно није знала за оне покрете. Хране је већ нестајало, а после толиког узалудног чекања нестало је и вере, да ће помоћ из Угарске на време стићи. Жестина турских нападаја јачала је из дана у дан, али је у исто време султан једнако слао позиве, да му се град преда нудећи да са своје стране пристане на повољне услове. Гргур Бранковић и Тома Кантакузен очајаваху, да ће град спасти, па се упусте у преговоре за предају.

Још за сада не знамо у појединостима услове, под којима се Смедерево први пут Турцима предало. Знамо само да се 27-ог Августа отворила градска капија, и да је на њу изашао деспотовић Гргур с ујаком својим Томом на челу јуначких бранилаца Смедерева, те се предао султану. «**Въ то же лѣто** (6947 — 1439) **прими Моурать Смедерево Августа** 27 **и изведе Грьгоура и Томоу**», пишу наши летописи.[2] Михаило из Острвице каже изреком, да је глад принудила Смедерево на предају.[3]

Султан их је с доста одличја примио и одмах потписао ферман, којим Гргуру даје у баштину земљу, коју је некада дед његов Вук Бранковић држао. Орбинија додаје, да му је ту земљу дао под условом, да буде васал и да данак плаћа, што се у осталом и од себе разуме.[4] Бранковић историк мисли да је

[5] Тако мисли наш J. Рајић; III, 169.

[2] Летописи, Новаковић 266, Šafarik 77.

[3] Михаило из Острвице, Гласн. XVIII, 60.

[4] Orbini, 259.

земља, коју је султан Гргуру дао, била Браничево[1]. Султан је не само одличним пријемом, који је врховни команданат смедеревске војске нашао у њега, показао своје поштовање према осведоченом јунаштву те војске, него и тиме, што су војници добили право да слободно иду куд хоће.[2]

Султан уђе у Смедерево и одмараше се у двору деспота Ђурђа и госпође Јерине. Ако је било кулучара који су градећи дворе деспотове проклињали их, клетва се њихова брзо испунила. Само што је она падајући на владалачки дом падала свом тежином на целу Србију. Султан се дакле одмарао неко време као победилац у дворовима, из којих су му само пре три године извели Мару невесту царицу. Цркву смедеревску даде одмах претворити у џамију и постави јој имама. Наименова и кадију, а Турахан бега, који се при опсади одликовао, постави за војводу смедеревског.[3] На послетку султан је заповедио да се у Смедерево досели што више Турака па ту стално настане. Ова је наредба, како сам Мурат Драгоман прича, задала велику бољу хришћанима.[4]

Кад у угарски стан код Тидерева стиже глас да је Смедерево пала, паника обузме војску. Шест бандерија онога часа појахају коње, па никога не питајући оставе стан и пожуре се кућама. Ово јавно бегање поплаши једне још већма, збуни друге, и у војсци преовлада неред. Са више страна узрујаног стана подигне се вика «курјак! курјак!» што је међу Мађарима био старински сигнал, да сваки ваља

[1] J. Рајић III, 370.

[2] Sead-eddin, 95; — Ducas, 117; — Chalcochondylas, V, 131.

[3] Lewenclaw, 555.

[4] На ист. м.

да гледа како ће бегством да се спасе.[1] И запста велики део војске, поред свега усиљавања од стране краља и других вођа да поврате ред и самопоуздање одмах се разбегне. Има их који мисле, да поред краља већ нико и није остао. Али нема сумње да је с њиме остало нешто војске верних властела, као и војска српскога деспота. Тако се у самој ствари жалосним и стидним разбегнућем угарске војске сврши поход угарски Србији у помоћ те године. Да би колико толико част земаљску сачувао, Алберто је још ту у Тидереву 17 Септембра расписао општи прирез од 150 феника или једног златног флорина од сваког дома за војску, која се „*на пролеће*" противу Турака опремити има.[2]

Ваља још додати да је Алберто с оном војском која му је остала, чинио неку диверзију противу чета турских, које су упадале у Мачву и Срем. 26-ог Септембра налазимо га у Футоку; 1-ог Октобра пуномоћије својим посланицима, које је слао на сабор немачки у Мајнц, потписује „*на срећном војном походу противу Турака код Сланкамена*".[3] Али не могаше успети да сузбије Турке. Ови пленише и палише по јужној Угарској. О томе помињу и наши летописи код год. 1439: „**и вь то же лѣто Моурать плѣни оугрьскоу землю и градове разби.**"[4] У другој половини Октобра већ налазимо Алберта болесна у Будиму. Напрезања, кидања, гњев, болештина, сложило се све да му живот прекрати. На путу из Будима у Беч

[1] Thurocz, у Schwandt. 239.

[2] Féjer, V, 315.

[3] За све вид. Fèjer V, 316.

[4] Летописи на нов. м.

премину у Лангендорфу 27-ог Октобра.[1] Смрт његова била је нов тежак удар деспоту Ђурђу и његовим надањима.

Глас да је пало Смедерево поражавао је Србе по осталим градовима и збеговима где би год само допр'о. Није то само био пораз који природним начином потреса срца људма кад чују, да је престолница њихове државе у рукама непријатељским, него је потрес тај два пут дубоко и два пут на широко захватао при помисли, да је то био град који је се ту тек пре неку годину с тако огромним жртвама, и како се чинило с толиком вештином и с толиким знањем, оградио и утврдио, да се мислило да нема силе, којој одолети не ће. Па још на самој граници Угарске, тако рећи на догледу и на дослуху угарском краљу, који је узео био на се обвезу, да брани Србију од Турака! Пад је Смедерева био за народ српски права страховита катастрофа, и као свака катастрофа у првоме је часу забунила народ и испунила га духовном клонулошћу. Прва је последица тога била, да је се читав низ омањих градова предао Турцима. Турски извори изреком кажу, да је султан осим Смедерева освојио и више других градова[2], а наши летописи изреком спомињу предају Ресаве,[3] који ако је и био мален град, лепотом и богаством своје цркве, славом својих учених и вредних калуђера, и историјским успоменама на Стефана Ла-

[1] Pray, II, 301; Engel Uug. Gesck. III, 25. „**Вь то же лѣто** (1439) **оумрѣ краль Алберто**" Летописи на ист. м,

[2] Lewenclaw, 516. И Попес по турским изворима пише да су се после предаје Смедерева и «многа друга утврђена места у Србији Мурату предала.« Knowles· 262.

[3] Летописи на ист. м.

заревог сина, био је драг народу српском, — крупно зрно бисера у накиту земље српске.

А какав је утисак пад Смедерева учинио ван Србије томе смо видели један пример у паници угарске војске код Тидерева. Други нам је пример дао краљ босански Твртко III. Побојавши се да се холуј са Дунава не повије на земљу његову, он пошље посланике султану да поднесе нова уверавања о својој васалној верности и сам понуди, да данак годишњи од 20.000 дуката повиси на 25.000, само да турске чете у Босну не упадају.[1]

Враћајући се из Смедерева султан је с војском својом ударио и сам на Ново Брдо и како се чини неко кратко време провео при опсади тога града. Отуда је се после пронело било, да је после пада Смедерева и Ново Брдо султану у власт пало, те је та верзија и у неке историје прешла.[2] Али се Ново Брдо још једнако јуначки бранило, најпре од Осман Челебије, и после од Исак-паше. Војска српска која је у њему (могућним начином и око њега) била, није се само ограничавала на одбрану него је бранећи се предузимала и нападања. Још сада не знамо јасно шта је била права циљ покретима Новобрдске војске почетком месеца Августа те године, али је видимо где 6-ог Августа код Трипоља више Грачанице — на оном истом пољу на коме је деспот Стефан 1402 потукао Турке, — бије крваву битку с Турцима. Наши летописи кажу: „**въ лѣто** 6947 — 1439 **Августа 6 на Прѣображеніе оубн Єсебег Авранезовикь Новобрьгиие на Трнполю.**"[3] А Сеад-един

[1] Chalcochond. V, 132; — Schimek, Geschi. d-Kenigreichs Bosnien, 112.

[2] Ducas, 117; — Sead-eddin 99.

[3] Летописи на ист. м.

прометнув „Трипољ" у „Никопољ" прича по очевидцу Ашик-паша-заду, да су се Турци били под командом Исак-бега и наводи још и ове неколике појединости: „Ђаури су били распоређени тако, да су напред ишли пешаци, а за њима коњаници. Као црн облак грунуше на турску војску, које кад Турци видоше, по обичају своме на сав глас повикну Алах-ил-Алах, па се на пешадију ђаурску устреме. Пешаци видећи каква им опасност од турских коњаника непосредно грози, онога часа и сви у један мах оборе стреле и копља на непријатеље и то толико стрела бацише, да се чинило као да кишом падају. Али се од тога Муслумани ни најмање не поплаше већ навале те пробију редове ђаурске и кад пробивши их тако већину прегазе коњима својим, онда продру и до коњице, која је острагу као зид од гвожђа стајала. Али ова, не могући толико силном удару одолети, распрштн се у бегство, Гонећи бегунце Турци исеку небројне Хришћане, тако да од гомила њихових лешева турски коњи не могоше по местима копитом на земљу да стану"[1]

Турци су овој победи над новобрдском војском у отвореноме пољу приписивали велику важност. Ашик-паша-заде који је и сам лично у овом боју учествовао, каже изреком „да је овој победи следовало потпуно покорење целе земље Лазове, те се свуда поставише кадије, да правду досуђују, онако као и у граду Смедереву"[2]

Претерао је овај дервиш-делија, али је појимљиво да је погибија новобрдске војске, на многоме граду српском отворила капије војсци турској

[1] Sead-eddin, 9 . Lewenclaw, 551.

[2] Sead-eddin, 97,

Поред све ове несреће, која је постигла Новобрђане и поред свега очајавања, које је пад Смедерева на све стране изазвао, Ново Брдо још се као надаше.

Не могући освојити Новога Брда ни ове године турска се војска — осим оне што је остала по задобивеним градовима као посада — врати главном својом масом у Скопље. Султан отиде у Једрене, водећи собом и Гргура Бранковића.

И тек кад гледамо како се победоносна турска војска враћа на зимовник, подиже се пред нама, а у триумфалном походу јаничарском, страховита слика опустошене и онесрећене Србије! Данас је готово тешко и веровати у све страхоте и све грозности ондашњега турског ратовања. И опет дивљачки карактер тога ратовања са свим је историјски и несумњиви факат. И пре но што је Смедерево пало, а још више после тога, велики број турске војске просуо се по Србији. Казати да су полетали као гладни скакавци, мало је казати. Што Јаничари, Азапи и делије нису могли на месту да потроше или да као плен понесу собом или да потерају испред себе, то су махом сагоревали, разбијали и на сто начина упропашћавали. Што од народа, и старога и младога, мушкога и женскога, није погинуло под сабљом и копљем при првоме удару, и што није помрло страшном смрћу на сатански смишљеним мукама, а што није имало срећу да се сакрије по збеговима дубоко по планинама, то су Турци повезали ланцима и конопцима око врата, па чопорима као стоку терали у робље. Знатније и отменије људе обично су свагда убијали. Главно је правило њихове завојевачке политике било, да у земљи, коју заузму, сав виши и образованији ред потпуно униште и истребе, ако се не би, прешавши у Ислам, ставио безусловно на страну освојачеву. И кад би град какав на веру примили, Турци би обично затворили све градске капије осим једне, па би заповедили да на ту једну сви становници, оставивши све своје имање код кућа, изађу у поље. На капији би се наместио главни заповедник турски са својим доглавницима, па како је која породица излазила из града, он би пробирао најлепше жене и девојке и најкраснију момчад и одвајао их на једну страну, а друго терао на другу. Од онога пробранога робља слао је најлепше и најсавршеније екземпларе султану и другим великашима на поклон, задржао што је хтео за себе, а оно друго остављао на јагму војсци или, у ређим приликама, враћао у град. Овакав нам је призор један описао Михаило Костантиновић из Острвице, који је неколико година позније и сам таквим начином допао турскога ропства[1].

Кроз цео Октобар и Новембар несрећне оне 1439 године путови, који воде из Србије у Скопље и Једрене — два главна трга за робље — закрчени су били гомилама људи обојега пола и свакога доба, заробљених у Србији. Јесење хладне ноћи и влажни дани у нашим крајевима, прекратили су вечним покојем патње многих и многих препуклих срдаца. Дуж путова којима је робље пролазило, остављани су зверовима и грабљивим птицама лешеви оних бедних људских створења, који са нежности своје организације не могоше да издрже телесне и духовне напоре страшне оне народне катастрофе. Нико мањи него папа Евгеније IV у дипломатском једном циркулару од год. 1443, управљеном на све сувремене хришћанске др-

[1] Гласник XVIII, 116.

жаве, описује грозне призоре, којих је земља српска пуна била после пада Смедерева. „*Између многих других свирепстава*" пише Евгеније, „*терају робље хришћанско, и мушкиње и женскиње, повезано једним ужетом; оне, који, било услед дугог путовања, било услед слабости, било услед старости, или иначе каквим невољама изнурени, не би могли ићи, по пољима или и усред хришћанских вароша, кроз које пролазе, утуку или смртно израњаве, па их ту мртве или услед рана готово мртве, остављају, да им тела дивљи зверови растрзају на поругу и срамоту вере хришћанске. . . Не обазиру се они ни на веру, ни на чин, ни на достојанства, ни на пол ни на старост, ништа они не штеде па ни са насишчади немају милосрђа. . . . А робље износе на трг, те га као стоку продају*".[1]

Али нам је још вернију и ако грознију слику беда које су постизавале турско робље и које су постигле и велики број народа српског 1439 г., — оставио један човек, ког су Турци год. 1437 (дакле само две године пред пад Смедерева!) заробили приликом похода свога у Сибињ, и који је у њих до год. 1458 робовао.[2] Ево једног превода његове слике:

„У свима турским варошима имају нарочити трговци, којих је занат и радња једино у томе да купују и продају људе. Као и други трговци они имају на то од цара еснафска писма. . . Него ову своју радњу не врше они само по варошима, већ иду у логор и за војском, носећи собом ланце и конопце, те из руку разбојника и војника купују робље. Јер често разбојници и војници толико људи заробе, да не могу да их чувају и држе. С тога их продају некад за већу а некад за мању суму новаца, према томе имају ли мало или много робља; јер по некад толико много робља задобију, да се човек за капу продаје. Ови дакле трговци кад купе робље повежу га, и то по десет или и двадесет глава једним ланцем. Продају их за тим сваког према његовој вредности; према лепоти и саставу тела, младића скупље него старца, окретног, стаситог, вештог скупље него каквог глупака са села. И у свакој вароши има нарочити трг или место на коме робље продају. Ту доводе робове ланцима и конопцима увезане, као што се овце на кланицу доводе; ту их пробају (da verden sie probieret) откривају и као безумну животињу процењују и за худу пару продају.

„Стидно је управо и казивати како они на томе тргу стоје голи, и мушко и женско. . . . . Онако го роб ваља пред сваким купцем да хода тамо амо да скаче, да трчи, да би се јасно видело да ли је роб, који се продаје, слаб или здрав, стар или млад, женско или мушко. Исто тако бива и с девојкама. . . . Ако неко од стида и срамоте не би хтео да чини све, што се захтева тога би скорпионима и бичевима натерали, да опет најпосле чини оно, што сам од своје воље никад не би чинио. Ту се син продаје пред очима матере; ту се тужноме и застиђеноме мужу жена његова, која му је драга, одузимље и за новац продаје другом човеку, па је још задиркују и исмевају, као да је она најгора блуд-

[1] Raynaldus, vol. XXVIII. 413.

[2] Cronica Abtouterfeyung und Entwerffung der Turkey. von einem Sibenbyrgen 22 jar darinn gefangen gesessen. Gedruckt zu Augsburg durch Heinrich Steiner MDXXX Не зна се име писцу, али је познат под именом Милбахера по месту Милбаху у Сибињу, где су га Турци заробили.

ница. Ту се узимљу деца из наручја својих матера. Никакво се достојанство, никакав сталеж, ту не штеди. Ту ти свештеник вреди колико и неписмен човек; витез и властелин проценује се онако исто као и сељак, и по једну се цену продаје, осим ако му лична јачина, вештина, младост, цену не подигну!"

„Проданога роба купац одводи својој кући, можда каквој бедној сеоској колеби. Ту га упрегне у вечну службу. Ту престаје свака надежда, да ће се роб откупити или да ће одслужити за живота. Ту му се сваки тежак посао баци на врат те ни дању ни ноћу нема ни одмора, ни мира ни утехе. Чим би се мало само спорим показао или се уморио, одмах би га тојагом на рад нагонили, као каквог магарца. Да не говорим о несносном раду и напору тела, о глади, жеђи, сиротињи и голотињи, него само да поменем терет, тугу, страховање, и патњу душе у овим невољама где се невера с вером бори, и где напаћени дух толико побуда има да веру напусти са свим. Многима би смрт далеко милија била, него оваква вечита тамница, која их тако изнури и умори, да им и веру украде(?) Многи у таквој патњи вичу и преклињу смрт да им дође; али ова не ће да им дође. Шта да чини јадна душа? Она се види од свакога добра одвојена и безутешна, и свакоме злу изложена. Види да над њом непријатељ крста влада, види да је свака невоља претиште, да су је из стада христовог извукли и у чељусти вукова бацили. Кад би то само била брза смрт, сваки би је трпељиво поднео. Али се душа види у вечитим оковима без икакве наде на спасење, најпосле и од самог Бога остављена и у руке ђавола предана. Ако је сам Бог чудесно не озари, она помисли да је већ све свршено с њоме. Загази у очајање

и отпадне од вере. О колико ли је њих пало под овим крстом! колико ли је њих желело и тражило смрт на толико и толико начина, па је наћи не могоше. Многи су побегли у планине, шуме, клисуре и пећине па тамо од глади и жеђи помрли, или, што је још горе, сами себи смрт задавали!".[1]

Како је страшна то слика! И опет како је бледа према стварној страховитости оне патње, кроз коју је имао да прође велики један део питомога народа српског злосрећне оне године! Папа Евгеније, у оном истом циркулару на европске владаоце, каже да му је јављено да су из деспотове државе Турци одвели у робље *две стотине хиљада душа!*[2]. Сам деспот Ђурађ у писму којим је год. 1444 поклонио Вилагош Јовану Хуњаду помиње да су Турци одвели из Србије *„небројено робље"*.[3] Најбољи је доказ томе оно бесцење у које се робље, по повратку војске турске из Србије, продавало. Дервиш Ашик-паша-заде, прича како је девет робова, које је на војни у Србији задобио продао у Једрену, неког по 200 а неког и по 300 аспри, а једног је дечка вели сам купио за 100 аспри.[4] У дукат је тада ишло 40 аспри.

Сеад-един опет прича да су Турци толико робља у Скопље довели, да се млад роб могао купити за 20 аспри![5]

[1] Cronica, лист C и Cn.

[2] Raynaldus, XXVIII, стр. 414.

[3] Fèjer, X, 75.

[4] Hammer; I, 648.

[5] Sead-eddin, 97; — Lewenclaw, 552.

Нешрија, шта више тврди, да су се у Скопљу могла четири дечка купити за 20 аспри, а најкраснија робиња за — пар чизама![1]

Кроз стотине година црња несрећа није била снаслазила народ српски, него што је била несрећа године 1439.

[1] Нешрија л. 189. Hammer I, 448 и 648.

ГЛАВА ТРИНАЕСТА.

ЂУРЂЕВО СТРАНСТВОВАЊЕ, — БЛАГО ЊЕГОВО. — ТРАГЕДИЈА У БЕДЕВИ-ЧАРДАКУ ГОД. 1440—1441.

Ђурђа је гонила једна несрећа за другом. Иза оноликог оклевања угарске помоћи, дошао је пад Смедерева. Иза пада Смедерева разбегнуће угарске војске. Иза тог разбегнућа изненадна смрт краља Алберта. На капији од Угарске стојао је силан султан османски на челу победом занесене војске муслуманске а сама Угарска, обезглављена смрћу краља, растрзавана партијама, стојала је на окомку грађанскога рата.

Иза краља Алберта остала је удова краљица Јелисавета очекујући да се кроз који месец породи. Као једина наследница цара Жигмунда и као жена Албертова она је несумњиво имала право да заузме престо угарски. Велики број најотменије господе угарске одмах јој се и поклони као својој законитој краљици. Међу овима Владислав од Горе, бан мачвански, рођак деспота Ђурђа, и Никола Ујлак бан од Срема.

Али кад краљица отпоче своју владу пресипљући одличјама и поклонима свога брата од стрица Улриха Цељског и кад изађе доста јасно на видик да ће кроз Јелисавету у самој ствари Угарском да

влада мрзак гроф немачки а зет деспота српског, поменути Улрих, на мах се организовала народна мађарска партија, која се одлучи да ту могућност разбије.

Партија та, коју је најпре водио одважни и ревносни, а Јелисаветом лично увређени, владика Никола Розгоњ, а позније Јован Хуњад, користи се тешким положајем, у који је Угарска са опасности од Турака дошла, те навали на краљицу да пристане да се одмах преуда за пољског краља Владислава II. Јелисавета пристане на то те се одмах оправи у Краково депутација да понуди Владиславу руку краљице угарске и угарску круну под условима од којих је најглавнији био: *да се Пољска и Угарска узајамно обвежу, да једна другој свима силама помажу у рату противу Турака и Татара.*[1] У децутацији је тој главни великаш био Матко Таловац, бан хрватски, некадашњи дворанин деспота српског Стефана. 21 Фебруара 1440 краљ Владислав изјави да прима понуду. А одмах сутра дан 22 Фебруара краљица Јелисавета роди сина, коме на крштењу даде име Владислав и који је у историји познат под именом „Владислав посмрче" (Posthumus). По упливу Улриха Цељског и Владислава од Горе она одмах изјави да одустаје од првашњег свог пристанка на удају за краља пољског.

Мађарска народна партија, којој је тек сад загрозила опасност регентовања Улриховог, остане при својој првој одлуци, да Владислав пољски на престо угарски дође. Опасност међусобнога рата постане оштром, кад Јелисавета даде свога синчића 15-ог

[1] Engel, Ung. Gesch. III, 31.

Маја формално крунисати круном св. Стефана, и кад с друге стране Владислав пољски на позив народне странке дође у Будим на Тројице 1450, 19-ога Јуна исте године на сабору земаљском по ново и свечано прими све услове који му великаши те партије положе, а 17-ог Јула крунише себе у Стојном Београду круном, коју су узели из кивота и са главе краља Владислава народног свеца угарског, почем је права круна св. Стефана била за онај мах у рукама краљице Јелисавете.

Док су се овако унутрашњи одношаји у Угарској заплетали те дошли до хаотичког стања с два краља, два логора и два бојна поља грађанскога рата — једно у Славонији и Хрватској, друго у северозападној Угарској — дотле се целог пролећа и целога лета посада Београдска остављена самој себи, с муком али јуначки бранила од Турака.

Одмах првих дана пролећа 1440 улогоровало се пред Београдом најмање сто хиљада Турака. Команду је по имену водио сам Мурат, али је у самој ствари опсадом управљао Али-бег Арваназовић, брат Исак бега.

У граду је командовао Јован Таловац, брат Матка Таловца, бана хрватског, — онај исти „Господин брат," кога је још пре седам година кавалер Брокијер у Београду нашао.[1] Колико је војске хришћанске било у Београду не знамо. Главну масу те војске без сумње су чинили Срби грађани и добровољци. а било је на сву прилику и немачких, чешких и италијанских стрелаца са новим оружјем.

[2] «Le capitaine de la place étoit messire Mathico, chevalier d' Araguse, et il avoit pour lieutenat un sien frère, qu'on appeloit le seigneur frère». Broquiére, 601.

По причању савременика Турци су опасали били Београд зидом једним, па са њега бацали у варош и у град голема зрна од камена. Топове су дали салити на сву прилику у Смедереву, ако не и пред самим Београдом.[1] На Дунаво су пустили стотину лађа те пресекли граду сваку свезу с Угарском. Како се опсадна линија далеко пружала хватајући од Саве до Дунава, и како много топова још нису имали, то су се за бацање камења и запаљивих материја служили и старинским справама, балистама и т. д. Тако је при првој опсади Београда јако помешано било старо и ново оружје.

Мине су још једнако биле главно средство, којима су Турци радили. да на зидинама градским пролом начине. На срећу по опсађене међу Јаничарима и Азапима било је доста Срба, одважних људи, којима је срце за хришћанску ствар куцало. Од њих је команданат градски свагда за времена сазнавао на коме месту и у коме правцу Турци поткопе праве, те им је контраминама са стране града посао кварио.[2]

Турци су више пута јуриш покушавали, али су их браниоци града свагда крваво одбијали. Чему су опсађени за овакав успех имали да захвале било је: у првој линији што су свагда за времена о јуришу извештавани били, и после што су се бранили новим једним оружјем — *пушком*. Михаило Дука каже изреком, да је пред Београдом много Турака пало не само од некакве заразне болештине, која се у логору појавила, него и од „справа" којима су опсађени пуцали. Он те справе из ближе описује „Из Београда су,"

[1] Дука каже да су Турци »многобројне махине којима се камење баца. како мале тако и велике саградили пред Београдом« Ducas, XXX, 211.

[2] Thurocz, cap. XXXV, Schwandtner, I. 246.

вели, „бацали на Турке зрна од олова крупна од прилике као лешњици што су, и то по 5 до 6 зрна на један пут из некакве справе од туча. Справа је та као цев. Напуне је некаквим прахом који је састављен од салитре, сумпора и угљена, и кад га принесете к носу мирише на сумпор. Прах овај по природи својој лако хвата ватру, а ватра стешњена у цеви, потисне зрно најближе, ово опет оно друго до њега, те тако сва излете из цеви. Зрна та лете до на читаву миљу и могу да пробију коња и човека, баш да су у оклопу. Па још не губе силу кад пробију једног човека, него могу да ране и другога, који је иза њега. Зрна се ова од олова праве округла; али их има и од гвожђа и од другог каквог метала, па се још чекићем сабију и искују у облик дугуљаст и тада такво зрно пробија као муња".[1]

Међу тим је се, како већ поменусмо, краљ Владислав Пољски крунисао био у Стојном Београду (17 Јула 1440). Ма да су присталице краљице Јелисавете већ оружаном руком нападали на присталице краља Владислава, ипак је овај, потпомаган и светован Хуњадом, могао одмах да поклони нешто своје пажње спољашњој политици. Нареди да се угарска војска почне искупљати код Сегедина а у исто време (од прилике у првој половини Августа) пошље султану Мурату под Београдом, два пољска властелина Доброгоша Осторошког и Луку Горчанског, да као посланици краља пољског и краља угарског протестују противу турског напада на Београд и да траже да султан дигне опсаду.[2]

[1] Ducas. cap. XXX, 212.

[2] Енгел (Gesch. v. Serw. 386) помиње само једног пољака Ланчицког који је као посланик Владислављев ишао под Београд. Ми се у тексту др-

Мурат прими посланике ове на Врачару под шатором па их онда упути у Смедерево да причекају кроз који дан његов одговор. Одмах се предузму спреме за још један последњи јуриш на свима тачкама. Неко из стана турског добаци у град стрелом билет један, којим се јави команданту Јовану за план напада.[1] Кад Турци предузму јуриш браниоци их Београда дочекају јуначки. Од 1 сахат по подне па до у мркли мрак трајала је очајничка борба. Свршила се тиме, што крваво одбише Турке на целој линији. После узалудног напрезања кроз шест месеца, и изгубивши око 17.000 људи, султан нареди да се опсада дигне и војска у Бугарску врати. Посланицима краља Владислава пошље у Смедерево одговор, да за сада одустаје од освајања Београда, „*јер жели краљу њиховоме дати времена да промисли, да ли није зањ боље да драговољно Турцима уступи Београд заједно с оним крајем Србије који Угри држе*" (Мачву!)![2] По некима султан је још додао и ову поноситу реч: „*Турци требају да добију Београд; они га морају да добију; и добиће га а пре а после!*".[3]

Ми смо овде у кратко прегледали главне догађаје између Карпата и Балкана од јесени 1439 па до свршетка јесени 1440. Видели смо развијање партијске

жимо онога што каже сам секретар краља Владислава, Калимах, који је за радњу Владислављеву далеко најаутентичнији извор. Callimachus ap. Schwandtnet, I, 469.

[1] Thuròcz. на ист. м. — Engel, Gesch. v, Serw 386.

[2] Callimachus, ap. Schwand. I, 469.

[3] Engel, Gesch. v. Serw. 386. За историју ове прве турске опсаде Београда главни су извори: Thuròcz у Швантнера I, 246, — Bonfinius. Dec. III, 416; Callimachus. I. 469; Ducas, XXX, 211, Chalcochondylas. lib. v, 78. — Наши летописи бележе код год. 1440: **въ лѣто 6948 ходи царь Моурать подъ Бѣльградъ и не оуспѣ ничьто.**

борбе у Угарској и видели смо безуспешно покушавање турско да освоје Београд.

Да погледамо сад за деспотом Ђурђем и народом српским у оној години.

Пре свега што пада у очи то је, да и ако су Турци највећи део Ђурђеве државе себи покорили, још је нису сву освојили били. Ново Брдо се још једнако држало. Тако и градови зетског приморја. На сву прилику и још по гдекоји градови у теже приступним крајевима. Али у овим крајевима, које су већ заузели, Турци су врло живо заводили своју управу На сву прилику Смедерево није било једино место, у коме су досељавали турске колоније, а српско становништво расељавали. Кадије су већ свуда по градовима судиле и харач се од народа наплаћивао.[1] И не само харач, него како из напред поменутог циркулара папе Евгенија од 1443 видимо, од онога јадног народа што је остао у земљи преживевши све страхоте последње две године, већ се сад тражио и *данак у деци*.[2]

Деспот је Ђурађ по растанку свом с краљем Албертом (у првој половини Октобра 1439) отишао најпре у Срем, а мало позније у Загреб к својој кћери Катарини. Владика и грађани загребачки дочекају га с великим поштовањем.[3] У другој половини Јануара 1440 налазимо његове поклисаре у Будиму где уз другу господу претстављају краљици Јелисавети, да она као женска глава не треба да у овако опасним

[1] Sead-eddin, 97.

[2] Raynaldus, на ист. м.

[3] Luccari, 92.

и тешким временима остане сама да земљом управља.[1] Из причања Калимаховог види се да су пад Смедерева и освојење већег дела Србије Турцима, као и непосредна опасност Угарској отуда, били главна основа, са које су сва разлагања полазила. Јован Хуњад рекао је том приликом, а у беседи једној која је дубок утисак учинила, лепу и истиниту реч једну: „*С падом Смедерева, пао је тако рећи бедем који је Угарску бранио*".[2]

Судећи по томе што се потреба, да се краљ пољски позове, мотивише поглавито стањем ствари у Србији, судећи по симпатичном тону, којим секретар краља Владислава свагда о деспоту Ђурђу говори, не мање и по изразима, којима се друга једна познија посаобина Ђурђева служи, може се с доста поуздања замислити, да је Ђурађ живо учествовао у избору краља пољског. Могућно је а и вероватно, да је управ по његовом упливу и зет његов Улрих Цељски овај пут (у Јануару 1440) пристао био, да се краљ Владислав позове.[3]

Почетком је Фебруара још било наде да ће пољски краљ доћи на престо угарски, а с њиме да ће доћи и пољска војска, да с угарском и српском тера Турке из Србије Али кад 22-ог Фебруара Јелисавета роди сина, и кад Улриху Цељском, Владиславу од Горе и Николи Ујлаку, сину прилика да поред Албертовог

[1] Callimachus 447: »optimates Hungariae frequentes, *una cum oratoribns Despotae Rascie*, ac Ciliae Comitis, ad Reginam Budae agitantem conveuere; coeptum que est agi de regni statu constituende etc«. I, 447.

[2] »Sinderoviam oppidum cum universa paene Rascia jam tum a Turcis occupatum, *sublatumque veluti murum*, quo illis objecto, Hungaria satis tuta videbatur.« Callimachus, 448.

[3] Callimachus, на ист. м.: Engel. Gesch. des Ung. Reichs, III, 41.

посмрчета кроз дуги низ година владају Угарском као намесници краљевског достојанства, онда на један пут све дође у питање.

Ђурађ је познавао добро ондашње политичаре угарске. Видевши их где једни чврсто остају при избору краља пољског, а други уз оно дете у повоју крунисано круном св. Стефана, он је предвиђао хаос грађанског рата у Угарској. За њ је то другим речима врло јасно значило, да ни од угарске ни од пољске помоћи њему и Србији нема ништа. Узме премишљати не би ли, кад је овако самом себи остављен, најбоље било да покуша код Порте не би ли спасао од своје државе што се још спасти могло! У Хрватској и онако није могао остати а да га његови пријатељи не увуку у вртлог грађанског рата угарског. Реши се да отидне у Бар, главни град зетског приморја, које још не подпаде под Турке,[1]

28-ог Маја млетачки управник Истрије јавља својој влади, да му је дошао канцелар деспота Ђурђа те јавио, да ће кроз који дан стићи и сам деспот са женом и фамилијом. Управник моли за наставлења како да се влада, а додаје да је извештен да деспот има пратњу од 1500 коњаника, и да ће 30 Маја стићи у Клису.[2]

Млетачка су се господа овај пут господски показала. Под 30 Мајем издају управнику од Истрије наредбу: да одмах пошље једну депутацију од 4 до 6 племића деспоту у сретање, „*да га добродошлицом поздраве, да му од стране своје владе изјаве како*

[1] Бонфиније каже изреком да је Ђурађ оставио Угарску па отишао у Дубровник »због најозбиљнијих нереда у Угарској« (ob gravissimas Pannoniae discordias) — Bonfinius, Dec. III, Lib. V, 310.

[2] Acta Arch. Veneti, II, 312.

на млетачко земљиште може доћи и остати као на своме, како сенат жали, што није раније знао да ће он доћи, те да га дочекају с онаком поштом, како приличи срцу и жељи њиховој, као и добром пријатељству и братству њиховом с њиме." Још се наређује, како да се нађу удобни станови за деспота и његову свиту и како да му се даје храна. Управнику је наређено, да му и сам лично у походу иде да му поклони јестива у вредности до 200 либара малих, да га што већма поштује, и да му изјави, да ће од стране владе млетачке без одлагања доћи два посланика да га поздраве.

Почетком месеца Јуна деспот је стигао у Сењ те ту чекао лађе, које ће га одвести у Бар. Његов је канцелар, Никола Которанин, међу тим већ приспео био у Млетке и пре свега тражио „*галије*" и лађе за превоз. Под 10 Јуном сенат изјављује да жали, што у арсеналу нису у тај пар могли да нађу више него само једну галију „*која би могла и коње да превози*;" њу стављају на расположење деспоту а ако му још лађа треба, нека узме у најам од приватних људи у Млецима, на што му пуну слободу дају.[2] Види се да је деспот хтео, да и неки део своје коњаничке свите, ако не и сву, собом у Зету поведе.

Никола Которанин имао је и једну деликатнију мисију, него што је набављање галија и лађа за превоз. Деспот је преко њега молио млетачку владу да му *бар за време* уступе Улциња, „*и да пошљу од своје стране посаобину к султану те да посредују да га с њиме измире.*"[3] Сенат у седници од 25 Јуна

[1] Acta Arch. Ven. II, 313.

[2] Acta, II, 316.

[3] »Ad factum legationes mittendae ad Turchum . . . pro interponendo nos pro concordando excelientiam suam cum ipso Turcho.» Acta, II, 318.

одлучује: да нит може Улциња уступати нит „*с погледом на извесне правичне и разумне обзире*" (propter certos justos et rationabiles respectus) може слати онаку посаобину к султану. Ову је последњу одлуку донела већина сенатска, а мањина је хтела да се пристане, да се пошље један посланик те да од стране Млетака покуша измирити султана с деспотом, али посланик тај да иде о трошку деспотову.[1]

Не може дакле о томе сумње бити, да је Ђурађ почетком лета 1440 изгубивши надежду на могућност *скоре* помоћи угарске, радио да се с Портом измири. Може бити да је истина оно што Лукари вели, да је он намеравао да иде из Бара у Цариград[2] одакле би преко сродника Јерининих, — стрица Ђурђа и брата Јована Кантакузена, који су оних година у Цариграду први људи поред цара били, — могао радити у Једрену на измирењу.

На путу из Сења деспот је свратио ради одмора у Дубровник. Општина га је лепо дочекала и угостила, тако да јој је он при поласку топло захвалио.[3] У Бар је стигао некако пред свршетак Јула.

Негде између 1-ога Јула и доласка деспотова у Бар ново-брдска се војска тукла с турском код Макреша. Бој је несрећно по њу испао, али тек Новобрђани и у овој трећој години борбе дадоше доказа јуначком свом духу. Могућно је да је један од првих гласова, које је деспот дошав у Бар чуо, био глас о борби Новобрђана с Турцима код Макреша.[4] Ништа

[1] За све на ист. м.

[2] Luccari, 93.

[3] Luccari, на ист. м.

[4] У нашим летописима јасно се опажа да се догађаји бележе редом, којим су и дошли. У њима стоје код год. 1440:

ближе за сада не знамо о тој борби. Од турских извора налазимо само у Сеад-едина где казује, да су везири цареви: Евнух Шахабедин паша, беглербег од Румелије, Еце-бег и Исак-бег „*продрли дубље у земљу* (Србију) и покорили је пошто су је најпре опустошили.“[1] Из ових летописних одломака види се доста јасно, да је народ српски с хероизмом очајања настављао страшну борбу с Турцима. Да је народ сасвим био потпао под Турке, да је сва Србија била у власти султановој, на каквом би се основу Ђурађ могао упуштати у рад око измирења с Портом?! Очевидно још све није било пропало.

Град и варош Бар леже од прилике три миље на исток од свога пристаништа на мору. Сам град лежи на једном доста стрмом брду, а беше онда утврђен са неколико тврдих и ако старинских кула, повезаних јаким платнима од зидина. На сред града подизала је се катедрална црква, посвећена светоме Ђурђу[2] а у којој се као особита драгоценост чувала икона богородице Ртачке.[3] Ту у томе граду, којега су куле данас полу порушене, и близу те цркве Св. Ђурђа, коју су Турци у џамију претворили били те у њој кроз четири века клањали, проводили су деспот Ђурађ и деспотица Јерина неколике од најчемернијих дана свога живота. Остали су ту целу јесен 1440 и целу зиму 1440—1441 године.

„въ тоже лѣто оумрѣ Данъ коѥкода Юла а.—въ то же лѣто изъбише Тоурци новобрдьскоу конскоу на Макрешоу. — въ то же лѣто донде деспоть Гюргь оть Оугарь оу Барь и оу Сетоу.“

[1] Lewenclaw, на ист. м. Sead-eddin. 99.

[2] Опис Бара у Hecquard, Histoire et description de la Haute Albanie. 35.

[3] Вид. капитулацију града Бара Млецима од 16 Маја 1443. Acta Arch. Ven. II, 356.

Покушаји које је деспот Ђурађ одавде а преко Млетака и Цариграда настављао, не би ли се измирио с Портом, остали су безуспешни. Неуморност, неисцрпљивост овог старца, који се бори с низом несрећа, на кога пада једна катастрофа за другом и не могу да га саломе, не само то него не могу да га доведу да очајава, неуморност, неисцрпљивост, да, морална несавладљивост тога старца доводила је порту у чудо и у страву. Чинило се Турцима, да, и кад покоре сву Србију, у њој мира имати неће, докле јој год границе њезине обилази стари Вук-оглија. Сазнавши да је Ђурађ у Бару већ дуже време, ступе у потајна преговарања с неким Барцима да им га ови жива у руке предаду. У Бару је било пуно Арбанаса и Латина,[1] пуно католика који не имађаху симпатија према „шизматику“ деспоту, пуно људи, који су познавали Ђурђа само по заповестима, које тражаху од њих работе и данак. Турци обећаваху Барцима златна брда само ако издаду Ђурђа.[2] Барци се узеше премишљати. То већ беше рђав знак. Неко потказа деспоту о чему се ради. Пред пристаништем барским стојала је галија Дубровчанина Паскоја Соркочевића, који бијаше у служби деспотовој. Деспот нареди да се учине нужне спреме, па онда под изговором да хоће у лов у околину, једнога јутра изађе из града рано зором с благом, фамилијом и дворанима својим, и кроз маслинове баште које се пружаху од града до самога мора, дохвати се Паскојеве

[1] То се види већ и по именима оних које је општина Барска у Мају 1443 опуномоћила да закључе капитулацију с Млецима. Acta Arch. Ven. II, 354.

[2] Mauro Orbini, 327

галије и одједри у Будву, други свој град у зетскоме приморју.[1]

Ово је било на сву прилику у Јануару год. 1441. Како Будва не бејаше доста сигуран град, особито са блискости онога краја Црне Горе, у коме управљаше Стефан Црнојевић, деспот Ђурађ посла по истоме Паскоју, који га довезе, и још по митрополиту Смедеревском Атанасију један део свога блага у Дубровник на оставу. Може бити да су ова двојица они исти поклисари по којима је као што Орбинија казује, деспот Ђурађ молио општину дубровачку да му допусти доћи и склонити се у њезине зидине.[2] Што је ван сваке сумње то је, да су 25 Јануара 1441 кнез и властела „владуштаго града Доубровника" потписали реверс, у коме кажу „*примисмо од славнога господина деспота Ђурђа, Господара српској земљи и к тому, по почтеному и богољубимому Атанасију митрополиту и по Паскоју Соргочевићу властелину нашем, а с листом његовем веровaнем, примисмо у похрану ниже речено именовано благо*".[3] За овим долази побројавање онога, што су примили[4] У прегледу по главним сумама примљено је тада на похрану:

1. *Златних дуката:*

млетачких	43.553
угарских	6134
турских	314
Свега златних дуката . . .	50.001

[1] За ове појединости. M. Orbini, 328; — Luccari, 93. Овај помиње изреком »gli Oliveti d'Antivari.« Маслинове воћњаке у равници од Бара на запад к мору, помиње и Hecquard, Haute Albanie, 39.

[2] M. Orbini, на ист. м.

[3] Споменици Дубр. Арх. II. 96.

[4] В. у прилозима целу копију тог реверса.

2. *Злата у полугама:*

611 литара 1 унча 2 аксаге, вреди*	50.102

3. *Сребра гламскога:*

343 литре 6 унача 3 аксаге вреди око**	10.000

4. *Сребра бела:*

2967 лит. 6 унача 3. акс. вреди око	22.260

5. *У аспрама 1. милијун:*

теже 3500 лит. 2 унче 3 акс. сребра а 40 аспри у 1 дукат рачунећи	25.000

6. *Кова сребрнога:****

348 литара 4 унче, вреди само сребро	2610

Свега дакле у вредности 169.973 или врло на близу 170.000 дуката.

На крају се реверса каже: „а у сеи име више речену похрану поставише а ми примисмо у сеи име да до где је жив господин деспот Ђурађ, да је он вољан узети више речену похрану на његову вољу и што рече од ње учинити, а по његовој самрти његова жена госпођа Јерина а по Јеринини самрти трима синовом његовем али им све на за се да узети или всакому на се свои дио узети, а када годе би хоти узети више речену похрану, да се не може узети што не би донесао ови исти запис и лист веровани пот печаћу, коју су нам оставили на листу господина деспота више речени поклисаре."[1]

* Вредности злата и сребра нису у реверсу означене. Ми их прорачуњавамо узимајући ондашње цене сребра на $7\frac{1}{2}$ — $7\frac{3}{4}$ дуката за литру, а цену злата на 86 дуката.

** У гламскоме сребру има око $25\frac{0}{0}$ злата.

*** Ту су кондири, шандали, свећњаци, ликаније, рукомије, имбрици, роменче «чаше писане слови и позлакене», којих вредност израде без сумње је далеко превазилазила вредност самог метала.

[1] Спом. Дубр. Арх. II, 98.

У Будви је деспот остао од прилике до средине месеца Априла 1441 г. 6-ога тог месеца још је био у томе граду, јер од тога дана има листина, италијански писана, којом Будванима „*на њихову молбу*“ даде онаке исте слободштине, какве има град његов Бар (la cita de mia signoria Antivari). Деспот одређује да му се и у напредак „*од усева на његовој земљи даје седмо, од винограда на његовој земљи даје десето; царина од стоке опраштa им се, а друге царине да му плаћају; у свему осталом да имају исте слободштине које има Бар.*“[1] По томе изгледа као да је и Барцима, за време свога бављења међу њима, дао некакве ванредне повластице. Будванцима је осим горњега записао да им се враћа она земља њихова коју је од њих узео деспот Стефан те дао Црнојевићу. За све то што им даде утврђиваше да се већ више никако не мења за живота његова и његових синова. А за извршиоца свих тих одредаба постави „логофета Мануила“.[2]

Деспот остави Будву и како Орбин вели на броду Ђурђа Гучетића дође у Дубровник тог истог месеца Априла 1441 год.[3] „*Мислио је*“, вели Бонфин, „*да*

[1] «Per la gratia de dio Signor de Sciavonia, de Zenta, despoto Zorzi .... — che semena su le terre de la mia signoria che debiano pagare septimo; e quelle vigne, le qual sono su li terreni della mia signoria che pagano decimo; e che i sia perdonato doana de becharia, e altre doane debiano pagar ala mia signoria; in tuto altro che habiano alla usanca, che ha Antibari. E questo sia fermo in vita de la mia signoria, et in vita degli fioli de la mia signoria. E de questo sia executor logofet Manuil. Scripta 6949 (1441) del mexe de april a di 6 in Budua». — Starine, X, 6.

[2] «Tutto quello che ha tolto signor e parente mio despoto Stefano da i confini della citta de Bndua e dado al Cernoevichi, quali confini la mia signoria faca tornar etc. На ист. м.

[3] M. Orbini, 328.

ће у тој слободној држави слободно моћи поживети. Чинило му се, као да се са велике морске буре спасао у пристаниште, где ће моћи сигурно и мирно да поживи, те да се поутеши што га из државе његове прогонише.“[1] Што је Ђурађ поуздано знати могао то је, да су му у Дубровнику живот, част и имање са свим сигурни. Неприкосновеност оних, који под заштиту заставе св. Блажа дођу, Дубровчани су стављали на прво место међу своја начела политичке мудрости, и кроз стотине година и у најтежим приликама свагда су је свето одржавали. Чистота и узвишеност, можемо рећи још и ширина и дубљина дубровачког права заштите и прибежишта, стекли су у оно доба велику славу, а кроз сва времена служиће му на велику част. Самоме Ђурђу давали су били Дубровчани већ до тада у више пута доказе своје лојалности, што се тиче одржавања задате речи. Нарочито се Ђурађ морао с дубоком захвалношћу сећати како су му матер Мару и браћу његову с њиме заједно Дубровчани пријатељски примили кад су их Турци отровавши Вука Бранковића прогонили из државе његове, и кад су од Дубровника захтевали, да им не издаје новце, које је Вук њему на похрану предао био. Ђурађ је дошао међу пријатеље, о којих је се верности давно и несумњивим начином осведочио.

Нигде се није боље знало шта све бива по Србије но у Дубровнику, из којега би сваки дан излазили каравани да по свима правцима по српским земљама пођу, — и у сред рата и кроз сред ордија турских, — у Дубровнику у који би сваки дан стизали трговци који су прошли били у накрст земље

[1] Bonfinius, 310.

од Солуна до Дунава и од Једрена до сињега мора. Стари деспот требао је само да приклони ухо своје ка хладним зидинама Дубровника па да чује, како куца топло срце тешко паћенога народа српског. У Дубровнику је чуо како се силна турска војска опет слегла око Новога Брда, толиком крвљу већ наквашенога, и толиком славом окићенога. *Ово је већ четврта година* како народ око Новог Брда нит' оренит' жње, већ јунаштвом, каквом до тада равног било није, брани себе без прекида од големе силе турске. Шта ли твоје срце, о стари Господару народа српског, слути, кад из Дубровника мислима лебдиш над јуначким твојим градом у даљини!! Није ли те мудрост твоја напајала горким сузама показујући ти у напред дан онај, у који ће глађу уморена, ранама изнурена да клоне она мишица што брани Ново Брдо?!

Али је у овим данима тешких брига и црних слутњи бивало и часова, у којима су нова надања растапала лед око срца Ђурђева. Стизали су гласови да папа настојава да се учини крај хаосу у Угарској, па да се предузме крсташки поход против Турака[1]. Чуло се да се положај краља Владислава Пољског поправља и утврђује, и да он и усред унутрашњих неприлика мисли на рат с Турцима. Знало се на прилику као извесно, да је краљ Владислав предложио био народној скупштини краљевине Пољске, да реши да се пољска војска пошље у Угарску против Турака и да је та скупштина одлучила: да се за сад о трошку државном пошље 5.000 војника а у осталом да се објави, да је сваком Пољаку слободно ако хоће да иде као драговољац противу Турака.[2] Могућним на-

[1] Engel, Ungar. Gech. III, 44.

[2] Callimachus, 471.

чином разглашавале су се и успешне борбе, које је Јован Хуњад тог пролећа водио с Исак-бегом на земљишту између Београда и Смедерева.[1]

Једнога дана пред свршетак месеца Јула стиже у Дубровник чауш један са високе порте и предаде кнезу писма нека. Кнез сазва веће, те му их прочита Султан захтеваше да му Дубровник преда у руке деспота Ђурђа. За ово он уступаше општини све благо Ђурђево и даваше веру, да ће за вечита времена остати пријатељ и заштитник њезин.[2] Ако им и то није доста, султан је готов да им опрости једногодишњи данак и још да им уступи *„сву земљу деспотову од Бојане до Котора"*.[3] Ова висока цена, коју порта нуђаше само да се докопа личности деспотове, боље и више него ишта друго показује велике способности и високу политичку вредност Ђурђа Бранковића, и колико су га Турци за опасна противника сматрали

Није малена ствар била замерити се силноме цару турском. А у оно доба ни за кога није толико ризично било замерити му се, колико за општину дубровачку. У материјалноме погледу она је управо живела од трговине по областима, којима су Турци тада већ завладали били. Султан је био у стању, да само једним мигом, и не дижући војске, дубровачкој општини нанесе неизмерне штете. С друге стране опет, као што видесмо, једно од најстаријих и најсветијих правила ове славне општине, била је потпуна сигурност и слобода воље оних које је град на веру примио.

[1] Thurocz ap. Schvandtner 218.

[2] Bonfinius, Dac, III, lib. V; 310.

[3] Стулићев летопис 326; — Annali della citta di Ragusa a Gondola у Макушева, 332.

Између опасности од Турака и предања својих Дубровчани су се нашли у не малој неприлици. На већу је оном било људи, који су одсудно и с гнушањем одбијали и саму претпоставку, да ће Дубровник хтети, да учини такво издајство. Добро име и достојанство општине било им је милије него све благо. У томе су били сви сложни да се ни под коју цену не може издајство Ђурђу Бранковићу чинити.[1] Али било их је по доста њих, који су тражили, не би ли се нашао пут, којим се не би ни султан срдио, на част општине прљала. Без сумње је од ових људи изашао предлог, да се и сам деспот Ђурађ у седницу позове. Кад деспот дође саопште му шта порта тражи. Кажу да је Ђурађ, слушајући шта му се казује, сав пребледио био.[2] Властели дубровачки видевши га потресена, прозборише му пријатељски, и разгонише му сваку бојазан Деспот се брзо прибра. Захвали већу и кнезу на саучешћу, али изјави да ће одмах, чим се само спреми, град да остави, „јер", говораше, „није рад да своје добре пријатеље доводи у замерку у султана и да им неприлике прави.".[3] Деспот је оваком изјавом засведочио не само своје деликатно осећање, него и велики свој политички такт.

Вративши се у палату, у којој је становао, деспот је сазвао знатније људе из свите своје на световање. Ту је на сву прилику био смедеревски митрополит Атанасије. канцелар Никола Которанин, можда војвода

[1] Recitatis in Senato literis, quum patres dicere sententias jubentur, unico omnes consilio, Barbari facimus abominantes nullo avaritiae scelere, Ragusinae reipublicae dignitatem incaestandam esse neucent neque hospitii fidem cuiquam violandam». — Bonfinius Dec. III, lib. V, 310.

[2] «Quis (Georgius) auditis Amurathi insidii confestim expalluit» Bonfinius. на ист. м.

[3] Bonfinius, на ист. м. M. Orbini, 329.

Јакша од Брезника, војвода Радић, и властели дубровачки Паскоје Соркочевић, Дамјан Ђорђић и Аловиз Растић, која су последња двојица по примеру Паскојеву ту скоро ступила у службу деспотову.[1] За Јерину знамо не само да је учествовала у томе саветовању, него и да је одсудно наваљивала, да се из Дубровника право иде у Цариград ка грчкоме цару.[2] Ђурађ, који је знао да се у Угарској ствари знатно поправљају, наваљивао је да се иде у Угарску. Његови разлози превладају. Већ 24-ог Јула видимо га где предаје општини на похрану 277½ литре разног сребрног и златног посуђа. А 26-ог Јула предаје он општини на похрану по већу једну партију свога блага.[4] Изгледа да су у ову похрану ушле већином и оне ствари из поклада који су митрополит Атанасије и Паскоје Соркочевић у Јануару исте године из Будве донели. Само што је сада деспот задржао уз себе оних педесет хиљада дуката, а место њих дометуо више злата у вергијама и више златних и сребрних ствари. Скупна метална вредност ове друге похране у неколико је мања од оне, која је у Јануару донесена, јер не прелази 150.000 дуката. Како је куповна моћ новца у петнаестоме веку била најмање пет пута већа од куповне моћи новца у наше доба, то је оних 150.000 дуката у оно доба значило колико данас сума од 750.000 дуката у драгом металу.

[1] Стулићев Летопис у Макушева. 321.

[2] Bonfinius, на ист. м.

[3] Спомен. Дубр. Арх. II. 102.

[4] Спом. Дубр. Арх. II. 98. Mon. Serbica 406. Види у прилозима цео документат.

Деспот је последњих дана месеца Јула или првих дана Августа 1441 оставио Дубровник и одвезао се у Скрадин, а одатле отиде на своја добра у Угарску.[1] „**Въ то же лѣто** (6949=1441 после 27 Јула) **отиде деспоть изъ Дубровника на Оугре**", веле наши летописи.[2]

Тешко нам је за сада одредити, да ли је деспот полазећи из Дубровника већ добио био глас о новој једној катастрофи, коју у осталом не може бити да сам предвиђао није. Под нечувеним напорима кроз четири године, остављена сама себи, бранећи се од најбољих турских војсковођа и од непрегледних маса најбоље турске војске, војска је новобрдска најпосле изнемогла и 27-ог Јула ове исте 1441 год. предаде се Ново Брдо Хадом-паши. „**Въ то же лѣто Юла къ. въторникъ прими Хадом-паша Ново Брьдо и окрестьне градове** („**ине градове**" „**све срьбьске градове**,)[3] Што наши летописи помињу да је тога дана Хадом-паша примио уз Ново Брдо „и ине" а по некима **и све срьбске градове**, а по некима **и окрестьне све градове**" то изгледа као да значи, да је капитулација Новога Брда обухватала у себе и капитулацију свих других градова, који су се можда у Ситници а можда и у Топлици, још били држали.

На сваки начин тек падом Новога брда, 27 Јула 1441 године, довршили су Турци прво потпуно освојење Србије, на коме су од пролећа 1438 неуморно и с толиком силом радили.

Ова велика херојична борба може с правом да служи на понос народу српском. Ондашњи вођи на-

[1] M. Orbini на ист. м.

[2] Летописи, Šafarik, 77, Новаков. 267.

[3] Летописи у Šafarik 77; у Новак. 277; — Гласник X, 271; XI, 162: Starine IX, 80. Jagič, Archiv f. slav. Philologie, II, 96.

родни — Ђурађ и његови саветници и војводе — примили су борбу за то што су ценили, да је боље у тој неравној борби с оружјем у руци и подлећи Мухамеданцима, него се својевољно одрећи културних и политичких свеза с хришћанском Европом, па судбину своју везати с Турцима, који културу ту руше. Већ саме побуде, са којих је борба примљена, показују племенитост оног нараштаја српског. А начин на који је он ту борбу, остављен од Европе и од сваке помоћи, водио, обасипље га светлошћу, на којој ће да се сунчају и најдаљи нараштаји, докле буде народа српског.

Остало нам је да говоримо још о једном трагичном догађају из ове године, догађају, који је с једне стране доказ, какав је патриотизам разгревао онда све Србе без разлике реда и сталежа, а с друге стране доказ, како је худе среће био онај мудри и богати, кротки и милосрдни деспот Ђурађ.

По заузећу Смедерева 27 Августа 1439 г. султан је истина дао по имену неке земље Гргуру Ђурђевом најстаријем сину, али га је лично задржао при себи а за тим у Једрене одвео.[1] У Једрену је он са својим млађим братом Стефаном истина стојао под присмотром турских власти, али опет колико толико уживао неку слободу покретања. Ова два српска принца, два красна млада човека васпитана у најбољем духу свога времена, и лепотом својом и понашањем својим и духом својим и војним усавршењима својим, бејаху два одлична претставника племенитога сувременог витештва. Видели смо их први пут у сјајној пратњи Марине свадбе, кад пролажаху земљом српском, — као две марсове звезде, из којих дијаманат и рубин

[1] Ducas, cap. XXX. 209.

светлуцају, пратећи сребрн месец преко сафирскога неба. Видели смо их у скрлетом и срмом искићеној свити султановој, где на бесценим коњима цара азијског гоне срне и јелене по шумама Маричке долине. Чули смо султана где их, пола у увређеном поносу пола дивећи им се, називље „младим курјацима“. Један наш стари писац, причајући о бавлењу ова два брата на двору султанову, вели: „**Они же многу храбрость показаше на конскомь ристанию, яко вь ненависть подвигноути Агарене храбрьство и красота их**“.[1] Гргура смо видели, како уз свог ујака Тому јуначки брани Смедерево од силе турске. У њему је већ тада куцало оно јуначко срце, које је један наштај позније сину његовом задобило од народа име: „Змај деспот“.[2] Брат његов Стефан затекао се на двору султанову. кад се затегнуше одношаји међу Портом и Србијом 1437—38 Ту га задржаше за све време ратовања. О Стефану један наш извор каже: „**Моудростию и храбрьствомь превьсходе многихь, красотою же превзаиха.**“[3] У другом једном извору каже се за њ да је још у младим годинама велики разум стекао, како је у „дому оца свога“ у благочастију васпитан „**и божьствена писанија вь кран извикь**“, и да је родитеље своје толико поштовао и толико им се повиновао, да би њима за љубав „сваку службу испунио“, и „**вь тои (служби) єть бивь варвари и вь тьмницоу вьсажден и вь желѣза тешка оковань**“.[1]

[1] Живот Архијер. Максима, рукопис XVII-ог века. Гласн. XI, 125.

[2] Змај деспот Вук, који је се својим јунаштвом у борбама с Турцима последње трећине XV-ог века прославио, био је син Гргурев.

[3] Гласн. XI. 125.

[4] Живот Стефана Бранковића. Летопис, књ. 117. стр. 117.

Несумњив је факат, да је с пролећа 1441 Балабан паша добио заповест, да оба деспотовића одведе у Демотику[1] (по некима у Амазру[2]) и да их тамо у тамници као државне преступнике чува. Лицем на Васкрс буду у тамницу бачени. Њихово затварање и потоњу судбу њихову Стандуцин Кантакузен доводи у свезу још с оном срдњом султановом у лову на јелене.[3] Наш један извор налази томе побуде у зависти, коју је витешко понашање Гргура и Стефана у Турака разбудило. Ти зависници, вели се у том извору, „*сковаше клевету*“ и приступише цару говорећи: „**аште поустиши здрави таковиє храбрьце ми оубо послѣждє оть нихь побѣждени боудемь; аште ли искажиши нихь ми землю и отаньство вьземь бь наше достоиниє.**“[4] Кантемир опет доводи то у свезу с издавањем тајни при опсади Београда.[5] Прави ће узрок томе бити, што их — као што један животописац Стефана Бранковића вели — „*ухватише у служби родитељима својим.*“[6] Халкохондил. који је сувременик оним догађајима вели: „*Султану се достави, да он ваља да буде на опрезу од оне двојице (Гргура и Стефана) јер отац њихов сирема нешто противу њега, у чему га синови његови потајно помажу.*“[7] И Нолес по изворима који су му на расположењу били, вели да су Турци ухватили, да се деспотовићи споразумевају с

[1] Neshri у Lewenclaw Historiae Musulmanae, 553.

[2] Ducas, XXX, 117.

[3] Spand. Cantacusino, Discorse etr. у Sansovina 190; — Historia della casa Musachia, у Hopf. Chron. Greco-Romaines, 329.

[4] Гласн. XI, 126.

[5] Kantemir, 124.

[6] Вид. напред, Летопис 117, стр. 117.

[7] Chalcochondylas, lib. V, c. VIII. 131

оцем својим.[1] Можемо дакле као сигурно узети да су млади Бранковићи из Једрена радили, да помогну своме оцу при ослобођавању земље српске од Турака На то су их покретали најблагороднији мотиви: оданост к своме оцу и љубав к својој отаџбини, — две љубави и две оданости без којих Гргур и Стефан не би ни могли бити витешки карактери, какве нам их је историја оставила.

У Демотици нису дуго остали. Балабан паша добије заповест да их одведе преко мора у Токат у стари један двор познат под именом Бедеви-чардак, у коме су обично принчеве, кнежеве и великаше у затвору држали.[2]

Међутим преставници народне турске партије на Порти нису били задовољни тиме, што су два српска деспотовића из двора царева у Једрену у тамницу оправили. Србију је ваљало не само покорити него и задржати. А да се ово постигне ваљало је не само старога „Вук-оглију“ уништити, него и ова два млада вука. Напред видесмо говор који су ти људи султану држали. Они су толико и успели, да је Татарин један одјездио из Једрена понесав лист један на коме је црна заповест Балабан паши заповеђена. Знали су поводљивост Муратову и бојали су је се. Татарину закажу да ако је икада на коњу ластавици јездио, сад нека језди. Да ли је Татарин тај намирисивао у далеком Бедеви-Чардаку крв или мирисне пешкеше?! Одјездио је и јездио како још никада Татарин јездио није.

Нарочито су крили да царица Мара не дозна

[1] Knowles, 262.

[2] Neshri, Lewencl. на тст. м. И наш Михаило из Острвице вели да су одведени били у Токат. М. из О. Гласн. XVIII, 90.

шта је решено.[1] Али Мара ипак дозна и онога часа полети пред цара, падне му пред ноге, и кроз топле сузе преклињаше га да тргне заповест натраг. То није била само царица што је пала пред ноге Турчину с татарским лицем; то није више била само поносита кћи славног деспота Ђурђа што склапа руке пред султаном османским; то је пре свега и вишесвега била Српкиња сестра једна, која горким јецањем моли за браћу своју. И Мурат је се дубоко потресао. Овај рис пред јагњетом овим размекшао се. И кад је на реч његову, да ће њојзи за хатар онога часа оправити другог Татарина да врати оног првог, Мара устала и очима још влажним од суза око себе погледала, никада није лепша, никада господственија, никада узвишенија царица није погледом својим обасјала дворе султанове.

Док су царицу Мару растрзале час зле слутње час тихе наде, и док су путем у Токат два царска Татарина у бесном трку јурила, Гргур и Стефан проводили су дане у Бедеви-чардаку како су два млада хришћанина, побожно васпитани синови побожних родитеља, стражом турском окружени провести могли. Шта ли су мислили у очи 8-ог Маја?! Каквом ли су зебњом зебли, каквом ли се надом загревали? Да л' је могућно да се ова два млада Србина, с осведоченим родољубљем нису тешила надом на васкрснуће своје отаџбине? Какве ли им је сјајне улоге у томе васкрснућу цртало њихово младићско уображење? Гледајући те вечери на кипресове баште око Бедеви чардака, дишући ваздухом којим су дихале и персијске руже мајске башта царских, не може бити да нису помишљали на родитеље, пријатеље и отаџбину

[1] Михаило из Острвице. Гласн. XVIII, 90.

своју. Може бити да су чули и топот од коња, на коме је у бесном трку дојурио у Токат татарин царски. Сутра дан, осмога Маја 1441 год., Балабан паша прочита им заповест, коју је са порте добио, и одмах их даде — усијаним гвожђем ослепити! У нашим летописима помиње се ова катастрофа с ово неколико речи: **„въ лѣто 6949—1441 сьвеза царь Моурат на въскрьсение Грьгоура и Степана, по том ослѣпи ихь Мана 8-ог.“**[1]

Није дуго постојало пошто је она грозна и нечовечна операција извршена, кад стиже и други Татарин, који донесе Балабан-паши султанову заповест, да сматра ону прву као и да не постоји! Али је сад већ све позно било. Опозивање оне прве свирепе заповести, сад је само загорчило још више зао удес, који снађе ова два млада витешка принца. Била су то тврда срца, која су могла да сузу не пусте над жалосном судбом два деспотовића. И сам султан жалио их је. Михаило из Острвице прича, да је султан заповедио те су ослепили и онога Татарина, који се онако сатански журио, да црну заповест у Токат однесе.[2]

Деспот је Ђурађ на сву прилику још у Дубровнику чуо за овај страховити удар. Историја се чисто устручава да прислушкује болу срца његовог. То је био нежан отац. Видећемо га мало позније, у часу кад се с ослепљеним синовима својима састаје. Али гледајући га, како га у овој години зла коб страшно гони, гледајући га како се под теретом ужасних катастрофа, које једна за другом долажаху, истина

[1] Šafarik, 78; — Нов. 278. — Григор. 54; Јагић. 104. — Турски извори у Lewenclaw, Historiae Mussulmanae 553.

[2] Михаило из Острвице, 91.

повија али не прелама, гледајући га како кроз све те несреће које би обичне људе давно до очајања довеле, старац овај не очајава, и како кад је јасно да је све изгубио, он опет почиње да ради, да све поврати, историја не може а да не изнесе на видик необичну јачину карактера овог човека.

У нашој прошлости ретко је кад корист, коју народ има од своје владалачке династије, тако јасно на видик излазила као ове за Ђурђа и народ српски толико несрећне године 1441. Србија је већ фактички постала санџаком турским. Земља од Дунава до Сталаћа — Кучево и Браничево — чинила је санџак Смедеревски и дошла под управу „војводе“[1] од Смедерева. Сва друга деспотова земља ван Зете састављала је санџак Алаџа-Хисар, и стојала под управом војводе од Крушевца У градове српске и у утврђене паланке дошле су посаде од Азапа и Јаничара; са црквених кула викали су муџезини, и на судовима кадије изрицаху правду по алкорану.[2] Србија је не само била попаљена, поробљена, опустошена него је изгледало као да ју је змај османски канџама својим тако докопао, да је већ никоја сила избавити не може. Ђурађ је имао поред себе своје големо благо. Он је могао да се склони у господски Цариград или у вилинске Млетке или ма куда у сјајну и раскошну Италију те да проведе своје старе године како је најбогатији човек онога доба на најлепши начин провести могао. Па ипак од свих Срба онога доба, а слободно се може рећи више него сви други Срби онога доба, стари је деспот Ђурађ радио

[1] Турци су тим именом називали војне управнике санџака у XV XVI-ом веку.

[2] Lewenclaw. на ист. м.

на васкрнућу Србије. Није жалио ни блага свога, ни старе дане своје, ни децу своју ни пријатеље своје. Непрекидно, неуморно, никад не очајавајући Ђурађ је радио да се поврати у Србију, што је другим речима значило толико, да се Србија опрости турских окова па да дође до колике толике политичке самосталности. Проста и обична амбиција није могла никада на такав колосалан рад покретати. Династички мотив јесте могао, у колико се у њему јака лична амбиција проникла и прочистила најузвишенијим осећањем дужности према земљи и народу, и у колико се владалац крепио убеђењем, да му је провиђење онај задатак поверило, задатак тежак, али који му треба јуначки до краја вршити.

ГЛАВА ЧЕТРНАЕСТА.

НЕПОСРЕДНЕ ПОСЛЕДИЦЕ ПАДА НОВОГ БРДА. — ОДНОШАЈИ ДЕСПОТА ЂУРЂА К ВЛАДИСЛАВУ КРАЉУ ПОЉСКОМ И УГАРСКОМ. — САБОР ОД 9 ЈУНА 1443 ГОД. 1441—1443.

Докле се држало Ново Брдо с његовим „окресним градовима", дотле је још могло бити наде да ће се деспот Ђурађ, било помоћју са стране, било споразумом с Портом, вратити да влада бар неким остатком своје државе. Падом Новога Брда и коначним покорењем Србије Турцима, као да су пале све оне наде. То се види по понашању Дубровника, Млетака и кнеза Стефана Косаче.

Дубровник је пре свега имао потребу да се извини султану, и да му објасни, што му није могао испунити захтеве његове што се тиче Ђурђа Бранковића. У исто време имао је потребу да у новога господара Србије осигура себи користи, које је трговина дубровачка у земљи тој дотле уживала. Дубровник је био први, који је султана за фактичког господара од Србије признао. Између других побуда политичке природе имао је он за то, и на сву прилику *у првој линији*, побуде врло јасне материјалне природе. Дубровнички су трговци имали небројно својих

дужника по српској земљи. — Било је пуно препродаваца који су еспапе од Дубровчана на кредит узимали, пуно властеле и господе која им је новце на залоге или и без залога дуговала. Ваљало је дакле постарати се, да се капитали дубровачки од пропасти осигурају. Но и ако су се Дубровчани пожурили да признаду султана за господара од Србије, ипак није им намера тако лако за руком пошла. Преговори су се отезали преко јесени и зиме год 1441 и тек у Фебруару 1442 потписа султан ферман на српском језику, којим регулиса одношаје дубровачке у својој држави.

Ради примера каквим су се српским језиком и каквим стилом служили у Једрену на порти, — и у каквом је без сумње написана била и клетва султанова, да ће с Ђурђем пријатељ бити, кад оно уговараше женидбу своју Маром Бранковићевом, — нека послужи овај увод у онај ферман:

„Ја, велики господар и велики амира султан Мурат бег, син много нарочитаго и великаго господара амир султана Махемет бега, заклинам се, тако ми Бога, ко је створио небо и земљу, и тако ми великога пророка Махамета, и тако ми седам мусафи, што верујемо ми Мусромање, и тако ми сто и двадесет и четири пророк божјех, и очеву душу и дедову и душу моју и у сабљу, чим се опасују, и у главу моју, како од данашњега дне напрједа заклех се честитому кнезу и властелом дубровчаном зашто честити кнез и властеле и опкина дубровачка послаше на порту госпоства ми почтене даре и своје поклисаре Николу де Гоци и ш њим Пијера де Прјемо, за то поставих ш ними праву веру и љубов намесну и ка свакому човеку и трговцу њих, тко се назове дубровчанин, вијеки вијека да моја ријеч и ови мои запис на мање не доиде“.

Што на прво место долази одредба: — *„да град и них владаније стоји у својех законех и у слободах, и људије всакога језика по мору и по суху да могу к ним доходити и стојати и походити како све у слободни град и у владање његово, да не имају за то ни једну забаву од госпоства ми, ни од кога мојега чловјека, ни тко ми харач дају“*, — то има нарочитога значаја кад се узме у обзир захтев портин од Јула 1441, да јој се Ђурађ преда.

А што се тиче капитала које су Дубровчани имали на дугу међу Србима, ево како је наређено: *„За све дугове, које имају, или од ново учине дубровчане у српској земљи, али у бугарској али у Сребрнице, тер им дуожник, удр у бах, да се закуне дубровчанин сам трети*[1] *своје дружине и да му се то и плати.“*[2]

Дубровчани су тим ферманом добили све повластице које су и под Ђурђем имали, али је и опет између новога стања и оног под Ђурђем огромна разлика била Ова се најбоље исказивала у томе, што је сваком Дубровчанину, остављено да при спору с Дубровчанином не мора примити суд дубровачки већ „ако ли кои од њих изиште, *да поиде прјед кадију да им кадија суди, ... тер како је божје повељење тако и да им се суди.*“[3] Алкоран је дакле постао закон, по коме се царев суд у хришћанској Србији хришћанима изрицао.

[1] «Сам-трећи«. то јест да даде два сведока и он сам трећи да се закуне.

[2] Цео текст у Mon. Serbica. 409—411.

[3] На ист. м.

Друга је непосредна последица паду Новога Брда била у борби између Стевана Косаче и млетачке владе око земаља деспотових у Зети. Деспоту је Ђурђу као што знамо припадало све приморје од међе града Котора па до изнад Бара; од доње Зете још му је остао Дриваст, Бар, и неки део десне обале Бојанине; од горње Зете још је држао био Будву, Паштровиће, Ђурашевиће, Његуше и још неки део Црне Горе. Оно, што је он од Горње Зете држао, граничило је на север земљом и приморјем Хумским. Хум је географски, а онда и политички по имену, био саставни део краљевине босанске, али су њиме већ поодавна доста независно владали кнезови из дома Храњића Од год. 1435, које године умре славни војвода Сандаљ Храњић, владаше том земљом синовац Сандаљев, дрски, окретни и властољубиви Стефан Вукчић, назван Косача, који ће мало после да се први прозове „*Херцег од Светога Саве, господар Хумски и приморски и велики војевода русага босанскога кнез Дрински.*"[1] Он је ожењен био Јеленом, ћерју последњег Балшића Балше III-ћег, а унуком госпође Јеле, кћери кнеза Лазара, жене Ђурђа Срацимировића Балшића, а по другом браку жене Сандаља Храњића. Госпођа је Јела била дакле у исто време и стрина Стефану Косачи и баба жени његовој. Хранићи су још из раније тежили, да прошире своју земљу на југ, и нарочито су претендовали на Котор.[2] Сад кад је падом Новога Брда и других рашких градова изгледало, да је Србија коначно Турцима покорена, и да деспот нема више никакве могућности да задржи и оно нешто земље

[1] Mon. Serb. 441. 443 и на више других места: — в. и Спом. Арх. Дубров. II, 115.

[2] Acta Arch. Ven. II. стр. 93.

у Зети, Стефан Косача нађе да је згодна прилика и са свим у реду, да као зет куће Балшине заузме онај део Балшине државе, који је дотле признавао Ђурђа Бранковића за свога господара

Он дакле ступи у преговарање с браћом Ђурашевићима, који су у име деспота Ђурђа управљали већим делом горње Зете, и већ га у Октобру 1441 видимо, где с војском улази у ту земљу.[1]

Влада млетачка није могла равнодушно да гледа да власт Стефанова, која је допирала до северне међе Боке Которске, обухвати ову и са истога и са југа; још мање, да се власт та простре на приморје зетско до ушћа Бојане. У писму кнезу и капетану од Скадра она јасно каже, да јој се оно, што кнез Стефан чини ни мало не свиди, да она *не ће* да он она места задобије, и да има са свим правична узрока да му то не да („quae quidem nobis minime placent, nam nollemus ipsum comitem Stephanum eadem loca habere, et justissimam causam habemus ad hoc obviandi"[2]). Кнез од Скадра добије заповест, да одмах похита у Бар, Будву „*и друга места Арбаније, која су припадала господину деспоту*" те да тамошње становнике охрабри и посаветује, да остану верни и постојани, и да им каже да ће он сам у посаобини своје владе ићи кнезу Стефану, да га позове да одустане од онога, што је предузео, које ако учини тим боље, а ако не учини онда ће градове и земље деспотове влада млетачка узети под своју заштиту.[3]

[1] «Sensimus a comite nostro Catari, quod comes Stefanus pretendit occupare loca Albaniae, quae supposita erant domino despoto Rsiae, jamque concors est et intelligentiam habet cum Jurascvich et ingressus est Zentam superiorem.» Писмо млетачке владе кнезу Скадарском од 28 Октомбра 1441.иActa Arch Ven. II. 323.

[2] Acta Arch. Ven. 323.

[3] Acta Arch. Ven. II, 324.

Наставлење, које су Млеци дали кнезу и капетану скадарском као својим поклисарима к Стефану, врло је занимљив производ млетачке дипломатске вештине пун финоће, окретности, али и пресудности и снаге. „*Кад изађете пред кнеза Стефана, реците му да га ми сматрамо као свога доброга сина и пријатеља, и по томе што год је он већи и силнији, то нам је све милије, у колико се то само с нашом чашћу узмогне сложити. Али као што је и сам могао чути, ми смо закључили били мир с покојним старим деспотом (Стефаном), који нам је мир и садањи господин деспот потврдио, па је ту између осталога нарочитим једним чланком уговорено: да смо ми дужни војском нашом притећи у помоћ местима његовим у Арбанији, ако би та места кад год у неприлику какву дошла. Па почем намеравамо да, као што смо свагда чинили, веру и задану реч нашу непоречном одржимо, тражимо од његове сјајности и молимо га, ако му је стало до пријатељства и љубави наше, као и да би нестало сваког повода распри, нека изволи земље поменутога господина деспота оставити на миру, и ако је кога од поданика господина деспота већ узео под своју власт, нека га ослободи, јер као што напред рекосмо, не можемо друго чинити, већ с војском и силом нашом местима оним у помоћ притећи.*”

„*Ако кнез Стефан на то пристане, онда добро; опростите се с њим и вратите се у Скадар а нас о свему известите. Ако ли се пак кнез Стефан стане извињавати и не хтене одустати од улажења у поменуте земље Арбаније, хоћемо да му кажете, да такав одговор од њега нисте очекивали, и да ми не можемо друго него да вршимо уговор, који с поменутим господином деспотом имамо, и да оним местима помоћ дамо. И кад се с његовом сјајношћу опростите, споразумите се с нашим кнезом од Котора па у име божје узмите под власт и заштиту нашу поменута места господина деспота, и за сигурност и обрану њихову учините све што можете, а нас о ономе што извршите известите што је могућно брже писмима у дупликату и у трипликату.*”[1]

Из протокола тајнога већа млетачког види се, да је мањина предлагала, да се са Стефаном учини компромис на основи, да овај задржи оне земље, које је у горњој Зети већ фактички заузео, али да се обеже, да у остатак деспотових земаља не ће дирати.[2]

Тако се отпочела дипломатска борба око остатка деспотове државе у Зети. Она се доста дуго водила дипломатским оружјем. Званична коресподенција по тој ствари, у колико је се сачувала у млетачком архиву, споменик је окретности али у једно и бесавесности ондашње млетачке дипломатије. Она једнако митом и новцем ради. Ђурашевићима обећава по 100 дуката годишње, ако пристану уз Млетке (20 Марта 1442).[3] Алај-бегу, који је командовао на међу Зетској и који као да је по налогу портином држао страну Стефану Косачи у том питању, нуди 500 дуката годишње.[4] Порти а и самоме Стефану она је објашњавала своје гледиште овако: „кнез Стефан тврди да су то земље биле некада Балшине, и да по томе њему припадају (по наслеђу женином); али је отац Балшин

[1] Secr. cons. rogat. Lib. XV. ch. 101. Acta Arch. Ven. II. 325

[2] Acta Arch. Ven. II. 326.

[3] Тамо стр. 327.

[4] Тамо стр. 328.

Ђурађ уступио био нама Скадар и Дриваст. Балша без повода са наше стране и без законитог узрока хтео је да нам те градове одузме; ми смо се тада с њиме заратили и у праведном рату отели смо му сву земљу његову; за тим нам је деспот Стефан одузео неке градове, „*но деспот Ђурађ био је вољан, да нам их поврати, а и сами тиј градови желе да се врате под нашу власт*".[1]

Не можемо да са гнушањем не погледамо на један доказ покварености међу властелом српском у Босни, на који у преписци о овом питању наилазимо. Кнез Стефан послао је био с пролећа 1442 два своја посланика у Млетке да бране његово гледиште и његове интересе. Из једне одлуке тајнога већа од 10 Априла видимо да се и један и други од ова два посланика нуде Млецима, да им помажу противу свога господара, ако би се с њиме заратили!.[2] И у самој ствари један је од њих, по имену кнеза Иван, три месеца позније у очи самог рата дошао у Млетке да се стави на расположење влади млетачкој, која га оправи у Котор да одатле противу Стефана ради.[3]

Да се не би дуго задржавали на догађајима у Зети помињемо овде само главније фазе њихове.

Као што се види из разних настављења млетачке владе својим комисарима у Зети, она је желела, да сву доњу Зету с Дривастом и Баром добије под своју власт, а осим тога и Будву (која је очевидно спадала

[1] Despoto Georgius illa nobis restituere voluit, et ipsa loca sub nostro dominio redire volunt« Acta, II, 328.

[2] Acta, II, 332.

[3] Acta II 339. Одлука тајнога већа од 24 Јула 1442.

у горњу Зету) и још „*оне кланце који из горње Зете воде у доњу, те да се тако ова осигура*".[1]

У горњој Зети од четири браће Ђурашевића, најстарији, Стефаница, пристао је уз кнеза Стефана и помагао му живо, а три млађа брата, од којих се један звао Којчин, прешла су на страну Млетака. Један се од ових у самом почетку 1443 помиње као мртав.[2]

У доњој Зети главни град Ђурђев Бар већ се почетком лета 1442 изјаснио био за кнеза Стефана и развио његову заставу.[3] Војска Стефанова опсади Дриваст, али је Дривастанци, како се чини под командом Андреје Ангеловића једним жестоким испадом разбију и растерају.[4]

Срећа је ратна била промењљива. Најпре је била пошла на руку Стефану, те је напредовао, али пред свршетак Јула 1442 видимо га где се повлачи натраг из доње Зете.[5] Августа те године Дриваст се предаје Млецима, а и Бар преговара о предаји, тако и неколико племена горње Зете.[6] Будва је ступила под њихову заштиту још у Јулу месецу под условом, да јој Млеци потврде „*све повластице и уговоре које су Будванци имали с дотадашњим својим господарем деспотом*

[1] Acta 341 — 348; настављење од 27 Јула 1442, и друго од 7 Августа исте године.

[2] У настављењу кнезу и капетану од Скадра од 8 Јануара 1443 Млеци наређују да се у уговор о миру стави да се синовима овога трећег Ђурашевића поврате све баштине њихове, које је Стефаница заузео био. Acta 351.

[3] Acta II 335. Из одлуке тајног већа од 11 Јуна 1442 види се, да је Бар тада већ био у власти Стефановој.

[4] Fatti illustri de Georg. Castr. liv. III, 111.

[5] Acta II 340.

[6] Acta II, 343—349.

Ђурђем» (supplicant (Buduani) privilegia et pacta que cum olim domino suo despoto Georgio habebant, per nos confirmari)[1] Под зиму исте године врати се Стефан с већом војском у Зету и продре до на три хиљаде корачаја до под сам Скадар.[2] Али с почетка 1443 Бар изјави да драговољно ступа под заштиту млетачку и његови пуномоћници, дођу у Млетке, где им Дужде Франческо Фоскари 19-ог Маја потврди уговор о условима, под којима су се предали.[3] Како су Млечани напали на Стефана и од севера, упавши од Сплета и отевши му Пољице и Омиш,[4] то је он морао са свим напустити доњу Зету и још се само у неким крајевима горње Зете држао. Нарочито на прилику знамо да је још и у год. 1444 држао био Медун и околину.[5]

Док се тако између Млетака и Стефана Косаче заподевала, развијала и свршила Млецима на корист борба око остатка Ђурђеве државе у Зети, сам Ђурађ радио је у Угарској на задатку, за који би се готово могло рећи, да је безнадеждан био. Није могао да одбрани Србију од Турака, изгубио ју је потпуно, истрошио је највећи део свога блага, сва му је војска пропала, и опет узео је да ради да истера Турке из Србије!

Видели смо га како је с крајем Јула (или почетком Августа) 1441 оставио Дубровник и преко Скрадина отишао у Угарску. На сву прилику станио

[1] Starine, X, 6:

[2] Писмо владе млетачке кнезу Скадарском од 8 Јануара 1443. Acta II, 351.

[3] Acta II, 355.

[4] Acta II, 363.

[5] Acta II, 380.

се за време у некоме од својих градова у Срему, или још по најпре у Шиклушу. Ту му је прва брига била да организује обрану ових градова од напада турских пљачкашких чета, јер Турци му ни ту не дадоше мира, већ покушаваху не би ли га како ухватили.[1] Из Срема опреми свечану посаобину у Будим, да поздрави краља Владислава Јагелонца, Пољака на престолу угарском.[2]

Секретар краља Владислава оставио нам је спомен о тој посаобини. Најпре су, вели он, деспотови посланици «*лепим говором поменули, онако као и босански посланици, како је народ српски од једнога рода и племена с Пољацима, и како им је и говор сродан.*»[3] Рекоше за тим како господар њихов моли краља да га извини што, како би требало, сам лично дошао није, него преко посланика подноси своја уве-

[1] Ово се види из онога, што по Калимаху посланици Ђурђеви говоре краљу, као и из једнога места беседе коју је Ђурађ у угарском сабору у Јуну 1443 говорио. Види ниже.

[2] Калимах, који нам је забележио садржину узајамних поздрава, каже да је посаобина Ђурђева дошла да поздрави краља Владислава, по доласку овога у Будим још год. 1440. Али краљ ја стигао у Будим, долазећи из Пољске, у почетку Јуна 1440 год. а деспот који није ни могао на сигурно знати да ли ће и кад ће Владислав у Будим доћи, налазио је се тада на путу из Сења у Бар. Може се замислити да је деспот из Бара послао посаобину која је краља поздравила кад је се по своме крунисању вратио у Будим с концем Јула 1440. Али сама беседа његових посланика сведочи, да је овај поздрав дошао много позније иза поздрава других великаша, као и да је се у време тога поздрава деспот налазио на земљишту угарске краљевине, а ово последње тврди и сам увод Калимахов у опис Ђурђевог посланства. А Бонфиније каже изреком да је Ђурађ, вративши се из Дубровника у Угарску на добра, која му је краљ Жигмундо дао, »*послао посланике да Владиславу честита и да му своју поданост изјави.*« Bonfinius, Dec, III, lib. V, 310.

[3] «Jtaque ante omnia oratores ejus (Despotae), magno verborum ambitu, commemoratis prope eisdem, quae Bossinensis, de cognatione originum at linguae cum Polonis» etc. Callimachus, De Rebus a Vladislao Polonorum atque Hungarorum Rege gestis, u Schwandtner, Scriptor. rer. Hung. I, 457.

равања и честитања. Он је се већ био и спремио на пут, али га Турци спречише, те лично не дође. У осталом и сам је сумњао о својим надањима, која надања, од како је државу изгубио и од како су му синови одведени у ропство, сад тек први пут почињу да оживљавају. Њему, који је изгубио положај својих родитеља и прародитеља, кога су не само из државе и отаџбине, него и из куће и са огњишта свога прогонили, њему који се изван своје земље потуца и о туђој милости живи, сад је тек опет засјаила нека зрака наде, да ће не само до бољега стања доћи, него да ће и своје старо достојанство и стару своју моћ повратити. Што добру срећу обећава то је што се сложила и сјединила снага два непобедна народа, којима што се тиче војне дисциплине и срчаности нема равна на земљи. Чини му се да већ очима гледи како страх овлађује Турцима како бегају, како се ватром и мачем руши држава њихова, и чини му се да већ и себе гледа како седа на престо својих старих (se vero ad majorum sedem restitutum). С тога радост његова превазилази сваку људску радост. Он честита Владиславу, који ће славом својих дела надвисити не само све владаоце садашњега века, него и све старе. Да је он (Деспот) у својој некадашњој сили и моћи, он би се понудио да Владиславу буде садруг и помоћник; али сад, кад већ није више оно што је био, и више обећава. Он се нуди и предаје се, да краљу послужи као драговољац, готов на све опасности и на све тешкоће".

Калимах, испричавши беседу, каже да је судбина деспотова, као и ова овако скромна беседа, потресла Владислава и све око њега[1].

[1] Callimachus, 457.

Краљ је одговорио посланицима, нека однесу деспоту поздрав, да се не тешка што лично дошао није; биће доста прилике да се њих двојица састану и узајамно честитањем поздраве; нека деспот остане само и даље постојан, и нека се јуначки држи. А што се самог њега (Владислава) тиче, он ће у најближем времену потпуно оправдати очекивања и наде, које деспот у њ полаже.[1] Шта је управо Владислав тиме мислио види се из његова одговора босанским посланицима, којима рече да ће *„чим се само ствари у Угарској смире, одмах свима силама предузети поход противу општег непријатеља"*.

Охрабрен оваким пријемом своје посаобине, деспот Ђурађ у брзо после ње дође и сам лично у Будим.[2] Краљ га Владислав сјајно дочека (a Vladislao exceptus *magnifice*)[3] Ту су, како Бонфиније тврди, њих двојица *„закључили савез вечне дружбе"* (*„icto perpetuae societatis foedere"*). Наш историк Бранковић помињући ово деспотово бављење на двору будимском каже како је *„краљ Владислав заволео деспота и обећао му помоћи"*.[4] И он по ново казује, како су и краљ и остали великаши указивали деспоту највећу пошту. Много се онда међу господом угарском говорило о победи, коју је Јован Хуњад под Београдом одржао над Исак-пашом. На име, Исак-паша који је постао санџак-бегом смедеревског санџака, покушаваше преко лета те 1441 г. не би ли изненадним нападом отео Београд. Али га Хуњад тако

[1] Callimachus, 458.

[2] Bonfinius, Dec. III, lib. V 3 0,

[3] На ист. м.

[4] »Rex Vladislav inamoratus est in Giurg Despotam, et studuit ei ferre auxilium malisque eius mederi». Бранковићев летопис Arkiv, III, 20.

разбије, да је коњица угарска гонила војску његову до под саме зидине Смедерева.[1] Деспот је са своје стране нарочито на овој победи почео да оснива своје наде, да ће помоћу угарско-пољског краља повратити себи своју државу.[2] Прилика је да је те јесени и сам Јован Хуњад долазио у Будим, да прими личну захвалност свога краља, па се тада и с деспотом састао и присно спријатељио. Што је у тај мах донело деспоту велику омиљеност у угарске господе било је не толико његова лична симпатичност и његова трагична судбина, колико глас о његовом великом благу и његова готовост да троши своје новце на организовање војске и спрему ратну противу Турака.

Што је деспоту могло дати нове наде било је, што је видео да краљ Владислав заиста озбиљски мисли на поход противу Турака Са жаром једног младог витеза и са хришћанским ентузијазмом једног Пољака, Владислав је веровао да му је сама виша промисао поверила поносан задатак, да протера Турке из хришћанских крајева. Усред свакојаких унутрашњих неприлика у Угарској, борећи се с присталицама краљице Јелисавете, коју је потпомагао и нови цар немачки Фридрих III, Владислав је сматрао за своју главну дужност, да се спрема за крсташки поход противу Турака. Онај одговор његов посланицима српским и босанским нису биле само просте лепе речи. Онај одличан и срдачан пријем који је деспот у Будиму нашао имао је једну од својих побуда у жудњи Владислављевој да се стави на чело новом крсташком походу. Већ пред свршетак 1440 г. видимо га, где формално позиваје Млетке у савез противу Турака. „*Познато*

[1] Thurocz, 218. — Bonfinins, 308. — Callimachus, 456.

[2] Bonfinius, на ист. м.

је целоме свету", одговорише му тај пут Млеци, „*с коликом смо штетом нашом и с коликим проливањем крви ми ратовали с Турцима, и нико нам не помагаше; па видећи да смо сами, бесмо тако рећи принуђени, да с њима мир закључимо, који сад не можемо да нарушавамо,* **а временом можда ћемо моћи.**"[1] Напред смо већ споменули његово настојавање код пољског сабора да овај дозволи, да пољска војска војује противу Турака. Сад је опет послао нарочиту посаобину сабору пољске краљевине, јављајући му између осталога за своје одношаје према господару српском и краљу босанском и апелујући на Пољаке да пошљу војску и новаца у помоћ противу Турака „*Част имена хришћанског у вашим је рукама*", говораше посланик Владислављев пољској господи, — „*толики народи упиру очи на вас; толике земље с пуно очекивања погледају на вас; ви сте сад као на позорници целога рода људског*"[2]

Деспот је провео зиму 1441—42 организујући себи нову војску од добровољаца свију народа и племена, а нарочито од Срба, који су се из Србије разбегли били, и њему у Срем притицали. На сву прилику радећи и да обнови старе и веже нове свезе с пријатељима старим и новим. Без сумње је преко својих ухода сазнао да порта намерава да предузме нов поход противу Угарске. Да су у Будиму за ово знали то тврди и секретар краљев, Калимах.[3] У самој ствари и ако су Турци мислили да необично раним упадом у Сибињ изненада Угре, нашли су их овај пут спремне.

[1] Одлука тајног већа од 17 Декембра 1440. Acta II, 321.

[2] Callimachus, 470.

[3] Callimachus, 469

Беглербег од Румелије, Мезид-бег, већ је почетком Марта 1442 опсађивао Сибињ, 18 Марта разбио војску владике од Лепеша, кад га три дана после те победе Јован Хуњад из ненада нападне. Битка је била страшно крвава. Сам Мезид погине заједно са сином својим. Турска војска буде до ноге потучена и распрштн се у дивље бегство преко румунских Карпата к Дунаву. Хуњадова их је коњица гонила преко равница влашких, па преко Дунава све до у саму Бугарску. Плен, коју су победиоци задобили, била је велика и богата.[1] Било што је деспот Ђурађ својим саветима, било што је давши Хуњаду у помоћ нешто својих драговољаца, помогао и допринео к овој сјајној победи, свакојако Хуњад је одмах после ове победе дао један особити доказ своје захвалности према деспоту. Дао је велика једна кола натоварити задобивеним оружјем, заставама и другим трофејама тако, да је ваљало упрегнути десет коња да их вуку; горе на гомили ових трофеја дао је ставити главу Мезидову и главу сина Мезидовог, а између њих је посадио заробљеног једног седог Турчина, коме је заповедио, да поздрави деспота беседом предавајући му дар победиочев. Бар тако прича Бонфиније, који је близу тим догађајима живео.[2]

Ово је била прва сјајна, велика и потпуна победа угарске војске над турском у петнаестоме веку. Њезин је утисак био огроман. Све је хришћанство зајечало од радости. Весељу и хвалисању међу Мађарима не могаше се доћи крају. Народ српски прену

[1] Thurosz, 250; — Bonfinius, 311; — Chalcochodylas, V, 134; — Seadeddin, §. 114. — **„Въ лѣто 6950—1442, оуби Јанкоуа Мезит-бега на Власехъ Марта .кє.** Летописи, Šaf. 78. Нов. 267.

[2] Bonfinius. Dec. III, lib, V, 311.

новом надом и жудним погледом тражаше деспота. Кнез влашки и кнез молдавски, који су дотле били васали султанови, на мах прогласише да пристају уз Угарску. Папа Евгеније тек после такве победе осећаше и дужност и згоду да позиваше све народе европске да се дижу. Грмљавина ове победе хришћанске одјекнула је чак преко мора у земљу Караманску, и њезин султан Ибрахим узеде премишљати није ли ово згодан тренутак, да се опет устане противу Османлија!?

Ваља нам споменути, да је се Исак паша користио одласком Хуњадовим у Сибињску и његовим бављењем тамо преко лета 1442 г. те заузео последњи вис рудничког планинског ланца према Дунаву, — брдо Жрновањ. Диже сав народ у околини на кулук, и још те исте године сазида на самом врху брда оног град, који народ у оно доба називаше именом самог брда — Жрновањ,[1] а који Турци прозваше — Авала. Посада београдска није у стању била да спречи зидање тога града, јер је мало било, почем је Хуњад одвео собом у Сибињску што је год војске могао.

На порти се нису ни мало варали о великом моралном дејству, који ће победа Хуњадова да врши на све стране на корист хришћанску, а на штету муслуманску. Тамо су били убеђења, да се само једном брзом и еклатантном победом може опрати част османског оружја и отклонити штетне последице Мезидове погибије. Изда се заповест да се одмах нова војска искупи код Софије. И сам султан дође

[1] **„То же лѣто** (којег „уби Јанкул Мезит-бега на Власех Марта 25“) **быст баша подь Бѣльградомь и сьзида градь Жрьновь (Жрьновань, Жрьковань)** Летоп. Нов. 267. Најстарији извори угарски пишу то име „Sarnow“.

у Софију[1], имајући намеру да сам предводи војску, која ће да освети пораз Мезидов. Али на наваљивање везира својих напусти он ту своју намеру и повери главну команду новом беглербегу од Румелије Евнух Шехабедин паши. Свршетком лета те исте године Шехабедин се крене са 80.000 војника пут Сибиња. Да охрабри војску, која као да беше прилично деморалисана пропашћу војске Мезидове, Шехабедин се хвалисаше, како ће ђаури да загребу и не дочекавши га, чим само виде из далека турбан његов.[2] У самој ствари на Порти су тако сигурно рачунали на успех ове Шехабединове експедиције, да су у исто време у које је војска продирала к Сибињској, послали у Будим посланика, да у име султана тражи од Угарске Београд.[3] Али 6-ог Септембра Хуњад, само са 15.000 војника, нападне велику турску војску, по угарским изворима код Вашапа,[4] а по нашим „на Јаловници на влашкој земљи",[5] и још је страшније разбије но војску Мезидову. Шехабедин погине у бој, поред њега и с њиме и цвет турских јунака, међу којима су Турци нарочито за Осман Челебијом, унуком славног Тимурташа, жалили. Пет хиљада Турака буде заробљено, две стотине застава задобивено[6].

[1] Sead-eddin §. 115.

[2] Neshri, 187; — Hammer, I, 451.

[3] Callimachus, 480; — Bonfinius, Del. III, lib. V, 320.

[4] Thurocz, u Schwandt. I, 252; —

[5] **Въ лѣто 6951 — 1442 Септємбриꙗ .ѕ. бои бисть на Ꙗловницѣ на влашкои ѕємльи Ꙗнкоулу и Хадомь баши, и башу оубии.** Летописи, Safar. 77 ;Нов. 267.

[6] Bonfinius D. III, l. V, 312; — Callimachus 285; Engel, Ung. Gesch. III, 54.

Утисак ове нове још сјајније победе Хуњадове која је тако у брзо за оном првом дошла, не да се описати. Европа је сва листом усклицавала. Чинило се да сам Бог обележава победама правац, којим је хришћанским државама ваљало да пођу. Папин легат Јулијан Чезарини радио је с већом ревношћу а и с већим успехом но икада, да измири угарске партије и да их сложи око краља у крсташко предузеће противу Турака. Настојавао је да се и цар немачки Фридрих не само измири с Владиславом, него да и сам пристане у савез крсташки. Фридрих је пристао да држи мир с Владиславом за 3 године, али се нередима у Чешкој извињаваше, што не може поћи у рат против султана. Папа Евгеније налажаше да је дошао час да искупи реч своју, којом је цару и владикама грчким и другим претставницима источнога хришћанства на сабору у Флоренцији обећао помоћ западног хришћанства противу силе муслуманске. С концем Јануара 1443 он шаље онај свој славни позив на све хришћанске државе, којим их позивље да притеку истоку у помоћ, и у коме онако живо црта пропаст Ђурђеве Србије и страховите патње робља хришћанског.[1] Напред смо видели извод из тога нацрта, али је у њему пуно занимљивих места а документат и ван историјског интереса има још и књижевног значаја као споменик ондашњег риторског стила. „Ни само детињство" описујући суровост турску вели Евгеније, „није кадро да изазове у Турцима сажаљење; они кољу безазлену децу, која тек што су настала да живе, и која се у безазлености својој осмехују на целате своје у тренућу, у коме им ови смртни ударац задају. И као што су некада Атињани

[1] Raynaldus, XXVIII, 415.

цвет своје омладине слали чудовишту критском као данак, тако је и свака хришћанска кућа у потчињеним крајевима принуђена, да синове своје даје османској царевини. На име, султан пошље у освојену земљу своје слуге те од сваке хришћанске фамилије узму по једног здравог младића, који им се види способан за војну службу и преводе их у безбожну мухамеданску веру, отимљући их из наручја матера, које се у сузама гуше. *Куд год Турци ногом продру тамо поља, као да је на њих проклетство пало, више не рађају, а по градовима нестаје реда и радиности.* Куд год они продру, тамо хришћанска вера нема већ више ни слугу ни олтара; а човечанство не налази тамо више ни заштите ни прибежишта. И кад сву ту невољу погледам, не могу а да не уздахнем и да сузе не пролијем!» Папа за тим наставља како је, да би се бар што учинило, послао кардинала Јулијана да дејствује на споразуму међу Пољском и Угарском, а Кристифора владику коронског да ради у Литванији, Молдавији, Влашкој и међу кнежевима и општинама Арбаније. Позиваље на послетку све владаоце да притеку истоку и да шаљу помоћ у Род, Кипар и нарочито у Цариград; архијепископе, владике и игумне позиваље да савесно принесу десетак од прихода цркава и монастира на циљ рата с Турцима, као што и сам од својих прихода даје петину.

Живо заузимање папино види се и из писама његових, које је по истој ствари писао 18 Фебруара 1443 владици Брешком, своме нунцију у Француској.[1]

Али ма да је се народ хришћански на западу радовао победама Хуњадовим, владе четири велике

[1] Raynaldus, XXVIII, 428.

силе западне: Шпаније, Француске, Енглеске и Немачке, нису биле у стању ништа озбиљно да предузму, које због својих неприлика на дому, а које што су се крсташки походи прилично компромитовали. На име владаоци су горким искуством дошли били до уверења, да су крсташке војне средства, којима папе ојачавају свој политички уплив на штету световних влада; властела је опет мислила, да има основа подозревати, да је права циљ крсташким походима, да се владаоци отресу по гдекојих противних им елемената; на послетку, маса народа на коју су свештеници и владаоци толико пута апеловали да даје новчане прилоге на рат противу Турака, видела је већ толико пута, како се ти прилози троше на нешто са свим друго. Тако је поред све радости услед победа над Турцима, онај реторски манифест папин доста хладно на западу примљен. Осим Млетака и Генове, који су имали важних материјалних интереса на истоку, само се још једина Фландрија нешто као спремала да пошље војску и флоту противу Турака.[1]

Не знамо да ли услед самих догађаја год. 1442, или услед настојавања Ђурђа деспота и цариградских пријатеља његових, тек свакојако значајно је, да је пред свршетак 1442 или почетком 1443 године дошао краљу угарском посланик један од Ибрахима, султана од Караманије. Као што Нешрија тврди, овај је закључио уговор за савез између краља угарског, Ђурђа Бранковића и султана караманског, по коме је ваљало сви троје заједно и у исто време да се на Османе дигну. Циљ је уговору била, да се Турци прогоне не само из Европе, него и из Анадолије, а по свршеном

[1] За све ово види Michaud, Histoire des Croisades III, 136.

успешном рату турско би се царство имало овако поделити: Ђурађ Бранковић добио би своју државу натраг, Румелија би припала краљу Владиславу а Анадолија султану Ибрахиму[1]

Ибрахим се заиста и дигао на оружје преко лета 1443 године.[2] Његов је устанак овај пут тако озбиљан био, да је сам султан Мурат нашао за потребно, да к војсци својој у Малу Азију пређе.

Политичко се земљиште у Угарској знатно рашчистило изненадном смрћу краљице Јелисавете 24 Декембра 1442. С малим изузетком све њезине присталице пређу на страну краља Владислава, који их искреном радошћу прими. Кардинал Јулијан и деспот Ђурађ живо су радили, да краља и великаше Угарске државе побуде да без даљег одлагања рат предузму. Из онога што о томе прича Калимах види се, да је Јулијан гледао нарочито да разбуди славољубље у младога краља,[3] а деспот је обраћао пажњу како је очевидно боље не чекати да Турци у Угарску дођу, већ напасти их у самој њиховој царевини. Уз то је он износио на видик своју злу судбину не би ли заплашио господу угарску.[4]

Има неколиких знакова, по којима изгледа да је деспот Ђурађ задобио Јована Хуњада за своје

[1] «Simul uberrium Regi fructum Victoriae demonstrans: Evropeam Rumeliam, inquit (legatus principis Caramaniae), tuis ipse regnis adiicies. Anatoliam sibi princeps meus occupabit, nec minus ejectis Vulcoglii regno Turcis id principi suo restituetur: quibus rebus effectis Osmanos e medio nostrum radicitus extirpabimus». Lewencl. 556.

[2] Sead-eddin § 117, — Lewenclàw. 511 и 558. И Дука каже, да је заузео неке своје градове које је пре морао уступити султану, али је то по њему било у исто време кад су »Јанко и Деспот» војевали на Балкану Ducas, XXXII, 219.

[3] Callimachus, 487.

[4] Callimachus, 488.

планове. У по гдекојој сувременој хроници каже се, да је деспот узео „Сибињанин Јанка у најам под плату".[1] У једном нашем родослову каже се, да су Ђурађ и Хуњад пред рат везали присно пријатељство тиме, што је Ђурађ за свога сина Лазара обручио унуку Хуњадову.[2] По Длугошу опет постојала је међу њима двојицом погодба, по којој се деспот обвезао, да Хуњаду уступи градове, које је од краља Алберта и краља Владислава добио био, *ако* помоћу његовом поврати себи своју државу.[3] Факат је да је после у Јулу 1444 деспот уступио Хуњаду град Вилагош као накнаду за трошкове, којима је се изложио поводом рата.[4] Овим не мислимо да кажемо да је деспот у неку руку митом задобио Хуњада за рат с Турцима, јер Хуњад је сам собом био оличена идеја хришћанске борбе с Муслуманима, већ хоћемо да изнесемо на видик, како је деспот поглавиту важност полагао на потпору и пријатељство човека, какав је био Хуњад, и да је се он, ценећи велики уплив његов у Угарској, трудио свима срествима да у првој линији задобије њега за своје циљи.

По настојавању кардинала Јулијана, деспота Ђурђа и Јована Хуњад, краљ Владислав сазове сабор угарски у Будим на дан 9 Јуна 1443, а у

[1] Marin Gondola, Annali, Макушева стр. 332. Ислѣд.

[2] **По Георгїи пребивах въ Шиклеоуши, ожидах времене военаго, обрѹчихъ за сина юнишаго Лазара дштерь дштери Іоана Гоуниадна.** Троношац, Гл. V, 103. Пре ће бити да је реч била о сестричини Хуњадовој, о кћери војводе Секуле.

[3] Dlugosz у Katona, 308. Само што Длугош вели да је тај тајан уговор (conventio occulta) закључен међу њима тек после рата а у очи мира Сегединског.

[4] Види ниже

јавној цели, да одобри да се одмах предузме рат с Турцима[1]. Полете краљеви курири и у оближње земље, да јаве шта се намерава и да затраже помоћи. Немачки ритери из Пруске, на које као да се много са њихове ратоборности рачунало, извине се исцрпаношћу своје снаге услед бораба с Литванијом.[2] Кнезови од Молдавије и Влашке обећају послати помоћ. Видели смо напред како владаоци Немачке, Француске, Шпаније и Енглеске не пристајаху на такво предузеће. Али и у Француској и у Немачкој нашло се међу простим народом по доста драговољаца, који се искупише у гомилу па метувши на се знак крста пођоше путем у Угарску,[3] да се бију „за Христа против Мухамеда."

9 Јуна отвори се сабор с великим црквеним свеноностима, које је краљ Владислав јако љубио. Записници о радњи његововој изгубили су се, али су остале неколике белешке од Калимаха, који је тада у Будиму био, и од Бонфинија, који је од очевидаца слушао шта се збивало.

Онога дана, у који је ваљало да се реши питање о рату, први је беседио папин легат кардинал Јулијан. Турке називаше „правом кугом", рат противу њих „светим делом". Помињаше како се у папе и у кнежева италијанских разгрејала нова нада, кад Угри изабраше Пољског краља Владислава себи за краља. Помињаше шта је све као папин легат урадио у Угарској уталожавајући унутрашњи раздор и мирећи партије. Сад кад је испало за руком умирити земљу дошло је време да се учини нешто што захтевају и

[1] Engel, Ungar. Gesch. III, 61.

[2] На ист. м.

[3] Callimachus, 488, — Bonfinius, Dec. III, lid. V, 321.

земаљске користи, и част и слава и спасење и бесмртност, нешто што је достојно и Владислава и угарског јунаштва: да се то јест нападне на царевину турску, и да се на далеко одбаци онај јарам који се спремао Угарској. Кардинал за тим говори о великим изгледима да рат противу Турака срећно испадне. Није ли Хуњад с једном шаком људи поразио онако силну војску турску? А шта ли ће бити сад, кад се око краља искупе Пољаци и Угри, кад има и искусних и знатних војсковођа и храбрих војника, „а и новаца, — *овога живца сваког рата*, — који се од прилога по целом хришћанству прикупише." Свачега има што је потребно за успех, само још треба добра воља. Ласкаше угарској господи, како сад сви хришћански владаоци упиру очи на краља њихова, како су у њ положили све своје надежде, и како се од њега очекује, да постане „ослободиоцем Европе." Кардинал заврши своју беседу риторски преклињући их, да једногласну одлуку донесу: да се рат одмах предузме.[1]

После кардинала устао је деспот Ђурађ. Личан, леп човек. Марцијалне облике старог. на бојним пољима опитованог, војника, пробијаше мирна озбиљност мудрог једног државника, достојанство једног владаоца, који је не само по наслеђу него тако рећи од саме природе имао право на титулу височанства. Његова је појава обично изазивала у других драговољну симпатију и поштовање. У томе тренутку, у коме се, страшним несрећама обремењени некадашњи господар Србије дигао да беседи угарској господи за рат с Турцима, он је изазвао тишину, која је на себи носила карактер религиозне свечаности.

[1] Callimachus, I, 489; Bonfinius, Dec. III, lib. V, 321.

Као човек од осећања Ђурађ се и сам потресао величином историјског значаја и свечаношћу тога тренутка. У првом делу своје беседе он је живим бојама цртао суровост и свирепост турску, како грозним мукама Хришћане муче, секу по пола. живе претестеравају, живе закопавају, са живих кожу деру „и још о другим начинима смрти причаше, које страшно беше слушати.” Помињаше том приликом и како су му синове ослепили, и говорећи о њима старац се заплака. У другом делу говораше о своме некадашњем положају и богаству, о гоњењу које је претрпео од Турака, који му нигде не дадоше на миру се станити па ни по повратку из Дубровника у Угарску. У трећем делу, позивљући се на слике, које им је напред нацртао, говораше угарској господи нека туђом патњом мудри буду. Нека се не варају, да је непријатељ далеко „мачем и ватром упада он дубоко у краљевину, и да није јуначке деснице Хуњадове , да није среће , и пре свега да није било благослова Христовог, и Влашка и Сибињска биле би за Угарску сасвим изгубљене.” Бура се још једнако врзе око граница угарских. Боље је да Угарска буде осветник туђе несреће, него своје сопствене. Ратна је срећа непостојана! треба је употребити док је ту. Немојте пропуштати сад ову прилику, немојте да се немарношћу вашом прекине отпочети низ победа. У последњем делу Ђурађ апеловаше на краља и на магнате, „да одговоре очекивањима, које су разбудили.” Са своје стране обећаваше „не малу суму новаца на ратне трошкове,” као и да ће он сам лично свима за пример послужити!.[1]

[1] Bonfinius, 321; — Callimachus I, 489. који само у кратко помиње садрж беседе деспотове.

Разуме се да ово није све оно, што је Ђурађ том приликом заиста изговорио. Ово су тек само одломци од његове беседе, а већ се и по њима познаје, да је Ђурађ вешто и речито говорио и да је потпуно оправдао славу своје слаткоречивости. Господа су угарска и онако већ дошла била са срцем, које су ванредне победе Хуњадове високо ратоборношћу затегнуле. И они, који су били највећи мекушци међу њима, за чудо су сада храбро увијали бркове и пуштали да им сабља по калдрми звецка, и за чудо су громко „Vivat” узвикивали. На сваки начин с великим се одушевљењем одлучи, да се одмах предузме рат с Турцима.

Краљ изда заповест, да се главна сила искупи најдаље до Св. Илије те године у Будиму. Духовници и властела похитају дома, да војску купе и опремају. Кардинал Јулијан позиваше драговољце под крсташку заставу папину. Чеси су онда били на гласу војници и много их се стече под ту заставу. И немачки драговољци записиваху се у платне спискове папиног Легата. Јован Хуњад скупљао је војску у тамишком банату.

Наш деспот Ђурађ похитао је у Срем, где га је војска његова већ чекала, и на глас, да је рат решен, без сумње с усклицима дочекала.

ГЛАВА ПЕТНАЕСТА.

ПОХОД НА БАЛКАН 1443—1444.

Као што видесмо по угарским изворима Ђурађ је обећао „*не малу суму новаца на ратне трошкове*" као и да ће сам лично примером својим свима предњачити.

Он је сјајно и, шта је много пута више но сјајно, он је поштено реч своју одржао.

Дука вели, да је о деспотовом трошку прикупљено и издржавано 25.000 војника, које коњаника које пешака стрелаца.[1] Видећемо мало после како он и Хуњаду даје накнаду за трошкове, које је овај учинио прикупљајући војску под своју заставу. Нису Дубровчани који су о Ђурђевој радњи у опште тако добро обавештени, у своје летописе без основа записали, да је деспот узео Јована Хуњада у своју службу под плату.[2] Како се у опште извори слажу да је сва хришћанска војска, која је ове године пошла на Турке, имала свега на 40.000 људи, то је

[1] «Erat enim (Georgius) praedives; itaque equitum et sagitariorum millia viginti quinque sumptibus suis conscribit.» Ducas, XXXII, 217.

[2] Essendo venutò in Ungheria, tolse a soldo Janco Vojevoda con molti Ungheri e venne nel suo paese, guerigio col Turco e ricupero il suo.« Летопис Стулића. То исто и у Аналима Марина Гундулића код год г. 1443 Макушев, **Изслѣдок.** 327, 333.

ако не више а оно бар половина те војске издржавана о трошку деспотову.

С великом је енергијом Ђурађ радио, да што већу силу противу Турчина изведе. Али онако дубоко побожан човек какав је он био, и у онако страховито озбиљним данима какве је те године живео, Ђурађ Бранковић није полагао сву своју надежду само у оштриц мача и у број мушких мишица. Чусмо га на сабору угарском где говори, како је пре свега и преко свега за успех војни потребан благослов божји. Кад би кроз историјску ноћ од четири стотине и толико година могли да погледамо не само у дане него и у ноћи, које је онда Ђурађ проводио, видели би где овај горостасни потомак краљева и царева српских, — овај ретки човек кога најцрње и највеће несреће не могу да повију, — клања и метанише пред иконама и моћима светаца, рвући се с Богом у молитвама као нови Јаков и као нови Јов, благосиљући га поред свих несрећа, којим га провиђење гањаше. Што са свим на сигурно чујемо то је јека звона, која се разлеже по кестеновим шумама око монастира Св. Павла на св. Гори, јер се ове исте 1443 године довршила темељна оправка тога монастира о трошку Ђурђевом.[1]

Краљ Владислав кренуо се из Будима с кардиналом Јулијаном и пољском и угарском војском одмах по светом Илији 1443.[2] Војска је ова маршовала десном обалом Дунава. Врло се споро мицала, јер је

[1] Аврамовић, Опис. Древн. Св. Горе, 73.

[2] О времену, кад је се Владислав кренуо с војском, влада међу изворима велика неслога. Калимах, очевидно погрешно, каже да је то било почетком Маја I, 490. Иванић каже да је било месеца Августа. Schwandt, II, 16, По Длугошу на Марију Магдалену, у Katona II 273. Сам Катона мисли да је било почетком Јула. Енгел, 22 Јула. Gesch. v. Ung. III, 62.

краљ хтео да даде могућност четама многих прелата и властела, који су се били опознили, да га стигну.[1] И због неспретности коморе војска је врло споро ишла у напред. Сами Пољаци, којих није могло бити више од 5 до 6 хиљада, имали су на 2000 кола свакојаког пртљага! У осталом на сву прилику имају и неки други узроци ванредној спорости ове војске. Могућним начином да је краљ Владислав очекивао да види, не ће ли настојавања његових посланика код страних дворова уродити практичким плодом, те да још која хришћанска војска суделује на великом задатку. А још по најпре биће, да се марш његов отезао што је северној Угарској, самој престолници Будиму и леђима операционе војске претила опасност од Гискре и његових чета. Владислав је послао своје људе да преговарају с Гискром о миру, али је овај тек 1-ога Септембра 1443 потписао примирје на годину дана. Тек око половине Септембра могао је Владислав сматрати, да су му северне границе сигурне и могао се слободно удалити доле на југ.[2] Право покретање војних колона предузело се дакле у Септембру 1443.[3]

[1] Bonfinius, Dec. III, lib. V, 322.

[2] Ово је мислим најприродније објашњење онога до сада довољно не објашњеног питања: За што се преко два месеца оклевало с преласком војске у царевину султанову? За примирје с Гискром вид. Енгела, Феслера и друге.

[3] Посматрање у тексту слаже се с оним, што Туроције каже, да је војна та трајала пет месеца. Како знамо да се она свршила у Јануару 1444, то је јасно, да се она отпочела у Септем. Thurocz, cap. XXXVI, у Schwandt. 1, 252. С тим се слаже и како наши летописи ствар претстављају. Они кажу: „**Въ лѣто 6952 изѫде деспоть краля Владислава и Никоула и коѥкаше до Ѕлатицы, Поѥмврия .г.**“ Или: **Въ лѣто 6952 изиде деспоть Гюраг съ Оугьры, Доунавь прѣшьдь, на Ѕлатицоу.** Летоп. Нов. 267; Star. VI, 22. Како се година 6952 почела 1 Септембра 1443, то је очевидно да се и војна практички отпочела после 1 Септ. 1443.

Калимах, који је као секретар краљев и сам учествовао у овом походу, каже да се код Сланкамена краљу придружио деспот са својом војском.[1] Није забележио кад је то било, али на сву прилику било је негде у другој половини Септембра. Код Сланкамена је сва ова војска прешла Дунаво.[2] На Тисиним обалама логоровали су три дана очекујући да им стигну чете, које су биле заостале.[3] Одатле наставе марш правцем ка Ковину. Хуњад долазећи од Сегедина придружи им се са својим Власима. сибињским Сасима и другим драговољцима. У војном савету уреде ближе појединости операционога плана који је већ пре тога у главним својим цртама био утврђен. Деспот је и по своме војном искуству и по познавању земљишта и турске тактике најприроднијим начином и заузео место шефа главног штаба а Хуњад је имао да извршује операције.

Целу војску поделе у три кора, од којих је први водио Хуњад, други Ђурађ а трећи сам краљ тако, да је он с кардиналом Јулијаном остајао управо у резерви. Још изгледа, да су пре него што ће у Србију прећи ове три колоне тако преорганизовали, да су у колону Хуњадову, која је ваљало да иде као авангарда, дошли све по избор војници из војске деспотове и краљеве.[4] Наравно да им је ово преустројавање однело не мало времена. Једва најпосле буду сасвим готови и негде око средине месеца Октомбра

[1] Callimachus, quo in loco (ad Salsum lapidem) Despothns cum suis regio exercitui se coniunxit.« I, 489.

[2] Callimachus, на ист. м. — Bonfinius, 322.

[3] Bonfinius, ib.

[4] Thurocz, у Schwandt. I, 253.

под управом самог Ђурђа[1] сва војска срећно пређе Дунаво код Ковина.[2]

О маршу савезничке војске (Срби, Пољаци, Мађари, Власи!) кроз моравску долину немамо за сада поузданих података. У нашим народним песмама сачували су се спомени, по којима би се дало закључивати, да је војска патила од болештина.[3] Овим би се објаснила и односна спорост којом се она даље мицала. Тек од почетка месеца Новембра почињемо да јој с већом поузданошћу следујемо.[4]

Некако пред свршетак месеца Октобра савезници су отели од Турака Крушевац, којом је приликом већи део вароши изгорео.[5] Ту као да је се искупила сва савезничка војска, те улогоровала ради одмора. Ту су врховној команди стигли врло важни гласови о покретима турске војске. Код Ниша је стојао Исак паша с мало војске, с бригом погледајући кад ће да му стигне помоћ. А помоћ та није била далеко и долажаше му с две стране. Од Македоније хиташе брзим маршевима војска под командом Турахан-паше. Од Румелије долажаше војска под командом самог беглербега румелијског Казим-паше. Оба ова кора била су стигла већ с ову страну Балкана. Ваљало је само још неколико дана па да се

[1] Hammer, I, 452. Engel, Gesch. v. Serw. 387.

[2] Callimacbus, Bonfinius на ист. м.

[3] Српска Нар. Песма: «Сибињанин Јанко и вила». Вуково изд. II.

[4] Већина угарских и немачких историка у правој је забуни и о догађајима од почетка Новембра па на даље. Енгел нпр. прича као да је први бој био на Златици а ову ставља у Србију; Цинкајзен опет мисли да су савезници најпре освојили Софију па онда се вратили на запад преко Мораве а одатле узели Ниш! Engel, Gesch. v. Serw. 387; Zinkeisen, Gesch. des Osman. Raichs I, 162

[5] Sead-eddin, 103, — Neshri, 187. Hammer. I, 453.

све три војске — Тураханова, Казимова и Исакова — састану под зидинама Ниша. Судећи по осведоченој спорости хришћанске војске Исак паша могао је да с доста поузданости рачуна, да ће му оне две колоне још за времена стићи, те да с изгледом на успех прими битку. Али и у главном стану хришћанском знали су, да се изгледи на успех несравњено смањују, ако се пусти, да се оне три турске војске саставе. Ваљало је дакле гледати, да се то одмах у колико је могућно спречи.

Коњичке патроле јаве да с ону страну Мораве, путем к Нишу, (на Мрамору?!) има једно оделење од 2000 Турака, које на сву прилику имађаше задатак да брани прелаз преко Мораве. Хуњад са својим корпусом од 12.000 све по избор војника, 2-ог Новембра пређе Мораву па пред сами мрак нападне војску Исак-пашину. Напад је дошао тако из ненада и био је тако силан, да су Турци у скоро у великом нереду бегали к Нишу. Савезничка се коњица за њима натури и по месечини с њима заједно уђе у Ниш. Дрвене зграде око града и у самоме граду букну у пламен и при црвеној светлости ватре од кровова и усред прскања читавих млазева од варница с лупњавом, тутњавом, звеком и виком, одушевљени војници Хуњадови клаху се с Турцима по улицама града Ниша — и пљачкаху.[1]

С остацима од своје разбијене војске бегаше Исак Паша правцем к Цариброду. Али отуда већ излажаше у долину Нишавску авангарда Казим-пашине војске. Њоме командоваше млад један команданат, коме турски извори не ће име да кажу, а о коме ми с

[1] Ово каже сам Хуњад у своме писму Ујлаку од 9 Новем. 1443 године. Kàtona, XIII, 251.

друге стране дознајемо, да је се звао Искендер-бег. И Казим паша није био далеко с главном силом својом. Аван-гарда његова прилично се већ била деморализовала оним, што је о „Јанкулу" слушала од Турака, који се спасоше бегством од погибије ноћашње. И кад коњица Хуњадова у јуначком заносу од радости услед јучерање победе сложно и силно на њу удари, не могаше се дуго држати. Разбегнуће њезино доведе у неред и друге колоне Казимове, које излажаху на бојиште. Узалуд се најславније војводе турске напрезаху да ред и поуздање међу своје људе поврате, узалуд се признати јунаци турске војске, — један Али-бег Тимурташевић, један Балабан од Токата, један Дауд-бег војвода од Ситнице, један Омер-бег војвода од Софије, Синан-бег војвода од Куманова, па и сам Махмуд Челебија брат великога везира Халил-паше и зет султанов, и други излагаху лично да примером својим охрабре Турке. Победа је била обгрлила Хуњадове заставе и Казимова војска бегаше путем, којим је и дошла била.

И тек што се она повукла, а стизаше на бојиште и војска Турахан-пашина. Али војници Хуњадови не осећаху умор тога дана. За њих који су у не пуно 24 сахата разбили две турске војске није сад било тешко да у последњем часу разбију и Турахан пашину авангарду, која је уморна била од пута, и коју је сам поглед на разбојиште са сведоџбама Казим пашине пропасти, већ поразио био[1]. Очевидци су причали, да је Турака пало тога славног

[1] Thurocz, 254; — Callimachus, 490; — Aeneas Sylvius, 252; — Bonfinius, 322. Најпоузданији је извор за догађаје тога дана, писмо које је Хуњад писао своме пријатељу Ујлаку 9 Новембра описујући му своје победе од 3-ћег тог месеца. Katona, XIII, 251.

дана (3 Нов. 1443) на 30.000, и да их је четири хиљаде живих заробљено.[1] Међу Србима особито се тога дана одликовао војвода Ђурађ Мрњавчевић с киме ћемо се мало ниже боље упознати.

Може се замислити како је огроман био утисак ове ванредне победе хришћанског оружја на сву Европу, и пре свега на саме народе балканскога полуострва. Што се ових последњих тиче најбоље га описује сам Хуњад простим речима у писму, које је 9-ог Новембра писао своме пријатељу Ујлаку, војводи сибињском. „Наша се војска", вели Хуњад, „налази добро, једва чека да се бори, *и множи се сваки дан с Бугарима, Бошњацима, Арбанасима, и Србима, који нам са свих страна притичу, и који се неизмерно радују што смо дошли.* Хране имамо изобила; што смо собом понели то још ни дарнули нисмо, *јер народ из околине доноси нам на пијацу све што нам треба*, а и време је, да га бољег пожелети не можемо."[2] А Калимах казује, да је народ хришћански, на глас да се приближује савезничка војска, устајао те растеривао Турке и турске гарнизоне, отварао капије градовима, и с весељем неописаним, дочекивао војску краљеву и *нарочито Пољаке поздрављао као браћу своју.*[3]

Оно је писмо Хуњад писао „*из логора краљева код Скароне према разореном градићу Балрану*" (in descensu regali Scaronensi ad oppositum castri rupti Balran)[4] Ово је без сумње хтело да се напише ла-

[1] Callimachus; на ист. м. Bonfinius на ист. м. Енеј Силвије помиње неко писмо кардинала Јулијана, у коме се каже, да је пало 6000 Турака, што је без сумње ближе истини. Сам Силвије каже да је пало 2000 Турака. De Evropa, 237.

[2] Katona, на ист. м. — Вид. и Fessler, II, 480.

[3] Callimachus, на ист м.

[4] Katona, на ист. м.

тинским писменима Шахркој (Schahrkoj?) па је погрешно испало, или може бити и погрешно прочитано. Према Шахркоју, што је турско име за Пирот, видео је Брокијер на десет година пре Хуњада на брду развалине од градића неког. Из Пирота као да се расписиваху по свој Европи тачније вести о великој победи хришћанској. На сваки начин осим оног Хуњадовог писма има и писмо од краља Владислава о истој ствари и од истог дана дужду млетачком Франческу Фоскарију.[1]

Још кад су се савезници код Пирота бавили дознали су, да се Турци на нов отпор спремају. „*Цар је Мурат само три дневна марша далеко од нас; сукоб је неизбежан; шта ће бити сам Бог зна, у чијим смо рукама; нека буде воља његова, а један пут се умире, па бар нек буде за веру*“, писаше Хуњад своме пријатељу.[2] Сам Мурат истина није био тако близу, али се Казим паша напрезаше да прикупи што већу војску, па да брани прелазе преко Балкана.

Савезничка се војска крене из Пирота у другој половини Новембра. Споро, али срећно, пролажаше кроз кланац Царибродски. Почетком Декембра видимо је где се бије с неком турском војском пред Софијом и где задобивши нову победу заузимље и спаљује ту варош. Од кардинала Јулијана имало је једно писмо од 4 Децембра писано „код Софије“, а којим он јавља дужду млетачком о великој и славној победи „*коју је Бог прострвши десницу своје неизмерне милости подарио војсци хришћанској.*“[3] Калимах каже изреком, да су Софију спалили по заповести

[1] Raynaldus, IX, 416.

[2] Katona, 253.

[3] Acta Arch. Ven. II, 385,

краљевој, који мишљаше да је место то „*лакше отети него одбранити*“[1] У самој ствари ово резоновање краљево значило је, да је војни савет одлучио био, да не смањује јачину операционе војске остављајући гарнизоне по местима, какво је Софија била.

Кад се у Европи чуло да је и Софија у рукама хришћанске војске, онда су већ и хладнокрвни и неповерљиви државници млетачки налазили да има озбиљна изгледа на могућност, да се Турци из Европе протерају. Као што се види из сумарног извода писма, којим је млетачка влада одговорила на оно писмо Јулијаново од 4 Декембра, она је почела да опрема галије „*које ће отиловити у мореуз галипољски да неверним Турцима са свим спрече прелазак из Азије у Европу, и већ су наименовали били и команданта тим галијама.*“[2] Но пре него што су ове галије могле да се крену, стигао је Млецима глас да се хришћанска војска са Балкана повратила.

У самој ствари најтежи део задатка за хришћанску војску настајао је тек после заузећа Софије Ваљало је усред зиме отети кланце балканске од Турака, па се дохватити Пловдива (Филипопоља) и пута у Цариград.

Кад се из Софије хоће да пређе Балкан најпречом линијом, може се то учинити пролазећи кланцем који се зове *Маркова капија*, а у Турака Капицик-дервент, и који је и старим Римљанима познат био под именом Сукци (Succi) или Трајанова капија, А може се проћи и једним кланцем, који лежи мало само на исток од онога првог, и који се по речици, која

[1] Callimachus, 489.

[2] Acta, на ист. м.

кроза-њ протиче, зове *Златица*. Оба ова кланца Турци су затворили дрвљем и стењем. Испред џиновских ових барикада подигну у пољу шанчеве, набацају на њих снега и прелију водом. Пред Божић савезничка се војска почне размештати у бојни ред, не без бриге погледајући на ледене шанчеве, на које јој је ваљало ударити.

Неколико дана понављаху савезници нападаје на ове страховите позиције. Али само узалуд крв проливаху. Турци се упорно бранаху и одбијаху их свагда с великим губитцима. Изгледаше једном као да се положај турски нит може обићи нит с лица узети. Како је јака хладноћа била настала и како хришћанска војска имађаше хране изобила, то се у главноме стану хришћанском одлуче да причекају који дан, не ће ли Турци, који су горе на висовима већма били изложени непогоди времена а и хране не имаху, сами напустити те позиције, па се повући. Прође неколико дана у таком чекању, али се Турци не помицаше. Опасно би било и даље у нерадњи очекивати и чамети у оном леду и снегу. И нарочито опасно што се проносило, да је Мурат, погодивши се са султаном од Караманије о миру, прешао у Европу и скупивши војску похитао војсци балканској у помоћ.[1] Одлуче се да покушају једно војно лукавство. Иза логора хришћанског била је пространа једна пољана, по странама које пружаху се густи врбови шипрази. Ове шипраге заузму Пољаци наоружани дугим копљима. За тим се изда заповест да

[1] Да је султан учинио мир с Ибрахимом па похитао војсци својој у Европи у помоћ, то каже, и Нешрија и Сеад-ед-дин. Lewenclaw, 558; — Seadeddin, 110.

се сав логор дигне, и да војска отступа са својих позиција. Турци видећи да Хришћани отступају, и то не баш у најбољем реду, мишљаху да је то озбиљно отступање услед бескорисног напрезања од последњих дана, па оставив своје позиције пођу у великој маси за њима. Хуњад дошав с војском својом докле је хтео на брзу руку формише бојни строј на облик полумесеца, оснаживши му рогове најбољим својим четама. И Турци се уставе и одмах оборе кишу од стрела. Савезничке колоне без одлагања предузму напад мачем и копљем. Турци се овоме нису били надали, па се збуне, а још већма кад им Пољаци из врбових шипрага у бокове упадоше. У великом нереду Турци узму бегати к својим утврђеним позицијама. Махмуд-Челебија сусретне их с новим одморним четама и поведе с нова у бој. Борба је била врло крвава и упорна. Тек кад један Пољак убије коња под Махмуд Челебијом и овога зароби, Турци се даду у бегство. Хришћани гонећи их и сами изиђу на неке од утврђених висова. Али како је већ ноћ наступила била, то Хуњад даде сву своју војску натраг у логор довести. Како су се Турци упорно борили види се и по томе, што је се тога дана и сам краљ, учествујући у борби, у руку ранио. За деспота Ђурђа и Хуњада Калимах прича да су облетали по најопаснијим местима, те својим присуством и својом речју војску храбрили;[1] а то су и Бонфинију причали војници, који су у борби оних дана учествовали.

[1] Callimachus, 491; — Beheim, 110; — Bonfinius. 325; — Fessler, II, 482. Бонфиније је прикупљао податке од војника који су у томе рату под Хуњадом служили и у бојевима на Балкану рана допали, али је очевидно смешао причања о боју на Златици и о боју на Куновици.

Те ноћи (у очи бадњег дана) дође деспот под шатор Хуњадов да се споразуму о борби, коју је сутра ваљало наставити. Пред шатором је горела велика ватра и око ње се грејаху неколики одличнији Турци, које тога дана заробише. На једноме од њих уставише се погледи Ђурђеви. Проговори с њиме неколико речи на турском језику („јер је деспот, које због суседства које због саобраћавања с Турцима тај језик знао", вели Бонфиније), и познаде човека. Рече му да га сажаљева и тешаше га. Окренув се за тим Хуњаду замоли га, да му тога заробљеника прода. „Ја сам га купио за четрдесет дуката," одговори му Хуњад, а за њ не тражим ни више ни мање од четрдесет хиљада дуката!" и деспот одмах рече да пристаје да му толико плати, и онда заповеди да се отлично и с поштовањем према заробљенику томе поступа, али у исто време да се још боље чува. Од тога је часа зет султанов, брат великога везира Халила, Махмуд Челебија био заробљеник деспота српског.[1]

Овом причању савременик Бехајм са своје стране додаје карактерну једну допуну. Он каже да је деспот Ђурађ из освете, што му је султан синове ослепио, намеравао да све заробљене Турке ослепити даде. Хуњад га од тога одврати. Али прва реч коју Ђурађ управи на заробљенога пашу била је: „како је с мојим синовима?" — „Здрави су!" одговори паша! Како је брига нежног оца пробијала оклопе и панцире срећног војводе и у самом часу сјајне једне победе![2]

[1] Bonfinius, 325.

[2] »Der Tyspot fragt Halan pascha: »Wy es stünd umb sein zwän sün da?» Sprach er: «Sy wern gesunde!» Beheim, 138—140.

По једном казивању краљ је Владислав у војном савету те ноћи био мишљења, да се не удара на висове на којима су Турци остали, већ да се војска, која је због зиме и оскудице у храни (нарочито за коње) незадовољна, а која је сад и уморна, врати. Али деспот и Хуњад увераваху краља, да војска није тако уморна, да не би могла наставити победоносну борбу, и да на сваки начин треба ону турску војску на висовима потући, „*те тако погасити са свим жеравицу, која би се иначе могла да разгоре у велику ватру.*" Ово је деспот за то тако говорио, вели Бонфиније, што је се само од рата надао ослобођењу своје државе.[1] Краљ прими њихове разлоге, и нареди се што треба за сутрашњу борбу.

Сутра дан, — на Бадњи дан 1443 — око осам сахата из јутра почне се страшна борба око висова што владају кланцем од Златице На Марковој капији правила се више маневра, но што се предузимао енергичан напад; али се на Златицу свом снагом и свом збиљом нападало. Савезничка је војска имала да савлађује огромне тешкоће. Имала је да се бори не само с најбољом, најфанатичнијом војском оног времена, — и још тада силно огорченом услед последњих пораза, — него је имала да се бори с војском таком у положајима, који су од природе били тешко приступни, а које су Турци били готово неприступним учинили. Па ипак ствар је и тога дана пошла доста добро. На један вис, који су Турци сматрали да је од природе неприступан па га нису ни заузели били, успужа се једна чета одважних Хришћана. За њима дођу и друге чете, те почну да бију Турке на нижим висовима у само теме. Турци буду принуђени да

[1] Bonfinius, на ист. м.

неке висове напусте и да се на друге повуку. Пола дана је било превалило, кад Хришћани гонећи Турке дођу на откос једне дубоке јаруге. С ону страну јаруге стојале су густе чете Турака, који се бацаху облацима од стрела на хришћанске колоне. Хуњад заповеди те се на онај вис изнесе с надчовечним напрезањем неколико топова. Али и кад их горе извукоше не помогоше много, јер Турци полегаше по земљи, те им камење из топова мало штете нанесе. Неколике се чете спустише доле у јаругу да из ње пођу уз брдо на коме су Турци. Али многи попадаше од стрела турских при том дрском предузећу. Ноћ већ наступаше. Очевидно је постало, да се тога дана одсудан успех не може да постигне. Краљ изда заповест, да се војска опет повуче са зузетих висова натраг у стан.[1]

У војном савету, који се за тим држао, краљ је живо наваљивао, да се прекину сваке даље операције, па да се војска врати у Угарску. Нису ли ванредна, управо надчовечанска напрезања јуначке војске савезничке доказала, да се кроз балканске кланце при оноликој маси турске војске и при онакој обрани њиховој, проћи не може? Нису ли настали строги мразеви и нису ли толики војници последњих дана промрзли? Хране за коње већ нема, а хране за људе нестаје, јер услед снегова и сметова донос хране из села у оне врлетне крајеве са свим је престао био. Узалуд би било даље напрезати се и крв лити, а даље оклевати и задржавати се у ономе царству леда и мразева било би и опасно, јер се већ чује роптање и незадовољство у војсци. У томе су

[1] Bonfinius, 325.

смислу ишла разлагања краља Владислава и оних, који су у војном савету уза-њ пристајали.[1]

Деспот је Ђурађ био одсудно противног мишљења. „*Зар сад,*" говораше он, „*и пошто смо толике сјајне победе задобили, да се дома враћамо не осигуравши себи плодове тих победа? Кажете да је јака зима! Ако је зима нама, зима је и Турцима. И још су се Турци родили под топлим небом, и нису јој се обвикли, а ми јесмо, а особито јесте ви Мађари, Пољаци и Немци, који живите на северу и који се обично хвалите вашом чврстоћом! кажете нема хране! Ево пред нама леже бугарска села у којима има пуно хране.* Треба ли новаца да се она набави? *Ја ћу вам одмах избројити сто хиљада дуката, па да је набавимо!*" „Тако је", вели секретар краља Владислава, „тако је говорио деспот, коме је све друго милије било, и који би сваку другу тегобу лакше сносио, само да се тај рат не прекида!".[2] Други један сувременик, Пољак Длугош, каже, да је деспот молио и нудио 100.000 дуката ако краљ пристане, да с војском пође освајати српске градове.[3] На сву прилику је деспот хтео бар да покуша Ново Брдо савезничком војском освојити, кад се већ није могло или хтело продрети преко Балкана.

Ђурђа су с почетка помагала његова два пријатеља, Кардинал Јулијан и Хуњад Али се при даљем вођењу од њега одвоје, тако да је он остао ако не сам а оно у незнатној мањини. Одлука војнога већа погрузила га је у дубоку тугу. После толиких жртава, после толике патње сад кад се пото-

[1] Bonfinius и Callimachus, на ист. м.

[2] Callimachus, 498.

[3] Dlugoss, на ист. м.

цима крви искупљивао изглед на ослобођење Србије, да се по ново све стави на коцку и под питање?! Краљ Владислав видећи га толико потресена и погружена обећа му свечано, да ће се првих дана пролећа вратити у Бугарску, да доврши започето дело ослобођења. Али ипак и поред оваког обећања, Ђурађ је на Божић 1443 био у таквом душевном расположењу да може лако бити, да је истина што Халкохондил по турским изворима тврди, да је он још са Балкана ступио с портом у договарање о миру[1].

Наредба да се војска савезничка враћа била је што се каже од судбоносног значаја. Турска царевина у Европи дошла је била на ивицу пропасти. Сад јој се опет давала могућност, да се с нова подигне и утврди на векове. Нико у ономе савету војном није могао ни да замисли оне недогледне несреће, које су исток услед онаке одлуке постигле. Једини Ђурђе као да их је слутио. С тешким срцем издао је својима команду, да се крећу натраг.

Повлачење савезничке војске било је скопчано с великим тегобама и опасностима. По распореду, који су учинили, напред је ишла комора с пртљагом и многобројним трофејама, у средини су марширали пешаци кардинала Јулијана и војска краља Владислава, за овим Хуњад, а за овим деспот Ђурађ са српском коњицом. Због рђавих путова у оно зимње доба и због гломазне коморе мицаху се врло споро. Комора је управо чинила и онако зле путове скоро непроходним за војску, која је за њом марширала. Често их је закрчивала товарима, које уморна и гладна стока није била у стању, да из глибова или и из танко залеђених потока и речица, извуче. Нај-

[1] Chalcochondylas, 167; — B. и Sead eddin. 111. —

после су морали велики део пртљага уништити, спалити а од чести и закопати, само да се лакше у у напред мичу. А за све то време запињања и спорога кретања Ђурађ је имао муке да одбија срчане нападе турске коњице, која је пошла за хришћанском војском у потеру. Аријер-гарда имала је дан и ноћ да се бори бранећи се. С муком и изгубивши много људи, велики број теглеће стоке и коња и највећи део пртљага, стигне војска хришћанска у клисуру Куновицу.[1]

Већ су авангарда и средсредне колоне прошле кроз Куновицу и деспотова војска улажаше у њу кад Ђурђу јавише, да је на догледу велика једна војска турска, која брзим маршем хита, да у самој клисури стигне војску српску.

И заиста, спорост, којом је се хришћанска војска у повратку покретала, дала је Казим-паши времена, да привуче к себи што више војске, с којом пошав за савезницима стигне им аријер-гарду на самом уласку у Куновицу. Још док су били у Пироту савезницима је стигао глас, да је главна сила турска, и то под командом самог султана, ушла у Софију.[2]

Хуњадова је војска била у додиру с деспотовом па се лако могла уставити и овој припомоћи. Али је краљ с кардиналом Јулијаном био са читавим дневним маршем измакао у напред[3]. Деспот Ђурађ и Хуњад, који су могли мислити да ово сад на њих наступа главна сила турска, коју је сам султан из Анадолије и Македоније довео, били су се веома

[1] Опис велике патње при повратку у Callimachus, 1, 425. Dlugosz, 265; Bonfinius, 326; Beheim 250—255.

[2] Михаило из Острвице, Гласн. XVIII, 92.

[3] Bonfinius, 324.

узнемирили.[1] Наш Михаило из Острвице прича: „Кад деспоту стигну поуздане вести, да Турци иду за њим врло журно, он се окрене натраг на супрот њима и чекаше их, а краљу Владиславу јави, како Турци силно за њим хитају и поручиваше му: „Изволите све пешаке оставити код возова, а сами, са свом осталом војском, окрените се и пођите к нама".[2]

Али пре него што је краљ Владислав стигао био, бој се отпочео. И угарски и наши извори тврде, да је ту била страшно крвава битка.[3] „Ту је," вели наш Михаило, „тако велика битка била, да су Турци до ногу потучени, и да су многа велика господа турска изгинула а друга се опет заробила; и један царев сродник, који је у том боју био и у војсци турској цара заступао, погинуо је, као што се и данас још налази знамење на његовом гробу у вароши једној, која се зове Таманичах".[4] А по угарским изворима пораз је турски био тако потпун, да је и сам врховни заповедник ове војске, Казим паша пао у ропство.[5] Заробили су га српски коњаници под командом Ђурђа Мрњавчевића, који се и у овом боју веома одликовао.[6]

После овако одсудног пораза Турци већ више и нису озбиљно узнемиравали повлачење савезничке војске.[7] Изгледа као да је Ђурађ радио не би ли

[1] Bonfinius. на ист. м.

[2] Михаило из Острвице, на ист. м.

[3] Калимах и Бонфиније на ист. м.; Михаило из Острвице.

[4] Михаило, 93.

[5] Бонфиније и Хуњад у једном писму називају беглербега од Румелије Хасаном; турски и грчки извори Касимом. Вид. Hammer, I. 651.

[6] Engel, Gesch. v. Serw. 389.

[7] Михаило, 93.

побудио краља, да остане с војском преко зиме с ову страну Саве и Дунава у Србији, јер се проносио био глас као да је краљ заиста и намеравао „*да презими у рашкој земљи, па да на лето опет са божјом помоћи против турског цара пође*"[1] Али у самој ствари од тога не би ништа. Само српска војска оста у Србији[2] (на сву прилику у Добричу),[3] а друга војска се сва искупи код Београда у другој половини Јануара 1444, проведе ту неколико дана на одмору, па се онда крене пут Будима где стигне почетком Фебруара.[4] Народ дочекиваше краља и војску с великим одушевљењем. Грађани града Будима изашли беху са свештенством литијама и заставама далеко у сусрет војсци па с усклицима поздраве победиоце. Уз радосно кликтање народа, уз громко узвикивање војске, уз звеку труба и јеку свих звона уђе краљ Владислав пешице (по завету који је био учинио) у своју престолницу, праћен деспотом Ђурђем, кардиналом Јулијаном и војводом Хуњадом. Прво сврате у цркву Св. Богородице где се отпоји свечано благодарење и где оставе заставе које су од Турака у бојевима задобили Да ода јавно признање заслугама оних, који су главне улоге при победама имали, краљ је наредио, да се израде велике слике кардинала Јулијана, Хуњада и деспота, па да се чувају у истој цркви за спомен потомству.[5]

[1] „Der kung zog hin gen ofen, die Reczen bliben in Sirvei«, Beheim, 258.

[2] Михаило из О. каже да се сва војска била искупила «на пољу Добојиц» у рашкој земљи, што мислим да је погрешно место Добрич.

[3] Михаило на ист. м.

[4] Callimachus, 498. Katona, 245—270; Zinkeisen, I, 621.

[5] Callimachus, 499 и даље.

Тако се свршио овај славни заједнички поход Срба, Мађара, Пољака и Влаха на Балкан. Славан по огромним тешкоћама, које је војсци савезничкој ваљало савлађивати, славан по читавом низу сјајних победа. И опет у практичком погледу изгледаше почетком 1444 године, да је војна та без икаквих непосредних стварних резултата. Турци су још једнако владали свом земљом од ушћа Марице у море, до ушћа Мораве у Дунав. Српски и бугарски народ, који је с толиком радошћу дочекао био војску савезничку, сад је морао опет по збеговима да тражи спасења. Што је можда најгоре било, Турцима је дато било времена да се приберу и да се користе горким искуством од године 1443.

Али ипак није могло да буде да толике и тако сјајне победе не уроде плодом.

Пре свега, као што смо већ напред чули, народ је на многим местима устао, протерао турске посаде и држао неке градове у својим рукама. По гдекојим нашим старим листинама помињу се борбе деспотове војске с Турцима на „Жеглиговским пољима", источно од Куманова, и борбе „под Момином Клисуром" испод Татар-Пазарџика.[1] Из врло оскудних података наших летописа види се, да је Ново Брдо већ с почетком 1444 год. било у рукама српске војске, али да га је мало после (по једном извору 14-ога Фебруара исте год.) Дауд-бег, без сумње добивши знатну помоћ од султана, опет освојио, „разорио, поробио и исе-

[1] „1444 Деспот изидс и расипа Тоурке на Жеглиговьскихь полихь, ва своеи земльи; и побѣже Скендерь бегь и разби его деспоть под Момином Клисоура зовоми тоурски къзь Дерьбендь подлѣ Татарь Пазарьжика". Летопис дечански, М. С. Милојевића Путопис, III, 42.

као."[1] По свирепости, којом су Турци поступили с Новим Брдом, може се мислити да су хтели, да се освете становништву његовом, што се противу њих дигло било. Дауд бег је имао још да се бори и са српском војском у отвореном пољу на Ситници. И ако ју је потукао, ипак сам тај факат по себи, што је у пролеће и преко лета 1444 било једне српске војске на Ситници, с којом је Турцима ваљало да се боре, значајан је као знак како је дух у народа српског с нова оживео био доласком савезника у Србију.

Какав су утисак победе савезничке учиниле на народе и владе хришћанске то ћемо мало ниже видети, као што ћемо видети и морално дејство њихово на султана и порту његову. Овде ћемо само да поменемо још једну знамениту последицу војне од год. 1443.

Међу командантима турске војске у битци пред Нишем од 3 Новембра 1443 поменули смо име Искендер-бега. То је био млад човек један, који је својом великом мушком лепотом и ванредним јунаштвом као и именом својим потсећао на идеал балканског јунака, Александра Македонског. О борбама његовим с џиновским пеливанима татарским, персијским и ана-

[1] Въ лѣто 6952 — 1444 Феврара .дѣ. оуторьникь плѣни Тоуть Изгоурокникь и поробн и исѣче Ново Брьдо." Друга верзија: „Оборише Тоурци Ново Брьдо и плѣни его Таоуть и исѣче конскоу срьбьскоу на Ситницѣ." Летописи, Нов. 267. Šafarik, 78, Питање је да ли је Згуровић војвода Ђурђа Бранковића (као што г. Димитријевић мисли, Gyurgye Brankovič, 69), или је Згуровић презиме потурчењаку Дауд-Бегу?? По нашим летописним верзијама пре ће ово друго бити. Ја мислим да је Згуровић презиме Дауду, и да овај Дауд Згуровић наших летописа

долијским, о личноме јунаштву његовом кад са засуканим рукавима и обнаженом десницом улети међу непријатеље, о срећи његовој кад као војвода заповеда, о мудрости и правичности његовој кад као старешина управља и суди, причаху се по ордијама јаничарским чудеса. Знало се о њему, да му је отац некаки кнез српски, који владаше неким крајем од Арбаније. Причало се о њему како му је мати, пред порођај свој с њиме сневала да је змаја родила. Знало се да су га као мало дете с браћом његовом довели на двор султанов у таоце; знало се да су му једнога дана сву браћу поклали а њега потурчили. У осамнаестој својој години већ је постао санџак-бегом. У двадесетој већ је био војвода на гласу. Овда и онда видели би се око његова чадора на бојноме пољу или око његова конака у Једрену по неки тајанствени људи из Арбаније. Да је ко прислушкивао чуо би где му тиј људи говоре: „Дођи, сва Арбанија чека само на реч твоју!" Искендер би мрдао главом па одговарао: „Зарад неколико часова слободе, не треба метати на коцку целу будућност народну!" Онај млад јунак, који се ничега на бојном пољу бојао није, страховао је да с покушајем ослобођења свог народа не преухитри. Налазио је да још треба чекати и чекајући згодан час султана служити. Аријанит Комненовић Големи, бавећи се у Једрену и долазећи с њиме у саобраћај, очевидно га није могао задобити за план устанка арбанашког од год. 1435. Аријанит је био старији и искуснији човек, али се Искендеру чинило, да још није време. У служби султановој он је од 1438 војевао противу Србије; многе је градове он сам освојио и свагда се у војном савету султановом одликовао саветима својим, основаним на познавању земље и народа.[1] И сада у битци пред Нишем видимо га, где му је поверено, да Авангардом Казим-пашине војске командује.[2]

Пре него што ће битка да се започне, Искендер је позвао к себи свога синовца Хамза-бега,[3] те се с њиме нешто тајно разговарао. Кад су Турци већ битку изгубили били, па се у највећем нереду повлачаху к Пироту, Искендер дохвати Реис-ефендију, тајног секретара Беглербеговог, па му са голом сабљом над главом заповеди, да онога часа напише ферман и печат царски удари, да се Ак-Хисар у Арбанији даје Искендер бегу у управу. Сиромах Реис-ефендија дркћући написа ферман и удари печат на њ, и сави га у зелену свилену кесу, — последњи ферман који је рука његова написала. Према цени, коју је у тим тренутцима тајна за Искендер-бега имала, ништа њему скупо није било, а глава једног ћатиба врло јефтина.[4] Искендер, Хамза и 300 Арнаута, све вер-

[1] «Scanderbeg, consilio operaque in ea expeditione (contra Georgium) potissimum usnm fuisse Amurathem dicunt, quoniam pluribus antea bellis feliciter gestis, locorum et regiônis perior erat». Barletius, Vita, XV.

[2] По тврђењу неких савременика то је било у битци на Морави. Fatti illustri di Signor Scanderbegh; Sansovino, 272. Али у самој ствари битка на Морави и битка пред Нишем биле су у свези.

[3] Хамза бег је бранило, син Станише старијег брата Скендербеговог. B. Barletius XVI. U Hopf, Chroniques Graeco Romains, 533.

[1] Савременици су тај крвави акат извињавали тиме, што су уверавали да је Искендер најпре нудио реис-ефендију да пође с њиме и да за њ веже судбину своју. Реис-ефендија је се упорно томе противио те га Искендер рад сопствене своје сигурности уби. Fatti illustri del Signor Giorgio Scander-

није нико друго него онај „Арбанасин потурчењак" Згура-паша, кога цар Мурат после победа код Варне поставља беглер бегом од Анадолије. Hammer, I, 466. Zinkeisen, I, 805.

них и опробаних јунака, винуше се коњма у седла па појурише, не к Софији за другом војском турском, већ правцем к Приштини и к планинама миридитским.

Једнога дана у другој половини Новембра безбрижна посада турска у Ак-хисару гледала је са високих градских зидина, како преко равнога поља јуре ка граду три коњаника. По свему би човек рекао да су чауши каквог везира. Мало потраја па пред конаком бега од Ак-хисара, одјаха Хамза, претстави се као ћата Искендер-бега и јави да његов господар долази да по заповести царевој предузме управу Ак-Хисаром. Није дуго потрајало па дође и Искендер. Стари бег прочита ферман, целива га с пуно поштовања, и предаде одмах управу новоме заповеднику. Искендер је још те исте вечери имао тајан разговор с отменијим грађанима. Око пола ноћи са свих страна града диже се усклик: „Да живи слобода! да живи Ђурађ Кастриотић!" Звека сабаља, бесомучна вика људи, који крв око себе проливају, очајно запомагање Турака, које арнаутски ножеви у сну изненадише, разлегало се те ноћи по граду. Зора није затекла ни једног Муслуманина у старој Кроји, турском Ак-Хисару. Али је затекла множину Арбанаса, где пред конаком беговим усклицава новоме господару од Кроје Ђурђу Кастриотићу Скендербегу.

Ђурађ се одмах дао на посао, да организује савез свих арбанашких и српских поглавица од Бојане па до Арте. Највећи ауторитет међу тим поглавицама, Аријанит Комненовић Големи, први је дигао свој глас, да се сви искупе око Иванова сина

begh, d'incerto autore, edit. Sansovino, 273. в. То исто каже и Rabbi Joseph Ben Joshua, Chronicles, §. 358.

и да под његовом управом Арбанија брани себе од Турака.[1] А међу првима који обећаше потпору Скендербегу беше Стефан Црнојевић војвода од Горње Зете.[2]

Овај општи устанак у Арбанији, који је се пуних двадесет година држао, био је најважнија непосредна последица онога марша савезничке војске на Балкан

[1] За скицу ову главни нам је извор Marini Barletii Scodrensis De Vita et Rebus gestis Scanderbegi, Argentor. an. 1537. Осим тога: Fatti illustri del Signor Scanderbegh, d'incerto Autore у Сансовина, 272. Још и Historia della casa Musachia. у Chroniques grèco-romains de Hopf, 295 и даље.

[2] Barletius, Vita, XXII.

ГЛАВА ШЕСНАЕСТА.

СЕГЕДИНСКИ МИР И ПРВО ОСЛОБОЂЕЊЕ СРБИЈЕ. 13 ЈУЛ И 22 АВГУСТ 1444.

Усред бурнога весеља у Будиму у Фебруару 1444 нико се од меродавних лица није варао да се победама, које су толико славили, права циљ још ни из далека постигла није. И краљ Владислав, и деспот Ђурађ и Хуњад били су убеђени, да, чим огране лето, ваља рат с већом силом и већом енергијом наставити.

У самој ствари у том истом месецу Фебруару 1444 Срби су се већ тукли с Турцима у басенима Горње Мораве и Ситнице. Као што већ споменусмо, наши летописи бележе како 11-ог Фебруара те године: *„оборише Турци Ново Брдо и пљени јего Таут, и исјече војску српску на Ситниције.“* Овај је Таут без сумње потурчени Арбанасин Дауд Згуровић, кога ћемо мало после видети у битци код Варне. На сваки начин значајно је да се борба међу Србима и Турцима г. 1444 тако рано отпочела.

Да одржи реч, коју је дао Ђурђу, краљ распише позив, да се сабор земаљски састане у Будиму у почетку месеца Априла.

Било је основа бојати се, да присталице Јелисаветиног сина Владислава, који су добар део северне

Угарске у својој власти држали, својим демонстрацијама не помету и краља и сабор, те да, из призрења на унутрашњу несигурност, напусте сваку даљу мисао на нов крсташки поход. Да би се ово избегло краљ, *по савету деспота Ђурђа и Јована Хуњада*[1] позове све знатније присталице Владислављеве а нарочито вођа њиховог Гискру, да слободно дођу у Будим на саветовање, јемчећи им својом краљевском речју, да ће личном својом слободом бити потпуно сигурни, ма да су противници краљеви.

У ужем савету краљевом већина господе пристајаше уз овај предлог, али противу њега живо устајаше Кардинал Јулијан и то с тога, што је Гискра Хусит и по томе јеретик. Али га брзо зађутка бан Франко, брат славног Матка Таловца, рекавши: *„на угарском се сабору не ће решавати црквена питања већ питање о рату с Турцима, а да се Хусите могу да бију с Турцима томе је најбољи сведок сам Кардинал, који је примао Хусите драговољце у своје чете, и плаћао их новцима папиним!.*[2] Кроз ове речи говори не само државник већ и Дубровчанин Србин са здравим разумом и широким срцем.

Осим овога рада око измирења партија[3] и сазива сабора, радило се и другим начинима на спремй за рат. Хуњад је за рачун деспотов врбовао много већу

[1] Engel, Gesch. v. Ung. III. 66.

[2] Callimachus, 499.

[3] О разлору и о покушајима да се партије бар привремено измире, јављао је и млетачки посланик својој влади у извештајима својим од 26, 27. 28, Априла, на што му ова 12 Маја између осталог одговара: Placet nobis, quod tam per medium rev. domini cardinalis legati, quam aliter bonam informationem acceperis de conditionibus *ac de divisionibus illarum. partium,* libenterque vipere vellemus, *quod deveniretur ad illas treuguas,* de quibus facis in tuis litteris mentionem», Acta Arch. Ven. II, 377.

војску, но што је била она коју је лане саставио. Без сумње је сам деспот то исто чинио.

Међу тим од доласка краљевог у Будим у Фебруару, па до састанка сабора у Априлу, двор је будимски имао читав низ свечаности. Једно за другим долажаху сјајне посаобине из Шпаније, Француске, Енглеске, од Херцега Бургундског Филипа, од Херцега Миланског, од Флоренције, Генове, Млетачке и од папе. Сваки је од ових посланика по ондашњем обичају био примљен на свечаној аудијенцији, па читавом поплавом од речитости узвишавао сјајност победа краљевих, и поднашао честитања свога владаоца. Осим тога посланик херцега бургундског јављаше, да се његов господар спрема да пошље војску, која ће с Угрима и Пољацима противу Турака да војује. А посланик папе Евгенија казиваше, како папа спрема о новцу, које је добровољним прилозима од добрих Хришћана добио, флоту, коју мисли да пошље у Хелеспонат, те да се не да војсци турској ни из Азије у Европу ни из Европе у Азију. У том је смислу говорио и посланик Генове.[1]

У настављењима, које су Млеци своме посланику Јовану Регвардату дали под 6 Мартом а допунили под 23 Мартом 1444, има један део, који се нас ближе тиче, а који је и иначе добар израз ондашњег расположења у Европи према источном питању.

„*Хоћемо*", вели влада млетачка у том настављењу, „*ако се при твоме доласку у Будим тамо буде налазио сјајни господин деспот од Рашке, или ако би он за твога бављења тамо дошао, да ти отидеш к њему, па да му, — пошто му поднесеш наша акре-*

[1] Callimachus, 498. Dlugosz. у Katona 272.

дитивна писма, и пошто му учиниш пристојне поздраве и поклоне, — претставиш, како смо ми вазда били задахнути према његовој прејасности особитом наклоношћу и љубављу, и како нам је искрено и врло много жао било кад слушасмо о несрећама, које га постизаваху. А кад за тим дознасмо, да је исти сјајни господар с нова заузео добар део своје државе („quando nuper sensimus ipsum illustrem dominum *recuperasse bonam partem sui status*",) *било нам је на велику утеху душевну и веома смо се радовали успесима његовим, које успехе, почем га љубимо као најмилијега брата свога, сматрамо као своје. (Даље хоћемо да му кажеш) како ми држимо и тврдо смо убеђени да ће, што се тиче прекинутога предузећа,* **поступању и настојавању његове сјајности** *испасти за руком те да се учини, да преузвишени господин краљ Пољске и Угарске, још овог лета, које сада долази, пође са истим сјајним господином деспотом а са силном војском противу неверника Турака, те да се ови истерају из земаља хришћанских, а исти господин деспот васпостави и буде сигуран у својој држави, а за такву смо циљ ми свагда били и јесмо, у колико до нас стоји, најбоље расположени. Па ако исти пресветли краљ и господин деспот са моћном војском пођу, као што се говори да хоће, онда ћемо и ми непремено (infallanter) послати галије наше, које се овде (у Млецима) на име папино оружају, у мореуз од Галипоља да поменутим Турцима спрече прелаз из Азије у Европу и обратно, те да се у овом светом делу (in hoc santo opere) постигне циљ, коју од свег срца желимо. А и о ономе што је наређено за оружање поменутих галија, даћеш господину деспоту обавештења онако,*

како ти је казано у члану настављења шта да говориш пресветломе краљу.»[1]

Јован Регвардат је добро познат био с деспотом Ђурђем и господом српском, још од год. 1435, кад је као секретар посланика млетачког Николе Мема долазио у Смедерево.[2] Сад је нашао деспота у Будиму на двору краљевом, и испоручио му поруку своје владе, као што се даје закључивати из одговора млетачког тајног већа на његове извештаје од 26, 27 и 28 Априла[3]

И изванредни посланици дубровачке општине — Никола Мариновић Кабожић, Блаж Рањина и Лудовик Рестић — добише налог да после краља поздраве и деспота Ђурђа. У једном настављењу нарочито им се препоручује да испричају деспоту како, по вестима које Дубровник има, *народ српски са жудњом ишчекује свога старог господара.* На листини, којом је краљ Владислав поменутим посланицима потврдио старе слободштине дубровачке 22-ог Фебруара те 1444 год. пред свом осталом световном господом спомиње се као сведок томе и „*светли кнез Ђурађ деспот од Рашке*“.[4]

У првој половини Априла састала су се била господа угарска у Будиму на сабор. Дошао је и Чех Гискра. Човек дивног карактера. На наваљивање па и на претње угарске господе, која га хтеде принудити да се одрече странке Владисављеве па да се поклони краљу, он усред Будима и усред пријатеља

[1] Secr. Cons. rog. lib. XVI, ck, 74. Acta Archivi Veneti II, 368.

[2] Bug. напред Главу X, стр. 224.

[3] Acta II 375.

[4] Matkovic, Spomen. za Dubrov. povjest, Starine, I, 159.

и оданих слугу краљевих изјави, да је принцу Владиславу дао реч своју да ће му веран бити, па нема те силе на свету, која би учинила да реч своју погази. У слепој и горкој раздражености својој Мађари га хтедоше убити. Али племенити краљ брањаше Гискру и преко ноћ даде га под јаком заштитом Пољака коњаника извести из Будима и одпратити у Раб. Ово племенито понашање краља Владислава потсећа на племенитост, коју је деспот Ђурађ показао пред Голупцем према отпаднику Јеремији.

Види се да питање о рату, поред свих ванредних околности које га препоручиваху, није било врло популарно међу господом угарском. Уместо њему да поклоне главну своју пажњу, сабор узе занимати се унутрашњим финанцијским и административним питањима. 18-ог Априла краљ потписа читав један низ одлука саборских о тим питањима. И на томе је документу пред свом осталом световном господом, пред палатином краљевим Хедерваром и пред војводом Хуњадом, потписан деспот Ђурађ.[1]

Тек после решења ових унутрашњих питања предузму већање о томе, да ли да се рат настави. И ако су посланици цара грчког Јована с великим одушевлењем примљени, и ако су се с чудом слушала њихова причања — како се у онај исти дан у који су савезници потукли турску војску пред Златицом и Махмуд Челебију заробили, појавио пред македонском капијом Цариграда диван младић у бело одевен на прекрасном коњу — по тврђењу Византинаца без сумње анђео небесни који хтеде јавити за хришћанску победу! — и ако су ратоборне беседе посланика херцега од Бургундије, папиног сублегата

[1] Engel Gesch, v. Ungarn, III str. 69.

владике млетачког, и кардинала Јулијана с бурним одобравањем поздрављане, — и ако је млетачки посланик Регвардат развијао велику ревност (што се види и по његовим учестаним извештајима влади његовој),[1] — ипак право се одушевљење за нов поход није могло да изазове. Мацарима беше изговор један у несигурноме стању ствари у северној Угарској, а други без сумње и у јавно познатом затезању од стране Пољака. На име пољска је властела, чим је чула да је се Владислав повратио у Будим, послала му депутацију, која га је у име целе земље молила да се одмах у Пољску врати, да је осигура од опасности које су јој с поља од Татара и од Болеслава херцега Ополског претиле, као и да уреди друге унутрашње одношаје, који се услед његовог одласка у правом хаосу налазе. Тек кад се све то у ред доведе, моћи ће се мислити на рат с Турцима.[2]

Али како папа, Млеци, Генова и Бургундија наваљиваху и обећаваху велику помоћ, то сабор поглавито услед ревносног заузимања од стране деспота Ђурђа и Јулијана,[3] одлучи: да се још истога тога лета предузме нов поход на турску царевину, но с тим да уз краља и с краљем не мора ићи сваки прелат и властелин, него да је на вољу свакоме, те да иде ко хоће, а ко не ће да може и дома остати! Од прелата само тројица даду реч, да ће поћи с краљем (владика од Ерлаве Симон Розгоњ, владика од вел. Варадина Јован и титуларни владика од Босне Рафаило). По најзнатнији од господе угарске изјаве, да

[1] Поминьу се нарочито његови извештаји од 26, 27 и 28 Априла вид напред.

[2] Callimachus, 498.

[3] Dlugosz, 279. B. u Zinkeisen, 1, 654.

мисле да овај пут остану дома (Палатин Лоренц од Хедервара, кнез од Пожуна Ђорђе Розгоњ, Симон Палоције, Михаил Орсаг де Гут и други.)[1] Очевидно је било, да ће главну силу војске угарске чинити најамници, које Хуњад на рачун деспота Ђурђа скупи.

Овакав изглед пунио је бригом и деспота Ђурђа и самог Хуњада.[2] И њима и краљу морало је јасно бити, да управо главну узданицу сад ваља положити у помоћ, коју друге европске државе пошљу. Да ову осигурају, краљ оправи са своје стране посланике свима дворовима европским.

Сабор се угарски закључи почетком месеца Маја, споразумевши се с краљем у томе, да се око средине Јула опет састану у Сегедину. Тамо је ваљало до тога рока да се искупи и сва војска која ће ићи с краљем на Турке, као и војска, коју су очекивали на име помоћи из разних држава европских.

Да оставимо за један час краља Владислава, деспота Ђурђа и Хуњада да се спремају за нов поход, зловољно погледајући на немарност угарске властеле, и са зебњом изгледајући хоће ли се од куд помолити каква од обећане помоћи из Европе

Да погледамо на отоманску порту.

Халил паша, велики везир, који је поред све своје ненаситљиве грамжљивости, био озбиљан и хладнокрван државник, обраћаше пажњу султанову на читав низ несумњивих и ако непријатних фактова.

[1] За све вид. Engel, Gesch. v. Ung. III 72.

[2] «Den Enthusiasmus der papstlichen Gesandschaft theilten nur Georg von Serwien und der nach Siebenbürgen abgereiste Hunyad nicht; der letztere weil er sah wie sich seine Mitbaronen und der grösste Theil der Prälaten, dann der gesamte Adel persönlich mitzuziehen, weigerten». Engel на ист. м.

Од год 1440 турско оружје нема среће. Хришћани год. 1440 одбише самог цара са силном војском од зидина београдских; г. 1441 разбише Исак пашу код Београда; г. 1442 разбише и убише беглер-бега Мезита у Сибињу; исте године разбише и убише и другога беглербега Шахабедина; год 1443 разбише Исак пашу, Казим пашу и Турахан пашу под Нишем; пред Златицом разбише одабрану војску турску и заробише зета султанова; у Куновици разбише трећу једну велику војску и заробише беглербега Казим пашу! И ово све с војском коју је чинило неколико хиљада Срба, Мацара, Пољака и Влаха! Шта ли ће бити сада, кад се очевидно сва Европа у радосном усхићењу и у ратоборном одушевљењу покреће? Шта ли ће бити сада, кад је из толиких крајева српских народ протерао турске гарнизоне, кад је сва Арбанија устала на оружје, и кад се и у Караманији нагомилавају подозриви знаци?! Да ли је порта сигурна, да ће моћи саставити довољно многобројну војску да се одбрани од војске, коју ће да саставе све хришћанске државе европске? И ако је састави, да ли је сигурна да ће та војска, после оноликих и онаких пораза, које су претрпеле и веће и боље војске, имати довољно јак дух јуначан да се ухвати у коштац с војскама хришћанским, које ће да предводи страховити „Јанкул"?! И да ли је сигурна са својим пашама, да ће противустати оним неодољивим начинима, којима стари Вукоглија уме да подиђе?! Не виче ли сва војска, да су сви они порази дошли, што је Бранковић поткупио паше и бегове? Није ли сам султан послао Турахан-пашу у Токат у тамницу, што је се нашло основа подозрењу, да је примио мито од деспота, те с тога напустио Казим-пашу да пропадне?[1] Не говори ли се и за самог Казим-пашу да га је деспот „неизмерним даровима" подмитио био, да за њ код султана ради?[2] Није ли Искендер-бег, онај кога је султан свагда толико одликовао, са разбојишта, на које је изашао као везир царев, отишао у Арбанију те се одметнуо као бунтовник царев? Није ли на највишим положајима у царству велики број потурчењака, који кад угледају пред собом непрегледне редове хришћанских оклопника и заставе крсташке, могу лако да пођу трагом Скендербеговим?!

Са гледишта турских интереса без сумње је у онаким приликама најбоље било гледати, да се избегне рат, па да се дође до неколико година мира, у којима би се царевина с нова и морално и материјално окрепити могла. А било је и других узрока који су султана Мурата душевно располагали за мир. Сестра његова, коју је он много пазио, а која је била удата за Махмуд-Челебију, не даваше му мира преклињући га, да јој мужа из ропства избави.[3] Па онда стиже му глас из Мале Азије, да му је најстарији и најмилији син, Ала-един, умро у Амезији.[4] Глас га је тај у дубоку тугу погрузио. Меланколија, нека суморност и душевни умор овладају њиме. Султан Мурат жуђаше за миром како из државних рачуна тако и из личних неприлика својих.

Деспоту дођу опуномоћници портини, да преговарају о откупу Махмуда Челебије и друге турске

[1] Quasi secreto magnam cum Vulcoglio coleret amicitiam, remque Turcicum hac pugna, desertis fuga suis perdidisset.« у Lewenclaw, 560.

[2] «Cassimam bassam beglerbegum Rumeliae immensis sibi Vulcoglius donis conciliavit». На ист. м.

[3] Sead eddin, Lewenchlaw, 559.

[4] Hammer, I, 456; — Zinkeisen, I, 648.

господе, која ропства допаде. Али су они имали и тајну мисију, да гледају задобити деспота, да посредује за мир међу султаном и краљем пољским и угарским Били су овлашћени, да му понуде врло примамљиве услове. Као што нам Калимах тврди, деспот је најпре с великим неповерењем слушао њихова прва саопштења, бојећи се да га лукава и препредена порта не навуче на танак лед.[1] Али кад они озбиљно и свечано понављаху своје понуде, *„онда деспот узе размишљати, и нађе да је боља извесна добит, него неизвесна победа.“* *„Осим тога,“* наставља Калимах, *„деспот је као отац желио, да што пре прекине патње својих ослепљених синова, које је султан у тамници држао.“* Упоређујући оно што му Порта нуди с изгледима и приликама, у којима се нов поход спрема, деспот је нашао, да би боље било, ако се може миром осигурати она корист, коју се надаше дотле ратом да постигне.

Он саопшти поверљиво Хуњаду, шта му Турци нуде. Хуњад је, вели Калимах, истина имао пуно уздања у победоносност хришћанске војске и имао је вере, да ће од европских држава доћи помоћ како морем тако и сувим; али с друге стране и сам је врло добро знао, да је унутрашњи, грађански рат одложен тек само до боље прилике, знао је да је цар немачки Фридрих, која је толико сретстава имао на својој руци, био пун зле воље према Угарској, и на послетку да би случајни неуспех предузећа противу Турака имао за непосредну последицу, да

[3] «Despot se dolo, atque astu, a perfido hoste tentari primum ratus, oratorum verba *diffidenter* audiebat.» Callimachus, 499. — Ducas, 122, такође вели, да је султан понудио мир Ђурђу. Chalcondylas, 167 на против мисли да је иницијатива за мирење од деспота произишла. Тако и Seadeddin 111; Lewenclaw, 570.

се краљ Владислав отера из Угарске.[1] И кад му поврх овога, што је он сам врло добро увиђао, деспот Ђурађ разлагаше како је могућно, да се миром задобију веће користи него оне, које би се могле задобити и најсрећнијим ратом, као и да се на име откупа за Махмуд Челебију може добити 50.000 дуката, онда и Хуњад нађе да ваља покушати ако се може миром да постигне циљ, да се Турци одбију далеко од граница Угарске краљевине.[2]

Њих двојица — деспот и Хуњад — предложе дакле краљу, да с погледом на стање ствари у Угарској и Пољској, и с погледом на несигурност помоћи од европских држава, пристане у начелу, да преговара с Турцима о миру. А да би се што већи претисак чинио на турске пуномоћнике световаше му да гледа да на сабор у Сегедин дође са што већом војском. Краљ је, као што нам је његов секретар забележио, баш тада био у великој бризи због стања у Пољској.[3] А био је у бризи и са колебљивих изгледа на помоћ са стране. Гласови о спреми сувоземне војске у Европи нешто су се ућутали били. Из званичних саопштавања од стране посланика млетачког и бургундског знао је, да су се за рачун папин а о новцу добровољних прилога оружале галије у Млецима, и да су се за рачун херцега бургунског опремале у Млецима четири а у Ници три галије.[4] Али му је без сумње познато било што је влада млетачка писала под 25 Мајем папином сублегату у Будим. Она се на име жали:

[1] Ово последње Калимах изреком каже. Callimachus, 500.

[2] Callimachus, 500.

[3] Callimàchus, 501.

[4] Наставлења Регвардату од 12 Маја. Acta Arch. Ven. II 376.

„да папа не води буигу о наоружању галија, које ваља да иду противу Турака, него је на новце, које су на ту циљ покупљене, метуо руку па их троши, не без штете за своју сопствену част и част Млетачку, и не без опасности по цело Хришћанство“.[1] Истина почетком Јула он је већ знао да су галије млетачке под командом млетачког адмирала Аловиза Лоредана отпловиле пут Хелеспонта још 17 Јуна;.[2] али сувоземна се војска ни од куд не помаљаше. У једном свом писму од 4 Јула управљеном на Скендербега, Владислав се жали, што европске државе не шаљу обећану помоћ.[3] „Пламен општега пожара“ вели Владислав, „дохватио нас је све, још док је сваки од нас помишљао. да ваља да ватра та до њега ни допрети неће. Какав нам жалостан призор претставља царевина грчка?! Па какво је стање Срба?! па моји сопствени губитци?! Ко ће испричати све оне беде, које смо већ претрпели, и оне које нас још очекују сваким даном. Толике храбре и честите кнежеве (владаоце), који беху заштита и одбрана Угарској изгубисмо! Толике нам силне војске пропадоше, тако да у овој краљевини већ сад нема више ни једне фамилије, и нема госпође, која црно не носи. И све то и још горе, чују кнежеви хришћански, па опет толика беда пријатеља и савезника њихових не може да их покрене! Остављају нас на све стране изложене беснилу општега непријатеља: као да смо ми осуђени да будемо жртва која се подноси за то, што им

[1] Acta, II, 378.

[2] Да су се галије те кренуле 17 Јуна 1444 из Млетака вид. Acta, II, 378. Да је краљ почетком Јула о томе знао види његово писмо Скендербегу.

[3] Engel, Gesch. v. Ung. III, 72. — Zinkeisen, I, 660. —

свима опасност прети. Изузетак чини само Евгеније, суверен и пастир цркве и Филип херцег од Бургундије.“.[1]

Из овога што се Владислав жали Скендербегу, већ се опажа да је се у начелу склонио, да прими мир под згодним условима. Ствар тада наравно, још није била коначно уређена, али су претходни преговори давали маха нади, да ће се срећно свршити. У томе је погледу знатно, што деспот Ђурађ, потписујући 5 Јула званичан документ, којим у име своје и свих својих уступа Јовану Хуњаду град Вилагош и још нека своја места и земље у Угарској, изреком каже, како се *„на потпуно задобиће краљевине Рашке и Арбаније, ако само буде воља божја, несумњива надежда има.“*.[2]

Некако тих првих дана Јула искупљала се господа угарска на сабор у Сегедину. Краљ дође с великом и сјајном свитом, и већ застане ту деспота Ђурђа, војводу Хуњада и посланика султановог, некаквог потурчењака родом Грка, који је дошао био у пратњи од стотину спахија.[3]

На сабору је била врло занимљива дебата о томе, да ли да се мир у начелу прими. Кардинл Јулијан био је томе противан, али као да своје гледиште није бранио с великом ватром, без сумње знајући у напред да успети не ће. Деспот Ђурађ и Хуњад разлагали су користи, које би се миром добити могле.

[1] Barletius, Vita Scanderbeghi, LV; — De Lavardin, Histoire de George Castriot, 66.

[2] ... nec non totali recuperatione praedictorum regnorum Rasciae et Albaniae, in quorum reoptentione, divina clementia annuente, spes indubia creditur.» Fejer; X, 75.

[3] Hammer, I, 455. Zinkeisen, I, 625 Engel. Gesch. v. Ung. III, 74.

Које они, које друга господа угарска помињаше како је под царем Жигмундом огромних жртава стао покушај да се Голубац добије, а сад је султан готов да и тај град уступи поред осталих градова. Наводише како нема никаквих вести, да ће помоћ са запада заиста приспети. Помињаху несигурност краљевине угарске од стране немачког цара Фридриха, и у опште поцепаност хришћанских држава услед раздора црквеног. Не би ли боље било да се добије времена, да се уталожи раздор у Хришћанству и да се дође до поузданог мира између Угарске и Фридриха, као и до потпуног реда у самој Угарској, па онда да се сложно једног дана устане, те са још сигурнијим изгледима пође да се Турци истерају ?!

Не треба изреком ни спомињати, да су магнати и прелати угарски желели мир. Где је онакав јунак какав је био Јован Хуњад говорио за мир, ту се ни најмалодушнији међу члановима сабора није устручавао, да за њ гласа. Него опет, да се спасе част, одлучи се, да се у начелу пристаје сада на мир у циљи, да се добије времена за потпунији и сигурнији поход на Турке. Идеја се крсташког похода није напуштала, само се као у циљи сигурнијег успеха одлагала.[1]

Око појединости преговори су у неколико и запињали. Са стране Угарске захтевало се, да султан напусти не само Србију, него и Влашку и Бугарску. Са стране портине захтевало се не само да се Бугарска не напушта, него да се и знаменит део Србије, нарочито пак Ново Брдо с његовим сребрним рудницима, остави у рукама турским.[2] Деспот Ђурађ

[1] Thurocz, 255; — Callimachus, 502; — Engel, на ис. м.

[2] Callimachus, на ист. м.

опет са своје стране наваљивао је не само да му се цела Србија поврати, него да се она у неку руку *прогласи неутралном државом између турске царевине и угарске краљевине.* Најпосле постигне се споразум око ових услова.[1]

1. Бугарска остаје и даље провинција султанова.

2. Влашка се враћа под сузеренство круне св. Стефана, али кнез влашки да султану шаље годишњи данак.[2]

3. Деспоту Ђурђу враћа се сва његова држава Србија и Зета са свима градовима, које су Турци освојили били. На име враћају му се: Смедерево, Голубац, Жрновањ (град Авала), Крушевац, Ковин, Северин(?) Сребрник, Острвица, Козник, Копријан, Прокупље, Лесковац, Зелени град, Ново Брдо и „*сви други у Србији, и у оном делу Арбаније коју је деспот држао.*"[3] Деспот да плаћа Порти данак, и да шаље известан контигенат војске султану кад овај то затражи.[4]

[1] Сам текст уговорa није нам се сачувао. По савременим изворима услови су ови растурени, и прикупивши их са разних страна излажемо их у целини.

[2] Ducas, 122: — Chacochondylas, 167.

[3] Длугош помиње по именце неке градове које је деспот по уговору натраг добио: »Golubiecz, Smiderow, Zarnow (Жрновањ—Авала), Kussowierz (Крушевац) Kowin, Seworin Norochurdow (погрешно м. Ново Брдо); Srebrnik, Ostrwiza, Surzin(!) Koznik, Koperhau. Prokopia, Liaskowiez. Ziolonigrad atque toti Rasciae et illi parti, quem Despotus tenebat Albaniae». Dlugosz, у Katona, 312. Султан је уступио и Ниш, по Хамеру и Пирот Србији. Hammer I, 455. Што Длугош не помиње Ниш то је за то што је Ђурађ, као што ће се мало даље видети, био принуђен да га неком другом уступи.

[4] Chalcochondylas, 167 каже да је се деспот обвезао да плаћа на име данка *половину* од свих прихода земаљских! пре ће бити да је остало да се плаћа колико и пре, као што је то и код Влашке учињено било. Што се тиче контенгента Халк. не помиње ништа, али ће се из познијих догађаја видети, да је деспот био обвезан да га шаље.

4. Угри се обвезују, да не ће прелазити Дунав да упадају у турску царевину; а Турци се обвезују да не прелазе Дунав те да упадају у Угарску.[1]

5. За свог зета Махмуд Челебију султан плаћа на име откупа 50.000 дуката.[2] Синове деспота Ђурђа и синове Дракула војводе влашког султан враћа родитељима. Остало робље да се поизмења.

6. Турци се обвезују да предају српских градова деспоту *одмах* отпочну и у најкраћем року изврше.[3]

7. Мир да се држи десет година.

Уговор се овај напише у два екземплара и на два језика (латински и српски?!). Сабор га одобри једногласно. Калимах каже да се ни кардинал Јулијан противио није.[4] Краљ Владислав, деспот Ђурађ, Јован Хуњад и сви знатнији великаши потпишу га својеручно. По ондашњој практици ваљало је да обе стране положе заклетву, да ће уговор свето хранити. Том приликом деспот Ђурађ и Јован Хуњад обраћаху пажњу сабора на значај заклетве. «*Ваља пре заклетве да се добро размислимо шта чинимо, а кад се једном закунемо, онда ваља да држимо!*» говораше деспот Ђурђе.[5] Посланик се султанов закуне на корану; краљ Владислав на евангељу.[6] То је било 13 Јула 1444 године.

[1] Ducas, 122; — Chalcochondylas 167.

[2] Callimachus, 501; Длугош каже 70.000 дуката. Dlugosz, 310.

[3] Длугош каже у року од осам дана! Dlugosz у Katona, 313. По другим изворима до 1. Септембра, Majlath, Gesch. Ung.

[4] Callimachus 503: «pax in decenium conclusa *non adversante etiam Juliano.*»

[5] Zinkeisen, I, 674.

[6] По некима у место краља заклео се на евангељу Јован Хуњад. Engel. Gesch. v. Ung. 75. По Калимаху заклео се краљ. Callimachus, 503.

Стрпљива и постојана радња Ђурђа Бранковића крунисала се дакле сјајним успехом. Васкрснућем српске државе из турскога гроба политика пријатељства Србије са Угарском добила је свога пунога оправдања. Онога часа, у који је потписан уговор сегедински, деспот је Ђурађ проливао сузе радости и сузе благодарности промислу божјем. У томе часу у коме је политика његова узлетала на највишу висину своје успешности и основаности, он је славио први час нове једне епохе. Сви су се с њиме заједно надали, да ће то бити епоха среће и славе. Нико није могао знати шта управо лежи у будућности, која се тим узбуђења пуним часом починала.

Али у томе истом часу триумфа српско-угарске алијанције посејало је се семе, којега је плод загорчавао на дуго време ту алијанцију и једној и другој страни. Кад је већ свршено било, да деспот Ђурађ добија од султана сву своју државу натраг и још неке градове које пре држао није, онда је краљу и сабору угарском поднео молбу војвода Ђурађ Мрњавчевић, тражећи да му се град Ниш с округом даде као прадедовина његова у баштину.[1]

Ђурађ је пре свега доказао, да је он син Гојка Мрњавчевића, који је био син Марку Мрњавчевићу, а који Марко беше син великог војводе Гојка, брате

[1] Да је ово било на сегединском сабору и одмах пошто се уговор о мир с Турцима закључио види се из увода у диплому војводе Мих. Силађија Томку Мрњавчевићу од 1458 год: «кад је трудом великомоћонг и силног мужа покојног Јована војводе од Сибињске, рођака и господина нашег као и влашћу пресветлог блаженопочившег краља Владислава, краљевина Расија од Мурата султана турског повраћена пресјајном кнезу Ђурђу, деспоту званом, онда је на молбу велемоћног Ђурђа Мрњавића и с. д. и т д. Ово се исто каже и у дипломи коју је Томку дао краљ Матија 1 Нов. 1459.

краља Вукашина Мрњавчевића. Доказао је дакле, да је био праунук великом војводи Гојку Мрњавчевићу. За тим је показао старим листинама, да је Ниш с целим округом још од старих времена био баштина фамилије Мрњавчевића. Изнео је листине од цара Никифора и цара Манојла претку Мрњавчевића, Станиши „архонти од Ниша;“ од цара Балдуина кнезу Страшимиру, који је био архонта од Ниша и сенатор царев; од цара Михаила Палеолога Репошију; од цара бугарског Самуила великом кнезу Тврткy; од Стефана Немање Ловрину, отцу кнеза Мрњаве властелина краљевине Србије и т. д. Као год што је све ове листине неколико година позније признао за праве и истинске краљ Матија, — што он изреком каже у својој дипломи од 1 Новембра 1459 — тако их је признао и краљ Владислав и сабор сегедински. Ово у осталом са свим јасно каже Михаило Силађије у својој дипломи од 1458. Он вели на име да су краљ Владислав, војвода Јован Хуњад и сва остала господа на сабору „прелати, барони и племићи краљевства” размотривши захтеве и наводе „војводе Ђурђа Мрњавчевића и синовца му Томка” нашли: *да се град Ниш, стародревна очевина краљевске фамилије Мрњавчевића*, са свима градовима, варошицама, селиштима, селима, са свима правима и преимућствима њиховим, као и свим оним, што им ма на који начин од старина припада, *има у самој ствари предати на свагда поменутом кнезу Ђурђу и Томку синовцу његовом, тако да ни у које време и никад поменути пресјајни Господин деспот Ђурађ и његови наследници не могу имати ни тражити какво право на поменути град и оно, што к њему спада, већ да то*

на свагда остане у својини горе поменутих кнезова и њихових потомака.”[1]

Сам деспот Ђурађ није могао да пориче изнесене повеље и факта. Нити је могао из политичких разлога да се одупре очевидној жељи краља, Јована Хуњада и целог сабора да сјајно награде Ђурђа Мрњавчевића за сјајне услуге његове у походу на Балкан. Михаило Силађије каже изреком, да је и деспот Ђурађ пристао на жељу од краља и сабора изражену, „*те је она и делом постала*”[2]

Деспот у оним тренутцима није могао да не пристане на то. Његова деликатност, његов такт и његова политичка мудрост упућивале су га да се не противи. Али га је одлука та болела. Тешко му је било, јер се таком одлуком створио опасан један преседан за цепање српског земљишта. Лично га је она вређала, јер му се истављао доста опасан претенденат један на престо српски. Ђурађ, и ако је у сабору пристао да буде онако како су одлучили, није крио како му је на жао учињено. Многи су савременици његови тврдили да се од онога дана у који Хуњад неке српске градове и земље даде „*својим пријатељима*” а не деспоту Ђурђу, почиње онај несрећни раздор између деспота Ђурђа и Хуњада, и неслагање између Србије и Угарске, које је било на зло и једној и другој.[3]

Подневши и ту жртву, коју су његови прија-

[1] Kerchelics Not. prael. 273. Превод у Летопису за 1846, књ. 72, I стр. 84

[2] На ист. м. 85.

[3] Aeneas Sylvius, De Europa, rap. IV, 234. — Barletius, cap. 61. Du Cange Familiae Byzant. c. V, §: 7.

тељи и савезници од њега захтевали, деспот Ђурађ похита да прими градове и земљу од Турака.

„**И тоѫде лѣто** (6952=1444)" веле наши летописи, „**деспот Гюрьгь прими опет Смедерево и Ново Брдо и вьсоу срьбскоу ѕемлю, и оулѣѕе оу Смедерево Авгоуста 22-ог**".[1]

Можемо замислити радост народа српског, кад је опет чуо поздрав свога старог господара, и кад је на градовима својим опет угледао заставу народну Можемо замишљати, како су Ђурађ и Јерина тронути били, кад су се после толиког лутања и после толиких патњи опет нашли у „*великој сали за аудијенције*" свога белог двора на тихом Дунаву! На сваком кораку и при сваком погледу нова узбуђења потресаху она толиким несрећама искушавана срца. Највиши и најсвечанији моменат ових дубоких, и слатких и тужних потреса био је кад турски комисар Балта-оглу, који предаваше земљу и градове деспоту, доведе у Смедерево и оба сина његова, да му их преда.[2] Тешко је описати онај призор. Кад је угледао своју ослепљену децу где посрћу пружајући руке жудно да оца загрле, Ђурађ је рикнуо као рањени лав и стропоштао се у несвест.[3] Гласно јецање била је прва песма која се запевала у двору Јерининном,

[1] Летописи Safarik 79. Нов. 268. Јагић, 99. По летопису Григоревића: „**И ѩ то лѣто врати се десноть у Срьблѣх и прими Смедерѥко Августа 23.**" — Тако и по Летопису, који је Ст. Нов. саопштио у Radu, VII, 20. По летопису Хиландарском: „**И тожде лѣто оумири ст деспоть сь царемь Авгоуста 15. Григорокнъ,** 54.

[2] Михаило из Острвице, Гласн. XVIII, 94.

[3] О том призору вид. Mauro Orbini. 331. по турским изворима. Bug. и Троношац, Гласн. V. 104.

и горке сузе биле су прва сласт, којом су се Ђурађ, Јерина и деца њихова напојили при првом свом састанку после тако дугих и тако страшних дана.

Историја би била небеска књига кад би могла да на овако дуго време верно одјекује и бурном и нежном куцању срдаца српскога двора и српскога народа оних дана. Била би књига божанствена кад би могла данас да каже, шта су шапутале српске сељанке шта ли зборили српски сељаци, што у гомилама стојаху да виде старог господара Ђурђа и поноситу госпођу Јерину, кад први пут после дугог времена пролажаху са два млада слепа деспотовића у смедеревску цркву на молитву. Ако је госпођа Јерина плаховитом поноситошћу и неодољивом самовољношћу својом грешила народу своме није ли провиђење тешко казнило жену и матер Јерину?!

А док негда побеђени, прогнани, гоњени Ђурађ Бранковић узлажаше опет на степенице престола српског и уз усклицавање народа и са сузама у очима предузимаше опет да влада, негдашњи победилац његов, први освојник Србије, цар Мурат, остави престо предавши га своме 14-стогодишњем сину Мехмеду, а сам отиде у Магнезију да у друштву неколико старих верних слугу, међу којима беше познати Исак-паша Арваназовић, и у друштву у кострет одевених дервиша, размишља како је ништава и како непостојана слава овога света.[1]

[1] Neshri, 88; — Sead-eddin 120; — Ducas, XXXV, 223. Hammer, I, 458. Zinkeisen, I, 648.

ПРИЛОЗИ.

I.

Листина краља Жигмунда од г. 1426.

Nos Sigismundus etc. Memoriae comendamus tenore praesentium etc. quod: quia fidelis noster illustris Stephanus Despotus Rasciae prudenter attendens et in acie suae considerationis diligenter revolvens ipsum Regnum Rasciae cum omnibus juribus et pertinentiis suis nobis et sacri nostro diademati, ac dicto Regno nostro Hungariae semper et ab antiquo subiectum fuisse et esse, ac ad ius et proprietatem nostrae Maiestatis sacraeque Coronae ac dicti Regni nostri Hungariae semper et ab antiquo et regno nostrorum praecestorum nullo medio spectasse et pertinuisse ac spectare et pertinere etiam de praesente; ac cupiens ut ipsum Regnum Rasciae temporum in processu ad manus non deveniat alienas, per universos et quoslibet suos Barones Maiestati nostrae, nec non Praelatis, Baronibus et proceribus ipsius Regni nostri Hungariae, de fidelitate et obedientia nobis et sacrae nostrae Coronae successoribusque nostris Regibus Hungariae, nec non Praelatis, Baronibus et Proceribus Regni nostri praedictis, et eidem regno nostro, per ipsos in perpetuum observandum iuramentum praestare fecit fidelitatis; — et insuper fidelem nostrum

magnificum Georgiùm, filium Wlk, filii Brank, nepotem ut pote suum, in coetum et consortiùm dictorum eiusdem Regni nostri Hungariae Baronum aggregari instanti prece a nostra obtinuit Maiestate; — pro eo nos tum praemissorum consideratione, tum vero recensitis et diligenter permeditatis fidelibus et fidelium obsequiorum eximiis attollendisque meritis et sinceris complacentiis ipsius Stephani Despoti, quibus idem in cunctis nostris et praedicti regni nostri arduis expeditionibus prosperis sed et adversis, res et personam, cunctaque sua et suorum bona ad laudem et honorem nostrae sublimitatis fortunae casibus exponens summa constantia, pervigilique cura et sollicitudine indefessa sub diversitate temporum et locorum se nostrae claritatis obtulibus reddidit gratum pariter et acceptum; nec minus etiam petitonibus ipsius Stephani Despoti nobis superinde oblatis, inclinati delectationique nostrae, quam in regimine et gubernatione eiusdem Regni Rasciae habere possemus, commodum et utilitatem ipsius Stephani Despoti praeponentes, ac volentes ex singulari nostrae Maiestatis benevolentia eidem Stephano Despoto in ipso regno Rasciae de suo sanguine facere successorem, animo deliberato et ex certa nostrae Maiestatis scientia Praelatorumque et Baronum nostrorum ad id accedente consilio praematuro; eundem Georgium filium Wlk et suos masculinos haeredes legitimos per eum procreatos vel procreandos ad dictum Regnum Rasciae in veros et legitimos eiusdem Stephani Despoti instituimus successores et praeferimus in haeredes; eisdemque Georgio et suis masculinis haeredibus legitimis, casu, quo memoratum Despotum absque haeredibus masculini sexus ab hac luce migrare contigerit, iam dictum Regnum Rasciae omniaque et singula iura et iurisdictiones eiusdem demtis, exceptis et penitus se-

clusis castro Thysnitza et pertinentiis eiusdem in tenutis Ozaz habitis, item Castro Zokol in contrata Polaneh habito, in qua scilicet contrata quondam Dominus Hervoya castra Brodar et Zonized fecit aedificare; item terris et tenutis quondam Dragisa et Halap penes praedictum castrum Zokol habitis per defectum seminis eorumdem ad Maiestatem nostram regiam devolutis; item castro Macho vocato et suis pertinentiis, unde Banatus Machoviensis denominatur; item terris et tenutis quondam Ladislai filii Chaztha similiter per defectum seminis eiusdem ad Maiestatem nostram regiam devolutis; item districtu Bytthwa vocato, in quo alias castrum habebatur; item tenutis et districtibus Felsewatna et Alsowatna vocatis; item districtu Radio vocato penes Abna existente; item contrata seu districtu Neprichow vocato, item districtu Ligh vocato juxta et penes eundem districtum Neprichow existente; item districtu Rabas appellato; item districtu Collubara appellato, item castro Belastena appellato cum suis pertinentiis universis; item item districtu Ub vocato; item districtu Tamlavamelek vocato; item castro Nandoralbensi appellato cum suis pertinentiis universis; item castro Galambaz appellato cum suis pertinentiis universis; aliis etiam castris, provinciis, terris, civitatibus, oppidis, item villis, quae per Serenissimum quondam Principem Dominum Ludovicum, Regem Hungariae, socerum nostrum carrissimum, felicis reminiscentiae, ac per alios etiam in tempore ad hoc regnum nostrum Hungariae tenta forent et possessa, quae omnia et singula cum omni iure et iurisdictione praenotato Stephano Despoto absque haeredibus sexus masculini, quod absit, ab hoc saeculo migrante pro nobis ac pro Corona et Regno nostro Hungariae praedicto duximus reservanda et reservamus

in effectum; de gratia speciali prout digne possumus, valeamus ex nunc, prout ex tunc, et ex tunc prout ex nunc dedimus, donavimus et contulimus, imo damus, donamus, et pleno iure conferimus eo modo, quo baronibus regni nostri Hungariae donationes facere consuevimns, per ipsos et suos haeredes praetactos tenenda et possidenda, ita videlicet, quod idem Georgius filius Wlk, et haeredes sui praedicti nobis et sacro nostro regio diademati nostrisque successoribus regibus Hungariae, fideles semper et obedientes esse, mandatisque nostris et eorumdem nostrorum successorum incunctanter obedire, ac Maiestatem et curias nostras regias, successorumque nostrorum eorumdem instar caeterorum baronum ipsius regni nostri Hungariae personaliter visitare et ipse Georgius consiliis interesse debeant et teneantur. Volumus insuper, quod, dum et quando imminente necessitate Maiestas nostra aut successores nostri praedicti saepedictum Georgium filium Wlk aut suos haeredes praenotatos ad hoc requisiverint, ex tunc ipse sive ipsi et eorum quilibet in partibus sibi et dicto Regno Rasciæ vicinis, cum tota potentia et gentibus suis exercitualibus iuxta possibititates eorum exigentiam nobis ac Coronae ac Regno nostro praedictis toties quoties necesse et opportunum fuerit, semper et ubique fideles exhibeant famulatus; eo specialiter declarato, quod in casu quo et ipsum Georgium filium Wlk sine haeredibus masculinis decedere contingat, ex tunc omnia praetacta per nostram Maiestatem eidem data et collata iterum ad Majestatem nostram coronamque et regnum nostras praedictas integraliter redundent et revolvantur. Harum nostrarum, quibus nostrum secretum sigillum est appensum vigore et testimonio literarum mediante, quas dum nobis in specie repraesantatae fue-

rint, in forma privilegis nostri redigi faciemus. Datum in oppido nostro Tata, anno Domini Millesimo cccc vigesimo sex ·ot—

Féjer, Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis, Tom. X, vol. VI, 809. — B. и Engel, Geschichte von Serwien und Bosnien, Halle, 1801, 370 — 372.

Превод.[1]

Ми Жигмундо и т. д. предајемо успомени садржајем овога писма и т. д.

Почем је верни наш, Светли Стефан Деспот од Рашке, — (паметно погледајући и у оштрини свога разматрања приљежно расуђујући да је исто краљество Рашко са свима својим правима и принадлежностима свагда и од старине било, као што и сада јесте, потчињено нама и освећеној нашој дијадеми, и да је свагда и од старине, а не тек од какве позније владе наших претходника, припадало и принадлежало, као што и сада још припада и принадлежи, праву и својини нашег величанства и освећене круне и поменутог краљевства нашег Угарског; — и желећи да краљество Рашко временом не допадне туђих руку), — учинио, да сваки властелин и сва властела његова положи заклетву верности и покорности нашем величанству, као и прелатима, властелима и великашима истог нашег краљевства угарског, коју ће заклетву верности према нама и освећеној нашој круни и наследницима нашим, краљевима угарским а и према напред поменутим прелатима, властелима

[1] Превод Томе Модуна, професора латинског језика у гимназији београдској.

и великашима краљевства нашег и према истом краљеству нашем, они на свагда имати да чувају; —

почем је уз то живом молбом тражио од нашег величанства, да се наш верни, сјајни Ђурађ, син Вука сина Бранкова, као његов сестрић, уврсти у сталеж и у друштво поменуте властеле истог нашег краљества угарског; —

то Ми, — не само размисливши о стварима напред наведеним, него и претресавши и помњиво размотривши верне, одличне и похвалне заслуге верности, покорности и искрене усрдности истог Стефана деспота, којима је он исти у свима нашим и поменутог нашег краљевства мучним војнама, срећним и несрећним, дивним постојанством, опрезном бригом, и неуморним старањем под свакојаким приликама и на разним местима излагао случајима среће и имање и личност и сва добра своја и својих на хвалу и част наше узвишености, те се тако учинио угодним и пријатним погледима славе наше, — даље, наклоњени поднесеним нам молбама истог Стефана деспота, и наслади, коју би могли имати у владању и управљању истим краљевством Рашким, претпостављајући угодност и корист истог деспота Стефана, и хотећи да из особитог благовољења нашег величанства поставимо истом деспоту Стефану наследнике на краљевство Рашко од његове крви: — *чилим духом и са пуном свешћу нашег величанства, по зрелом савету и пристанку наших Прелата и властела, признајемо Ђурђа, сина Вукова, и његове законите мушке потомке које је родио или које ће и изродити, за праве и законите прејемнике деспота Стефана и постављамо их за наследнике поменутога краљевства Рашке и истоме Ђурђу и његовим мушким*

законитим наследницима, у случају да се догоди да поменути деспот Стефан са овога света премине без наследника мушкога рода, напред поменуто краљевство Рашко са свима правима и областима његовим изузевши, одузевши и одвојивши: град Тишницу, с његовим принадлежностима које има у жупи Ожах (?). град Сокол у жупи Пољане, у којој је некада господин Хрвоја дао сазидати градиће Бродар и Зонизед, даље земље и баштине почившег Драгоше и Халапа, које су близу поменутог града Сокола, и које су услед оскудице наследника прешле на наше краљевско величанство; даље град Мачов названи и његове принадлежности, по коме се граду Мачвански банат прозвао; даље земље и баштине поч. Владислава сина Костиног које су такође, како он не имаде порода, прешле на наше краљевско величанство, даље жупу Битву, у којој је некада имао град; исто тако и баштине и жупе које се зову Фелсевабна и Алсовабна; исто тако жупа која се зове Рађо која постоји код Обне; исто тако жупа која се зове Непричев, тако и жупа Љиг која је покрај жупе Непричевске; исто тако жупа звана Рабас; тако и жупа звана Колубара; исто тако град Бела Стена са свима принадлежностима; даље жупа Уб; исто тако жупа Тамнава, исто тако град Београд (Nandor Albensis) са свима његовим принадлежностима; исто тако град који се зове Голубац, са свима његовим принадлежностима; и још и други градови, покрајине земље, вароши, села и засеоци, које су уз ово наше краљевство Угарско држали и притежавали пресветли поч. владалац Господин Лудовик краљ угарски предраги наш таст славног споменућа, и други и ако за неко време, — што све скупа и свако за се са

свим правима и свом облашћу нађосмо да — ако би с овога света, што не дао Бог! напред поменути Стефан деспот без наследника мушког рода преминуо, — треба задржати и у истини задржавамо за нас и за круну и за поменуто краљевство угарско; — *из особите милости, као што нам достојанству и приличи*, (нека нам буде на добро и од сада као и до сада!) *радосно поклонисмо и уделисмо и у самој ствари дајемо, поклањамо и удељујемо на онај начин, којим смо уобичајили поклоне давати властелима* нашег краљества угарског, с тим да он (Ђурађ) и његови горе поменути наследници имају све оно уживати и притежавати но то тако, да исти Ђурађ син Вуков и његови напред поменути наследници буду свагда верни и послушни нама, освећеној нашој краљевској дијадеми и нашим наследницима краљевима угарским. као и да буду дужни неодложно покоравати се заповестима нашим и истих наших наследника и лично долазити нашем величанству на краљевски двор наш као и на двор наших наследника како што чине и остали властели истог нашег краљевства угарског, као и да исти Ђурађ буде још дужан и долазити на саветовања (саборска).

Још хоћемо да, чим и кад, услед појављених потреба, наше величанство или наши горе означени наследници буду од више пута помињатог Ђурђа или од његових горе означених наследника захтевали, он исти (Ђурађ) и они исти (његови наследници) буду дужни да у крајевима суседним њему и краљевини Рашкој са свом својом моћи и с целом војском својом колико узмогу прикупити, укажу свагда и свугде услуге верности нама и горепоменутој круни и краљевини нашој кад год буде нужно и згодно.

Но ако би се случајно десило, да исти Ђурађ син Вуков умре без мушких наследника, онда да се све горе наведено, што је њему наше величанство дало и поделило, опет поврати нашем величанству и нашој напред реченој круни и краљевству.

По сили и сведочанству овог нашег писма, на коме је наш висући тајни печат, које чим нам буде поднесено у оргиналу, наредићемо да се у облику наше привилегије уреди. Дато у вароши нашој Тати, године Господње 1426.

II.

Деспот Ђурађ потврђује повластице које Дубровчани у Србији имају.

14 Декембра 1428 год. у Некудиму.

---

† По нензреченномꙋ милосрьдномꙋ чловѣколюбїꙋ владыки моего, сладкаго ми Христа, и по нензреченномꙋ и всемилостивномꙋ его призренїю еже на господство ми, ꙗкоже и на прьвихь свєтїихь и православнїихь царь и господь такожде благодать пресвєтаго своего дꙋха и на господство ми нзлїа, и постави ме наслѣдника родителюмь моимь, господина срьблюмь и поморїꙋ и подꙋнавню, тѣмже и азь, вь Христа бога благовѣрни господинь срьблюмь, Гюрьгь, пишеть господство ми вь свѣдѣниє вьсѣмь, како прїидоше к господствꙋ ми ѡть владꙋщаго града Дꙋбровника, кнеза, властель, и ѡдь все ѡпкинѣ почтении властелѣ и добри наши приꙗтелїе, кнезь Маринь Растикь и кнезь Живко Гꙋндꙋликь, и принесоше к намь записанїе благочьстивꙋго и христолюбивꙋго свето почившега господина и родителꙗ моего, деспота Стефана, що имь ѥ биль записаль и милость ꙋчинилъ, да имь ѡнозн господство ми потврьдн. ми же любве ради тѣхь и приꙗтельства еже вь господствꙋ ми благоволи господство ми просимое тѣмь испльнити, тѣмже и потврьждаѥть имь господство ми милость и записанїе свето почившега господина и родителꙗ ми, деспота Стефана, що имь ѥ записаль за живота свога, ꙗже сꙋть сїа, що сꙋ имали ꙋ прьве господе срьбске и ꙋ цара Стефана и ꙋ господина светаго кнеза Ла-

ѕара и ѹ свето почивше господїе кѹрь Єфросини и ѹ свето почившега господина и родителїа ми, деспота Стефана, како имь ѥ ѹтврьдиль и записаль свето почивши господинь и родитель ми, деспоть Стефань, ако се ѹчини коїа пра мегю дѹбровчани и мегю срьбли, да се постави половина сѹди дѹбровьчкихь а половина срьбль, да се прѣдь ними пре; и да ѥсть порота дѹбровчанинѹ дрѹжина нѥгова, кои сѹ ѡидези, или кои се нагю дѹбровчане ѹ наближнѥмь мѣстѹ; ако ли ѹсхоте ѡбои свѣдожбѹ, кои се пре, да постаке половинѹ дѹбровчань а половинѹ срьбль, и ѡд ѡнѣхзи свѣдѡкь да нѣ вольнь побеки ни ѥдинь; ако ли ѹзимлю кою прѹ саси з дѹбровчани, токогѥре да се сѹде како и срьблѥ: половина сась сѹди а половина дѹбровчань, а да не позива срьбинь дѹбровчанина никамо на сѹдь тькмо прѣдь ѡнѣзи сѹдїе, такогѥре и саси да се пре прѣдь ѡнѣмизи сѹдїами, а да се не мѹче прѣдь господство ми ни прѣдь кѥфалїе; и ако кои дѹбровчанинь кѹпи коїа. и ѡногаи коїа ако ѹхвати срьбинь или сасинь, и рече: ѹкраден мї е или хѹшень, да се ѡтькѹне дѹбровчанинь, како нѣ свѣдца ѡномѹи коїю ни хѹсе ни тадбе, нѹ га е кѹпиль: ако буде драго срьбинѹ или сасинѹ ѹзети свога коїа, а що буде даль дѹбровчанинь за ѡногаи коїа, този да мѹ врати, а коїа лиѹнога да нѣ вольнь ѹдрьжати; и где стане дѹбровчанинь на стану, ако бѹде ѡнь прегѥ стоюль на ѡномьзи станѹ, да нѣ вольнь срьбинь ѡиде стоїати безь нѥгова хотѣнїа; и кои годе дѹбровчанинь иде с трьгомь своимь или с тѹгѥмь по трьговехь и по земли господства ми, како ѥ биль закѡнь прегѥ ѹ прьве господе, ѹ цара Стефана и ѹ господина светаго кнеза Лазара и ѹ свето почивше господїе кѹрь Єфросини и ѹ свето почившега господина и родителїа ми деспота Стефана, такози да имь ѥсть и напрѣда ѹ госпоства ми; и що бѹде дѹбровчанинь срьбинѹ своѥ иманїе ѹ вѣрѹ даль, що мѹ забши срьбинь,

и рече: не си ми даль, да рече дѹбровчанинь свѡмь вѣрѡмь и дѹшомь, що мѹ ѥ даль добитка, да мѹ плаки; и кѹде идѹ дѹбровчане по земли господства ми с трьгомь, где га ѹбиѥ хѹса, или кога покрадѹ ѹ селѹ, да имь ѡколина плаки, що имь ѹзме хѹса, и що им се ѹкраде: ако ли не плати ѡколина, да имь плати господство ми, що им се ѹзме; и да нѣ намѣта дѹбровчаномь ѹ трьговехь господства ми; и кои се ѥ дѹбровчанинь забашинил ѹ градоу господства ми ѹ Новомь Брьдѹ, тьзи да зиѥ града и да чѹва: кто ли сѹ гостїе, и не сѹ се забашинили, да имь ѥ на нихь воле, и како имь годе; и ако се разбїе древо дѹбровьчко ѹ приморїѹ, ѹ ѡбласти господства ми, кои ѥсть биль закѡнь за този ѹ прьве господе и ѹ цара Стефана и ѹ светаго кнеза Лазара и ѹ свето почивше господїе кѹрь Єфросини и ѹ свето почившега господина и родителїа ми, деспота Стефана, тьзи закѡнь да имь ѥсть и сьда; и кто люби из земле господства ми ити ѹ Дѹбровникь или срьбинь или влахь или чи годе чловѣкь на кѹплю, всакь да греде свободно, да га не ѹставлю господство ми ни кѥфалїа господства ми; а що ѥ биль закѡнь при царѹ Стефанѹ и при господинѹ светомь кнезѹ Лазарѹ и при свето почившои господи кѹрь Єфросини и при свето почившемь господинѹ и родителю ми деспотѹ Стефанѹ до дньсь, този да имь ѥсть и ѹ господства ми; и за трьгове поморске, кои сѹ ѹ владанїѹ господства ми, и сланице, бѹде сѹ били трьгове и сланице ѹ прьве господе и ѹ цара Стефана и господина светаго кнеза Лазара и ѹ свето почивше господїе кѹрь Єфросини и ѹ свето почившега господина и родителїа ми деспота Стефана, тѹдези да сѹ и сьда, а инде нигде да не бѹдѹ; и що се при мегю собѡмь дѹбровчанинь, или се бѹде ѹчинило ѹ срьблѣхь или ѹ Дѹбровникѹ, да се при прѣд кѹнсѹломь дѹбровьчкимь и прѣдь нихь сѹдїами, и що сѹди кѹнсѹль и нѥгове сѹдїе,

на томь да стоіе ако ли би не хотель дѹбровчанинь сто-
ѩти на томьзи сѹдѹ, да ѥ вольнь кнезь и негоже сѹдіе
ѡноган свезати и дрьжати, доклѣ плати, що ѥ ѡсѹгнень
а да тогаи закона нѣ вольнь потворити ни кнефалїа го-
сподства ми ни владалець; и ако се слѹчи сьмрьть комѹ
дѹбровчанинѹ ѹ земли господства ми, що ѥ негова нма-
нїа, да за този не нма посла ни господство ми ни кне-
фалїа господства ми ни нинь кто вь земли господства ми,
тькмо да ѥсть ѡноли, комѹ га дали ѡнзи на сьмрьти,
или дѹбровчко; и да нѣ дѹбровчаномь посланога дара ни
ѹзетїа нинога безь нихь воле, тькмо да си стоѥ и гредѹ
вězде свободно своимь трьгомь; и ѡще хоѥ господство
ми, ако ѥ комѹ кои дѹбровчанинь дльжьнь или чимь кривь,
да се пре нетьць, а да на нномь дѹбровчанинѹ нѣ вольнь
питати, тькмо кто ѥ дльжьнь или чимь кривь, ѡнзи да
плака и пати, а за нинога на другомь да нѣ правзма; и
ако би се сьлѹчило господствѹ ми, да се скаго з Дѹбровникомь,
да нмь приноѥ господство ми прегіе тога на
шесть мѣсець, како да си нзидѹ вси дѹбровчане с нма-
нїемь нзь земле господства ми свободно, по томь да нхь
ратзе госпоство ми; и ѡще вьспоменѹше господствѹ ми
више реченнїи почтенни властелѣ, що имь нѣсть било
записано ѹ свето почившега господина и родителя ми
деспота Стефана, за здавѣ, и за тозї имь сьтвори ми-
лость господство ми, да нѣсть здаве на дѹбровчанинѹ ни
ѡть кога. сїа вьса више писанна вѣрою и повелѣнїемь
ѹтврьждаѥть господство ми, ꙗко да прѣбивають тврьда и
непрѣложна вь вса лѣта живота господства моего и си-
новь господства ми, до где сѹ господствѹ ми и синовомь
господства ми кнезь и властелѣ и вса ѡпкина града Ду-
бровника ѹ правомь и истиннѡмь приꙗтелствѹ и любве к
господствѹ ми и синовомь господства ми. и молю егоже
нзволить бог по нась прѣемникѹ бити господства срьб-

скога или кѡгѡ ѡть синовь моихь или кѡго ѡть рода мо-
его или иного кѡго, сїемѹ нашемѹ записанїю не потво-
ренѹ бити нь паче потврьжденнѹ, ꙗкоже и азь прѣжде мене
бившїихь господь не потворихь, нь паче потврьдихь. ѹтвр-
дише се и записаше вь лѣто .ѕцаз., декемврїа .гі., ѹ
Некѹднмѹ, индїктїѡнь .з. и семѹи записанїю милостьнци
воевода Радославь и челникь Радичь и протовистїарь Бог-
дань и лѡгоѳеть Вонина.

Оригинал, с печатом који виси, у ц. к. архиви у Бечу. Препис штампан у Миклошића «Monumenta Serbica», 352—355.

III

Реверс дубровачке општине о примљеном благу Ђурђевом.

Ва име ѡтца и сина и светога духа амиинь. ми кнезь властеле и вса ѡпкина властеѡ владѹщаго града дѹбровника прьмисмо ѡдь много славнога гѡсподина деспота гюргїа господара српскои земли и к томѹ прьмисмо ѹ похранѹ ниже речено именовано благо. наипрьво злата ѹ верьгахь .і. сакѹль. .а сакѹль верагь .ѯ.є. потеже .р.а. антрь. .і. ѹнаѵь .д. аѯаге. сакѹль .в. верагь .пз. антр .рв. антре .г. ѹнуе .д. аѯаге. сакѹль .в. верагь ѯ.д. потеже .р.а. антре .н. ѹнаѵь .є. аксагн. сакѹль .д. верагь .ѯѕ. .ра. антре .ѳ. ѹнаѵь .є. верагь .ѯ.ѕ. .ра. антре .ѳ. ѹнаѵь. сакѹль .є. верагь .ѯ.є. потеже .р.в. антре .в. ѹнуе .к. аѯаге. сакѹль .ѕ. верагь .о.н. и коматнкь .а.н. и плоуа .а. и закови г.. и прьстени .г. потеже .р.а. антре .є. ѹнаѵь .г. аѯагн. сакѹль .з. верагь .о.в. потеже .р.в. антре .в. аѯага. сакѹлз .н. верагь .н.н. потеже .р.а. антрь .ѳ. ѹнаѵь сакѹль .ѳ. верагь .ѯ.д. потеже .р.в. антре .д. аѯаге. сакѹль .і. верагь .ѯ.в. потеже .р.а. антрь .і. ѹнаѵь .г. аѯагн. сума злата 1018 антрь .9. ѹнаѵь .6. аѯагн.

и сребра гламскога два сакѹль. сакѹль ,а. плоуе .є. и неколико зрьнь фина потеже .с.а.а. антрь .ѯ. аѯагд. сакѹль дрѹги фина а.ѕ. антре .в. ѹнуе и панка .о.г. антре .н. ѹнаѵь кое рекоше да ѥ гламско печакено печатю господина деспота гюргїа .340. антрь .11. ѹнаѵь и аѯагь.

и сребра бела .в.ѳ. сакѹль. сакѹль .а. .р.г. антре .в. ѹнуе. сакѹль .в. .р.в. антре .ѳ. ѹнаѵь. .г. сакѹль .р.г. антре .н. ѹнаѵь .д. сакѹль .р.а. антрь .ѕ. ѹнаѵь. .є. сакѹль .р.д. антре. .ѕ. сакѹль .р.г. антре .а.г. ѹнаѵь .г. аѯаге .з. сакѹль .р.в. антре .г. ѹнуе. .н. сакѹль .р-в. антре .є. ѹнаѵь. .ѳ. сакѹль .р.д. антре .д. ѹьуе. .і. сакѹль .р.в. антре .ѕ. ѹнаѵь. .а.і. сакѹль .р.д. антре. .к.і. сакѹль .р.в. антре .ѳ. ѹнаѵь. .г.і. сакѹль .р.н. антре .ѳ. ѹнаѵь .дг. сакѹль. .рд. антре .єі. сакѹль .рг. антре .ѳ. ѹнаѵь .г. аѯаге. .ѕ.і. сакѹль .р.г. антре .в. ѹнуе. з.і сакѹль .р.д. антре .з. ѹнаѵь .г. аѯаге. .н.і. сакѹль .р.г. антре .і. ѹнаѵь. .ѳ. сакѹль .р.г. антре .н. ѹнаѵь .г. аѯаге .к. сакѹль .р.в. антре .ѕ. ѹнаѵь .г. аѯагн .к.а. сакѹль .р.д. антрь .д. ѹнуе. .к.в. сакѹль .р.г. антре .в. ѹнуе .г. аѯаге. .к.г. сакѹль .р.д. антре .в. ѹнуе .г. аѯагн. .к.д. сакѹль .р в. антре .н. ѹнаѵь .г. аѯаге. .к.є. сакѹль .р.г. антре .є. ѹнаѵь .к.ѕ. сакѹль .р.в. антре .д. ѹнуе. .к.з. сакѹль .р.г. антре .н. ѹнаѵь. .к.н. сакѹль .р.г. антре .з. ѹнаѵь. .к.ѳ. сакѹль .р.г. антре .д. ѹнуе .г. аѯаге сѹма сребрѹ 2997 антри .6. ѹнаѵь .3. аѯаге.

и аспрь .а.в. сакѹль а ѡдь нихь .к. сакѹль ь всыомь .ѯ.а. аспрь .ѕ. сакѹль ѹ всакомь .ѯ.м. аспрь .в. сакѹль ѹ всакомь по .ѯ.а.ѯ є. тисѹкь аспрь. .в. сакѹль ѹ всакѡмь. .ѯ.к. аспрь. сѹма тисѹкїа тисѹкь аспрь коѥ тегле 3533 антре и две ѹнуе и по.

и ѹ сѹдовехь златехь кѹпь с поклопци целехь тегле .н.і. антарь .ѕ. ѹнаѵь .г. аѯаге. .є. чашь тегле .ѕ. антарь .а.і. ѹнаѵ .в. аѯаге. .а. роменуа голема дрѹга мала тегле .ѕ. антарь .з. аѯагн. .а. блюда тегли .д. антре .з. аѯага, .а. пошсь тегли .д. антре .д. ѹнуе .к. аѯага. ковь срьбрьни .ѳ. кондинери потеже .с. антарь .в. шамьдана голѣма потеже .к.д. антре .ѳ. ѹнаѵь. .в. шамьдана манїа потеже д.і. антрь .в. ѹнуе. .а. светникь потеже .ѕ. антарь .н. ѹнаѵь. .г. бѹкала потеже .а.з. антарь и ѹнуѹ. .а. аникаїа потеже

л.н. литре .ѹ. ѹнаѵь. .а. рѹкомїа готеже .є.і. литарь .д. ѹнѣє. .а. андага потеже .і. литарь .ѕ. ѹнаѵь. .а. нмьбрнхь ѹнаѵь. .а. нмбрнхь потеже .ѕ. литарь .і. ѹнаѵь .н. тежи потеже .к.а. литре .г. ѹнѵє. .в. роменѵє фелане потеже .і. литарь и ѹнѵѹ. .к. роменѵє фрѹшке потеже .н. литарь .ѳ. ѹнаѵь. .в. видрьце потеже .ѳ. литарь .н. ѹнаѵь. .н. ѵашь писане и позлакене все потеже .н.г. литре .с. ѹнаѵь .н. кѹпа ѹгарьсцехь потеже .к.ѕ. литарь .н. ѹнаѵь. .к.а. кѹпа потегоше ске .ѯ.в. литре .ѳ. ѹнаѵь и аѯань. .д. роменѵє носате с поклопци потеже .і. литарь .ѕ. ѹнаѵь .д. аѯаге. .д. роменѵє безь поклопаць потеже .є. литарь .ѕ. ѹнаѵь и аѯань. .в. роменѵє фелане с поклопци и барьдакь потеже .ї. литарь .ѕ, светиникь иедань ѡдь нихь непозлакень и две нозн ѡбрѹгле ѡковане потеже .і. литарь .д. ѹнѵє. .г. калежи .ѕ. кѹкѹма и диско ь и зьзвездица потеже .н. литарь. ,д. кадилице .в. позлакена а два непозлакена тегле .в.і. литарь .ѕ. ѹнаѵь .г. аѯаге. .в. кондирика готеже .ѕ. литарь и ѹнѵѹ. кѹнфеникь потеже .д. литре .г. ѹнѵє. .є.і. сланиць потеже .н. литарь .ѕ. ѹнаѵь. .к.н. лажиць и .ѳ. бадалакь потеже .г. литр .а.і. ѹнаѵь. .д. тежие .а.і. литарь и .ѳ. аѯага. .в. тежие латниьске форьме .ѳ. литарь .н. ѹнаѵь и аѯань. .ѕ. лѹѵниць .в. салцнера .г. лѹжице санѵане потеже .ѕ. литарь безь аѯань. .г. поѧси ѹгарьсци и ѵстири на тканице потеже .л. литарь .і. ѹнаѵь .г. аѯаге. .г. поѧси ѹгарьсци непосла кени потежѹ .к. литарь .є. ѹнаѵь .г. аѯаге. .в. ѡраха ѡкована ѡдь нихь иедань безь поклопца .н. иезикь ѕмаиевехь ѡкованехь тегле .г. литре .ѕ. ѹнаѵь .в. аѯага. крыа кѹпа и .г. лажице ѡковане потеже .г. литре .г. ѹнѵє.

а подь ѡван ѹвезь више реѵено благо ѡстави господинь деспоть гюрги ѹ дѹбровникѹ а ми властеле прьмисмо до где ие живь господинь деспоть гюраги гюрги що реѵе ѡнь за свога живота за више реѵено имание а по негови самрьти що реѵе госпога ерьна госпога господина

деспота а по ние смрьти неговемь тремь синовомь на три дела или имь заедно ѹзети или всакомѹ на се када поище свои дно да мѹ се да. и ѡстави ѹ нась господинь деспоть ѡвакиие запись и на немь постави свои белегь с печатю тко донесе ѡдь господина деспота книгѹ сь оном печатю кою ие ѹ нась ѡставно на своме записѹ да мѹ се дава що бѹде писати а книга да се дрьжи на разлогь послидни и да бѹде веровано како и запись кои мѹ смо дали велики ерь мѹ такои ѹчинисмо за неговѹ любавь и за нашѹ да що ѹсьхоке ѹзимати да ѹзима а ми да мѹ давамо а запись вели кои мѹ смо дали да не посила божеки се да не загине на далки пѹть. а сеи се писа ва изабранои полаѵе и векиници боголюбимагѡ града дѹбровника вь лѣто рожаства христова на 1441 на .26. дань мѣсеца юлїа а повелесмо га печатити нашѡмь законѡмь великомь подьвисѹкю печать. а ѹписа нашь логѡфеть никола звезднкь.

На страни стоји латински забележено да је 9 маја 1443 Никодим митрополит рашки примио од кнеза дубр. Николе Журковића деспотовог поклада дванаест хиљада аспри и да је написао српску признаницу; да су 10 марта 1450 Аловизио Растић и Дмитар Радојевић деспотови посланици примили од кнеза дубр. Жуња Калижевића пет стотина литара сребра; да је 20 Августа 1450 Паскоје Соркочевић чеоник деспотов примио од кнеза дубр. Никше Ивова Пуцића за потпуно намирење остатка постављеног сребра 2497 литара 6 унача 3 аксаге сребра а за потпуно намирење постављених аспри 900 аспри; да су 4 Јулија 1452 Јакша од Брезника војвода и Аловизио Растић деспотови посланици примили кутију са књигама; да је 3 октобра 1455 Аловизио Растић деспотов посланик за потпуни повратак сребра гламскога примио у пликама 109 литара и 10 унача а

у pteis 231 литру и унчу, и да је такођер примио злата у вергама три сакуља 300 литара; да је 22 новемб 1455 Дамјан Жуњевић Журковић деспотов посланик примио у пет плика 509 литара и 1 унчу злата; да је 2 новемб. 1446 Манојло војвода Радић посланик деспота Ђурђа примио све посуђе сребрно; да су 18 новемб. 1457 игуман Јевросије калуђер и Стјепан Ђеђић (?) посланици Гргура Ђурђева сина примили све што је било његова дела, и да је 29 Новемб. 1457 Дамјан Жуњевић Журковић посланик деспота Лазара и Степана Ђурђевих синова примио од кнеза дубр. Јакова Журковића потпуно њихов део остатка од поклада деспота Ђурђа.

Вид. Пуцића Спомен. Дубров. Архива, књ. II, 97.

XVIII

ИЗДАЊЕ ЧУПИЋЕВЕ ЗАДУЖБИНЕ

ДЕСПОТ ЂУРАЂ БРАНКОВИЋ

Београд

ШТАМПА ДРЖАВНЕ ШТАМПАРИЈЕ

1882